

Ideologija i osmišljavanje podrijetla

Emil Heršak

ehersak@ffzg.hr / ehersak@gmail.com

mobitel: 098 1777-880

Uvod

Samosvijest života

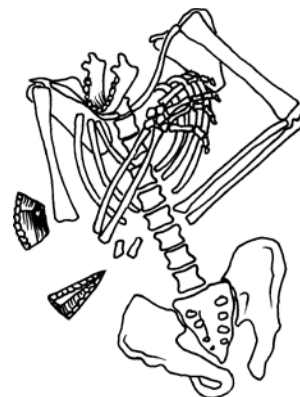
Tri velike revolucije označuju povijest života na zemlji. Prva je bila nastanak samoga života, negdje do prije 3,5 milijardi godina. Život, u obliku mikroorganizama, postao je moćnom silom na svijetu u kojemu su dotad djelovale samo kemija i fizika. Druga je revolucija bila nastanak višestaničnih organizama, prije oko pola milijarde godina. Život je postao kompleksan, dok su se biljke i životinje, u bezbrojnim oblicima i veličinama, razvijale i provodile interakcije u plodnim ekosustavima. Nastanak ljudske svijesti, negdje u posljednjih 2,5 milijuna godina, bio je treći događaj. Život je postao svjestan samoga sebe i počeo preobražavati svijet prirode prema vlastitim ciljevima.

Richard Leakey, tekst o *Porijeklu ljudske vrste* (engl. 1994: str. 177; v. i hrv. 2006).

- Leakey je u citiranom odlomku redovito koristio riječ *origin*, izvorno od latinske riječi *origo* (gen. *originis*), koja se na hrvatski prevodi kao porijeklo, alt. podrijetlo ili postanak, odnosno nastanak.
- I podrijetlo ili nastanak samosvijesti života zapravo je polazište koje će određivati svu našu tematiku u ovom kolegiju.
- Iako se svijest može izvoditi iz različitih kategorija, primjerice iz subjektivnosti, iz znanja o promjenama ili kontinuitetu, ili pak iz načela izbornosti u djelovanju (načela selektivnosti), čini se da je jedna od bitnih odrednica u svim tim sferama postavljanje granica između entiteta, tj. shvaćanje i određivanje razlika između bića i stanja.
- Kada je pak riječ o samosvijesti života, prva se granica postavlja između života i neživota općenito, a zatim između života i neživota pojedinih bića, ili pojedinih skupina bića, pojedinih zajednica, pojedinih djelatnosti ili odraza života, itd.
- Shvaćanje granice između života općenito i neživota povezano je s predodžbom o postanku ili stvaranju svijeta – i vremena, a kada je taj postanak u svijesti viđen kao *diskretni* (osobit) čin, onda se obično pojavljuje i suprotna predodžba o kraju svijeta i vremena.
- Na pojedinačnoj razini, granica između života i neživota doživljava se konkretno kao *granica između života i smrti*. I u tom pogledu svijest o neminovnosti smrti tijesno je povezana sa sviješću o životu, sa sviješću o promjenama tijekom života, kao i s traganjima za smislom života.
- Koliko znamo, jedino su ljudi svjesni neminovnosti vlastite smrti, tj. jedino ljudi znaju da svi pojedinci umiru, i da je život *svojevrzni put od rađanja do smrti*.
- Dakako, može se reći da i životinje imaju odnos prema smrti. Prirodni nagon ih tjera da izbjegavaju vlastite smrti, i gotovo sve životinje održavaju svoje živote na račun smrti drugih jedinki.
- I to vrijedi za biljoždere kao i za mesoždere (jedino su „voćojedi“ i strvinari možda iznimke u tom smislu, ali i u tim primjerima ima odstupanja).
- Kada su preci ljudi počeli živjeti sve više i više od lova, ubijanje je uvelike postalo osnovom njihova načina života. I lov, kao i mesna prehrana, povratno je utjecao na ljudsku evoluciju.
- Dakako, sisavci iz reda mesoždera (*carnivora*) – koja obuhvaća mačkolike zvijeri (*feloidea*), cibetke, mungose, hijene i mačke, i psolike (*canioidea*) zvijeri, pse, kune, medvjede i rakune – također žive od

ubijanja, ali je razlika u tomu što su se tjelesno specijalizirali za tu funkciju, dok su se ljudi (ili njihovi neposredni preci) *kulturno prilagodili* za funkciju lova.

- I moglo bi se pretpostaviti da je taj raskorak između prirodne specijalizacije, (vezane za nagona djelovanja) i kulturne (tj. nenagonske) prilagodbe nekako potencirao *problem smrti u sferu svjesne kulture*.
- Ukratko, ljudi su u jednom razvojnog trenutku stekli znanje o životu i smrti, kako je slikovito opisano u starozavjetnoj Knjizi Postanka – smrt slijedi poslije prvoga grijeha, nakon što su Adam i Eva pojeli plod s drveta znanja dobra i zla.
- Nije moguće točno odrediti kada se svijest o smrti pojavila, ali se to svakako dogodilo prije nego što su ljudi suvremene vrste zavladaali svijetom.
- Prvi neandertalski pogrebi, iz vremena prije nekih 60.000 godina ili možda više, potvrđuju da su ljudi već tada znali što je osobna smrt.
- Iako postoje također neke naznake da su neandertalci osjećali tugu i žalost za gubitkom članova svojih zajednica, ne možemo znati jesu li smrt pojedinaca doživljavali kao trajan gubitak, kao njihov odlazak u neki drugi svijet, ili možda kao dio vječitog kruga umiranja i rađanja.
- U krajnjoj liniji moguće je da su neandertalci osjećali tek neku nejasnu nelagodu prilikom smrti svojih bližnjih, ali ta je nelagoda sigurno bila snažnija od osjećaja zbunjenosti i moguće žalosti koju doživljavaju čovjekoliki majmuni.
- Tek će ljudi naše vrste, i to vjerojatno od gornjega paleolitika, korak po koraku pretvoriti nelagodu zbog smrti u svijest o vrijednosti života, i u razne ideološke obrasce o podrijetlu svijeta, o nastanku ili rađanju ljudi i drugih živih vrsta, kao i o nastanku različitih naroda, jezika, običaja, itd.

Pogreb u Kebari prije 60.000 godina
(crtež: José-Manuel Benito)

Ideologija i smisao

- Rekli smo da je svijest o smrtnosti tijesno povezana sa sviješću o životu i sviješću o promjenama u životu, kao i s traganjima za smislom života. Gilgamešov bijeg preko stepe u potrazi za vječitim životom odražava važnost te potrage na razini pojedinca.
- No prvi povijesni tekstovi potvrdit će da su ljudske zajednice vrlo rano razradile opće sustave ideja, koje nazivamo ideologijama, u kojima su kodificirale smisao egzistencije općenito, kao i konkretne zadatke zajednice i njezinih pripadnika.
- Sve do danas ideologije polaze od upita "zašto su ljudi ovdje", a razlog se obično traži u nekom prvonačelnom modelu, koji određuje uzroke i smjernice daljnje razvitka.
- I treba naglasiti da *svako društvo koje je ikada postojalo* ima neko tumačenje o postanku svijeta, u kojem pojedinci mogu tražiti i smisao vlastitih života. To je i logično, jer svako društvo poznaje vremenski tijek i upravlja svojim djelovanjem u vremenu i prostoru prema nekom uzročno-posljedičnom modelu.
- Filozofi mogu katkad zaključiti da smisla zapravo nema, ili barem da je smisao života za nas nedokučiv, ali nijedno društvo ne može funkcionirati ukoliko ne prihvati barem neku *radnu definiciju* o smislu.
- I u tome je važnost ideologija, koje redovito sadržavaju ili pak odražavaju neku zamisao o podrijetlu.
- Ali treba tu dodati da viđenja o podrijetlu mogu biti dvojaka:
 - Početak, kada je nastao ovaj svijet, može biti zamišljen kao savršen, nakon čega slijedi "pad čovjeka", kao primjerice u biblijskoj predaji o istočnom grijehu.
 - Isto tako, shvaćanje podrijetla može polaziti od zamisli o napretku, kao u modernim tumačenjima o razvitku života od cijanbakterija ili modrozelenih algi do nadvlasti *Homo sapiens*-a.

- Moglo bi se pomisliti da je ta dvojakost isto tako povezana s pozitivnim ili negativnim vrednovanjem stanja oko samoga početka. Ali to nije nužno tako.
- Prema judeokršćanskom gledištu, na početku postoji samo Bog, koji stvara svijet i zatim čovjeka prema svojoj slici. Slijedi pad čovjeka i poslije toga trajna težnja ljudi da se vrate Bogu.
- Grci i drugi drevni narodi također su zamislili da su ljudi postali sve gori nakon stvaranja svijeta, ali za razliku od judeokršćanske vizije, u drevnih Grka nije postojala težnja prema povratku u iskonski kaos.
- A kada pak razmotrimo mnoge današnje evolucijske teorije o razvitku svijeta, bez obzira na to što se početak života predstavlja kao primitivan (recimo, još ne postoji višestranični organizmi, itd.), ne postoji nikakvo nužno negativno vrednovanje eona svemirske prošlosti prije nastanka života na Zemlji.

Značenje riječi "podrijetlo"

- U nastavku ćemo ukratko iznijeti neke podatke o samoj riječi "podrijetlo".
- Prvo, hrvatska riječ *podrijetlo*, odnosno stariji oblik *porijeklo*, ima svoju osnovu u praslavenskoj glagolskoj tvorbi *po-* + **rekti*, koji je u starocrkvenoslavenskom dala oblik *porešti* i zatim apstraktnu imenicu *poreklo* (poslije i *porěť*).
- Smatra se da je smisao bio najprije "izreći ime ili prezime" nekoga, tj. označiti pripadnika roda, što se poslije proširilo u opću predodžbu o izvornom rodu, lozi, plemenu/narodu i općenito o ishodištu, "korijenima" ili postanku neke osobe, skupine, običaja, misli ili stvari.
- Paralele u slav. jezičnom sklopu jesu: slov. *izvor*, češ. *původ*, polj. *pochodzenie*, rus. *происхождение*, i bug. *производ* i *порекло*.
- Inače, Bogoslav Šulek (1816–1895) se u svom rječniku hrv. "podriet, podrietlo" prevezao s njemačkim *Abstammung* (dosl. "izgranidba") i talijanskim *discendenza*, *nascita* i *origine*. Ti talijanski oblici dolaze od latinskog *dēscendēre*, "silaziti" (potjecati), *nāscī*, "roditi se, vući lozu", (v. nacija) i *ōrīgo* (gen. –*inis*) "začetak, podrijetlo" (usp. franc. *origine* i *descendance*, engl. *origin* i *descent* i sl.).
- Latinski *ōrīgo* najčešće se danas prevodi na hrvatski upravo kao "podrijetlo" (ili postanak, ali stariji hrvatski rječnici prevodili su tu riječ kao "istok", tj. lat. *ōrīens* (usp. kod Vrančića *iztook* = *origo*, ali *ifstok* = lat. *oriens*; kod Habelića *ifstok* = *origo* i *oriens*).
- Latinska riječ bila je bliska po značenju grčkom γένεσις, koji je ušao i u latinski jezik za pojam "postanak", iako uz uži smisao "rođenje, porod" (tj. lat. *gēnērātio*).
- Grčka riječ dala je mnoge današnje znanstvene novotvorenice, kao što su nazivi *antropogeneza*, *etnogeneza* i *filogeneza* (od grč. φυλή – "pleme").
- Potonju novotvorenicu iskovao je u 19. stoljeću njemački biolog Ernst Haeckel (1838–1919), a u biologiji i antropologiji to bi se odnosilo na zajedničko podrijetlo i postanak pojedinih životinjskih vrsta, uključujući čovjeka i pojedinih ljudskih "rasa" (uvjetno rečeno).
- U hrvatskom jeziku pojam "podrijetlo" danas ima vrlo širok obuhvat te uključuje i početke i postojanje prirodnih vrsta i etničkih (narodnosnih), kulturnih ili općenito povijesno-društvenih skupina, kao i postanak različitih prirodnih ili povijesno-društvenih sustava i njihovih dijelova.
- Zapravo je bitna odrednica vremenski "pogled unatrag".
- Primjerice, zajedničko podrijetlo neke povijesno-društvene skupine značilo bi da su njezini pripadnici imali (ili još imaju) isto povijesno ishodište.
- No i pojedinac ima svoje osobno podrijetlo, određeno prema društvenoj skupini, zemlji i/ili životnim prilikama iz kojih je potekao.
- U tom općem smislu, *podrijetlo* je uvijek nešto što se ne može mijenjati.
- Neka osoba može odbaciti svoje sociokulturno nasljeđe, prekinuti veze sa svojim narodom ili etnijom, promijeniti religiju, jezik kojim obično govori, zemlju u kojoj živi i državljanstvo, ali podrijetlo ostaje dio njegove osobne povijesti, koju može (ali ne mora) priznavati.

- Dakako, kako ćemo vidjeti, u ljudskoj povijesti samo istraživanje i vrednovanje podrijetla bilo je uvijek bitan čimbenik u kulturnom i društvenom razvitku.

Razne vrste podrijetla

- Tijekom ovog kolegija, osvrnut ćemo se na nekoliko vrsta ili tema o podrijetlu, ali poglavito na:
 - *Kozmogoniju* – tj. teorije o postanku svemira ili kozmosa, koja uključuju i znanstvene koncepcije i mitove o postanku, i na
 - *Podrijetlo naroda* (etnogenezu) – točnije na teorije, mitove i znanstvene spoznaje o nastanku pojedinih naroda ili etničkih skupina (što pogotovo uključuje jednu ideološku komponentu).

O miševima i besmrtnosti

Na kraju 20. stoljeća, Ellen Eber-Katz, profesorica na Institutu Wistar u Philadelphiji, slučajno je otkrila da miševi u laboratoriju mogu regenerirati dijelove svojih tijela. Pokusi su se nastavili i 2010. godine istraživačka skupina objavila je da se regenerativne mogućnosti mogu postići na način da se manipulira protein p21. Prema krajnjoj pretpostavci, ljudi bi jednoga dana mogli živjeti gotovo vječno - i ako bi to bilo moguće, što bi to značilo za svijest o životu, zamisli o podrijetlu, traganjem za smislom, itd.

Kalevala

Kalevala i njezina važnost

- *Kalevala* se često opisuje kao veliki ep finskoga naroda, premda je riječ zapravo o kompilaciji narodnih pjesama koju je u prvom dijelu 19. stoljeća sastavio finski filolog i folklorist Elias Lönnrot (1802–1884).
- Lönnrot je bio i liječnik i tijekom svojih posjeta seoskim područjima, primjerice kada je 1832. bio postavljen kao pomoćnik okružnoga liječnika u pokrajini Oulu u središnjoj Finskoj, skupljao je pjesme.
- No finske narodne pjesme oduvijek su ga zanimale i još je 1827. na Sveučilištu u Turkuu obranio magistarsku tezu "O Väinämöinen, božanstvu ranih Finaca" (*De Vaunamoine, priscorum fennorum numine*). Tema je bila povezana s tezom koju je svojedobno iznio biskup Mikael Agricola (1510–1557) koji je dotičnoga junaka uvrstio u svoj popis bogova iz Tavastije (1551).
- Godine 1833., još dok je radio kao liječnik u Ouluu, Lönnrot je obolio od tifusa i jedva preživio. Ljeti iste godine odlučio je zapisati sve narodne pjesme koje može naći o trojici najpoznatijih finskih narodnih junaka: tj. o Väinämöinen, Ilmarinen i Lemminkäinen.
- I tako je nastala tzv. *proto-Kalevala* (1833). Slijedila je *Stara Kalevala* (1835) i napokon 1849. *Nova Kalevala*, koja predstavlja i konačnu redakciju djela.

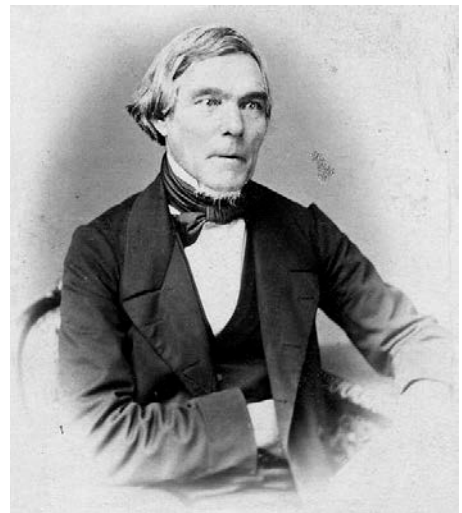
Povijesni kontekst

- Švedi su počeli širiti svoj utjecaj u Finskoj, tj. u "Istočnoj zemlji" (Österland), još od vikinškog razdoblja, a poslije je u 12–13. stoljeću uslijedilo švedsko osvajanje i jaka kolonizacija te integracija Finske u švedsku političku i kulturnu sferu.
- Švedi su 1581. pretvorili Finsku u Veliko vojvodstvo (*grandus ducatus*), odnosno u Veliku kneževinu, premda je to bio više-manje formalni potez, bez stvarne političke i kulturne autonomije.

- Takvo je stanje trajalo do Velikoga sjevernog rata (1700–1721), kada je Rusija, u doba Petra Velikoga (vl. 1695–1725) osvojila jugoistočne dijelove Finske, poznate kao "Stara Finska".
- Godine 1809. za vrijeme Finskoga rata između Švedske i Rusije, predstavnici finških staleža sastali su se u gradu Porvoo te objavili svoje podaništvo ruskom caru Aleksandru I. (vl. 1801–1825), koji će tako postati veliki knez Finske.
- Nakon te promjene, Velika kneževina Finska ponovno je stekla područja "Stare Finske", i u općem kontekstu ruske nadvlasti uspostavile su se jače kulturne veze s etnički srodnim područjima u Kareliji, Ingriji, itd.
- Gotovo do kraja 19. stoljeća, ruske su vlasti podržavale autonomiju Finske i jačanje utjecaja finskoga jezika, koji je dotad bio marginaliziran zbog kulturne dominacije švedskoga.
- Lönnrot je, dakle, djelovao u specifičnom povijesnom trenutku.
- Lönnrotovo vrijeme bilo je doba ranog romanticizma i različitih nacionalnih preporoda, kada je traganje za nacionalnim stvaralaštvom i nacionalnim duhom bila opća tendencija u Europi.
- Osobe poput braće Grimm, Jacoba (1785-1863) i Wilhelma (1786-1859), pa i Vuka Karadžića (1787–1864), djelovale su u naraštaju prije Lönnrota, kao i u njegovo vrijeme, a još je 1817. Carl Axel Gottlund (1796–1875) sugerirao da bi se finske i karelijske narodne pjesme možda mogle složiti u jedinstvenu cjelinu poput nekog sjevernog Homera ili *Pjesme o Nibelunzima*.
- Lönnrot je na kraju prihvatio Gottlundovu sugestiju: uskladio je i standardizirao stihove koje je zapisao, i kada je to smatrao nužnim čak je pridodao vlastite stihove da bi cjelina tekla logično.
- Stihove je povezivao primjenjujući isti način ili stil pjevanja koji su koristili tradicionalni pjevači.
- Dao je epu ime "Kalevala", što znači "zemlja junaka Kaleve", što su neki prijevodi poslije preinačili u "zemlju heroja".
- Konačna verzija *Kalevale* obuhvatila je 50 spjeva ili "runa" kako ih je Lönnrot prozvao.
- Sâm Lönnrot bio je u dvojbi dok je sastavljao ep – i prema vlastitom priznanju htio je nekoliko puta baciti sav rukopis u vatru.

Finska kneževina u Rusiji

Elias Lönnrot u starijim danima

Važnost *Kalevale*

- *Kalevalu*, dakle, ne možemo smatrati sasvim izvornim epom, jer ju je Lönnrot u općem smislu stvorio, pa bi se moglo reći da je i proizvod intelektualnih napora u 19. stoljeću.

- No to što je Lönnrot učinio u biti je slično gotovo svim pokušajima sintetiziranja predaja. Primjerice, Heziod je oko 700. pr. Kr. sastavio svoju *Teogoniju* na način da je preuzeo mnoštvo narodnih spjeva i povezao ih koristeći svoje vlastito pjesničko nadahnuće.
- I premda ne možemo znati koliko je pažljivo Heziod skupljao svoju građu, za Lönnrota je svakako jasno da je to činio vrlo pažljivo i skromno.
- Štoviše, iako je pokušavao logički presložiti skupljenu građu, Lönnrotovo vjerno zapisivanje stihova svojih "ispitanika" značilo je da je zabilježio i višeslojnosti koje na različite načine odražavaju korijene *Kalevale*.
- Sam je Lönnrot u predgovoru prvom izdanju *Kalevale* (1835) istaknuo da se ti stihovi ne mogu usporediti po starosti s grčkim i rimskim djelima (što je očito bila ograda od zamisli o sjevernom Homeru) – i poslije je u predgovoru *Novoj Kalevali* (1849) ponudio svoje mišljenje da opći kontekst nastanka odgovara vremenu *permske trgovačke zajednice* uz jugozapadnu obalu Bijelog mora i u regiji oko velikih jezera Onjege i Lagode.
- Ti Permjaci odgovarali bi narodu Bjarmâ, tj. *Bjarmar* u staronordij. sagama, ili *Béormas* o kojima je u 9. stoljeću norveški trgovac Óttar iz Hålogalanda (steng. Öðthere) izvijestio veseškog kralja Alfreda Velikog (vl. 871–899).
- Ukratko, Bjarmi su najvjerojatnije bili razvijeniji narod u finsko-permjačkom svijeta, koji je imao dodire s vikinзима i drugim sjevernim narodima.
- Dakako i drugi komentatori vidjeli su povijesni kontekst *Kalevale* kao odraz tog vikinškog doba: primjerice, finski folklorist Kaarle Krohn (1863–1933) pretpostavio je da su najstarije pjesme nastale između 700. i 1000. n.e.
- Važnost željeza i kovaštva svjedoči o željeznodobnom okviru, možda o kasnoj prapovijesti. Ali isto tako postoje i očiti kršćanski motivi u spjevu.
- Međutim, *Kalevala* sadrži i nešto vrlo staro – pa su neki analitičari primijetili da je u svojim duhovnim dimenzijama arhaičnija od svih glavnih srednjovjekovnih europskih epa.

"Bjarmija" i okolna područja.

Kratka shema spjeva

- Smatra se da dvije glavne teme spajaju sve radnje *Kalevale*: 1) sukob između dva područja – Kalevale i Pohjole, i 2) kovanje i krađa čudnog predmeta nazvanog *sampo*.
- Kalevala, kako je bilo rečeno, zemlja je junaka Kaleve, za koga je Lönnrot mislio da je možda bio predvodnik finske migracije. Kaleva ima i pandana u estonskoj tradiciji, po imenu Kalev (koji je spomenut već i u najstarijem očuvanom tekstu na estonskom, iz sredine 17. stoljeća).
- Glavni su junaci Kalevine zemlje: stari pjevač Väinämöinen, kovač Ilmarinen i ratnik Lemminkäinen.
- Pohjola je "Sjeverna zemlja" ili "Sjeverni posjed", nad kojom vlada gospodarica Louhi, a čini se da je glavni junak Pohjole mladić Joukahainen, koji je opisan kao "Laponac" ili "laponski dječak". Općenito postoji stanovita asocijacija između Pohjole i "Laponaca", premda je Lönnrot mislio da u Pohjoli nisu živjeli pravi "Laponci" (= Saami), nego Finci iz nekog plemena različitog od stanovnika Kalevale. Naime, tek se u jednom stihu označuje da je jezik Pohjole bio drukčiji.
- Väinämöinen je s jedne strane povezan s motivom stvaranja svijeta, kao i s magičnim pjesmama i također različitim neuspjesima sa ženama.
- Jedan takav neuspjeh, u prvom dijelu *Kalevale*, odnosi se na Joukahainenovu sestru Aino, koju Joukahainen ponudi kao nevjestu Väinämöinenu nakon što ga je potonji pobjedio u pjevačkom nadmetanju.
- Prilikom jednog putovanja po moru Väinämöinen stiže i u Pohjolu, gdje mu gospodarica Louhi obeća da će mu pomoći stići kući i da će mu dati svoju kćer ako napravi *sampo* za nju.
- Väinämöinen se vrati u Kalevali i nagovori magičnog kovača Ilmarinena – koji je iskovao i "poklopac neba" (nebeski svod), da pođe u Pohjolu i napravi *sampo*. Ovaj to čini i zatraži Louhinu kćer kao naplatu, no ona ne želi napustiti Pohjolu.
- Radnja se nastavlja poslije s pričom o junaku Lemminkäinenu i djevojci Kylliki, koju on poslije napušta i također odlazi u Pohjolu po novu ženu. Louhi mu daje tri teška zadatka (hvatanje demonskog losa, konja i labuda u rijeci Zemlje smrti), što Lemminkäinen sve dobro obavi – ali ga na kraju ubije govedar "Mokra kapa", koga je Lemminkäinen uvrijedio.
- Poslije Lemminkäinenova majka nađe njegovo raskomadano tijelo, sastavi dijelove i ponovno ga oživi.
- Poslije toga i Väinämöinen i Ilmarinen naći će se u Pohjoli i zaprositi Louhijinu kćer, koja bira mlađeg Ilmarinena.
- Louhi mu postavlja tri zadatka: porati polje puno zmija, uhvatiti medvjeda Smrti i vuka iz Zemlje smrti i užasnu štuku iz rijeke u Zemlji smrti.
- Ilmarinen uspije u svemu i slijede pripreme za svadbu.
- Svi su pozvani na svadbu, osim Lemminkäinena – koji zlovoljan poslije stiže u Pohjolu i svojim bahatim ponašanjem izaziva sukob s gospodarom mjesta, koga zatim ubija u dvoboju.
- Lemminkäinen utekne, ali Louhi pokreće vojsku i dođe do rata između Pohjole i Kalevale.

Akseli Gallen-Kallela (1865–1931), "Aino" (1889)

- Lönnrot je zatim uključio u spjev tužnu priču o mladiću Kullervu, koji se rodio nakon što mu je stric Untamo ubio njegovog oca (taj njegov otac se zvao "Kalervo", tj. malo drukčije ime od sina).
- Untamo će u jednom trenutku prodati Kullerva Ilmarinenu kao roba, i taj mladi "rob" će izazvati smrt Ilmarinenove supruge (prizvat će čopor vukova i medvjeda koji će je razderati na komade).

Akseli Gallen-Kallela, "Kullervo i vučji čopor", ulje na platnu 1917. (lijevo) i "Kullervo kreće u rat", studija napravljena između 1890. i 1991. (desno).

- Zatim na povratku iz ropstva Kullerva sretne mladu prosjakinju, koju oblubi – a pokazat će se da mu je to bila sestra.
- Kada se vrati rodu. Rodbina ga pokušava odvratiti od osвете protiv strica, ali na kraju više nitko ne mari za njegovu sudbinu, osim njegove majke.
- Kullervo pođe u rat protiv Untama, i tu je osobito važna epizoda o opraštaju od svoje obitelji.
- Na kraju se vraća, ali svi su mrtvi i on naiđe na tijelo svoje sestre koja je počinila samoubojstvo.
- Zbog osjećaja krivnje, sam počinu samoubojstvo (padne na svoj mač).
- Kada doznaje tu vijest, Väinämöinen zaključuje da djecu nikada ne treba predati drugima ili loše odgajati, jer će odrasti puni zla kao Kullervo, umjesto da budu umni.
- U zadnjem dijelu spjeva Väinämöinen, Ilmarinen i Leminkäinen pokušavaju oteti *sampo* iz Pohjole.
- Väinämöinen se služi moćima pjesme da uspava Louhi i ljude u Pohjoli i zatim ta trojica ukradnu *sampo*.
- Poslije tri dana ljudi Pohjole se probude i upuste se u potjeru za Kalevalcima.
- Slijedi borba na moru – *sampo* padne u more, i Väinämöinen izgubi svoju magičnu harfu u valovima.
- Ipak, neki dijelovi sampa će doploviti do obale i Väinämöinen će ih posaditi u Kalevali.
- Poslije Väinämöinen izradi novu harfu iz drveta breze i tako lijepo zapijeva da i Sunce i Mjesec se spuste da bi slušali pjesmu.
- Louhi iskoristi tu priliku i zatvori Sunce i Mjesec u brdo na Pohjoli. Vrhovni bog Ukko se čudi zašto je postalo tako mračno i naloži vatru za novo Sunce i Mjesec, ali ta vatra padne u more i proguta je riba.
- Poslije Ilmarinen će pokušati iskovati novi Mjesec i novo Sunce, ali bezuspješno.

- Väinämöinen zatim doznaje gdje je Louhi sakrila Sunce i Mjesec i zajedno s Ilarinenom krene u Pohjolu da bi ih oslobodili – ali tada Louhi shvati da je sve izgubljeno i oslobodi ta sjajna nebeska tijela.
- Zadnji spjev *Kalevale* već ima kršćanski motiv. Djeвица Marjatta zatrudni nakon što je progutala borovnicu. Ona rodi sina – ali Väinämöinen zaključuje da se dijete bez oca treba ubiti. Dijete progovori i kaže Väinämöinenu da govori gluposti, jer je sam bio rođen bez oca. Jedan starac zatim krsti dijete i proglasi ga novim kraljem Karelije.
- Väinämöinen se razbjesni i krene u bakrenoj lađi prema prostoru između neba i zemlje, predviđajući da će ljudi jednoga dana opet trebati i *sampo* i harfu i svjetlost, ali je ipak ostavio i harfu i pjesme za narod.
- Završnica spjeva zapravo u novom kršćanskom ruhu ponavlja početak, kada je svijet nastao od nebeske djevice, koja je rodila Väinämöinena.

Akseli Gallen-Kallela, "Kovanje sampa" (1883), odlazak Väinämöinena (1896–1906).

Mit o stvaranju

- Mit o stvaranju počinje s "djevicom zraka", prekrasnom ženom i duhom prirode, koja je sav svoj život čuvala svoje djevičanstvo, dok joj nije postalo dosadno da uvijek živi sama i kao djeвица.
- Tada stiže silni vjetar i ljulja djevicu po vodi, i ona zatrudni od vjetra.
- Nosila je zametak u sebi sedam stotina godina i za devet ljudskih života – plivala je posvuda po valovima u velikim trudovima, ali nikako nije mogla roditi.
- Molila je vrhovnog boga Ukkoa da joj pomogne.
- Prolazilo je vrijeme i napokon je doletjela patka, tražeći mjesto gdje će sagraditi svoje gnjezdo.
- Djeвица, sada već označena i kao "majka vode" podigla je koljena iznad vode i patka je na koljenu izgradila gnjezdo i snesla šest zlatnih jaja i jedno željezno jaje.
- Djevici je koljeno počelo gorjeti – i kada ga je pomaknula sva su jaja pala u more i razbila se u komade.
- Ali razbijena jaja pretvorila su se u lijepe stvari: donji dio jedne ljuske postao je Zemlja, vrh druge ljuske postao je nebo, vrh jednog žumanjka postao je sunce, gornji dio jednog bjelanjka postao je Mjesec, točkice na ljuskama postale su zvijezde i crne mrlje postale su oblaci.

- Plivajući u moru, djevica zraka oblikovala je rtove i uvale uz obale, hridi u moru i otoke.
- I u njezinoj utrobi čekao je Väinämöinen, razmišljajući kako će živjeti u tako tamnom mjestu.
- Väinämöinen je molio i Mjesec i Velikog Medvjeda da ga oslobode – ali kada mu oni nisu pomogli, sam je izišao iz majčine utrobe i dugo plovio po vodi, dok nije napokon izišao na kopno i ugledao Mjesec, Sunce i Velikoga Medvjeda.

Akseli Gallen-Kallela, na slici "Ad astra" (1907), prikazao je Ilmatar.

Sampo

- Nije zapravo jasno što je *sampo*, no ono je opisano kao neka vrsta mlina koji je izradio Ilmarinen, i iz kojega je izlazilo žito (ili brašno), sol i zlato.
- Ime se često tumači prema vodskoj riječi *sammas* (gen. *sampaan*) "stup", ili estonskom *sammas* (gen. *samba*) "potpora".
- U svakom slučaju *sampo* je nešto što osigurava blagostanje, neka vrsta mlina sreće.
- Ilmarinen je kovao *sampo* tri dana i tri noći i dok je gledao u vatru vidio je različite stvari: prvo samostrijel, koji je lijep ali zao (jer traži glavu), zatim brod, koji je lijep ali zao (jer traži rat), zatim junicu, koja je lijepa ali zla (jer razlijeva mlijeko naokolo), zatim plug, koji je lijep ali opet zao (jer uništava općinsku zemlju), i na kraju Ilmarinen ugleda poklopac sampa, kako nastaje u kovačkoj vatri.
- Prema jednom tumačenju, *sampo* se mogao odnositi i na neki konkretni predmet, a bilo je i pokušaja da se poistovjeti s kakvom bizantskom kovnicom.

Magija podrijetla

- Najkarakteristični elementi u *Kalevali* su *čarolije podrijetla*. Da bi se bilo koja stvar svladala treba znati njezino podrijetlo, i to se odnosi i na željezo, na razne nevolje i bolesti, na pivo, na životinje, itd.
- Lönnrot je skupio i takve čarolije koje nije uključio u *Kalevale*, primjerice izjave o podrijetlu psa i mačke. Među primjerima iz *Kalevale*, vrlo su zanimljive čarolije ili čari u kojima se spominje podrijetlo željeza, podrijetlo zmijske, podrijetlo velikoga mraza.
- Treba dodati da se često puta u inkantacijama prijeti oslovljenim silama prema formuli: znam tko ti je bila majka, i ako ne prestaneš raditi to što radiš onda ću sve ispričati tvojoj majci.

- Logika je jednostavna i zvuči katkad gotovo dječja: "Znam tvoju Mamu, budi dobar (ili dobra), ili ću joj reći da si zločest (ili zločesta)".
- Zanimljivo je da se u *Kalevali*, u većini tih čarolija o podrijetlu, jači naglasak daje majkama i podrijetlu u ženskoj lozi, nego muškom rodoslovlju.
- U krajnjoj liniji i to je u skladu s mitom o postanku, u kojem glavnu ulogu ima djevica zraka (iako se osjećaju neke implikacije utjecaja koji je imao vrhovni bog Ukko).

Primjeri

Podrijetlo psa

Znam, dakako, podrijetlo psa, mogu pogoditi podrijetlo šteneta.

Stvoren je na hrpi prašine – pripremljen na livadi,

Rođen je od osam otaca i od jedne majke

Ljubavnica Zemlje, Manuhutar, oblikovala je glavu iz brežuljka

Za noge je uzela kolce iz ograde – za uši lokvanje,

Desni je stvorila iz istočnoga vjetra, i njušku iz vjetra

Podrijetlo željeza

Zrak – to je prva majka; vlaga – starija sestra

Mlađi je njezin brat – željezo, srednji brat – vatra.

Ukko, stvoritelj nebeski, zapovjednik zračnih sila

Odvojio je vodu od neba, od vode – zemni svod

Nije još bilo željeza, trebao se još roditi

...

I tako su se rodile tri djevice prirode

postale su tri roditeljice željeza

Hodale su, skakale, djevice

kraj oblaka su hodale, s nabreklih dojka

i bolnim bradavicama

mlijeko je teklo po zemlji, iz bradavica se prolijevalo

...

Mlijeko koje je bilo crno, dala je starija djevica

Mlijeko koje je bilo bijelo dala je srednja djevica

Mlijeko koje je bilo crveno, dala je mlađa djevica

(Crno mlijeko postat će crno željezo, bijelo postat će čelik i crveno postat će željezna rudača)

Podrijetlo mačke

Znam podrijetlo mačke – inkubacija Sjedobradoga.

Mačka je nastala na peći – i ima nos djevojke,

glavu zeca, rep iz Hiisijeve pletenice, kandže zmije

rep iz zmijskog otrova, noge od bobica,

a ostatak tijela pripada vučjem rodu.

Podrijetlo zmija

Znam, zmijo, tvoje rođenje, poznajem tvoje podrijetlo

Ti si se rodila od Siuetara, ti si začeta od vodenoga duha

Pljunula je u vodu vještica, pljunula je na valove

Slinu su uzdrnali vjetrovi, duh vode te tiho zibao

šesto godina, njegova najdraža

More je izbacilo slinu na žal –

Stigle su tri kćeri prirode i rekle:

"Što će se dogoditi ako Stvoritelj daje ovomu život, ako mu daje oči"

Stvoritelj je to čuo i rekao "Bit će zlo..."

(Na kraju je Hiisi udahnuo život u zmiju)

Dodatak

- Bez obzira na sve komentare koje je *Kalevala* doživjela nakon što ju je Lönnrot objavio – i pogotovo u novije vrijeme (je li riječ doista o izvornom epu?) – nema dvojbe da je snažno djelovala na finsku svijest, upravo zato što je u svoje vrijeme uspjela barem u ocrtavanju neke davne mitske prošlosti (ili podrijetla).
- Njezin obrazac poslije je preuzeo estonski pisac i (kao i Lönnrot) također liječnik Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882), koji je za Estonce sastavio spjev pod imenom *Kalevipoeg* ("Sin Kaleva").
- Kako znamo, Kalev je nedvojbeno bio istinski junak narodnog epa u Estoniji, o čemu govori ne samo zapis njegova imena već u 17. stoljeću, nego i stari ruski naziv za Tallinn, Kolivan (rus. Колывань, tj. "Kalevljev grad"), još iz 13. stoljeća.
- Kreutzwald je tvrdio da je svoj rad utemeljio na estonskim pjesmama. No tek se manji dio njegova epa (oko 8%) smatra izvornim (prema narodnoj predaji), što ne znači da to djelo nije utjecalo na modernu estonsku svijest – i u krajnjoj liniji, zbog svoje veze s *Kalevalom*, uvrstilo Estonce u finski krug.
- Doduše, Kreutzwaldov ep nikada nije stekao ni približno sličnu slavu kakvu je stekla Lönnrotova *Kalevala*.

- Dakako, i danas ćemo naići na komentare da je baš Lönnrot mnogo što u *Kalevali* jednostavno izmislio, što zapravo dovodi u sumnju i sav ep.
- Pa ipak, barem *antropološka poruka* iz čarolija podrijetla svakako je izvorna, tim više što je Lönnrot zabilježio više takvih primjera, koje nije utkao u *Kalevalu*.
- Treba upoznati podrijetlo neke stvari ili osobe, da bi se njome moglo vladati, ili pak da bi se shvatilo, ili da bi se uopće moglo nekako djelovati.
- I kada to podrijetlo nije sasvim poznato, onda se barem pokušava, ovisno o običajima vremena, osmišljavati.

Kozmogonija

Kozmogonija i kultura

- Kozmogonija, odnosno nastanak svemira, prvi je problem u odnosu na tematiku podrijetla.
- Riječ je o "krajnjem podrijetlu", o podrijetlu svega što danas postoji, i na stanovit način osmišljavanje svih djelomičnih izraza podrijetla ovisit će o pristupu prema kozmogoniji.
- Otkad su ljudi razvili svijest o životu – i otkad se čovjek oblikovao kao biće koje osigurava svoj opstanak s pomoću kulturnih adaptacija, osmišljavanje nastanka svemira postalo je važno.
- Zapravo, moglo bi se reći da je svaka kultura, barem implicitno, povezana s nekim kozmogonijskim modelom.
- Kozmogonijski modeli u krajnjem smislu *objašnjavaju ponašanje*, i na taj način legitimiraju i kulturu.
- U ovom kontekstu mogli bismo krenuti od opće zamisli o kulturi, koju je još 1871. Edward B. Tylor (1832–1917) definirao kao "složenu cjelinu koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaj i druge sposobnosti i navike koje čovjek stječe kao pripadnik društva".
- Tylorova definicija podrazumijeva vezu između kulture i društva (ili zajednice), i ističe neopipljive, duhovne ili idejne aspekte kulture.
- Tzv. materijalna kultura u biti samo je izraz ili odraz te idejne cjeline koju je Tylor nazvao kulturom.
- Prema analizi Clydea Kluckhohna (1905–1960) i Alfred L. Kroeber (1876–1960), do sredine 20. stoljeća broj definicija kulture narastao je na oko 200.
- Sažimajući te brojne definicije, Kluckhohn i Kroeber zaključili su da kultura obuhvaća sklop *obrazaca ponašanja* stečenih i prenetih putem *simbola i rukotvorina* (primjerice, kroz jezik i umjetnost), i koji se temelje na naslijeđenim/tradicionalnim idejama i vrednotama, i osebujni su za *određene* ljudske skupine.
- I drugi antropolozi, primjerice Bronisław Malinowski (1884–1942) i Margaret Mead (1901–1978), također su istaknuli važnost *društvenog nasljeđa* prenetog s pokoljenja na pokoljenje, ili eventualno psihološke čimbenike, ili pak činjenicu da se kultura ne prenosi biološki ili nagonski.
- Poslije je utjecajni antropolog Clifford James Geertz (1926–2006) protumačio kulturu ovako: "...povijesno prenesen obrazac značenja sadržanih u simbolima, sistem naslijeđenih koncepcija izraženih u simboličkim oblicima preko kojih ljudi komuniciraju, nadopunjuju i razvijaju svoje znanje i stanove prema života" (1973: 89).
- I, donekle, možemo usporediti tu Geertzovu ideju o simbolizmu i komunikacije sa zaključkom koji je iznio genetičar (i antropolog) Luigi Luca Cavalli-Sforza (1922–2018), tj. da je jezik osnova kulture (1996: 251).
- U jednom drukčijem kontekstu, Milford Wolpoff (1942–) opisao je kulturu kao osobitu *nišu ljudske vrste*. Dakle, u tom bi smislu kultura imala biološku funkciju, iako nije zapravo biološki određena.
- U svakom slučaju, čovjek je jedinstven po tomu što se služi pretežno kulturom da bi se prilagodio svom okolišu i osigurao svoj opstanak.
- Taj je odnos, dakako, obostran, jer dok kultura određuje prilagodbu ljudi prema okolišu, neminovno je da vrsta okoliša utječe na vrstu kulture.
- Možemo stvar pojednostaviti i konkretizirati: Životinje nagonski čine to što čine da bi opstale u svom okolišu. Životinje katkad nauče nove oblike ponašanja iz izravnih iskustava, i katkad ih prenose na svoje potomstvo,

ali nema sigurnih indikacija da prenose nešto nalik na kulturu u simboličkim oblicima. S druge strane, čovjek, kroz kulturu, nasljeđuje skupinu "uputa" za ponašanje – i te upute mu govore kako treba osiguravati hranu, gdje i kako treba sagraditi dom, s kim se treba družiti, kako treba osigurati svoje potomstvo, itd.

- Te "upute" moraju biti i donekle promjenjive – da bi se omogućila prilagodba okolišu koji se mijenja, no stihijske i/ili prečeste promjene narušile bi svaku kulturu.
- I upravo tradicijska komponenta (= nasljeđivanje) osigurava potrebnu postojanost kulture.
- Međutim tradicija, po svojoj logici, podrazumijeva i *pogled u prošlost*, pa se zato svaka kultura nužno okreće prema svom podrijetlu.
- To je vidljivo čak u pokušajima tumačenja "čudnih" kulturnih običaja.
- Primjerice, Herodot (484–425. pr. Kr.) je opisao običaj karijskih žena da nikad ne objeduju zajedno sa svojim muževima kao tradiciju koja je nastala zbog jednog drevnog nasilja (navodno su prvi grčki kolonisti maloazijske Jonije pobili sve karijske muškarce i uzeli njihove žene za sebe).
- Međutim u općem sklopu osobito su važni tzv. "junaci kulture".
- Junak ili heroj kulture (engl. *culture hero*, njem. *Heilbringer*) u pravilu je mitska osoba, koja svojim izumom, otkrićem ili drugim djelom uspostavlja ili bitno utječe na buduće društvene, političke, gospodarske, religijske i druge odnose.
- U *Kalevali*, takvi su primjeri Väinämöinen, prvi pjevač, i kovač Ilmarinen, koji je iskovao *sampo* (kao i sam nebeski svod).
- Drugi često spomenuti primjeri su Oziris (*wsjr*), Izida i Hor u Egiptu, Shénnóng (神農), Žuti car (黃帝) i Veliki Yǔ (禹) u drevnoj Kini, Prometej, Kadmo, Heraklo i sva družina heroja iz grčke mitologije, Eneja i Romul u rimskoj predaji, Odin (Óðinn) u nordijskom svijetu, starozavjetni patrijarsi u židovskoj i uopće abrahamističkoj tradiciji, "pernata zmija" Quetzalcóatl u Meksiku, Mondawmin (bog kukuruze) među plemenima naroda Anišinabe (Odžibeja ili Čipaveja) iz velike algonkinske skupine Amerinda.
- Ti pojedinci, u većini slučajeva, zamišljeni su kao bogovi, polubogovi ili osobe koje su stekle božanske odlike: Väinämöinen i Ilmarinen u *Kalevali* povezani su s nastankom svijeta (Ilmarinenovo ime etimološki ga povezuje s Ilmatar, nebeskom djevicom koja je stvorila svijet), Oziris je bog (prvijenac boga Zemlje Geba), Shénnóng je "božanski zemljoradnik", Prometej je titan iz druge generacije (sin Uranova i Gejina sina Japeta i njegove sestre, titanide Temide, božice pravde), Heraklo je Zeusov sin i polubog, Romul je potomak Eneje (i Venere) preko svoje majke (Reje Silvije), i otac mu je bog Mars, starozavjetni patrijarsi su svjedoci Objave, Quetzalcóatl je bog i Mondawmin je nebeski posjetitelj.
- Kulturni junaci ovako ili onako odražavaju kozmogonijske sheme, ali sam izgled kozmogonijske sheme ovisit će i o vrsti kulturne prilagodbe okolišu.
- Kozmogonije naroda u planinskim područjima ili u dubini prašume, izgledat će drukčije od kozmogonija stepskih ili primorskih naroda.
- Isto tako, što je neka kultura složenija i više povezana s drugim kulturama, to će i njezina kozmogonija biti složenija i uključivati dijelove kozmogonija drugih kultura.
- Nadalje, kozmogonije su obično slojevite, i odražavaju različite povijesne epohe u razvitku neke kulturne zajednice.
- U *Kalevali*, primjerice, postoje elementi koji se sežu možda do mezolitika ili neolitika (nebeska djevica, patka, jaja, podsjećaju na teme iz neolitskih ili možda starijih petroglifa na ugrofinskom

Gustave Moreau (1826–1898), "Prometej" (1868)

području), zatim tu su vrlo očiti motivi iz željeznog doba (kovanje sampa i nebeskog svoda) i napokon utjecaji kršćanstva (preko uloge koju ima vrhovni bog, Ukko).

- Način opisivanja i konstruiranja kozmogonija u pravilu je mitski, ali treba uzeti u obzir da je razlika između mitskog shvaćanja i, recimo, znanstvenih spoznaja nekada bila znatno manja nego danas.
- Štoviše, moguće je pretpostaviti da ta razlika u davнини nije ni postojala. Drugim riječima, mogli bismo pretpostaviti da su mit i znanost, u nekom ishodišnom dobu ljudske vrste, zapravo bili jedno te isto.

Mit i znanost

- Što je zapravo mit?
- Riječ "mit" poprimila je različita značenja otkad se raširila u europskim jezicima negdje u 19. stoljeću, vjerojatno prema franc. *mythe* (ili njem. *Mythe*), što je bio prihvata latinskoga grecizma *mythos* (> *mythus*).
- Inače, sami Latini dugo su vremena prevodili grčki pojam kao "pripovijest" (lat. *fābŭla*), i znakovito je da je u 19. stoljeću hrv. Bogoslav Šulek u svom rječniku znanstvenog nazivlja prevodio "mit" (u tal. i njem. obliku) kao "baj, bajka" (Šulek je također ponudio kovanicu "bajoslovlje" za opći pojam "mitologija").
- Dakle, mit je bio viđen općenito kao "bajka" ili "pripovijest", no čini se da je već u antici, i to s razvitkom ili razdvajanja znanosti, to značenje katkad poprimilo pogrdni smisao "izmišljena", ili "lažna priča".
- Danas antropologija i druge znanosti koje se bave i mitom, određuju taj pojam ne nužno kao "lažnu priču", nego kao vjersku ili sakralnu predaju, sa sadržajem koji se odnosi na podrijetlo svijeta, božanstava, ljudi ili naroda.
- Smatra se da mit, kada izgubi sakralni smisao, može se svesti na običnu pučku bajku (engl. *folktale*).
- Međutim, osim što se mogu odrediti kao sakralne priče o podrijetlu, mitovi predstavljaju i posebne oblike pričanja.
- Primjerice, njemački filolog i povjesničar religija Walter Friedrich Otto (1874–1958) smatrao je da je izvorni grčki oblik μῦθος označavao "riječ u drevnom smislu", koja se ne dijeli od bitka.
- I doista, još su antički filozofi razlikovali μῦθος, kao "riječ" koja ne treba potvrde, od "riječi" u obliku λόγος, koja počiva na načelu razuma.
- Sam korijen riječi bio bi **mā*, **mī*, "glasati (pustiti glas)", koji je možda prisutan i u hrvatskom glagolu "mukati" (glasanje goveda).
- Ukratko, mit je stanoviti oblik *neteološke spoznaje*, tj. izravne spoznaje stvari, bez traženja objašnjenja.*
- Dakako, Sigmund Freud (1856–1939) je uočio sličnost između jezika mita i jezika kojim u snovima govori podsvijest, što ga je navelo na to da u mitovima, poput grčke predaje o kralju Edipu, prepozna dorađene opće izraze ljudske duše i podsvijesti.
- Poslije je Carl Gustav Jung (1875–1961) zaključio da u mitovima izranjaju trajni oblici iz općeljudske podsvijesti, prema njegovom nazivu "arhetipovi", koji su slični svuda, u svim narodima svijeta.
- Iako su takve psihoanalitičke sheme doživjele kritike, mora se priznati da su imale jak povratni utjecaj na antropološka i druga shvaćanja mita.
- Napokon, kako je naglasio američki mitolog Joseph Campbell (1904–1987), jezik mita je metaforijski i/ili pjesnički, a način djelovanja je estetski.
- Mit nije, dakle, lažna priča, nego drukčija vrsta priče, različita od logičkog opisa promatranih događaja, što je osnova znanstvenih diskursa.

* Tezu o neteološkom razmišljanju je pokrenuo morski biolog Ed Ricketts (Edward Flanders Robb Ricketts, 1897 – 1948), koji je bio prijatelj američkog pisca Johna Steinbecka, koji je to obisao u knjizi o Coresovom moru u Meksiku (v. Steinbeck, 1951)... i isto je važni znanstvenik Campbell bio povezan s Rickettsom (i malo radio s njegovim morskim poslom).

- Međutim, prema takvom gledanju, mit nije suprotna pojava (recimo) znanosti, nego tek različiti način doživljavanja stvarnosti.
- Dakako i znanost (*logos*, "riječ", za razliku od *mitos*-a) figurira u kozmogonijskim shemama, kako je izričito označeno u proslavu Evanđelja po Ivanu, koje zapravo iznosi novu kršćansku kozmogoniju (različitu od starozavjetne):

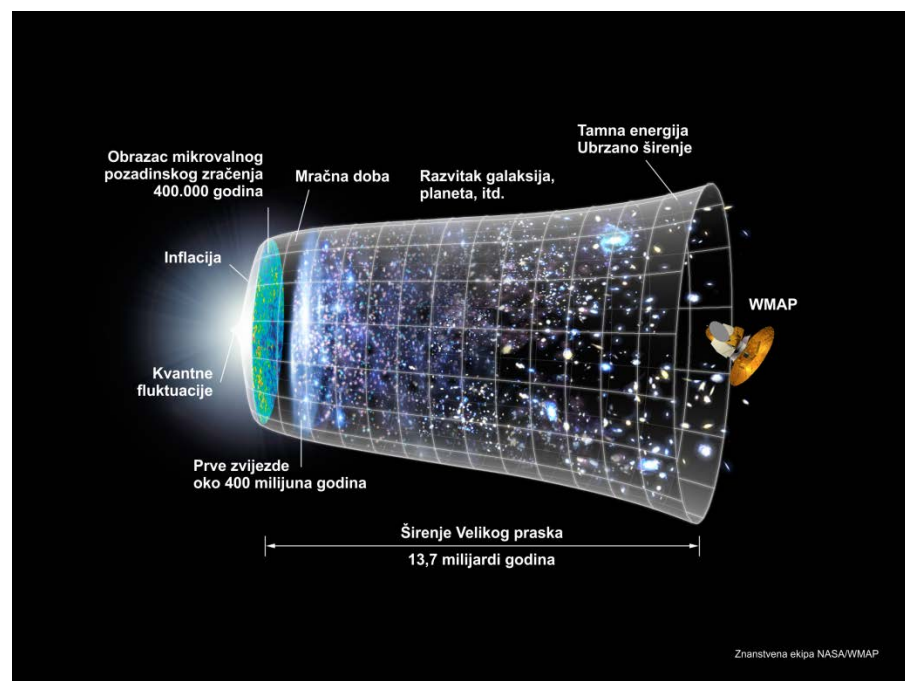
Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντο δι αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.

Prvi slavenski prijevod: Iskoni bē slovo i slovo bē u Boga i Bogъ bē slovo. Se bē iskoni u Boga. Vsbě tēmъ bysę i bež nęgo ničbtože ne bystъ eže bystъ.

Današnji hrvatski prijevod: "U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše u Boga i Riječ bijaše Bog. 2 Ona bijaše u početku u Boga. 3 Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa."

- I znanost se isto tako bavi podrijetlima.
- Današnja kultura, metoda kojom se ljudi danas prilagođavaju svom okolišu vrlo je snažno određena znanošću, do te mjere da se katkad svi drugi načini spoznaje smatraju zaostalima.
- Može se reći da je znanost u naše vrijeme već stekla gotovo kultno ili možda čak religijsko značenje u svijetu. Znanstveni pristup označen je kao "dobar" pristup, a nešto "neznanstveno" obično se smatra lošim, nazadnim, itd.
- Jedina je iznimka umjetnost, koja i dalje ima priznatu vrijednost, što se vidi i u činjenici da je obično spojena sa znanošću u nacionalnim akademijama.
- Pa ipak, kada se i znanost razvija do krajnje točke, i to prema svojim vlastitim pravilima, zanimljivo je koliko se približava viziji koja je nekada bila tipična za mitska i religijska shvaćanja.
- Ključni primjer upravo je teorija o Velikom prasku.

Vremenski razvitak
Velikog praska
(NASA/WMAP Science
Team).

- Razvitak te teorije izvršno je opisan u dokumentarnom filmu Lukea Ellisa, *Beyond the Big Bang* (= Poslije Velikog praska) iz 2007. godine.
- Komentari u Ellisovom filmu zorno su objasnili kako se teorija o Velikom prasku postupno oblikovala iz nagomilanih znanstvenih spoznaja (o izgledu svemira, o gravitaciji, o vremenu i prostoru, itd.), i kako

se na kraju i potvrdila upravo na temelju "krunskih" znanstvenih dokaza (mikrovalnog pozadinskog značenja i zatim distribucije svemirske topline).

- No Ellisov film također je ukazao na otpor koji su znanstvenici imali prema teoriji o Velikom prasku, jer je snažno podsjećala na religijske kozmogonije, i zato što je njezin prvi snažni pobornik bio katolički svećenik Georges Lemaître (1894–1966).
- Paradoksalno, danas je teorija o Velikom prasku gotovo religijski prihvaćena, jer glavnina znanstvenika vjeruju u nju, a slika početka svemira koja se zagovara snažno podsjeća na neke kozmogonijske mitove.
- Ako bismo pokušali opisati Veliki prasak "golim jezikom", dakle jezikom lišenim svih modernih, pa i premodernih metajezičnih sadržaja (neologizama, kovanica, tuđica, itd.) moguće je da bi priča napokon vrlo nalikovala na strukturu mita (uz veliko oslanjanje na metafore, pjesničke asocijacije i slično, u skladu s Campbellovim tumačenjem).

Primjeri kozmogonija

- Kada razmotrimo primjere tradicionalnih kozmogonija iz različitih vremena i dijelova svijeta, moguće je uočiti nekoliko vrlo sličnih tema ili motiva diljem svijeta.
- Prva je takva tema često poistovjećivanje praznine ili tame prije početka svijeta ili svemira s iskonskim vodama.
- Istina, u nekim razrađenijim verzijama, na početku nije bilo ni vode ni zraka, nego samo praznina, kao u grčkoj koncepciji kaosa... što se može zamisliti kao filozofski naprednije shvaćanje kaosa.
- Ali ipak, u manje dorađenim i lokalnijim kozmogonijama *iskonska voda* je simbol za prvobitno ništavilo.

Iskonske vode

- Ta je simbolika izričita također u starozavjetnoj Knjizi Postanka, na hebrejskom Bereišit (בְּרֵאשִׁית), "U početku", prema uvodnoj sintagmi, koja stoji na ishodištu židovske i poslije judeokršćanske tradicije, i s kojom se zapadna znanost dugo vremena najviše hvala (i pogotovo u najnovije doba).
- Međutim, Knjiga Postanka je višeslojna i smatra se da je opis stvaranja u prvom poglavlju nastao tek u 6. st. pr. Kr. za vrijeme babilonskog prognanstva Židova, dok je starija hebrejska verzija sadržana u opisu u drugom poglavlju, koje je vjerojatno nastalo za vrijeme vladavine kralja Salomona u 10. st. pr. Kr., ili malo poslije tog vremena.
- I u toj starijoj verziji, nema na samom početku iskonskih voda. Postoji najprije samo gola zemlja, čak i bez kiše – i voda je tek poslije izbila iz zemlje i potopila sav svijet:
Kad je Jahve, Bog, saznao nebo i zemlju, 5 još nije bilo nikakva poljskoga grmlja po zemlji, još ne bijaše niklo nikakvo poljsko bilje, jer Jahve, Bog, još ne pusti dažda na zemlju i nije bilo čovjeka da zemlju obrađuje. 6 Ipak, voda je izvirala iz zemlje i natapala svu površinu zemaljsku. (Post 2, 4-6)
- Može se pomisliti da je ta prvotna slika gole zemlje bez raslinja više odgovarala svjetonazoru kanaanskih nomada, dok je taj dodatak o vodi koja je "ipak" izbila iz zemlje poslije stavljen u tekst da bi se drugo poglavlje Postanka uskladilo s prvim.
- I u prvom poglavlju vizija o iskonskim vodama najvjerojatnije je nastala pod utjecajem babilonskih i još starijih sumerskih predložaka.
- Tu predaju, kao i motive iz Knjige Postanka, opširnije ćemo obraditi poslije. No zasad treba spomenuti samo polazni okvir.
- U babilonskom tekstu *Enūma Eliš* – koji je bio zapisan na akadskom jeziku oko 1100 pr. Kr. i koji pokazuje paralele sa sumerskim tekstovima iz 2500. pr. Kr. – na početku bijaše Apsu, iskonski slatkovodni ocean, koji se pomiješao sa slanom vodom božice Tiamat i stvorili su sina Ladmua i kćer Lahamu, tj. nanose mulja iz koje se izradila Zemlja... Ladmu i Lahamu poslije su rodili i bogove...
- Taj prizor o miješanju slatke i slane vode i stvaranju Zemlje iz nanosa mulja savršeno odgovara prilikama u donjoj Mezopotamiji.

- Akadsko ime Apsu je jasno – i predložak se traži u sumerskoj riječi *ab*, "voda", koja se pojavila poslije i u indoeuropskim tradicijama (pogotovo u iranskim sredinama), dok ime Tiamat vjerojatno ima šire simboličko značenje.
- U hebrejskom i u zapadnosemitskim jezicima postojala je i srodna (ili možda posuđena) riječ *t^hhōm* (תְּהוֹם), sa značenjem "dubina, ponor", koja se koristila upravo u prvom poglavlju Knjige Postanka, no i Grci su prihvatili akadsku riječ u obliku koji je poslije dao grčki Θάλασσα, "more".
- Štoviše, iako nije sigurno, postoji i mogućnost da je i hrvatska riječ "tama" (usp. stcslav. *тъма*) ili možda rus. riječ za maglu (*туман*), preko svojih indoeuropskih korijena vezana za istu semantiku.
- No etimolozi alternativno izvode ime božice Tiamat iz sumerskog TI "život" i AMA "majka", što je simbolički značajno – i nadalje, prikaz Tiamat kao ženskog zmaja u spisu *Enumu Eliš* ukazuje na njezinu ulogu na početku vremena.
- Motiv vode i zmaja (simbola vremena i prototipa grčkog *urobora*) u ovim bliskoistočnim primjerima, kao i veza sa ženskim načelom, govori o jednom općem i možda najšire rasprostranjenom polazištu za mnoge mitske kozmogonije.
- Riječ je o simbolici rađanja i ulozi svjetske Pramajke ili barem Pramaternice. Naime u mnogim modernim interpretacijama iskonske vode bile su viđene kao plodna voda u maternici, iz koje nastaje svijet.
- Ali većina tih simbola su nekako impresionistički nabacani na mitsko platno: postoji voda, i ona je povezana sa ženskim načelom – a katkad je Pramajka ta voda, ili se barem nalazi u vodi kao Ilmatar u *Kalevali*, ili se ispod te iskonske vode nalazi zemlja, koja se mora izvući na površinu i onda će zemlja biti više-manje povezana s Pramajkom, itd.
- U nekim kozmogonijskim mitovima, život izranja iz Pramajke Zemlje u tvrdom obliku, tj. iz same utrobe zemlje.

Marduk i Tiamat, otisak pečata iz Britanskoga muzeja, slika AN159863001 (© Trustees of the British Museum).

Kozmogonije ronjenja, izranjanja ili izlaska

- Ovakve su kozmogonije vrlo česte diljem svijeta, i osobito među američkim starosjedilačkim narodima.
- Uloga koja se pripisuje ženskim i muškim faktorima obično ovisi o tome je li neko društvo matrilinearno ili patrilinearno, premda je do određivanja ili čak inverzije spolnih uloga moglo doći i poslije.
- U sjevernim američkim primjerima spominje i Veliki Duh, koji obično nekako pokreće stvaranje, ali nije uvijek jasno određen.
- Isto tako u američkim predajama često se javlja lik "varalice / šaljivca" (engl. *trickster*), koji je Joseph Campbell poistovjetio s maskom božanstva. Taj je lik apsurdan upravo da bi dokazao da je tek maska nepojmljive božje biti.
- Jedan od glavnih "varalica" je Kojot, katkad poistovječen sa Stvoriteljem.
- Prema legendi Miwoka (narod u Kaliforniji), Kojot je stvorio Zemlju kada je istresao svoju deku nad iskonskim vodama. Prema narodu Wappo Kojot je stvorio i jezik kada je dao ljudima vreću punu riječi. Kojot nekad stvara i same ljude, primjerice iz pruća u indijanskoj sauni.
- Možemo poći s jednim jednostavnim primjerom iz naroda Asiniboin (Dak^hota, iz roda Sijuksa; fr. *Sioux*, *Assiniboin*[e]s).
- U toj priči glavni je lik bog-varalica Inktoni, (alt. Iktomi, Ikto, Unktome, itd.) koji je u Indijancima američkih prija zamišljen kao Pauk (ime mu znači dosl. "pauk"), iako može mijenjati svoje obličje i često se

pojavljuje kao žgoljav čovjek u tijesnim hlačama s vrlo snažnim seksualnim porivima (on voli zavoditi naivne djevojke, katkad sanja da mu penis raste do golemih veličina, a katkad je i sam prevaren).

- U priči Asiniboina na početku opet postoji samo voda – a onda se nekako pojavljuje Inktoni, koji šalje različite životinje na dno pramora da bi pronašle zemlju.
- Gotovo nijedna životinja nije mogla doći do dna mora. Jedino je mošušni štakor uspio doći do dna, ali je onda isplivao mrtav od toga napora. Ipak, u šapi je držao grumen zemlje, iz koje je Inktoni u ulozi Stvoritelja uspio napraviti Zemlju.

Inktoni kraj vatre (crtež; Gertrude Spaller, iz rada: Carrie J. Smith, *The Easy Road to Reading Third Reader*. Chicago: Lyons i Carnahan, 1917. str. 73.

- Inktoni je onda odlučio da će na Zemlji biti toliko mjeseci zime koliko on ima dlaka u svojoj bundi. Ali onda se javila žaba, koja mu je rekla da je to ipak previše, i da bi sedam mjeseci zime bilo sasvim dovoljno. Inktoni se razljutio i ubio žabu, ali ona je u smrti, svojim papcima pokazivala broj sedam.
- Inktoni je napokon ipak prihvatio taj žablji prijedlog, i onda je iz blata stvorio ljude i konje te naučio je Asiniboine kako krasti konje od drugih naroda.
- Ova kozmogonija očito sadrži komične elemente, i spomen konja govori o tome da je nastala nakon dodira sa Španjolcima, koji su doveli konje u Sjevernu Ameriku.
- Potpuniju verziju priče nalazimo kod Čerokija (Cherokee) u jugoistočnom dijelu SAD-a, koji sami sebe nazivaju Tsalagi ("narod").
- Prema toj priči, svijet je u početku bio pokriven vodom, i sve živo nalazilo se u Galunlatiju, s druge strane svoda iznad Neba. Ali tamo je na kraju postalo tijesno, i životinje iznad svoda poslale su vodenu bubu da izvidi kakva je situaciju ispod svoda. Buba je uronila u vodu i vratila se s malo blata, koje je postalo zemljani otok, a Veliki Duh je privezao taj otok s nekoliko užadi za četiri strane (ugla) Svijeta. Zemlja je i dalje bila blatnjava i premekana za životinje. Samo je Kondor našao suho mjesto, i mahanjem svojih krila osušio je veći dio Zemlje i istim mahanjem stvorio mnogo gora i planina. Životinje su se zatim spustile po dugi na Zemlju, ali je bilo još tamno, tako da su povukli sa sobom Sestru Sunce. Veliki Duh naredio je i da biljke pođu za životinjama.
- Poslije je Veliki Duh stvorio muškarca i ženu. Muškarac je gurnuo ribu uz ženu i ona je zatrudnjela i počela rađati svakih sedam dana, dok Veliki Duh nije odredio da će roditi samo jednom godišnje.
- Inače, u to vrijeme na početku životinje nisu još imale svijest, iako su imale osjećaje. Promjenu je izazvala Zvezdana ili Nebeska žena (u engl. prijevodima ili *Star Woman* ili *Sky Woman*).
- Ona je jednom, dok je hodala u očevom vrtu u Galunlatiju čula bubnjeve ispod jednog drveta, i iskopala je rupu da bi vidjela što se događa. Ali je iskopala preveliku rupu i pala kroz nju prema Zemlji.
- Životinje su vidjele kako Zvezdana pada i htjeli su je spasiti, pa je Kornjača ponudila svoj oklop kao mjesto na koje će pasti. No trebalo je postaviti nešto mekano na oklop da se Zvezdana ne bi razbila. I onda je vodeni pauk – ili mošušni štakor uspio izvući komad zemlje iz vode za kornjačin oklop, i zatim umro od napora.
- Životinje su čekale da Zvezdana padne, i pala je na oklop Kornjače i odmah je iz svog tijela počela proizvoditi kukuruzu, grah, drugo bilje i rijeke.

- I još važnije donijela je na zemlju iskrnu svijesti, koju Čerokiji i dalje održavaju u svetoj vatri koju lože za vrijeme svojih obreda.
- Uz ovakve kozmogonijske mitove, u kojima figurira iskonska voda i pad nekog bića (najčešće ženskog spola) s Neba, među sjevernoameričkim Indijancima mogu se naći i mitovi o izbijanju ljudi iz zemlje. Takvi su mitovi tipični među matrilearnim narodima jugoistočnih SAD-a.
- Primjerice, predaja zapadnih Keresa (Akoma/Acoma) u Novom Meksiku, koji je živio u *pueblu* Nebeski Grad (*Aa'ku*, engl. *Sky City*), počinje upravo pod zemljom.
- Pod zemljom su se rodile dvije sestre, koje su odrasle u mraku i znale su jedna drugu samo po opipu. Njegovala ih je Tsichtinako, ženski duh. Kada je došlo vrijeme sestre su dobile košare sa sjemenjem i modelima životinja koje će postojati u idućem svijetu. Posadile su jelku, koja je probila malu rupu u zemlji, i u podzemlje je stigla svjetlost.
- Zatim su udahnule život u jazavca, koji je proširio rupu, i onda u skakavca, koji ju je izgladio i pogledao kako je vani... za taj čin bio je kažnjen, ali je dojavio da je vani sve "ravno".
- Napokon je došlo vrijeme da sestre iziđu kroz rupu i dovrše stvaranje. Tsichtinako im je tada rekla da ju je poslao prvi stvoritelj Uchtsiti, koji je oblikovao zemlju iz grumena svoje krvi.
- Sestre su se prozvale latiku (donositeljica života) i Nautsiti (puna košara), i neki kažu da je druga sestra poslije – protiv želje njihova oca – rodila dva sina, koje je začela toplim kapima iz duge, pa ih je kao kazna napustila Tsichtinako.
- Prema jednoj verziji, Nautsiti je zadržala jednog sina (koga je najviše voljela), dok je latiku je zatim odgojila drugoga sina svoje sestre, i poslije je imala spolni odnos s njim i rodila je Narod. Prema drugoj verziji onda je stvorila i duhove (kačine), koji provode dio godine u planinama i dio godine s narodom, kada sudjeluju u kišnom plesu.
- Slične motive probijanja iz zemlje mogu se naći također u predajama Apača i Hopija, iako su prvi bili doseljenici sa sjevera i drugi potomci indigenih Anasazija.
- Kreacijski mit Apača, točnije u njihovom ogranku Jicarilla (izg. Hikariljo), kaže da je u početku zemlja bila prekrivena vodom i da su ljudi, životinje i biljke živjele u tamnom podzemlju.
- Izbila je svađa između životinja koje su voljele tamu i tih koje su htjele svjetlost.
- Odlučile su se nadmetati u igri i u toj igri pobijedile su dnevne životinje. U smislu nagrade su se pojavili Sunce i Zvijezde.
- I kada se Sunce podiglo do vrha, vidjelo je rupu u Podzemlju i reklo je ljudima da su to sagradile četiri humke, na kojima je raslo cvijeće.
- Na kraju su se ljudi popeli do rupe i izišli u svijet uz ljestve napravljene od rogova, koje su im posudili bizoni.
- U drugih Apača ima poprilično različitih mitova, primjerice o četiri Djeda i o rastezanju zemlje.
- No zanimljivo je da prevladava ideja o četiri strana svijeta, koje odgovaraju specifičnim bojama: crno je istok, plavo je jug, žuto je zapad i bijelo je sjever. Ta shema izgleda kao 90° okrenuta eurazijska shema pravaca svijeta.

- Hopijska kozmogonija je složenija, ali tu se također pojavljuje motiv izlaska iz podzemlja. U predaji prevladava žensko kreativno načelo Hurúing Wuhti, ili nekada Paukovic (Žena Pauk), koja je zapravo ista osoba kao i Tsichtinako u legendi Keresa o dvjema sestrama.
- Specifično je za Hopije da Hurúing Wuhti živi u kivi, a to je vrsta podzemne prostorije koju Hopiji i danas koriste za svoje obrede.

Rekonstruirana Kiva u Bandelierovom spomeničkom području (engl. *Bandelier National Monument*) u Novom Meksiku, koje je tako nazvano u čast švicarskog antropologa i arheologa Adolpha Bandeliera (1840–1914). Riječ je o nekoj vrsti etno- ili arheoparka u kojem su očuvane tradicionalne nastambe i zgrade Hopija (fotografija u javnom vlasništvu iz Wikipedije).

- U jednoj poznatijoj verziji njihovog kreacijskog mita postoje dvije božice nazvane Hurúing Wuhti, jedna na istoku i jedna na zapadu, a između njih se kreće Sunce, koje u jednom trenutku uvidi malo suhog prostora na iskonskoj vodi između jedne i druge Hurúing Wuhti.
- Dvije božice počinju komunicirati, u početku preko male ptice koju je stvorila istočna božica. Zapadna isto počinje stvarati životinje i napokon ljude.
- Ali između istočne i zapadne Hurúing Wuhti živi Paukovic, koja će isto pokušati stvoriti ljude, ali neće u tome sasvim uspjeti, nego će stvoriti drukčije ljude, točnije Španjolce i poslije druge narode.
- Na sjeveru Amerike, točnije među Indijancima Britanske Kolumbije i među Eskimima, nastali su kozmogonijski mitovi u kojim ključnu riječ ima jedan drugi bog "varalica", Gavran.
- Gavran je u zapadnijim krajevima često i stvoritelj, ali u pomaku sa zapada na istok njegova se uloga donekle mijenja od stvoritelja do zlikovca.
- Među Eskimima, primjerice, Gavran u početku baca koplje u iskonsku vodu poput lovca i izvadi grumen zemlje koja će postati Zemljom. Iz zemlje će poslije izići dva muškarca, koji će živjeti zajedno u paru, i jedan će zatrudniti. Da bi mogao roditi, penis mu se rasporio i pretvorio u vaginu.

Gavran (foto: Milka Zinkova, 2008)

- Motive Gavrana i koplja vidimo i među Čukčima u sjevernom Sibiru, ali donekle i u japanskoj tradiciji.
- U priči Čukča, Gavran na početku živi sa svojom ženom u malom skučenom prostoru. Na kraju im postane dosadno i žena zapita Gavrana da stvori svijet. On odgovori da ne može, pa mu onda ona kaže da će nešto sama izmisliti.
- Gavranica je legla i spavala, i dok je spavala postala je sve deblja i počela je gubiti perje. Bez da se probudi, rodila je dvoje golih bića. Gavran je bio užasnut, a djeca su mu se smijala zbog gruboga glasa i dlakavog tijela.
- Gavran je pomislio da mora nešto učiniti, jer je njegova žena napravila ljude. Letio je i letio i napokon

naišao na neka čudna bića. Rekli su mu da su sjemeni novih ljudi, ali da trebaju Zemlju. Na to je Gavran odgovorio da će nešto pokušati.

- Letio je na sve strane, izbacujući izmet i mokraću po vodenoj površini, i iz njegova izmeta i mokraće nastala su brda, doline, rijeke, oceani i jezera.
- Ljudi su tako dobili Zemlju, ali nisu znali što treba činiti međusobno, dok ih Gavran nije naučio kako se trebaju pariti.
- Kao i Inkthomi ili "Paukovica", Gavran je mogao mijenjati svoje obličje i prikazati se kao čovjek, i tako općiti s ljudima – pretvorio bi se u čovjeka poput šamana, koji skida svoju životinjsku masku.
- Međutim, antropomorfnost u ovim eskimskim i indijanskim pričama odražava i shvaćanje da su ljudi i životinje nekada bili isti. To je izričito rečeno u jednom eskimskom pripjevju:

*U najranije vrijeme,
kada su i ljudi i životinje živjeli na zemlji,
čovjek je mogao postati životinjom, ako bi htio,
i životinja se mogla pretvoriti u ljudsko biće.
Katkad su bili ljudi
i katkad životinje
i nije bilo razlike.
Svi su govorili istim jezikom.
To je bilo vrijeme kada su riječi bile kao magija.
Ljudski um je imao tajanstvene moći.
Slučajno izgovorena riječ
mogla je imati čudne posljedice.
Mogla se odjednom oživjeti
i to što su ljudi htjeli da se dogodi moglo se dogoditi –
samo se trebalo izreći.
Nitko to nije mogao objasniti:
Tako je onda bilo.*

- S druge strane, priče iz Gavranova ciklusa odražavaju i postupni prijelaz na patrijarhalno društvo.

"Varalice" prema tumačenju strukturalne antropologije

- Claude Lévi-Stauss (1908–2009) isto je pokušao objasniti priče o gavranu i kojotu, u ulogama varalice.
- Prema njemu, simbolika u antropologiji polazi od oprečja između života i smrti, između biljoždera i zivijeri (odnosno mesoždera) i zemljoradnje i lova, pa bi zato gavran i kojot, kao "lešinari", na stanovit način predstavljali posrednike u tom oprečju, što bi dovelo do njihove uloge kao varalice.
- Takvo viđenje nije odgovaralo interpretaciji Campbella.
- Kritika je istaknula to da Lévi-Strauss nije uzeo u obzir i druge "lešinare" (ili sveždere) koji imaju mitsko značenje (poput medvjeda) i da su primjeri "varalice" (poput pauka, itd.) izlazili iz takve strukturalne koncepcije.

Japan

- Isto je prisutno u japanskoj kozmogoniji, u kojoj će se ponoviti zamisao o koplju (ili sličnom predmetu) u iskonskim vodama.
- Japanska predaja bila je zapisana u spisu *Kodžiki* (oko 712. n.e.) i u djelu *Nihongi* (malo poslije, oko 720. n.e.).
- Arhaični su elementi iz eurazijskih tradicija očiti u japanskom primjeru, kao i općenito u praksama šintoizma (japanske religije), ali su ispremiješani s novim filozofskim shvaćanjima.

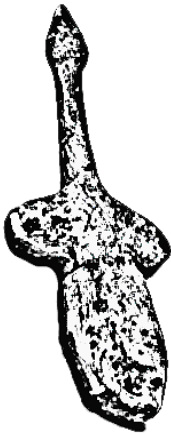
- Japanska kozmogonija je potpunije opisana u *Nihongiju*, koji odražava i zamisao o faličkom odnosu između Neba i Zemlje.
- Prema opisu, u početku su Nebo i Zemlja bili jedno. *In* (yin) i *Yo* (yang) nisu se još razdvojili. Postojao je samo jajoliki kaos i sjeme kreacije. Nebo je nastalo iz čiste mase te cjeline i Zemlja iz teže mase.
- Nebo se tako prvo diglo i otoci su se počeli stvarati u pramoru.
- I onda je neko čudno biljkasto biće počelo rasti između Neba i Zemlje i postalo je veliki muški bog. Poslije su nastali drugi bogovi, svi stvoreni voljom Neba. Nastalo je šest bogova i zatim su nastali Izanami (Žena koja poziva) i Izanagi (Muškarac koji poziva).
- Prva žena i prvi muškarac razmišljali su o tomu što se nalazi pod Nebom u uzburkanom moru i onda su u more bacili biserno koplje (*ame-no-nuhoko*).
- Kada su ga podigli iz mora, tekućina na vrhu koplja stvorila je otok Onogoro ("Otok začeca"). Bogovi su se spustili na otok, koji je postao od svijeta.
- Izanami i Izanagi htjeli su se vjenčati i izmislili su obred po kojem će hodati u suprotnim smjerovima oko svjetske osi dok se ne sretnu.
- Kada su se sreli Izanami je izgovorila "srela sam lijepog mladića".
- Izanagi je negodovao, jer je on, kao muško, trebao prvo progovoriti.
- Ponovili su obred, i ovaj je put Izanagi prvi izgovorio riječi "Sreo sam lijepu djevojku".
- Zatim je pitao Izanami kakvo je njezino tijelo i ona mu je odgovorila da ima jednu prazninu koja je temelj njezine ženstvenosti, na što je on rekao da ima jedan suvišak, koji je dio njegove muškosti.
- Spojili su prazninu i suvišak i iz toga su se rodili mnogi otoci i napokon Zemlja Osam Velikih Otoka, dakle Japan. Rodila se i Amaterasu (ili Ohohiro-me no muchi) kao kraljica svemira.
- Amaterasu bila je tako lijepa da su je roditelji poslali na Nebo da vlada i onda su proizveli Mjesec da prati njihovu kćer.
- Prvi par rodio je više djece, pa tako i opasno dijete Naglost koga su poslali u Yomi (Podzemlje), i božicu vode Midzuhano-me i božicu zemlje Haniyama-hime.
- Na kraju je Izanami umrla rađajući Vatru (Kagu-Tsuchi, "utjelovljenje vatre" odnosno Ho-Masubi, "uzročnik vatre").
- Izanagi je pošao u Podzemlje da bi spasio svoju družicu. Ali je bilo negativno, jer je ona već pojela hranu u Podzemlju (kao Perzefona iz grčke mitologije), i tijelo joj se počelo raspadati. Rekla je mužu da je ne pogleda. On je ipak upalio baklju i ugledao njezino raspadanje.
- Užasnut, Izanagi je izjurio iz Podzemlja. U bijesu, osramoćena Izanami i "ružne žene" (jap. *šikome* = furije) iz Podzemlja krenule su za njim.
- Izanagi je izišao iz spiljskog ulaza u Podzemlje (Yomotsuhirasaka) i brže-bolje stavio golemi kamen na ulaz da Izanami ne bi mogla izići.
- Ona je kličala iza kamena i najavila da će svaki dan uništiti 1.000 živućih ljudi, ako je on ostavi. Na to je Izanagi odgovorio da će on zauzvrat svaki dan oživjeti 1.500 ljudi.

Eitaku Kobajashi (1843–1890), "Izanagi i Izanami" (oko 1885).

- Poslije povratka, Izanagi je patio od zle sreće sve dok se nije preselio na daleki otok, a Izanami je postala kraljicom Podzemlja.

Sibir i altajska Srednja Azija

Moglo bi se pretpostaviti da je kult vodenih ptica postojao još u doba prodora ljudi iz Sibira u Ameriku, o čemu možda govori ovaj mali kip, lijevo, iz slonovače, nađen u Maljti (rus. Мальта) u Sibiru, blizu Bajkalskog jezera, i datiran u doba oko 22.000–21.000 pr. Kr. (skica prema fotografiji kipa iz muzeja Ermitaža u Sankt Peterburgu).

Inače zasad najstariji kip vodene ptice, nađen u Hohle Felsu u Njemačkoj i povezan s orinjačkom kulturom, datiran je na starost od 30.000 godina.

- Kao i u japanskom slučaju, kreacijski mitovi iz Sibira i Srednje Azije, iz altajskih, samodijskih i također nekih drugih jezičnih sredina, pokazuju stanovite opće podudarnosti s eskimskim i amerindskom mitovima.

- Tipičan je, primjerice, motiv urona u iskonske vode, i isto tako uloga vodenih ptica je važna, kao i u mnogim američkim mitovima.

- Vodene ptice – bića koja spajaju nebo s vodama pretpostavkom – imale su veliko kultno značenje na golemom području "šamanske" sjeverne Euroazije, i to

vjerojatno već od paleolitika, ali svakako od mezolitika ili od neolitika, o čemu svjedoče petroglifski prikazi od sjeverne Europe do istočnoga Sibira.

-

No u sibirskim i altajskim mitovima specifična je još i uloga zloduha ili demona u stvaranju svijeta.

-

Primjerice, u jednom takvom mitu na početku su postojale samo iskonske vode i dvije crne guske kružile su naokolo nad vodom. Jedna je guska bila Bog, a druga je bila Čovjek i ujedno i Vrag.

-

Čovjek-Vrag pokušao je letjeti više od Boga, pa je Bog učinio da upadne u vodu. Kad je Vrag zamolio za pomoć, Bog mu je naredio da s dna vode donese kamen i tlo iz koje je Bog stvorio Zemlju.

- Ali Vrag je Boga htio prevariti i zadržao je malo tla u ustima kako bi u tajnosti mogao napraviti vlastitu Zemlju. Bog je zatim naredio tlu da raste i grumen se počeo povećavati u ustima Vraga, izazivajući sve veću bol. Vrag je ponovno zamolio Boga za pomoć, i Bog mu je dopustio da ispljune tlo, i iz vražjega ispljuvka nastala su močvarna područja Svijeta.
- U jednoj drugoj predaji altajskih naroda iz Sibira ili Srednje Azije, glavni je bog stvoritelj Očurmani ili Otširvani, bog svjetlosti, čije je ime – po svojoj prilici – izvedeno od imena indijskoga "bodhisatva" (ili alt. [sanskr.] "bodhisatva") Vadžrapanija ("gromovnika"), oličenja Buddhine moći.
- U toj verziji Otširvani ima pomoćnika, imenom Čagan Šukuti (ili Šukti), s kojim se spustio s visina kada je ugledao žabu kako plovi na iskonskim vodama.
- Čagan Šukuti je žabu preokrenuo na leđa da bi Otširvani mogao sjesti na njezin trbuh.
- Otširvani je tada naredio svom pomoćniku da zaroni u vodu po malo tla koje bi mogao staviti žabi na trbuh – i tu je mit vrlo sličan američkim mitovima o Zvezdanoj i kornjači.

- Bogovi su stavili tlo na žabu, koja je malo potonula u vodu i onda su zaspali na njezinom trbuhu, koji se zapravo pretvorio u Zemlju.
- Ali dok su spavali – što je tipično za altajske mitove – prišao im je Vrag, uhvatio spavajuće bogove i pokušao ih baciti u vodu. I dok je Vrag nosio bogove, Zemlja se sve više i više širila da ih ne bi mogao ubaciti u vodu. Na kraju se Otširvani probudio i zahvalio Zemlji, jer ih je spasila.
- Vrag je također bitan lik i u altajskim mitovima o nastanku čovjeka.
- U jednom staroturskom mitu iz Sibira, bog stvoritelj je gospodar Ulgan i prvi je čovjek Erlik, koji se ubrzo okrenuo prema zlu i postao Vrag. Ulgan (Bai-Ulgan ili Ülgen) katkad je poistovječen s Tengrijem, "Nebom", dok je ime Erlika (u obliku Erglik) osvjedočeno još u staroturskim runskim natpisima.
- U početku, prije stvaranja svijeta, Ulgan je opazio grumen blata kako plovi na iskonskim vodama. Dao je blatu obilježje ljudskoga lica i tako je nastao Erlik.
- No Erlik se počeo hvalisati da bi i on mogao napraviti čovjeka kako je učinio Ulgan, pa ga je Stvoritelj prognao do kraja Svijeta, gdje vlada kao Vrag.
- Nakon toga je Ulgan stvorio Zemlju i na njoj postavio osam drveta i osam ljudi. Osmi čovjek, po imenu Maidere, živio je na Zlatnoj planini (= Altaju) i upravo je Maidere poslije, po naredbi Ulgana, stvorio prvu ženu.
- Ali Maidere nije mogao ženu oživjeti, pa je ostavio njezino tijelo pod zaštitom psa bez krzna i krenuo zatražiti pomoć od Ulgana.
- I dok je bio odsutan, prišao je zloduh Erlik i ponudio psu krzno ako mu dopusti pogledati tijelo žene. Pas je pristao, međutim Erlik nije samo pogledao ženu, nego je frulom u njezino uho odsvirao sedam tonova. Žena je oživjela, ali je zbog tih sedam nota stekla sedam temperamenata i mnoštvo loših raspoloženja. Kada se vratio, Maidere se uvelike iznenadio da je žena živa – i shvatio je da ga je pas iznevjerio, pa ga je osudio na život zlostavljanja.
- Tema o psu i krznu nalazi se također u jednom burjatskom mitu o stvaranju, zajedno s drugim već spomenutim motivima.
- I u tom mitu u početku postoji samo voda, sve dok bog Sombov nije ugledao vodenu pticu Angir i naredio joj da uroni u vodu i donese malo tla i gline.
- Iz crnoga tla Sombov je oblikovao Zemlju i iz crvene gline prva ljudska bića – muškarca i ženu. Ali ta bića još nisu imala duše, pa je Stvoritelj pošao na Nebo da im donese duše, i ostavio je njihova tijela pod zaštitom psa bez krzna.
- Dok se pas smrzavao i drhtao, pristupio je Vrag, ovaj put pod imenom Šiktur, i ponudio psu krzno u zamjenu ako mu dopusti pogledati tijela novih bića.
- Pas je popustio i Vrag je onda pljunuo na tijela. Kada se Sombov vratio kaznio je psa tako da će oduvijek morati drhtati unatoč krznu, a ljudi su morali ostati goli u tijelu svuda gdje ih je dotakla pljuvačka Šiktura.
- U Burjata, dakako, postoji i mit u kojem je stvoritelj Burhan, odnosno Buddha (imenom od naziva Buddha), koji silazi s Neba i sretne Vraga (alt. Šolmo).
- Zanimljivo je da u toj "budističkoj" verziji, Vrag ponudi Burhanu da će uroniti u vodu i donijeti građu iz koje je Burhan poslije stvorio Zemlju, i to na način da je razbacao tlo i kamenje po vodi.

Petroglif šamana ili demona iz lokacije Baga Zarja, istočno od Bajkala.

- Zatim je Vrag molio Burhana za neko mjesto na Zemlji gdje može zabosti svoj štap – i Burhan mu ustupi takvo mjesto, ali iz rupe u tlu koju je Vrag učinio svojim štapom izišla su sva zla bića na Svijetu, osobito zmiје.
- Budistički kulturni utjecaji često se pojavljuju u raznim altajskim sredinama, a čak se tumači i da je osobita uloga Vraga (pod različitim imenima) u većini sibirskih i altajskih kreacijskih mitova nastala pod budističkim utjecajem.
- Pa ipak, postoje u tom sklopu više razina, i svakako moramo računati na snažan utjecaj indigenih tradicija. Tema o Vragu i krznu, čovjeku i psu, zacijelo je izišla iz takvih tradicija.
- U samodijskim predajama, primjerice, čovjek i pas su u početku goli – a pas dobiva krzno nakon što ga je Vrag pogladio, dok čovjek ostaje gol.
- U sibirskih Tatara opet se ponavlja priča o psu bez krzna i o ljudskim oblicima na koje će pljunuti zloduh Erlik. Ljudi su poslije morali preokrenuti svoju kožu, pa su zato danas goli.

Komadanja Prabića

- Vrlo česta simbolika, koja je zastupljena gotovo na svim kontinentima svijeta, povezuje Postanak s nekim komadanjem iskonskog Prabića.
- Najstariji zabilježen takav primjer zacijelo je babilonski mit o božici Tiamat u tekstu *Enūma eliš*, koji je već bio naznačen.
- Korijeni te predaje sežu vjerojatno do Sumera, pa se može reći da su povezani sa samim počecima civilizacije (u Aziji).
- Sumersko-akadsku odnosno babilonsku tradiciju treba detaljnije predstaviti, što ćemo poslije i učiniti, no zasad treba tek spomenuti da je prema babilonskom tekstu bog Marduk porazio Tiamat i rasporio njezino tijelo na dva dijela "kao što bi rasporio tijelo školjkaša".
- Iz jednoga je djela tijela stvorio Nebo i iz drugoga Donju čvrstinu... u njezinom trbuhu postavio je stazu Sunca, i napokon je iz kosti i krvi njezinog ljubavnika, čudovišta Kingua, napravio ljude da bi služili bogovima.
- Primjere komadanja Prabića nalazimo, između ostaloga, i u predajama Azteka, sjevernih Germana, Indijaca i Kineza.
- U astečkom mitu, u iskonsko doba dok je sve bila tama veliki muško-ženski bog Ōmeteōtl (= Ometecuhtli/ Omecihuatl) rodio je četvoricu prvih bogova
- I to su bili crni Tezcatlipōca, Quetzalcōatl (= bijeli Tezcatlipōca), Huītzilōpōchtli (plavi) i Xīpe Totēc (crveni). No osim Quetzalcōalta, ostala tri se katkad povezuju u jednu osobu, dok se tumači alternativno da je Quetzalcōatl bio sin božice Cōātlīcue.
- U svakom slučaju, Tezcatlipōca (viđen i kao jaguara) i Quetzalcōatl povukli su Cōātlīcue (Gospođu Zmijaska Suknja) s Neba i raspobile je na dva dijela: jedno je postalo novo Nebo i drugo je postalo Zemlja. Cōātlīcue je postala

Božica Cōātlīcue (Nacionalni antropološki muzej u gradu Mexico)

Lorenz Frølich (1820–1905), Odin i njegova braća stvaraju Svijet iz dijelova Ymirova tijela.

izvor ukupne prirode... bogovi su njezinu kosu pretvorili u raslinje, oči i usta u spilje i izvore vode, i iz drugih dijelova tijela stvorili su brda i doline.

- Sjevorni germanski, točnije nordijski mit o komadanju Prabića, bio je zapisan razmjerno kasno (uostalom, kao i aztečki mit), iako je njegova osnova zacijelo arhaična. Glavni je izvor u ovom slučaju Mlađa Edda (ili Prozna Edda) koju je oko 1220. n.e. sastavio islandski pjesnik Snorri Sturluson (1173–1241).
- Prema tom djelu, švedski vladar Gylfi prerušio se u starca i krenuo na put u Valhalu. Na putu je sreo osobu zvanu Visoki, koja mu je ispričala da se svijet (ili svemir) dijeli na svjetli dom vatre

Pangu iz kineske enciklopedije Sāncái túhuì (三才圖會), dovršene 1609. godine

(*Muspellheim*) na jugu, i na hladni dom leda (*Niflheim*, dosl. "Zemlja magle") na sjeveru – i da se između tih krajnosti, u praznini zvanoj *Ginnungagap* (dosl. "zjapeći ponor"), miješaju vruće i hladno ozračje. I tu je vlaga poprimila prvi oblik u liku zlog mraznog diva Ymira.

- Iz pazuha Ymira rodio se muški i ženski div, a iz leda koji se topio oko njega nastala je divovska krava Audhumla, koja ga je svojim mlijekom hranila. Krava je lizala led, sve dok se iz leda nije pojavio "čovjek", Búri Snažni, čiji će unuci biti Odin i bogovi Vili i Vé.

- Odin i njegova braća ubili su Ymira i pretvorili njegovo tijelo u Zemlju i njegovu krv u more. Njegove kosti postale su planine, njegove zubi i čeljusti kamenje i oblutci... mlađi bogovi pretvorili su njegovu lubanju u nebeski svod i njegov mozak u oblake. Na kraju su Odin i njegova braća napravili čovjeka i ženu, iz jasena i brijesta (po kojemu su dobili imena Ask i Embla). Odin je udahnuo život u novi par, Vili im je dao pamet i Vé im je dao moć vida i sluha.

- Stvaranje čovjeka (muškarca) iz drveta jasena može se dovesti u vezu s još jednim drugim detaljem iz nordijske

predaje. U nordijskom mitu Nebo, Zemlju i Podzemlje spaja golemo svjetsko drvo, jasen Yggdrasil, koji je postojao od prije vremena i koji će opstati i poslije Ragnaroka, "Sumraka bogova".

- Raskomadanje iskonskoga diva glavni je motiv i u kineskom kreacijskom mitu, no ta tema bila je dorađena u skladu s razvitkom starokineske filozofije.

Prema glavnom izvoru, djelo "Tri povijesna spisa" (*Sānwǔ Lìjì*, 三五歷紀), koje je u 3. st. sastavi Xu Zheng (220-265 n.e.), u početku je postojalo golemo kozmičko jaje u kojem se nalazio kaos, i to kao smjesa yina i yanga, ženskog i muškog, pasivnog i aktivnog, hladnog i toplog, tame i svjetlosti, vlage i sušnosti. I u toj smjesi nalazilo se biće Pángǔ (盤古), koje još nije bilo ništa – ali se ipak nekako probilo iz jajeta kao div, koji će se razdijeliti u mnoge suprotnosti, uključujući u Nebo i Zemlju.

Tijekom idućih 18000 godina Pangu je svakim danom rastao po deset stopa između Neba i Zemlje i podizao Nebo nad Zemljom.

Prema prikazu, Pangu je bio pokriven dlakama... imao je rogove na glavi i kljove u ustima.

- Kaže se da su ljudi nastali iz uši (dotičnih grinja) u njegovim dlakama.
- Velikim mlatom klesao je brda, doline, rijeke i oceane... i tijekom tih 18000 godina dok je rastao napravio je i Sunce i Mjesec i Zvijezde te naučio ljude sve što znaju.
- Napokon je Pangu umro... i lubanja mu je postala nebeski svod, dah vjetar, glas grmljavina, meso tlo i krv rijeke. Panguove noge (skupa) i ruke (desna i lijeva) postale su svjetski pravci, trbuh središte svijeta i glava istočno svetište (u smjeru uspona sunca) – i tako će od njegovog tijela nastati pet svetih brda: Tàì Shān na istoku, Huà Shān na zapadu, Nán Héng Shān na jugu, Běi Héng Shān na sjeveru i Sōng Shān u središtu Kine.
- Prema općem tumačenju Pangu zapravo je sve što jest i Pangu je i yin i yang, ali kad je umro nastala je praznina i u toj praznini bol i grijeh mogli su opstati.
- Inače, pravo značenje imena Pangu nije još sasvim razjašnjeno, premda bi se moglo doslovce pročitati kao "plitica/posuda drevna".
- Njemačko-američki istraživač religija i filozof Paul Carus (1852–1919) smatrao je da Pangu znači "iskonski jaz" (engl. *aboriginal abyss*), ili bolje rečeno njem *Urgrund*, i da ima i osnove pomisliti da je prijevod babilonskog imena Tiamat, "dubina" (prema Carusovom tumačenju).
- Dakako, jedna znatno kraća antropomorfna kreacijska priča nastala je u Kini još oko 200. pr. Kr.
- Prema tom tumačenju, u početku je postojao kaos, iz kojeg su nastali svjetlo nebo i tamna zemlja. Yin i yang bili su uključeni i u svjetlost i u tamu, i sve sadrži ta načela. A kada su yin i yang postali jedno, razdvojilo se pet elemenata (drvo, vatra, zemlja, metal i voda) i tada je nastalo čovječanstvo. I dok je prvi čovjek ("Stari Žuti") gledao Sunce, Mjesec i zvijezde, s visina je sišlo neko zlatno biće i objasnilo mu kako treba opstati i čitati nebo.
- Napokon, jednu vrlo simboličku inačicu mita o komadanju Prabića nalazimo i u indijskim mitovima o kreaciji, točnije u 10. knjizi *Rgvede*, koja je nastala (možda) već oko 1200. pr. Kr.
- U tom tekstu govori se o iskonskom čovjeku Puruši (= Puruša, पुरुष), s tisuću glava i noga, koji je zapravo bio Svemir. Bogovi su žrtvovali to biće i iz donjeg dijela njegova tijela postao je svijet koji mi znamo, njegova usta iz koje su tekle riječi postala su mudri brahmini, njegove ruke postale su kaste ratnika, njegova bedra obični ljudi i noge su postale najniža kasta. Iz žrtvovanja Puruše nastale su životinje, biljke, obredi, svete riječi i same Vede... iz njegova uma nastao je Mjesec, iz oka Sunce, iz daha vjetar, iz noge Zemlja, iz pupka ozračje.
- Metaforički značaj ove rgveske kompozicije više je nego očit.
- Motiv komadanja prabića nalazimo i u Polineziji, primjerice na Tahitiju, gdje bog stvoritelj Ta'aroa (ili Tangoroa) "postoji od početka vremena". On je zapravo sav svemir, i iz njegova tijela nastat će i pijesak i kamenje i svjetlost.
- Dugo je vremena Ta'aroa živio u morskoj školjci, ili u kakvoj ljusci poput jajeta, što će reći u svemirskom jajetu, no konačno je razbio ljusku i stvorio svijet.
- Uzdignuo je dio te ljuske i učinio nebeski svod.
- Iz svoga je tijela stvorio svijet: iz kralježnice je napravio planinske lance, iz rebra brda, iz noktiju školjke i ljuske, iz perja drveće i biljke – no svoju glavu je očuvao, i zatim stvorio bogove i ljude.
- Međutim, sve nastaje i dalje u ljusci: zemlja će biti ljuska za sva njezina bića, kao što će i žena biti ljuska za sve što se od nje rađa.
- Ta'aroa je od svoga bića stvorio prvog čovjeka, imenom Ti'i, i prvu ženu Hinu, ali je zatim izbio rat između bogova na nebu i među ljudima na zemlji.
- To je razbjesnilo Ta'arou, koji je htio uništiti sve što je stvorio. Hina ga je od toga odvratila – i poslije, dok će Ti'i ljudima donositi smrt, dobra Hina im vraća život.

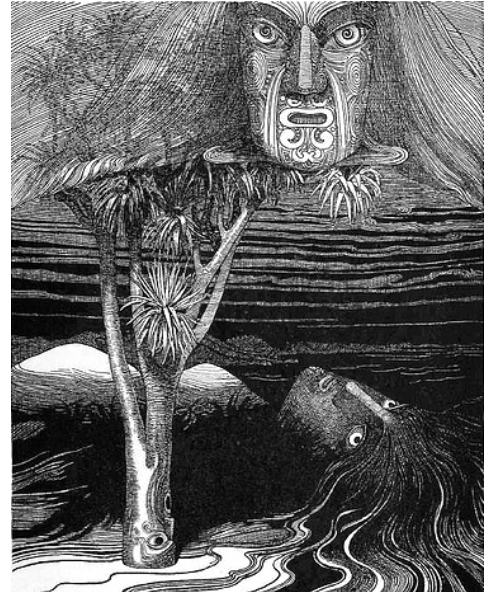
Paul Gauguin, "Svemir je stvoren" (1893 / 1894).

- Taj mit nadahnuo je francuskoga slikara po imenu Paul Gauguin (1848–1903), koji ga je ilustrirao u svojoj knjizi pod naslovom *Noa Noa* (1901), što bi značilo "sloboda, sloboda", tvrdeći da mu ga je ispričala njegova vrlo mlada tahićanska ljubavnica, Tehura (= Teha'amana).
- Kasnije analize utvrdile su da je Gauguin preuzeo tahićanski mit od tada dostupnih etnoloških opisa.

Odvajanja praroditelja

- Osim dijeljenja jedinstvenog prabića, iduća vrsta podjela koja se često javlja u kozmogonijskim mitovima je motiv podjela prvoga para.
- Tu najpoznatiji primjer dolazi iz Egipta, i riječ je o razdvajanju boga zemlje Geba od Nut, božice zraka (ili Neba).
- Dakako, egipatska kozmogonija doživljava je razne preinake, ovisno o razvitku egipatske države i kulture, i ovisno o prevlasti utjecaja raznih središta političke moći.
- Pretpostavlja se da je u najstarijem razdoblju, još u preddinastičkom vremenu, postojala neka vrsta kulta Velike božice, Nun, koja je vladala sasvim suvereno i stvorila svijest iz sebe.
- Poslije, u doba Starog kraljevstva, glavni je utjecaj imao Heliopol (egip. *Āwanu) blizu Memfisa, i to je bilo vrijeme velike moći faraona, gradnje velikih piramida i dominacije visokog boga Atuma ili Raa.
- Tada je nastao i kult Ozirisa i njegove žene Izide.
- Izvori za to razdoblje su tzv. *Tekstovi piramida*, koji su dali najviše informacija o egipatskim kreacijskim mitovima.
- Karakterističan pomak od prijašnjeg načela Velike božice vidi se u prednosti koja se daje Atumu. On *stvara svijet masturbacijom* i tako stvara brata i sestru, po imenima Šu (zrak/život) i Tefnut (vlaga-red), koji će se pariti.
- Iz incestne veze Šua i Tefnut (poroda Atuma), rađa se Geb (Zemlja) i Nut (Nebo), koji također u incestnoj vezi rađaju Ozirisa, Izidu, Seta i Neftis i starijeg Hora.

- Geb i Nut zapravo rađaju svu djecu Egipta i jedno od najčešćih slika je prikaz Nut kako se savila iznad svog muža Geba, koji žudi za vlagu od neba.

U obliku drveta, Tānemahnuta dijeli Rangija od Pape. Wilhelm Dittmer (1866–1909); *Te Tohunga* (London: George Ruttledge & sons, 1907), str. 11.

Šu podiže Nut iznad Geba, vigneta iz *Knjige mrtvih* svećenice Nesitanebtašru (papyrus Greenberg), 21. dinastija oko 1023 pr. Kr., iz Britanskoga muzeja, slika AN31269001 (© Trustees of the British Museum).

- Prema drugoj inačici, Ra (= Atum) doznao je da ljudi spremaju pobunu protiv bogova, i zato je poslao svoje Oko da ih muči. Mnogi su ljudi utekli u pustinju i tamo umrli. Poslije se Ra (zajedno s Nunom) htio povući od svega i zamolio je Šua da legne ispod Nut i da je podigne, pa je tako onda postala velika nebeska krava i Geb se oblikovao kao Zemlja.
- Zanimljivo je da u egipatskom slučaju, za razliku od drugih primjera, Nebo ima žensko obilježje i Zemlja muško.

- U drugim kulturama, taj motiv podjele praroditelja katkad je opisan kao čin djece koja se nalaze potisnuta između roditelja i stoga ne mogu djelovati.
- Praroditelji, žena i muž, nakon odvajanja, plaču jedan za drugim, što dovodi do kiše i sličnih pojava.
- Najjasniji je takav primjer vjerojatno iz Polinezije.
- Doduše, u Polineziji postoje različiti kreacijski mitovi – poput tahićanske priče o Ta'aroi, koja je bila naznačena. No u ovom kontekstu mislimo na maorsku priču o odvajanju praroditelja, Rangija (Ranginui), Oca Neba, i Pape (Papatuanuku), Majke Zemlje.
- Rang i Papa bili su toliko blisko stisnuti u zagrljaju, da su gušili svoju djecu, koja su se rodila između njih, pa je zato najsrđitije dijete, Tūmatauenga, sugeriralo svojoj braći da ubiju svjetske roditelje. Razna djeca praroditelja, odnosno izvorni bogovi, pokušala su podići oca od majke, ali na kraju jedino će bog šuma i letećih stvorenja Tānemahuta, u tome uspjeti. On je ustao i nogama odgurnuo oca od majke, dok su roditelji plakali u očaju. I tada je nastupila svjetlost i ljudi su bili obznanjeni.
- Prema jednom tumačenju, Tānemahuta – ili jednostavnije Tāne, stvorio je zatim prvu ženu iz crvene gline i s njom rodio čovječanstvo.
- U drugoj verziji, na kraju će žestoki bog Tūmatauenga pojesti druge bogove, ali – kako ispada – upravo je on bio "oblik zvan čovjek", i tim je činom pretvorio svoju braću u hranu za vlastito potomstvo.

Kreacija snom, mislima i riječju

- U odnosu na druge vrste kreacijskih priča, stvaranje snom, mislima ili neku riječ djeluje poprilično sofisticirano ili filozofski dorađeno, iako treba ustvrditi da su i takve sheme također arhaične.
- Primjerice, australski urođenici smjestili su postanak u izvanvremensku epohu *alčeringa* (= *alcheringa* ili *altjirrinja*) koja se obično prevodi ili kao "sanjanje" ili "vrijeme sna". U toj epohi razni kulturni junaci ili (totemski) preci kretali su po zemlji u "lutanjima" (engl. jedn. *walkabout*) i zbivanja koja su im se dogodila na tim putovanjima ostala bi zabilježena u stvarnom i svetom krajoliku.
- Što se tiče stvaranja snom, jasan je primjer kreacijska priča naroda Arrernte (alt. Aranda ili Arunta) iz središnje Australije (oko mjesta Alice Springa u Sjevernom Teritoriju).
- U početku, prema toj priči, dok je svuda vladao mrak, stvoritelj Karora spavao je u mjestu Ilbalintja, pokriven zemljom i mnoštvom cvijeća. Iz središta Zemlje, iznad Karore, izrastao je prekrasno ukrašen živući štap (*tnatantja*), koji je rastao sve do neba. Riječ je očito o nekoj vrsti drva života.
- Karorina glava ležala je na korijenima štapa i njegove misli dok je sanjao postale su stvarnost. Dok je sanjao i mislio golemi bandikuti izišli su iz njegova pupka i ispod pazuha i razbili zemlju iznad božanstva, tako da je sunce počelo sjati u Ilbalintji. Karora se probio iz zemlje i za sobom ostavio veliku rupu, koja se napunila krvolikim sokom zimoleza.
- Kada je izišao iz zemlje Karora je izgubio svoju magičnu moć i postao gladan. Ispekao je dva bandikuta. I dok je sunce zalazilo mislio je o pomoćniku i zaspao ispruženih ruku... dok je spavao iz pazuha mu je izišao romb (engl. *bull-roarer*) i pretvorio se u mladića, njegovog prvog sina. Plesao je oko mladića i on je oživio.
- Karora je rodio mnogo više sinova i svi su jeli bandikute, sve dok ih više nije bilo (bandikuti su tu važni, jer predstavljaju jednu od klanskih totemskih bića među Arrernteima).
- Na kraju su Karorini sinovi ranili jednog valabija (engl. *wallaby*), imenom Tjenterama, i zatim su se vratili u Ilbalintju, gdje su trajno ostali i postali predmet štovanja. Karora je opet zaspao pod zemljom i smiješi se u snu kada ljudi posjete njegovo svetište.
- Jedna vrlo zanimljiva priča o stvaranju snom ili mišlju bila je zabilježena u amerindskom narodu Huitota (Uitota ili Witoto), koji živi u amazonskom dijelu Kolumbije.
- Prema toj verziji, stvoritelj Nainema nastao je kao vlastita iluzija.
- Prije njega ništa nije postojalo, i on je uzeo iluziju o sebi i zaspao u mislima.

- Tražio ju je preko "konca/niti sna", i prvo je nije našao, ali ju je opet tražio – i kada ju je napokon pronašao povezao ju je magičnim ljepilom za "konac sna" i uzeo je tu vlastitu fantazmu i zgazio je da bi mogao sjesti na zemlji o kojoj je sanjao.
- Poslije toga je Nainema ispljunuo svoju iluziju, i iz pljuvačke su nastale šume. Zatim je legao na zemlju i stvorio nebo iznad nje.
- U Amerindima jugozapadnih SAD-a, konkretno u kereško-jezičnoj skupini među Indijancima puebla uz Rio Grande u Novom Meksiku, ključni je primjer "Žena koja misli", Sus'sistinako (alt. Tsichtinako ili Tsichtinako).
- Sus'sistinako leži u podzemlju, u maternici svijeta, i razmišlja: njezine kreativne misli stvaraju sve na površini zemlje.
- Ova predaja ima sličnosti s drugim tumačenjima nastanka među Indijancima puebla, i katkad je Sus'sistinako poistovjećena s Paukovicom.
- Zanimljivo je isto tako da je u pueblu Zia, zacijelo zbog promjene odnosa moći u društvu, ona poprimila muški identitet.
- Slično tomu, u narodu Zuñi, također iz područja jugozapadnih SAD-a, stvoritelj je muškoga roda – i sam je sebe *začeo mišlju*.
- Inače, pomak ili promjena od simbolike rađanja (tj. od motiva izlaska/izrona iz iskonskih voda ili probijanja iz maternice Zemlje), na simboliku sna ili misli, olakšava razradu kreacijskih mitova u kojima na početku Postanka stoji neko muško biće.

Poglavica Arapaha Krastavi Bik, s plosnatom lulom (fotografija s kraja 19. stoljeća).

Međutim, često možemo naći kombinaciju, što svjedoči o slojevitosti. Recimo, u prerijskih Indijanaca Arapaho (iz algonkinske skupine) stvoritelj je Veliki Duh, a projekcija njegovih misli je Pljosnata Lula, koja u početku plovi na iskonskim vodama – sve što Veliki Duh misli, Pljosnata Lula ostvaruje. Ali ova će se shema ubrzo povezati s tipičnom formulom izrona. Veliki Duh misli o patkama – i preko djelovanja Pljosnate Lule one se pojave... Veliki Duh misli o kornjači – i ona se pojavi, pa onda slijedi priča o patki koja donese tla iz iskonskih voda i položi ga na leđa kornjače da bi tako nastala Zemlja.

- Ipak, u ameridskoj tradiciji Veliki Duh nije uvijek nužno označen kao muško. Osobito u jugozapadnom području SAD-a, Veliki Duh je muško-žensko biće.
- Karakterističan primjer je Manitu, koji je u algonkinskim sredinama uglavnom poprimio muške značajke (tako da su kršćanski vjerovjesnici često rabili to ime za kršćansko tumačenje Boga), ali u narodu Juta (Ute) iz jugozapadnog Kolorada (iz jutoastečke skupine) bio je zamišljen upravo kao dvospolno biće.

- U kreacijskom mitu Juta, Manitou stvara svijet iz kaosa, nakon što je probušio rupu u Nebu i ugledao veliku prazninu – kroz nebesku rupu Manitu šalje kišu i snijeg, kroz rupu on-ona baca kamenje, stvarajući gore i nizine, svojim dodirima on-ona oblikuje brda i postavlja raslinje, zatim stvara ribe i životinje iz dijelova svoga štapa, ptice iz šumskoga lišća i svima im udiše život – i kreacija je tako napredovala vrlo uredno, *sve dok se nije pojavio Kojot*, koji je počeo stvarati probleme: tada su se životinje počele međusobno boriti i Manitu je morao stvoriti Grizlija (tip medvjeda) da održi red.
- Vidjet ćemo poslije da je koncepcija o muško-ženskom identitetu iskonskoga božanstva prisutna i u drugim tradicijama – i isto tako u tradicijama koje danas smatramo dijelom "visokih civilizacijskih" tradicija.
- Ali prije prelaska na tu temu vrijedi spomenuti još nekoliko arhaičnih primjera stvaranja snom ili mišlju: kreacijski mit s Marijanskog otočja u Mikroneziji, još jednu polinezijsku priču o stvaranju (s otoka Tuamotuan u južnom Tihom oceanu), i par detalja iz mitologije malezijskih, odnosno malajskih Negrita i (opet, uz dodatak) američkih Apača.
- Marijansko otočje sastavljeno je od niza vulkanskih otoka, istočno od Filipinskoga mora, uz zapadni rub Marijanske brazde, najdubljeg pojasa Tihoga oceana.
- Na otočju je bila zabilježana predaja o stvoritelju pod imenom Na Arean, koji je na početku bio nalik na "oblak koji plovi u ništavilu".
- On navodno nije postojao na naš način, jer u početku nije bilo postojanje. I onda mu je misao sama od sebe ušla u glavu i napravio je vodu jednom rukom i onda blato, koje je oblikovao u grudu i sjedio je na njoj kao na jajetu.
- I nakon jednog vremena glava mu se nabrekla i iz nje je izišao mali muškarac, komu je dao ime Na Arean Mlađi, koji je trebao sjediti u desnom ili lijevom oku Stvoritelja. Ali na kraju je Na Arean Stariji naredio Mlađem da pođe na Zemlju i nađe njezino središte. I središte se odredilo tako da je Na Arean bacio jedan svoj šuplji zub na Zemlju – i mjesto gdje je zub pao postalo je središte ili pupak zemlje (rekli bismo os Zemlje).
- Na Arean Mlađi organizirao je svijet, i Sunce je zatim nastalo kao svjetlost koja je prolazila kroz šuplji zub Stvoritelja.
- Nastanak svjetlosti, ili razdioba svjetlosti i tame, prisutno je i u kreacijskom mitu s otoka Tuamotuan, u Francuskoj Polineziji.
- Stvoritelj je u ovom primjeru bog Kiho, koji stvara riječima i mislima iz ništavila. Kiho prvo živi sam na Havaikiju, doslovce "nezemlji". On nema niti roditelja, niti družicu – jedino mu je društvo njegov Djelatni Ja.
- Mislio je o stvarima i pozvao svoga Djelatnog Ja da ih ostvari. Prvo je razvio tamne vode i noćni svijet duhova, jer kada se probudio izgovorio je "potpun mrak u Havaikiju". On je mislio o stvarima i njegov Djelatni Ja ih je konkretizirao, a zatim je u iskonskim vodama i zemlji zaživio stvoriteljski nagon.
- Izgovorio je bitak (= postojanje) iskonskih voda – i postale su stvarne, i njegov je Djelatni Ja pokrenuo potrese i podigao kamene temelje Havaikija. Iz dubine Kiho je izronio u obličju svoga Djelatnog Ja i ležao na vodama. Stvorio je noćni svijet i dnevni svijet. Postupno se podizao i stvarao Nebo i Zemlju, pa zatim Atearagi, mušku silu, i Fakahotuhenua, žensku silu – "ploditeljicu tla".

Kojot, božanski šaljivac u mitovima urođeničkih naroda Sjeverne Amerike (slika iz knjige: Edward S. Curtis, *Indian Days of the Long Ago*. Yonkers-on-Hudson: World Book Company, 1915. str. 84).

- I kada je napokon uredio svijet, njegov Djelatni Ja se utjelovio kao vladar svijeta, dok se sam Kiho postupno vratio u nepostojanje.
- Inače, treba dodati da Kiho iz tuamotuanskog mita odgovara božanstvu Io ili Iho iz novozelandske maorske tradicije, koje također stvara riječima i poziva najprije tamu da postane "tama koja posjeduje svjetlost", pa zatim svjetlost da postane "svjetlost koja posjeduje tamu" – i u daljnjem procesu stvorit će i praroditelje Rangija i Papu, o kojima smo već govorili.
- Havaiki, je i u maorskoj tradiciji zemlja podrijetla, premda je bilo pokušaja da se poveže s nekim konkretnim otokom, prije svega u Markižanskom kraju (fr. Îles Marquises u Tihom oceanu).
- Dakako, ne postoji veza s današnjim Havajskim otočjem, i uostalom havajska tradicija naziva svoju zemlju podrijetla Kahiki (što odgovara imenu Tahitija).
- Ipak, treba reći da je jedna zabilješka nastavka tuamotuanske predaje, u kojoj se govori o procesu podizanja i stvaranja Neba i Zemlja, strukturno vrlo slična opisu u havajskom kreacijskom epu.
- Havajski ep također slijedi tijek naraštaja nakon stvaranja mraka, točnije nakon što je iz ništavilosti nastao muškarac Kumulipo (po kojem je ep nazvan), koji je bio suština mraka, i žena Po'ela, "sama mračnost", koji su bili roditelji djece mraka, mekušaca u dubini, biljaka u rastu iz tamne zemlje, ličinki u zemlji, itd.
- Ep se nastavlja u 2000 redova i svaki put jedna nova generacija (i nova stvorenja) označuje idući korak prema svjetlosti. Na kraju se rodi tamna žena La'ila'a i tamni Ki'i, muškarac, koji su poznavali boga crvenoga lica Kane... i tada nastaje dan i naš svijet.
- Iako možemo naći različite naglaske i odstupanja u ovim primjerima, očito je da se polinezijska tradicija temelji na nekada jedinstvenom kreacijskom mitu, koji je nekada polazio od priče o Kihu i njegovom Djelatnom Ja.
- Posljednji arhaični primjeri koje možemo spomenuti odnose se na mitologiju malajskih Negrita (ili pigmejaca) i apačke skupine Jicarillo (hrv. = Hikarillo).
- U negrita, stvoritelji su sveti par Pedn i Manoid, i na početku postoji i Sunce, ali nema još Zemlje.
- Zemlju će iz blata stvoriti balegar (= kotrljan, skarabej).
- Kreacija snom i mišlju ostvaruje se u idućem koraku. U snu Manoid moli Pedna za dijete – i on poslije pođe, ubere plod s drveta, položi ga na tkaninu i plod postane dječak. Poslije ga Manoid opet moli za dijete, i on položi sjeme na tkaninu i nastaje djevojčica. Dječak će postati "kaku-ptica", i djevojčica kornjača.
- Što se tiče motiva stvaranja iz sna iz priče Apača o nastanku svijetu, treba reći da je to manji dio kreacije.
- U početku svijet je tamni kaos u kojima žive "haćini", duhovi, koji se osjećaju osamljeni i stvaraju elemente svemira i Majku Zemlju i Oca Neba. Glavni je stvoritelj Crni Haćin, duh koji stvara životinje. Ljudi tada postoje tek kao potencijalna bića u mokrom i vlažnom podzemlju. Ali životinje traže od Crnog Haćina da stvori ljude, i one mu donese darove iz kojih će napraviti čovjeka (oker za krv, opal za meso, itd.)
- Kada Crni Haćin stvori prvog čovjeka – životinje zaključuju da čovjek ipak treba imati vlastitu družicu. Crni Haćin onda uspava čovjeka i učini da sanja o ženi. I kada se čovjek probudi, pred njim stoji žena.
- U višim filozofskim razradama, uvjetno rečeno, model kreacije iz sna zamijenjen je modelom volje za bitkom, a misao kao način kreacije sve više se konkretizira u svjesno izgovorenim riječima.
- Međutim treba se podsjetiti da i riječ kao osnova kreacija ima arhaične korijene, kako je očito u prije spomenutom eskimskom pripjevu ("to što su ljudi htjeli da se dogodi moglo se dogoditi – samo se trebalo izreći").
- Vjerojatno je najbolje polazište u odnosu na "više razrade" upravo indijska tradicija.
- Već je bio označen metaforški mit iz *Rgvede* o iskonskom čovjeku Puruši, čije je tijelo bilo raskomadano (u biti žrtvovano) da bi stvorio svijet.

- U vedskom tekstu *Śatapatha brāhmaṇa* iz 8-6. st. pr. Kr. kaže se da je iskonska voda zaželjela se množiti i da se zagrijavala u pobožnosti dok nije proizvela zlatno svemirsko jaje iz kojeg se izlegao Pradžapati, gospodar stvorenja. On je ležao na ljusci jajeta godinu dana (pa zato ženama i kravama treba oko godinu dana da rode), i onda je proizveo zvuk, Riječ, koja je postala Zemlja, i drugi zvuk koji je postao Nebo, pa onda zvukove koji su postali godišnja doba, itd.
- U upanišadima (1000-500 pr. Kr.) Pradžapati je katkad poistovjećen s Brahmom, odnosno muškim oblikom Brahme. Prvobitno kozmičko jaje sadrži u sebi "Nepostojanje". No poslije godinu dana jaje se razbija na dva djela, jedan srebreni i drugi zlatni, i dijelovi unutar jajeta se pretvaraju u planine, rijeke, oblake. Sunce nastaje u jajetu i "Postojanje" (*bhava*, tj. novi sadržaj "svjetsko postojanje") samo sebe umnožava i stvara toplinu – i o tome (iz osvrta *Čhandogya upanišad*).
- U jednom kasnijem upanišadu, važan je akter opet iskonski čovjek Puruša, koji zapravo personaliza dušu (Atman). On gleda oko sebe i kaže "Ja jesam", ali je osamljen pa zatim stvara dvoje, muško i žensko, koji se spoje i rode čovječanstvo (izvor je *Bṛhadāraṇyaka upanišad*).*
- *Zakonik Manua*, koji je nastao oko 200. pr. Kr., vratio se opet na motiv stvaranja mišlju. I u ovoj verziji indijske predaje nalazi se kozmičko jaje. Samopostojeći Brahman misli o vodama i vode nastaju, njegovo sjeme u vodama postaje zlatno jaje i iz jajeta se rodi Brahman kao praroditelj svega. Iz njega je izišao prvobitni čovjek Puruša, koji je kao i u mnogo starijem rgvedskom opisu, ležao na ljusci jajeta godinu dana prije nego što je mišlju podijelio Nebo od Zemlje.
- Indijska kozmogonija je kroz stoljeća preuzela i razne sadržaje vjerojatno iz starih predvedskih tradicija Indije, pa tako primjerice u *Višnu Purani*, Brahman, u obliku Brahme, pretvara se u vepra i uroni u iskonske vode iz koje će podići Majku Zemlju kao "golemu posudu". U ovom djelu razrađena je i indijska shema vjekova (*yuga*), i ciklusa stvaranja i uništenja (Brahmanova izražena biće su i stvoritelj Brahma, veliki očuvatelj Višnu, i veliki uništivač tj. okončitelj Šiva).
- U međuvremenu su budistička i džainistička tumačenja preinačili dio vedske i hindustičke tradicije u gotovo "demitizirani" oblik.
- Budizam nije u pravilu spominjao Stvoritelja, barem ne u osobnom obliku, ali se u nekim ranim spisima iz teravadske škole govori o kraju svijeta i zatim o novom stvaranju, na što utječe želja (ili žudnja).
- Prema tom budističkom opisu, Svijet će se okončati ali s vremenom će se Svijet opet razviti. Sve će onda biti voda i mrak. Dugo neće biti sunca, ni mjeseca, ni zvijezda ni sezona. I neće biti stvaranja, neće biti ljudi. I poslije mnogo vremena zemlja će nastati na vodi kao kožica na mlijeku koje se hladi. I onda će neko požudno biće iz bivšega rođenja napustiti nebeski sjaj probuđene duše i uzeti tjelesni život i uživati u slasti Zemlje.
- Ukoliko bi se ta indijska predaja o kozmičkom jajetu... o svijetu koji nastaje, koji se širi i zatim nestaje... mogao usporediti donekle s modernim fizičkim teorijama o nastanku svijeta nakon Velikog praska, ali onda bi se džainističko tumačenje, koje je drukčije, moglo usporediti s nekadašnjom teorijom "postojanog stanja" koji je zagovarao britanski fizičar Fred Hoyle.

Pradžapati (foto: Benjamín Preciado, 2011, dorada EH)

* Za opise i prijevode *Bṛhadāraṇyaka*, *Čhandogya* i drugih upanišadskih djela, v. Сыркин, 1992 (tri knjige). I naziv *Čhandogya* je tu preuzet iz te ruske verzije (tj. izraz "čh" nije "ch" ili "č", nego "čh", dakle "č + h"). Drugi sanskrtski izrazi u ovom tekstu su iz međunarodne sheme za sanskrtske prijevode (engl. IAST, tj. International Alphabet of Sanskrit Transliteration).

- Džainizam je nastao još na početku 1. tisućljeća pr. Kr., međutim u 9. stoljeću n.e. u djelu *Maharpurana*, džainski učitelj Džinasena zapisao je nekoliko misli koje određuju džainsko shvaćanje postanka: Ako je Bog stvoritelj gdje je bio prije stvaranja? Kako može nematerijalno biće stvoriti materiju? Onaj tko kaže da je Bog prvo stvorio tvar, zarobljen je u problemu kokoši i jajeta. Ako je Bog stvorio svijet svojom voljom, zašto bi savršeno biće trebalo stvoriti nešto drugo... i ako je Bog stvorio svijet zašto mora ubijati neka svoja bića, i ako kažemo da su neka njegova bića zla, zašto ih je Bog uopće stvorio. U biti, svijet nije bio stvoren kao što vrijeme nije bilo stvoreno. Nema početka ni kraja, svijet postoji iz vlastitog bića, podijeljenog na nebo, zemlju i pakao.
- Ovakvo gledište možda bi se sviđalo Einsteinu i mnogim drugim znanstvenicima u 20. stoljeću koji su teško prihvaćali zamisli o nekom određenom početku svemira.
- I ista su se pitanja javljala u teološkim raspravama u vremenu ranoga kršćanstva. Primjerice, sv. Augustin (= Aurelije Augustin, 354–430) govorio je o "površnom duhu" nekih ljudi koji pitaju gdje je bio Bog prije stvaranja... i isto se tako bavio problemom podrijetla zla.
- Napokon, možemo zaključiti ovu temu o modelu stvaranja *ex nihilo* s pomoću riječi, misli (ili sna), s konstatacijom da je baš takav način izrazit u kršćanskoj i općenito u tradiciji triju abrahamističkih religija.
- U prvom poglavlju starozavjetne Knjige Postanka formula stvaranja je redovita "I reče Bog" ... "Neka bude". O ulozi Riječi u kršćanskoj reinterpetaciji Postanka, na početku Evanđelja po Ivanu, već je bilo govora – i isto tako u Kur'anu Bog stvara riječima: *On je onaj koji oživljava i usmrćuje i kad On odluči nešto, samo mu rekne "Budi"! i ono bude* (Sura XL, 70).
- Dakako, u islamu značenje Božje riječi poprimile su i konkretni oblik: riječi su upravo arapske riječi na kojima je anđeo Gabrijel (Džibril) izdiktirao Muhamedu tekst Kur'ana.

Razvitak kozmogonija u zapadnom civilizacijskom arealu

- Pod pojmom "zapadni civilizacijski areal", u ovom kontekstu, podrazumijeva se područje Mezopotamije i Egipta, sirijsko-palestinskih zemalja i egejske, odnosno balkansko-anatolijske kulturne sfere.
- Riječ je o prostoru na kojem su nastale *prve civilizacije Zapada* i također temeljni poticaji koji su određivali daljnji razvitak zapadnih civilizacija.
- Na tom prostoru, koji spaja tri kontinenta, miješale su se tradicije raznih naroda: Sumerana, čije etnolingvističko podrijetlo ostaje do danas zagonetno, drevnih Egipćana iz afroazijske jezične porodice, raznih Semita, zatim Hurijaca i drugih anatolijskih ili kavkaskih naroda, kao i naroda iz iranske visoravni (Elamljana i drugih), i napokon indoeuropskih doseljenika sa sjevera (Hetita, Grka, Arijata ili Iranaca, predaka Armenaca, itd.).
- Općenito u mitovima o postanku iz zapadnog civilizacijskog areala primjećuje se postojani *pomak od ženskoga na muško načelo* stvaralaštva.
- Naime, svuda postoje barem naznake o prapolazištu, koje je bilo povezanom s ženskim roditeljstvom u obliku iskonskih voda (maternice), i koje je bilo poslije potisnuto muškim načelom.
- Jedino hebrejska (= izraelska) predaja iz drugoga poglavlja starozavjetne *Knjige postanka* odstupa u tom pogledu, jer ne implicira nikakvo žensko prapočelo, ali tu se ipak radi o mlađem tumačenju.
- Već je bilo rečeno da je u Egiptu u preddinastičnom razdoblju (najvjerojatnije) postojao kult Velike Majke, koja je bila poistovjećena s iskonskim vodama Nun.
- Mnogi ženski kipovi iz preddinastičke epohe, osobito tipične figure "ptičje božice" iz sklopa gornjo-egipatske kulture Nakada (4400–3000 pr. Kr.) zacijelo svjedoče o takvom kultu.
- I moguće je prepoznati ostatke te sheme o "ptičjoj božici", u kasnijem (= hermopoljskom) mitu o ptici *bennu*, koja je poletjela nad iskonskim vodama kad je svanuo prvi dan, i ispustila krik koji je razbio prvobitnu tišinu.

- Egipćani su poslije prikazivali tu pticu kao golemu čaplju, dok su je grčki komentatori poistovjetili s feniksom, jer su u njoj vidjeli vezu s bogom sunca.
- I ta veza s bogom sunca – Raom ili Atumom, označila je pomak od starije verzije.
- I štoviše, poslije je i Nun bio zamišljen kao muški bog, prikazan s glavom žabe ili pavijana, ili poslije kao čovjek koji podiže lađu sunca iz vode. Međutim, Nun je dobio i sestru i družicu, Naunet, koja zajedno s njim predstavlja iskonske vode i kaos.
- Kako smo vidjeli, (starija) heliopolska kozmogonija usredotočila se na lik Atuma, koji izlazi iz iskonskih voda i zatim masturbacijom stvara idući naraštaj bogova, Šua i Tefnut, koji će roditi Geba i Nut.
- Zanimljivo je dodati da je u nekim tumačenjima (ili prikazima) Atum zamišljen kao dvospolno biće (s muškom i ženskom stranom).
- I prema jednom mišljenju, simbolika dvospolnosti isto je sadržana u *anku*, najpoznatijem egipatskom znaku sa značenjem "život", koji je navodno izveden iz kombinacije muških i ženskih spolovila.
- Heliopolska kozmogonija, iz koje potječe priča o podjeli praroditelja Geba i Nut, bila je zapisana na početku Staroga kraljevstva (oko 2700–2200 pr. Kr.).
- S druge strane, priča o ptici *bennu*, kao i uparivanje Nuna i Naunet, potječe iz hermopolske kozmogonije (nazvane prema egipatskom središtu Hnum), koja se afirmirala tek u Srednjem kraljevstvu (2080–1650. pr. Kr.), iako vjerojatno ima starije korijene.
- U hermopolskoj verziji, ptica je izlegla jaje na humku koji je izronio iz iskonskih voda, i iz jajeta je izišao Ra, kao bog-stvoritelj.
- Poslije u Novom kraljevstvu (1550–1069. pr. Kr.), nakon prevage političke moći Tebe (egip. Vaset na području današnjeg Luksora), glavni bog Egipta postao je zaštitnik toga grada, Amun, bog pravednosti, koji je bio postupno asimiliran ili povezan s bogom Ra.
- I tako će Amun, kao Amun-Ra, preuzeti ulogu stvoritelja svemira, raslinja, ljudi, životinja, itd., i to na osnovi sjećanja koja su praktički sve više naginjala prema monoteizmu, i u kojem su ostali bogovi bili zamišljeni sve više kao razna oličenja Amuna. I zato i vjerska reforma Ehnatona (1353–1336. pr. Kr.), u kojem je važnost sunčeva diska ili "Atona" potisnula sva druga božja oličenja, može se smatrati više-manje krajnjim izrazom već postojeće tendencije.
- Inače, još od kraja Staroga kraljevstva, sve veću važnost poprimio je kult Ozirisa, (najstarijeg sina Geba i Nut), njegove sestre i žene Izide, i sina mlađeg Hora.
- S Ozirisom se egipatska kozmološka slika upotpunjuje, jer se uspostavio poredak u odnosu na zagrobni život, koji je bio krajnje važan u egipatskom poimanju.
- Oziris će postati pravedni vladar Zagroblja, i kao takav će u nekim tumačenjima označavati noćno nebo, dok će Nut i dalje predstavljati dnevno nebo.
- Ključan je motiv Ozirisovo ubojstvo i uskrснуće.
- Prema mitu, ubio ga je njegov mlađi brat Set i ponovno je oživio zahvaljujući naporima Izide i Hora (katkad uz pomoć drugih bogova).
- Postoji više verzije te priče, ali najpoznatiju je u 1. stoljeću n.e., u vremenu kada se kult Ozirisa i Izide raširio diljem antičkoga svijeta, zapisao grčki povjesničar Plutarh (45–120. n.e.). Sami Egipćani nisu nikad sustavno zapisali mit o Ozirisu.

Ptica *bennu*

Prema Plutarhu: Set prijevarom zatvara Ozirisa u ukrašeni kovčeg i baca ga u Nil. Kovčeg doplovi do obale Fenikije i iz njega izraste grm vrijeska. Izida nađe tijelo muža, i s njegovom životnom silom začne Hora. Slijedi rat između Hora i Seta, u kojem će Hor izgubiti jedno oko, ali na kraju ipak svladati Seta i vratiti svoje oko, kojim će oživjeti oca. Međutim, Oziris odluči se vratiti u Zagroblje.

- Plutarh i još prije Diodor Sicilski (1 st. pr. Kr.) zabilježili su i verziju priče, po kojem je Set raskomadao Ozirisovo tijelo na više dijelova, koje je Izida pronašla i sahranila. Prema Diodoru, Ozirisa je ubio zao neman Tifon, a prema drugim verzijama bio je to Set koji se pretvorio u nilskog krokodila.
- S tim u vezi, svojedobno je engleski egiptolog E. A. Wallis Budge (1857–1934) iznio tezu o mogućoj vezi između mita o smrti i uskrsnuću Ozirisa i temeljne kršćanske filozofije – i premda je takva teza upitna, razmatranje nekih donekle sličnih tema nije isključeno.
- Uostalom, *barem u stilskom smislu*, često se spominje utjecaj egipatskih kipova Izide s dječakom Horom na kršćanske prikaze Majke Božje s malim Isusom.
- U ranim danima antropologije, škotski učenjak James George Frazer (1854–1941), u utjecajnoj knjizi *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja* (engl. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*, 1890) razradio je tezu o sveopćem mitu o bogu-vladaru, koji umire i ponovno oživi, koji je i sunčano božanstvo oženjeno Majkom Zemljom te umire u doba žetve i ponovno oživi u proljeću.
- Tu su tezu prihvatili i drugi učenjaci, pa je tako nastao opći model o božanstvu žita ili raslinja, koji se tobože razvio u sklopu ranih zemljoradničkih kultura.
- Paralele su se nalazile, između ostaloga, u amerindskim tradicijama, primjerice u legendi o Mondawminu (kukuruzi).
- U tom smislu, smatralo se da je Ozirisov kult nastao u egipatskom neolitiku, u tzv. "afričkom razdoblju" Egipta (ili barem u preddinastičkom razdoblju), i da su prirodni ciklusi umiranja i povratka raslinja potaknuli sliku o smrti i uskrsnuću.
- S tim se slagala činjenica da je Oziris doista bio zamišljen kao bog žetve – kao i predaja da su on i Izida naučili ljude kako obrađivati zemlju.
- Međutim, treba uzeti u obzir da se vremenski Ozirisov kult učvrstio tek na kraju Staroga kraljevstva, što se ne slaže s pretpostavkom o kontinuitetu iz neolitskih ili preddinastičkih vremena – premda su starije (narodne) tradicije mogle ostati skrivene i izroniti u doba slabljenja moći faraona na kraju 3. tisućljeća pr. Kr.
- S druge strane, bilo je prijedloga – ali ne baš uvjerljivih – da su na razvitak kulta Ozirisa, Izide i Hora utjecali dodiri sa susjednim azijskim područjima.
- Neovisno o takvim tezama, prelazeći na azijsko područje prvo treba razmotriti sumersku kozmogoniju.
- Dosada nije bio nađen nijedan tekst na sumerskom jeziku koji bi bio posvećen *isključivo* opisu nastanka svijeta, no u raznim tekstovima zapisanima oko 2000. pr. Kr. mogu se naći osvrti ili usputne naznake iz kojih je moguće odgonetnuti opće obrise sumerske kozmogonije.
- Osim toga, budući da su Akađani, Babilonci i još neki narodi preuzeli dobar dio sumerskih tradicija, često je moguće koristiti akadsko-babilonske i druge mlađe opise da bi se potkrijepile ili nadopunile informacije iz sumerskih tekstova.
- S druge strane, s obzirom na zagonetno podrijetlo samih Sumerana, koji su se jezično bitno razlikovali od Akađana i svih drugih okolnih naroda, zanimljivo je razmisliti o mogućim *migracijskim utjecajima* na razvitak njihove kozmogonije. Naime, jesu li preci Sumerana bili doseljenici ili starosjedioci u južnom dijelu Mezopotamije – i ako su bili doseljenici, jesu li donijeli svoju mitologiju iz kakve prapostojbine, ili naprotiv prihvatili i doradili lokalne tradicije.
- Samuel Noah Kramer (1897–1990), jedan od vodećih svjetskih sumerologa u 20. stoljeću, prihvatio je tezu o doseljenju. Pozivajući se na sumersku epiku, poput "Epa o Gilgamešu", te na teoriju o herojskom dobu koju je iznio Hector Munro Chadwick (1870–1947), a koja povezuje svaku herojsku epiku s vremenom seoba naroda, Kramer je zaključio da su preci Sumerana valjda stigli na područje donje Mezopotamije u zadnjem kvartalu 4. tisućljeća pr. Kr.
- Kronološki Kramerov zaključak nije baš uvjerljiv; naime, arheološke naznake o mogućem doseljenju na kraju 4. tisućljeća pr. Kr. uglavnom ne postoje, ali je u prijašnjim razdobljima uručke kulture (4000–3100.

pr. Kr., već *od početka* 4. tisućljeća pr. Kr.), i pogotovo u ubaidskoj kulturi (5300–4300. pr. Kr.), doista moglo doći do nekih migracijskih promjena.

Ženski kip iz ubaidske kultura (Britanski muzej).

- Tada se pojavio nov pogrebni obred. Ljudi prijašnjih mezopotamijskih kultura pokapali su svoje mrtve u skvrčenom položaju, dok se u ubaidskom razdoblju prelazi na pokapanje u ispruženom položaju.
- Jedan drugi ideološki trag tipizira kulturni prekid još zornije. Ubaidski kipovi vitkih žena, širokih ramena i gmazolikih glava, bitno se razlikuju od pretelih matrona iz starijih mezopotamskih (ranomezopotamskih) kultura.
- Britanski genetičar Stephen Oppenheimer (1947–), u knjizi "Raj na istoku" (*Eden in the East*, 1998) išao je tako daleko da je u tim ženskim kipovima vidio azijsku fizionomiju i neku naznaku o doseljenu čak iz jugoistočne Azije.
- Mogli bismo nagađati o ulozi tih figura i o njihovoj mogućoj vezi sa sumerskom božicom Inanon (sum. ^Dina.na), zaštitnicom grada Uruka, koja je u sebi spajala ratničke i erotske motive.

- U svakom slučaju, u ubaidskom i zatim u uručkom razdoblju razvijaju se osnove sumerske civilizacije: "hramski gradovi", monumentalna zdanja i začeci pisma.
- I konačno će se pojaviti i prvi pisani osvrti na sumersku kozmogoniju, i to, među inim, upravo u "Epu o Gilgamešu".
- Pa ipak, osim što su doveli epiku na Bliski istok, Sumerani su do vremena kada su zapisali ključne kozmogonijske tekstove usvojili shemu, koja se *nije* uvelike razlikovala od modela koji su već postojali u širem arealu.
- U početku je postojalo iskonsko more, božica Nammu, koja je rodila ili iz koje je izišla neka vrsta kozmičke gore, u kojoj su se nalazili, sjedinjeni, An (Nebo) i Ki (Zemlja). An i Ki rodili su boga zraka Enlila (dosl. "gospodara vjetra") i njegovu sestru i suprugu Ninlil.
- Enlil je razdvojio svoje roditelje da bi kreacija mogla krenuti, ali je prvo živio još u mraku, pa je općio sa svojom sestrom i rodio boga Mjeseca, Nannu.
- Prema nekim verzijama Enlil (ili An) stvorio je Inanu, božicu erotike, plodnosti i rata, i njezinu sestru blizanku Ereškigal, božicu Podzemlja.
- Enlil se također spojio sa svojom majkom, Ki, i upravo je ta veza učinila sve mogućim – jer je tako nastao Enki, bog vode, raslinja i mudrosti, koji je skupio iskonske vode u Tigris i Eufrat i organizirao gradove i udomaćenje životinja.
- Enki je, prema nekim opisima, napunio bare ribama, uredio je močvarna tla i uveo zemljoradnju. Iz veze njegove kćeri Ningal s bogom Mjeseca rodio se bog Sunca, Utu.
- I tada se dogodilo da su bogovi, *na pijanoj gozbi*, odlučili stvoriti bića koje će im služiti.

Prikaz Enkija (otisak pečata iz akadske epohe, 24–22. stoljeće pr. Kr.).

- Majka Zemlja pokušali ih je stvoriti – ali nije uspjela. I onda je Enki napravio ljude iz gline. Ljudi su preživjeli, ali nisu bili jaki ni tijelom ni duhom.
- *Kao proizvod pijanih bogova*, ljudski rod imao je mnoštvo problema i slabosti, i na kraju je došlo vrijeme kada je bogovima bilo dosta ljudskih slabosti i donijeli su odluku da ih unište – Velikom potopom.
- No Enkiju je bilo žao ljudi, pa je o toj odluci bogova upozorio Ziusudru, pobožnog kralja u Sumera. Ziusudra se spasio u "velikom brodu", i poslije se poklonio pred Anom i Enlilom, koji su mu podarili besmrtnost.
- S tim u vezi možemo dodatno naznačiti jednu drugu mitsku zgodu, iz drugog kraja svijeta, ali koja također opisuje *pijanu kreaciju*.
- U jednom mitu naroda Joruba iz Nigerije, stvoritelj Olurun zadužio je svoga pomoćnika Obatalu da oblikuje ljude iz zemlje (tla). On je to činio i Olurun je u ljude udisao život. Ali jednoga se dana Obatala napio i počeo je praviti bogalje, koji su poslije postali njemu sveti.
- Sumerska tradicija sadržavala je i neke druge elemente, koji su poslije došli do izražaja u babilonskim i u drugim bliskoistočnim interpretacijama.
- Prvo, postojale su tri priče o svladavanju grozne nemani KUR, koja je izvirala iz iskonskih voda.
- Sumerska riječ KUR imala je više konotacija: mogla je označavati "brdo", "stranu zemlju" ili zemlju općenito, kao i "Podzemlje" i ujedno čudovište koje je tamo živjelo.
- U prvoj priči u kojoj se spominje KUR, protiv te nemani se bori Enki, u drugoj njegov sin Ninurta (ali kada ubije neman, dođe do poplava), i u trećoj Inana se spušta u Podzemlje da bi čudovište nadvladala.
- Sumerski opisi nisu uvijek dorečeni, ali treba zapamtiti samo to da KUR više-manje odgovara kasnijoj koncepciji Tiamat.
- Od drugih sumerskih mitova, treba spomenuti još dvije, koje su ušle u mitološki inventar Bliskoga istoka, i jednu koja označuje sumersko "zlatno doba".
- Prvo, u mitu koji je Kramer nazvao "Gilgameš, Enkidu i Podzemlje" spominje se drvo huluppu koje je izraslo samo od sebe iz vode Eufrata. No južni vjetar ga je srušio i plovilo je na vodi, sve dok ga nije uzela u ruke Inana i posadila u vrtu njezina hrama u Uruku (biblijski Ereč).
- I tu je drvo naraslo do golemih razmjera – i uz njegove temelje svoje je gnijezdo napravila "zmija, koja ne poznaje čarolije", u srednjem dijelu je kuću izgradila "Lilit, [tužna] djevojka" (KI-SIKIL-LIL-LA-KE) i u krošnjama se ugnijezdila "ptica Zu". Inana nije mogla posjeći drvo, pa je taj posao zapao junaku Gilgamešu.
- Gilgameš je obukao težak oklop i prvo ubio zmiju. I kad su zatim iz drva utekle i Lilit i ptica Zu, posjekao je drvo.
- Inana je iz drveta napravila dva predmeta: pukku i mikku. Prema Krameru, riječ je vjerojatno o bubnju i palici za bubanj. No ti su predmeti pali u Podzemlje, pa se Gilgamešov prijatelj i sluga Enkidu ponudio da pođe u Podzemlje da ih vrati. Gilgameš ga je upozorio kako se treba ponašati u Podzemlju (da ne smije nositi čistu odjeću, da ne smije bacati štap, da ne smije nositi sandale, da ne smije ispustiti krik, da ne smije poljubiti svoju ženu ili sina, itd.), ali Enkidu se nije držao uputa, i Podzemlje ga je zarobilo.
- Gilgameš nije uspio spasiti svoga prijatelja, ali uz pomoć Enkija, koji je naredio bogu sunca Utuu da otvori rupu u zemlju, uspio je pitati Enkidua o stanju stvari u Podzemlju.
- Ova priča, iako u poprilično fragmentarnom obliku, ukazuje na tradiciju "drva života", s kojom je asocirana i zmija (= vrijeme), koja će figurirati i u biblijskom prikazu o rajskom vrtu.
- S druge strane, ako bi bila točna identifikacija riječi pukku i mikku s bubnjom i palicom za bubanj, moguće je prepoznati vezu sa šamanističkim tradicijama, koje su preci Sumerana možda prenijeli u Mezopotamiju. Isto tako silazak Enkidua u Podzemlja poprilično dobro odgovara šamanskom modelu.

- U jednom drugom i još važnijem mitu, u Podzemlje će se spustiti sama Inana, koja će tamo doživjeti potpuno razgolićenje.
- Međutim, dok su šamanističke aluzije možda ostatak nekadašnjih vjerovanja predaka Sumerana, Sumerani su u svojim kozmološkim shvaćanjima poprilično isticali važnost grada i gradskoga života.
- Iz njihovih tekstova proizlazi da je Enki stvorio gradski život čak i prije nego što je stvorio ljude – i tako je pet gradova već postojalo do vremena Potopa: Eridu, Badtibira, Larak, Sippar i Šuruppak.

Karta Sumera (tamna zelena boja bila je nekada produženje Perzijskoga zaljeva).

- Prvi u tom popisu, Eridu, bio je i sveti grad samog Enkija, i katkad se pojavljuju indicacije da je bio koljevka sumerske civilizacije – premda će Nippur, sveti grad Enlila, poslije preuzeti veću važnost.
- U svakom slučaju, sumerski naglasak na gradski život – tj. na poljoprivredu (koja je u osigurala takvo sjedilaštvo) i na njezinu prednost nad drugim vrstama života izražen je u dva tekstu.
- U prvom tekstu, Enlil prvo stvori dvojicu braće, božanskih blizanaca: Entena, koji je stočar, i Emeša, zemljoradnika. Braća se posvade, i u daljnjem raspletu, Enlil će dati prednost "zemljoradniku bogova", Emešu.
- U drugom tekstu, Inana treba birati supruga između dva kandidata: boga-pastira Dumuzija, i boga-zemljoradnika Enkimdua. Ona će izabrati potonjega, i onda će se Dumuzi naljutiti i nabrojati svoje stvari koje on proizvodi i koje su, prema njemu, bolje od Enkimduovih proizvoda.
- U ovim primjerima imamo neki prototip starozavjetne priče o Kajinu i Abelu, s time da u sumerskom slučaju nema ubojstva i prednost se daje zemljoradniku.
- Napokon, u sumerskim tekstovima postoje naznake o nekom "zlatnom dobu". Na jednoj glinenoj pločici, autor je napisao:

*Jednom nije bilo ni zmije, ni škorpiona,
Ni hijene, ni lava,
Ni divljeg psa, ni vuka,
Ni straha, ni užasa,
Čovjek nije imao takmaca.*

- U nastavku se kaže da je u to vrijeme *postojao jedan jezik*, i da je sav svemir i svi ljudi slavili Enlila na jednomu jeziku. I onda je Enki, "gospodar-izazivač"... "gospodar obilja"... "gospodar mudrosti"... "gospodar Eridua"... promijenio jezik ljudi i unio razdor u jezik čovjeka, koji je prije bio jedinstven.

- I ova je tema o zlatnom vremenu i nekadašnjem jedinstvu jezika ušla u inventar bliskoistočne mitologije te napokon u biblijsku priču o babilonskom tornju.
- Doduše, u sumerskoj verziji razlog za narušavanja jezičnog jedinstva nije bio samo u činjenici da "čovjek nije imao takmaca" (drugim rječima, u pretpostavci da bi čovjek morao postati ohol), nego se u priči krije i tihi sukob između Enlila, gospodara Nippura, i Enkija, gospodara Eridua.
- Zapravo, čovjek – koji je u sumerskom tumačenju bio stvoren da služi bogovima, nastrada zbog nametanja za nadvlast među bogovima.
- Poslije će i Potop, kako je bilo naznačeno, biti tek hir bogova, kojima je dodijalo imati posla s proizvodom vlastitoga pijanstva.
- Sumerska predodžba o idealnom vremenu katkad je povezana također s idejom o idealnom mjestu, nekom vrstom iskonskog raja.
- I to idealno mjesto bila je "čista zemlja" Dilmun, u kojoj "gavran ne kriči... lav ne ubija... starica ne govori 'ja sam starica', starac ne kaže 'ja sam starac'... i pjevač ne pjeva žalopojke".
- Doduše, Dilmun nije potpuno savršen, jer u jednom spjevu kaže se da nije imao dovoljno slatke vode (sve dok Enki nije popravio stanje).
- I taj podatak može sugerirati da se naziv Dilmuna ipak odnosi na neko stvarno mjesto, vjerojatno u području uz more.
- Istraživači su ponudili različita moguća rješenja, ali čini se da je najpopularnija teza o otoku Bahreinu u Perzijskom zaljevu, na kojem je bila nađena keramika nalik na primjere iz Sumera.
- Nema jakih naznaka da bi Dilmun zapravo mogao biti prapostojbina Sumerana, ili barem neka prijašnja domovina na putu prema Sumeru (ukoliko su se njihovi preci doista doselili iz kakvog drugog područja) – ali ipak postoji jedan kasni podatak (iz 1. st. n.e.) u kojemu se kaže da je bog Ea (inače semitska inačica za Enkija) stigao preko mora u Eridu, iz pravca koji bi više-manje odgovarao pravcu Bahreina.
- No Sumerani su u svojim spjevima i mitovima slavili i druge zemlje: Meluhhu, koja se obično povezuje s Indskim područjem, "Zlatnu zemlju" Harali, itd.
- Kao zaključak može se reći da su podaci o sumerskoj kozmogoniji i o mitologiji zapravo toliko fragmentarni koliko i glinene pločice s kojih ih iščitavamo.
- Međutim, sumerske tradicije su se ipak zadržale te preko akadskoga i akadsko-babilonskog filtera raširile se po svemu Bliskom istoku (s različitim kasnijim preinakama).
- Babilonski spis *Enūma eliš* nedvojbeno se temelji na sumerskim predlošcima, iako su Babilonci uvelike dopunili nepovezane odlomke iz sumerske tradicije.
- O djelu *Enūma eliš* već je bilo riječi – ali da se podsjetimo: taj je spis nastao oko 1100. pr. Kr., i prapočelo nastaje kada se Apsu, slatkovodni ocean "smiješa" sa slanom vodom Tiamat, i rodi nanose mulja (imenom Ladmu i Lahamu) koji će roditi svemir, tj. prve bogove: Anšar i Kišar (= An i Ki na sumerskom), od kojih će nastati An, otac mudroga boga Eje (akad. Ea = sum. Enki) i njegove braće.

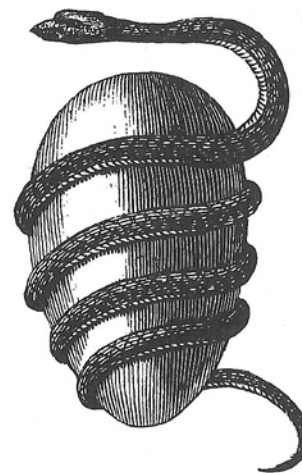
Početak speva "Enum eliš"

e-nu-ma e-liš la na-bu-ú šá-ma-mu
 šap-liš am-ma-tum šu-ma la zak-rat
 ZU.AB-ma reš-tu-ú za-ru-šu-un
 mu-um-mu ti-amat mu-al-li-da-at gim-ri-šú-un
 A.MEŠ-šú-nu iš-te-niš i-ḫi-qu-ú-šú-un
 gi-pa-ra la ki-is-su-ru su-sa-a la she-'u-ú
 e-nu-ma dingir dingir la šu-pu-u ma-na-ma

*Kada se gore ne zvahu nebesa
 Dolje se kopnu ime ne nađe,
 Apsū pak, prapred začinjač
 Pravode (= Tiamat) zajedno izpremieša
 Plićak se ne nakup, trstčak ne nađe
 Kada od bogova ne sjaše ni jedan
 Imena nemaše, ni suda sudbine.**

* Za komentar i puni prijevod teksta, v. Lászlóu, 2012, str. 27–78.

- U daljnjem tijeku, slijedit će sukob između mlađih bogova i kaosa, tj. Apsua i Tiamata: mlađi bogovi svladat će Apsua, no Tiamat i njezina družina morskih nemani ili čudovišta vodit će osvetnički rat protiv njih.
- I tada na scenu istupa sin Eje i božice Damine, Marduk, koji će (kako smo već naznačili) svladati Tiamat, razrezati njezino tijelo "kao školjkaša" i stvoriti naš svijet, a iz kosti i krvi njezina ljubavnika Kingua oblikovat će prve ljude, *da bi služili bogovima*.
- Ovakva babilonska kozmogonija imala je svrhu potvrditi i nadvlast Babilona, čiji je bog zaštitnik Marduk preuzeo ključnu ulogu u stvaranju svijeta.
- Tu postoji paralela s transformacijom u egipatskoj kozmogoniji, kada je Amun, zaštitnik Tebe, postao glavni stvoritelj za vrijeme Novoga kraljevstva.
- Međutim, u Babiloniji su postojale i druge, starije i mlađe tradicije.
- Primjerice, prema jednoj verziji, koja je bliža sumerskom opisu, božica Mami (Mama, Ninhursag, Nunti) pozvala je Eju da napravi prvoga čovjeka iz gline i krvi žrtvovanog boga. I taj prvi čovjek, divljak Lullu, trebao je "vući jaram", tj. služiti bogovima.
- Jedna mlađa inačica babilonske kozmogonije, koju je "Mardukov svećenik", po imenu Beros (živio oko 340–270. pr. Kr.), dovršio potkraj 4. stoljeća pr. Kr., nastavlja dio motiva iz *Enūma eliš-a*, ali sada već s nekim grčkim utjecajima.
- Prema Berosu: u Početku je bila samo tama i voda, i onda su iz tog kaosa izišla čudna bića – ljudi s krilima, dva lica, bića i muškog i ženskoga spola, ljudi s kozjim nogama, ili ljudi koji su bili pola konja i pola čovjeka (kentauroi). Nad tim je bićima vladala Omorka, božica Mjeseca. Zatim se pojavio Marduk, koji je razrezao Omorku na dva (poput Tiamat u starijem mitu), te iz njezina tijela napravio Nebo i našu Zemlju.
- Zatim je Marduk naredio jednom bogu da sam sebi odreže glavu, i iz krvi i mesa koji su pali na Zemlju stvorio je sav svijet – ljude, životinje, Sunce, (opet) Mjesec i sve što postoji.
- Dakako, prizor o "čudnim bićima" koji izlaze iz kaosa polazi od grčkih mitova.
- Grčka kozmogonija dobro je poznata, prije svega zahvaljujući trudu Hezioda u 8. stoljeću pr. Kr. koji je povezao razne tradicije svoga vremena u sustavnu cjelinu, koja će snažno djelovati na daljnji razvitak antičkih kozmogonijskih modela (sve do Ovidijeve rimske razrade i poslije).
- Ali ipak u Grčkoj, kao i u Egiptu i Mezopotamiji, moguće je prepoznati nekoliko slojeva u razvitku kozmogonije.
- Po svoj prilici, najstarija je razina tzv. *pelazgijska kreacija*, u kojem glavnu ulogu ima ženska stvoriteljica Eurinoma (Εὐρινόμη).
- Prema tom mitu, Eurinoma je izišla gola iz kaosa i podijelila iskonske vode od neba, kako bi mogla plesati tako gola na valovima.
- Plesala je i stvorila vjetar. Uzela je sjeverni vjetar, protrljala ga uz sebe i nastala je golema zmija Ofion (Ὀφίων). Ofion je općio s plešucom božicom, koja je zatrudnila i zatim, kao golubica, rodila svjetsko jaje. Naredila je Ofionu da okruži jaje, sve dok se ne izlegnu Sunce, Mjesec, zvijezde i napokon zemlja sa svim svojim bićima i biljkama.
- Eurinoma i Ofion živjeli su na Olimpu, sve dok se zmija nije uzoholila, pa ju je božica prognala u tamno Podzemlje, sa zgnječenom glavom i slomljenim zubima.
- Poslije je Eurinoma napravila titane i titanide, i napokon prvog čovjeka Pelazga, rodonačelnika naroda Pelazga, koji su prema predaji živjeli u Heladi do dolaska prvih Grka.
- Pelazgijski kreacijski mit odlično se uklapa u koncepciju Marije Gimbutas o tzv. Staroj Europi, tj. o prapovijesnom sloju u balkansko-

Prikaz orfičkog jajeta iz knjige Jacoba Bryanta (1715–1805): *A new System or Analysis of Ancient Mythology* (prvo izdanje: London, 1774).

anatolskom arealu, koji je postojao prije dolaska prvih Indoeuropljana u to područje.

- Ali u tom mitu postoje i neke podudarnosti također s euroazijskim motivima, koje je Lönnrot povezao u *Kalevali*.
- U 14. knjizi Homerove *Ilijade* postoji jedan kozmogonijski osvrt, koji isto tako polazi od iskonskih voda: u početku, prema Homeru, postojala je samo titanida Tetida, pramore, i Oceanus, svemir koji ju je okruživao, i od njih su nastali prvi bogovi.
- No Heziod – koji je vjerojatno bio Homerov suvremenik – u isto je vrijeme već razradio klasičnu grčku kozmogoniju.
- I ta je kozmogonija toliko poznata da je ne treba ovdje opširno iznijeti. Bitni su momenti: iskonski kaos, rađanje "širokogrudne" Gaje ili Geje iz kaosa, koja će roditi Urana, i poslije s njim prve titane. Slijedi ustanak Krona protiv Urana i kastracija Urana. A zatim Kron, sa svojom sestrom Rejom, rodi idući naraštaj bogova i napokon Zeusa, koji će svrgnuti svog oca Krona i uspostaviti vlast olimpijskih bogova.
- Što se tiče stvaranja čovjeka, u klasičnim izvorima ima neusklađenosti.
- Heziod je prvi oblikovao shemu o različitim rodovima bogova i ljudi, koje će stvoriti Zeus, međutim prema drugoj verziji prvoga čovjeka (Fenona) je iz gline napravio Prometej.
- Zbog sukoba s Prometejem, Zeus (ili "bog kovač" Hefest) je iz gline napravio prvu ženu, Pandoru, koja je postala žena Prometejevog brata Epimeteja.
- No u biti, kako proizlazi iz Heziodovog teksta, Pandora je trebala biti i kazna za sve ljude!
- Heziod je poprilično jasno napisao da je od nje "nastao zao rod žena" i kako je poznato Pandora je bila kriva za oslobađanje svih zala u svijet.
- Inače, neki su autori istaknuli da je mit o Pandori zapravo označio poraz i osudu nekadašnjeg matrističkog svijeta (uvjetno rečeno, "Stare Europe").
- Ipak, poslije Hezioda nastao je *orfički kreacijski mit* (možda već u 7. st. pr. Kr.), u kojem se vidi neka vrsta kombinacije starih i novijih shvaćanja.
- Prema tom mitu, u početku je postojalo samo srebreno kozmičko jaje – a stvorilo ga je Vrijeme. Iz jajeta je izašlo dvospolno biće Fan-Dioniz (Φάνης-Διώνυσος), koji je sadržavao sjemena života i zatim stvorio sav svemir: prvo je stvorio svoju kćer Niks (= "Noć") i poslije Geju i Urana, ali kada je napokon došao Zeus, on je prema jednoj verziji progutao Fana-Dioniza da bi dobio izvor života u vlastitoj utrobi. Međutim, postoji i drugo tumačenje da su titani progutali boga Dioniza. Poslije, kada su titani bili uništeni, čovječanstvo je istupilo iz njihova pepela, i ljudi zato sadrže i zlo titana i dobrotu Dioniza koga su progutali.
- Na kraju, u vezi s grčkom kozmogonijom, treba dodati da su Rimljani zapravo usvojili Heziodovu razradu. Glavni rimski rad u tom smislu je Ovidijeva *Metamorfoza*. Međutim, obično se tvrdi da su Rimljani uveli malo veću razinu racionalnosti u grčke mitove.
- Hebrejska kozmogonija, koja je snažno utjecala na zapadnu civilizaciju i zapravo i dalje utječe na sredine u kojim dominiraju abrahamističke religije, predstavlja osobit razvojni izraz, iako je preuzela mnogo iz drugih bliskoistočnih tradicija.
- Službena hebrejska kozmogonija, kako smo prije rekli, sadržana je u prvom i u drugom poglavlju *Knjige postanka*. I da se podsjetimo, opis stvaranja svijeta u prvom poglavlju nastao je vjerojatno negdje u 6. stoljeću pr. Kr., pod utjecajem svećeničke tradicije, dok je drugo poglavlje nastalo negdje u 10. stoljeću pr. Kr., u doba kralja Salomana ili malo poslije te odražava više pjesničku viziju kreacije, kao i opis "pada čovjeka" i "istočnoga grijeha".
- Nije potrebno ovdje iznijeti pojedinosti iz tih dvaju opisa – jedino treba naglasiti neke osobitosti hebrejske tradicije.

- U prvom poglavlju *Knjige postanka*, Bog stvara svemir riječima – i taj model postoji i u drugim kulturama, dok u drugom poglavlju, Bog stvara čovjeka iz zemlje ili gline, što je isto tako poprilično čest način izrađivanja ljudi. Vidjeli smo da su Grci i Sumerani i drugi zamislili da su božanstva napravili ljude iz gline.
- Ali to što je osobito za hebrejsku tradiciju je to da je Bog ne samo stvorio čovjeka *u svom liku*, nego mu je isto dao *vlast nad Zemljom*. U tom pogledu, hebrejska interpretacija vrlo radikalno odbacuje sumersko-babilonsku interpretaciju po kojemu su ljudi bili stvoreni kao sluge. Ipak, ljudi dalje duguju Bogu poslušnost, i upravo će neposlušnost biti bitan razlog za pad čovjeka.
- S druge strane, neposlušnost paradoksalno potvrđuju hebrejsko-židovsku i poslije kršćansku filozofiju o slobodnoj volji čovjeka.
- Drugi način na koji se hebrejska kozmogonija razlikuje od srodnih primjera je u opisu nastanka žene. Naime, Eva nastaje kao jednaka Adamu, i to da ju je Bog stvorio od Adamova rebra treba tek potvrđivati tu ravnopravnost, zato što je stvorena od iste tvari kao i Adam (Nato čovjek reče: "Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega!..." Post 2,23).

Michelangelo Buonarroti (1475–1564),
"Bog stvara Evu" (1509, Sikstinska kapela).

- Međutim, tu treba dodati da je prema drugim hebrejskim predajama – koje poslije nisu ušle u Stari zavjet, Bog pokušao stvoriti ženu tri puta: Prvi je put koristio glinu, kao za Adama, ali je glina bila prljava i napravio je Lilit. Drugi je put uzeo tkivo i kosti od Adama i napravio "prvu Evu", ali nije uspavao Adama dok ju je sastavljao, pa se Adamu zgadila "prva Eva", jer je vidio od čega je stvorena. Zato je u trećemu pokušaju Bog najprije uspavao Adama, prije nego što je stvorio konačnu Evu od njegova rebra.
- Usput rečeno, sam motiv "rebra" možda ima sumerske korijene, jer je sumerska riječ ti označavala i "rebro" i "život"(dok u hebrejskom takva podudarnost ne postoji).
- S druge strane, iako je u polazištu žena bila zamišljena kao jednaka muškarcu, budući da ju je Knjiga postanka više-manje okrivila za Adamov pad, Eva postaje neka vrsta hebrejske Pandore.
- I ta promjena, ili prebacivanje krivnje, odražava snažnu patrijarhalnost, koja je prevladavala u hebrejskoj sredini.
- Riječ je, dakako, o sredini koja je izvorno bila nomadsko-stočarska, i u kojoj je muška prevlast (borba za pašnjake, itd.) osiguravala opstanak.
- S tim u vezi, hebrejska kozmogonija potpuno okreće i odnose prema gradovima.

- Dok u mezopotamijskim i egipatskim mitovima dominiraju gradski bogovi, i gradski kultovi su općenito važni, najstarija hebrejska tradicija vrlo je nesklona prema gradovima, kao i prema sjedilačkom zemljoradničkom životu.
- U priči o Kajinu i Abelu, Bog daje prednost stočaru ("... Jahve milostivo pogleda na Abela i njegovu žrtvu, na Kajina i žrtvu njegovu ni pogleda ne svrati", Post 4, 4-5), dok u sumerskim mitovima o Entenu i Emešu, ili Dumuziju i Enkimduu, bogovi *uvijek* daju prednost zemljoradniku.

Potop (druga kozmogonija)

- Jedna je tema vrlo raširena u kozmogonijskim mitovima diljem svijeta, do te mjere da su mnogi narodi to shvaćali kao drevna nezgoda, i čak su današnji komentatori pomislili da j riječi o nekom *stvarnom događaju* iz ljudske prološti.
- Naime, na gotovo svim kontinentima naći ćemo mitove o velikoj katastrofi, koja je nakon kreacije uništila ili sav ljudski rod, ili gotovo sve ljude, osim jedne male skupine osoba.
- Ta je katastrofa u pravilu opisana kao potop – ali ne uvijek.
- Aymare u središnjoandskom području Južne Amerike imaju predaju o zaleđenju Zemlje, dok narod Yurucaré u amazonskim nizinama Bolivije kažu da je demon Aymasune donio vatru s neba, i spalio sav svijet i sav život, osim jednoga čovjeka, koji se sakrio u spilji i poslije tri dana obnovio život na Zemlji.
- Bantuski narod Fang u Gabonu kaže da je bog Nzame zatrpao Zemlju novim slojem tla, da bi pokopao prvoga čovjeka, imenom Fam, koji se vrlo nametao (nije mogao ubiti Fama, jer mu je podario besmrtnost, ali ga je tako ukopao u Podzemlje, odatle djeluje kao zloduh koji se katkad probija do površine Zemlje).
- Yakame uz rijeku Kolumbiju (SAD) govore o katastrofi u oblika velikog potresa.
- Amerinski narod Maidu iz sjeverne Kalifornije spominje čak nekoliko *različitih* katastrofa: prvo je stvoritelj, starac Madumda, poslao Potop i uništio prve ljude; zatim je uništio ljude velikim požarom, onda ledom i na kraju vjetrom.
- Postoje i primjeri, u kojima se ne govori o prošloj katastrofi, ali se smatra da će se propast dogoditi. Apapocúve iz Brazila, iz tupiguaranske jezične skupine, misle da je u iskonu svijeta postojao mrak i gomila šišmiša koji su se međusobno borili. I ljudi se plaše da će se drevni šišmiši vratiti, i da će svijet završiti.
- Potonji primjer je indikativni – jer katastrofa zapravo znači povratak na vrijeme prije stvaranja.
- S tim u vezi, zanimljivo je da neke kozmogonijske priče čak i počinju od Potopa, ne navodeći što je bilo prije.
- Pa ipak, u većini slučajeva, svjetska katastrofa opisana je kao Potop poslije prvog stvaranja svijeta – s time da mitovi katkad govore i o nekoliko takvih događaja.
- Grčki izvori, primjerice, spominju *tri potopa*, od kojih su prva dva povezana s predodžbom o propadanju čovječanstva, kroz epohe metala sve manjega sjaja. Iskonski ili Ogigov potop okončao je srebreno doba, a poslije je Deukalionov potop razdijelio brončano doba od željeznoga, tj. od vremena danšnjih ljudi. Izvori spominju još i Dardanov potop, no kontekst nije razrađen.
- No je li se možda doista u povijesti ili prapovijesti dogodio svjetski Potop (ili više njih), kako tvrde (drevne) predaje? To pitanje dugo je izazivalo rasprave u teologiji, u znanosti i u zbivanjima na rubu znanosti.
- U europskom kršćanskom svijetu, od antike sve do prvih stoljeća moderne ere, "diluvij" (lat. *diluvium*, HE "potop, poplava") bio je prihvaćen kao stvarni događaj iz prošlosti, i to ne samo u vjerskim tumačenjima, nego isto tako u znanstvenim disciplinama, osobito u povijesnim kronologijama i u geologiji.

Apapocúve se boje da će se jednoga dana drevni šišmiši vratiti.

- Naime, još je u 5. stoljeću n.e., Pavao Orozije (375–418. ili od 420.) (na poticaju sv. Augustina) napisao svoju *Povijest protiv pagana*, u kojoj je dokazivao da je u prošlosti bilo nekoliko katastrofa, ali da (vizi)gotška pljačka Rima 410. godine *nije* označavala kraj svijeta zbog napuštanja starih bogova, iako su to tvrdili [neki] rimski pogani.
- I prema toj Orozijevoj kronologiji propasti i uspona, kršćanski su povjesničari, sve do 16–17. stoljeća, dijelili povijest svijeta na nekoliko epoha, od kojih je prva trajala od Postanka do Potopa.
- Takvu shemu, sa šest glavnih epoha, prenosila je i utjecajna "Kronika u tri sveska od početka svijeta do 1360", koju je napisao i 1477. objavio firentinski biskup Antonino Pierozzi (1389–1459), a 1483. preradio i popularizirao Giacomo Filippo Foresti (1443–1520).
- U hrvatskoj historiografiji taj vremenski raspored prvi je usvojio Antun Vramec (1538–1588), čija *Kronika* (1578) predstavlja prvobitnu tiskanu povijest svijeta na hrvatskom jeziku. I u skladu s takvom tradicijom, početni dio Vramčeve knjige pokriva vrijeme od početka svijeta "do Potopa vodenoga".
- U svakom slučaju, u realnost Potopa malo je tko sumnjao.
- Antropologija je "pomogla", možda nevoljko, da se takvo vjerovanje održi, jer je skupljajući mitove iz raznih kultura utvrdila univerzalnost predaje o Potopu.
- Znanstvenici traže višestranu potvrdu, i doista o Potopu se govorilo svuda.
- Kada se iste predaje o tome pojavljuju u raznim sredinama, koje nisu – po svemu sudeći – imale međusobne povijesne ili kulturne dodire, onda je moguće terorizirati da je riječ možda o nekoj objektivnoj stvarnosti.
- Ali možemo li govoriti o sveopćem povijesnom ili prapovijesnom Potopu, samo zbog postojanja sličnih priča na svim kontinentima?
- William Ryan (1939–) i Walter Clarkson Pitman III. (1931–2019) prilično su uvjerljivo dokazali da se u područjima oko Crnoga mora u 6. tisućljeća pr. Kr. doista dogodio potop, i taj su potop oni zatim povezali s "velikim potopom" u sumerskim i babilonskim izvorima, i na kraju sa znamenitim "Noinim potopom".
- Stephen Oppenheimer je išao još dalje – i u svojoj knjizi "Raj na istoku" tvrdio je da su preci Sumerana, prvih nositelja civilizacije u zapadnom arealu, stigli iz Sundskog područja u jugoistočnoj Aziji. U razdoblju od završetka posljednjeg ledenoga doba do prije 7.000 godina razina mora oko Sunde narasla je sve u svemu preko 150 metara, što je dovelo do postupnog potapanja velikog dijela zemlje. Oppenheimer je pretpostavio da je to stvorilo tradicije o Potopu, i da su doseljenici iz Sunde prenijeli te tradicije na Bliski istok.
- Ryan i Pitman, kao i Oppenheimer, u pravu su što se tiče geoloških pokazatelja: Ryanova i Pitmanova teza je prihvatljiva, u smislu potopa Crnoga mora, jer se temelji na analizi promjena životnih vrsta u Crnomu moru, kao i na zaključcima o geologiji i hidrologiji u prvim tisućljećima holocena.
- Oppenheimerova teza također je točna u smislu potapanja Sundskog područja, ali nije uvjerljiv njegov zaključak da su ljudi iz jugoistočne Azije donijeli mit o Potopu u zapadni civilizacijski areal.
- Uostalom, Oppenheimer je zapravo samo označio opći proces koji se događao u mnogim nizinskim područjima svijeta nakon kraja posljednjega ledenoga doba.
- Osim Sunde, tada je more potopilo Beringiju i dio kopna oko Japana, kao i neka sredozemna područja

Geološka prošlost: Jadran i susjedni dio Sredozemlja na vrhuncu posljednjega ledenog doba.

(dio Egeje i sjeverni Jadran). Za vrijeme odledbe nastalo je i golemo jezero Agassiz u Sj. Americi, koje se po svoj prilici razlilo prije razdoblja mlađega drijasa (12.800–11.500 pd). Na početku holocena, posljedice odledbe kao i izostatskog podizanja tla uzrokovale su i pojave poput "Doggerske zemlje" (engl. *Doggerland*) u sjev. Europi, itd.

- Ipak je zanimljivo da se Ogigov potop, prema Platonu (iz 5–4. st. pr. Kr.), zbio približno 9.000 godina prije njegova vremena, što bi više-manje odgovaralo promjenama uz obale Egeje na početku holocena (jer bi taj datum bio oko 9.500 pr. Kr. ili čak oko 10.000 pr. Kr.).
- Štoviše, to bi vrijeme, prema jednom tumačenju, odgovaralo i datumu potapanja mitske Atlantide.
- Sve u svemu, teorijski je moguće da su promjene u odnosima mora i kopna, ili pak jezerskih formacija, u ranom holocenu stvorile predodžbe o Potopu, koje su se samostalno ucrtale u mitska i povijesna pamćenja mnogih naroda svijeta.
- Osim toga, danas znamo da su neke te promjene nastale razmjerno naglo, što se moglo doživjeti kao traumatično.
- No riječ je o različitim događajima u raznim dijelovima svijeta, tako da nije vjerojatno da se svi mitovi o Potopu odnose na jedan jedinstven događaj, kako su implicirali i Oppenheimer, pa i Ryan i Pitman.
- Stvarni potopi mogli su poslužiti kao *primjeri* u izražavanju mitskih misli, kao što je i rađanje svijeta (kopna, prirode, života, itd.) poslužilo kao model u nekim kozmogonijskim mitovima.
- Ali barem u sklopu naše tematike, to što je bitno u mitovima o Potopu nije njihova moguća povijesna ili prapovijesna stvarnost, nego poruka o ponovnoj kreaciji.
- Kao uvodi u nove kreacije, mitovi o potopima vraćaju se na polazište, jer vode Potopa zapravo označuju povratak iskonskih voda prije kreacije.
- I štoviše katkad se pojavljuje i motiv ptice koja leti nad iskonskim vodama – pa tako i u starozavjetnoj priči o Potopu Noa prvo šalje gavrana nad vodom da izvidi je li se zemlja igdje osušila, i zatim šalje golubicu, koja mu donese maslinovu grančicu i napokon mu se više ne vraća (što je znak da je pronašla zemlju).
- I zašto je nastala potreba za novim stvaranjem? Razlozi nisu uvijek isti.
- U mitovima nekih naroda, Potop ili drugu katastrofu šalje zloduh, ili uvrijeđeno ili ljubomorno biće ili božanstvo. Spomenuli smo, u mitu naroda Yurucaré demon Aymasune šalje vatru na zemlju. Lenape iz skupine delaverskih Indijanaca govorili su o čarobnoj zmiji, koja je htjela potkopati kreaciju i zato je poslala Potop. Navahoi i Sijuxi pripisali su Potop Vodenom čudovištu, koje je napalo ljude (u prvom primjeru, kontekst je seksualni sukob između muškaraca i žena, a krivac je Kojot, koji je ukrao djecu čudovišta; u drugom primjeru orao /na sijuksom = Wabli/ spasio je dio ljudi i životinja). Salinari iz Kalifornije smatrali su da je Morska žena poslala potop, jer je bila zavidna na Orla (koji će je poraziti i zatim stvoriti ljude). Slično, Mujske iz Perua i Kolumbije vjerovali su da je Potop poslala žena Sunca (tj. Stvoritelja), jer je bila zavidna na ljude.
- U nekim slučajevima Potop je faktički dio procesa stvaranja, kao u kreacijskom mitu naroda Pangwa (Wapangwa) iz Tanzanije, kada potopne vode imaju svrhu očistiti svijet od iskonskih mrava, koji su nekada živjeli na svjetskom drvu, i poslije stvorili svijet iz svoga izmeta.
- Ima i primjera slučajnosti. U mitu Ipurina iz Brazila do Potopa je došlo kada se Sunce, koje je bilo zamišljeno kao kipući kotao, jednostavno prevrnuo.
- Katkad neko božanstvo upozorava ljude na Potop. Tako u šajenskom mitu Velika Moć daje upute ljudima da se presele na sjever da bi izbjegnuli Potop. Uostalom, i u sumerskom mitu, Enkiju je žao ljudi – i priopći Ziusudri odluku o Potopu.
- Inače, sumerski primjer je i tipičan i osobit. Naime, u većini slučajeva do Potopa dolazi zato što je Stvoritelj ozlojeđen, srdit ili razočaran bićima koja je stvorio, pa ih odluči sve uništiti, osim eventualno nekih iznimnih pojedinaca ili skupina.
- Ali u sumerskom mitu bogovi uništavaju ljude zbog ljudskih slabosti, koje su u biti posljedica

neodgovornosti samih bogova (njihove pijanosti, dok su stvarali prve ljude). Ta specifičnost u sumerskom mitu znači da je moralna poruka u povijesti o Potopu u ovom primjeru slaba – osim eventualno u smislu poruke da ne treba nešto važno raditi u pijanom stanju (usput rečeno, Perzijci su imali drukčije shvaćanje, pa bi svaku važnu odluku donijeli dva puta – jednom dok su bili pijani, i jednom kada bi bili trijezni).

- U drugim mitovima, međutim, Potop služi baš kao *snažna moralna poruka*, obično u vjerskim tradicijama koje smatraju da čovjek ima slobodu odlučivanja između dobra i zla (jer bi inače ispalo da su stvoritelj ili stvoritelji odgovorni za ljudske slabosti, kao u sumerskom slučaju, što bi oslabilo moralnu poruku).
- Maidui (iz Kalifornije) smatrali su da je stvoritelj Madumda prvi put uništio ljude Potopom, jer su bili zli i nisu marili za djecu – i poslije ih je uništio još tri puta, sve dok nije stvorio sadašnje ljude, kojima je dao različite jezike. U tom mitu postoji i stanovita implikacija o oholosti i potrebi za "brkanje jezika", koja se pojavljuje i drugdje.
- Yakama su zamislili da se Majka Zemlja naljutila na ljude zato što su se borili međusobno, i zbog toga se počela tresti (= uništenje u velikom potresu).
- U mitu Arikara iz Missourija i Sj. Dakote, Stvoritelj je potopom uništio prvu rasu divova zbog njihove oholosti, dok su Apači govorili da je Veliki Duh poslao Potop jer ga je smetalo to što ljudi nisu njega poznavali, nego samo hačine (tj. u ovom slučaju božanstvo traži da ga ljudi štiju).
- Stvoritelj Nzame iz vjerovanja gabonskih Fanga kaznio je prvoga čovjeka, Fama, zatrpavanjem u zemlju, zato što je bio i ohol i okrutan prema životinjama.
- Drukčiji motiv grijeha prisutan je u mitu naroda Mandé iz Zapadne Afrike. U njihovom složenom kreacijskom mitu, ljudi nastaju od dva para blizanaca, svaki s muškim i ženskim parnjakom, koji su se razvili u svjetskom jajetu. No jedan od muških blizanaca, Pemba, izišao je prerano iz jajeta, i dio njegove posteljice postala je Zemlja (drugi dio Mjesec). On je u Zemlju posadio sjeme koje je ukradio od stvoritelja Mangale, i tako je počinio grijeh incesta. Poslije je drugi muški blizanac, Faro, iskusio Pembina grijeh: bio je ubijen, žrtvovan i raskomadano, ali ga je Mangala uskrsnuo i zatim je Faro poslao Potop da bi svijet očistio od sjemena svoga grešnog brata (zanimljivo je pritom da Mandé poistovjećuju Fara s rijekom Niger, i smatraju da mu je glava jezero Debo).
- Grčki mitovi o potopu postoje u različitim, ne uvijek usklađenim verzijama, ali prema nekima Zeus je poslao Deukalionov potop kako bi uništio nasilne ljude brončanog doba, oholnog roda Pelazga, koji su ga užasnuli kad su mu ponudili kanibalsku gozbu (krivac je bio Pelazgov sin Likaon, kralj Arkadije, koji je ubio vlastitoga sina, Niktima, a zatim su ostali njegovi sinovi skuhati tijelo brata).
- U svakom slučaju, ubrzo je Prometej upozorio svoga sina, Deukaliona kralja Fitije, o Zeusovoj nakani da uništi sve ljude, i ovaj se spasio sa svojom ženom Pirom "u kovčegu".
- Nakon potopa, Deukalion i Pira dali su žrtvu Zeusu, zahvalni što su se spasili, i u svetištu božice Temide dobili su savjet da mogu ponovno napučiti svijet bacajući kosti njihove majke preko ramena. Shvatili su da je riječ o Geji, Majci zemlje, te da su kosti zapravo kameni. I kameni koje je Deukalion bacio preko *ramena* postali su muškarci, dok su kameni koje je Pira bacila postali žene.
- Kako je naveo Apolodor Atenski (180–120. pr. Kr.) moguće je da se tu skriva etimološka veza između grč. riječi za kamen (λᾱας) i riječi za narod (λᾱός).
- Treba napokon i nešto reći o starozavjetnoj priči o Potopu, koja je zacijelo danas najpoznatija u europskom i abrahamističkom kulturnom području.

Ilustracija iz knjige: Thomas Bulfinch, *The Age of Fable* / hrv. "Doba bajke" (Philadelphia, 1897)

- Motiv je u toj priči vrlo jasno izražen – *pokvarenost i zloća ljudska*. Međutim, u prvoj rečenici 2. poglavlja Knjige Postanka, u kojemu se govori o Potopu, postoji naznaka o nekoj prijašnjoj ljudskoj vrsti:

Kada su se ljudi počeli širiti po zemlji i kćeri im se narodile, opaze sinovi Božji da su kćeri ljudske pristale, pa ih uzimahu sebi za žene koje su god htjeli. Onda Jahve reče: Neće moj duh u čovjeka ostati do vijeka, pa neka mu vijek bude stotinu i dvadeset godina." U ona su vremena – a i kasnije – na zemlji bili Nefili, kad su Božji sinovi općili s ljudskim kćerima pa im one rađale djecu. To su oni od starine po snazi glasoviti ljudi." (Post. 2, 1-4)

- Identitet tih "Božjih sinova" dugo je izazivao razne spekulacije, premda se još od vremena Josipa Flavija (37–100. n.e.) smatralo da je riječ o nekoj vrsti anđela, ili "palih anđela", što je bilo dalje razrađeno u nekanonskim biblijskim spisima.

Maurice Greiffenhagen (1862–1931), naslov: "Opaze sinovi Božji da su kćeri ljudske pristale" (početak 20. stoljeća).

- Primjerice, u apokrifnoj Knjizi Enoha (kraj 1. stoljeća n.e.) ta se bića nazivaju na grčkom ἐγγήγοι, "oni koji bdiju" i predvodi ih pali anđeo Samiaza. Iz njihovih općenja s "kćerima ljudskim" rodili su se Nefili, okrutni divovi koji su tlačili ljude, i kada ih ljudi nisu više mogli uzdržavati, divovi su se okrenuli protiv njih i počeli ih jesti... bludili su protiv ptica i zvijeri i riba, i jeli jedni drugima meso, i pili krv. Međutim, pali anđeli su naučili i ljude svakakve gadoste, za što je bio zadužen zloduh Azazel.
- Na kraju su, prema apokrifu, arhanđeli Mihael, Rafael, Gabriel i Uriel zamolili Boga da osudi ljude i pale anđele, i Bog je poslao Uriela upozoriti Nou o Potopu, koji će uništiti sve na svijetu.
- Ukratko, Potop je imao svrhu očistiti svijet od palih anđela i njihovih potomaka, Nefila, kao i od ljudi koje su oni korumpirali.
- Doduše, bilo je i drukčijih tumačenja spomena Božjih sinova i njihovih odnosa s kćerima ljudskim.
- Prema jednoj verziji, koja je nastala još u 5–6 stoljeću u kršćanskoj Etiopiji, prvi su bili potomci Adamova dobrog sina Seta (koji je zamijenio Abela), dok su kćeri ljudske potjecale od Kajina – što bi preokrenulo izvor zla prema ženskom rodoslovlju.
- Moderne teološke, filološke, povijesne i druge analize također su se bavile tim vrlo zanimljivim problemom, koji je često poticao i popularna maštanja (pa su tako sinovi Božji postali drevni astronauti, a Nefili neandertalci, ili nešto slično).
- Među novijim znanstvenim obradama, može se spomenuti analiza njemačkog orijentalista Waltera Beltza (1935–2006). Prema njemu, osvrt na "Božje sinove" i kćeri ljudske umetnut je nakladno u priču o Potopu, a izvorno je potekao iz pučkih kanaanskih tradicija, u kojima: "Seksualnost bogova i ljudi nije nipošto osjetljiva tema, već pripada među stvari koje su same po sebi razumljive" (*Bog i bogovi. Biblijska mitologija*. Zagreb, 1984: 47).
- Nadalje, Beltz je potražio i povijesni kontekst te pretpostavio da su Božji sinovi mogli biti "sveti kraljevi" Kasita, Hetita i drugih naroda, koji su osvajali Kanaan oko 1500 pr. Kr., i da se osvrt na njihove veze s ljudskim kćerima odnosi na "brakove između plemenskih knezova i domaćih svetih kraljica".
- Ako prihvatimo Beltzove teze, onda treba zaključiti da su te aluzije na kanansku prošlost bili umetnute na početak poglavlja o Potopu kako bi se pojačao dojam o izopačenosti ljudskoga roda.

- I u nastavku teksta, poruka je doista usmjerena baš na ponašanje ljudi. Ni sinovi Božji, ni Nefili, nisu više spomenuti.

Vidje Jahve kako je čovjekova pokvarenost na zemlji velika i kako je svaka pomisao u njegovoj pameti uvijek samo zloća. Jahve se pokaja i u svom srcu žalosti što je načinio čovjeka na zemlji. Reče Jahve: "Ljude koje sam stvorio izbrisat ću s lica zemlje – od čovjeka do zvijeri, puzavce i ptice u zraku – jer sam se pokajao što sam ih napravio." Ali je Noa našao milost u očima Jahvinim. Ovo je povijest Noina: Noa je bio čovjek pravedan i neporočan u svom vremenu. S Bogom je Noa hodio. Tri su se sina rodila Noi: Šem, Ham i Jafet (Post. 2: 5–10).

- I poruka se ponavlja u idućem odlomcima:

"U očima Božjim zemlja se bila iskvarila, nepravdom se napunila. I kad je Bog vidio kako se zemlja iskvarila – ta svako se biće na zemlji izopačilo – reče Bog Noi: "Odlučio sam da bude kraj svim bićima jer se zemlja napunila opaćinom; i, evo, uništiti ću ih zajedno sa zemljom..." (Post. 6: 11–13)

- Poslije osude ljudskog roda, Knjiga postanka opisuje upute koje je Bog dao Noi za izgradnju korablje, kao i naputak da u korablju treba povesti svoje sinove i njihove žene, i od svih bića "po dvoje... i neka budu muško i žensko".

- I Bog zatim pusti kišu, koja traje 40 dana.

- Noa i njegova družina će ploviti na vodama Potopa 150 dana, prije nego što će se voda spustiti i korablja zaustaviti "na brdima Ararata".

- Noin potop omogućio je nov Postanak.

- I prema Knjizi postanka, kada su Noa i njegova obitelj izišli iz korablje, Bog im je rekao: "Plodite se i množite i zemlju napunite... sve što se po zemlji kreće i sve ribe u moru: u vaše su ruke predane"... ali je dodao i moralnu opomenu: "Tko prolje krv čovjekovu, njegovu će krv čovjek prolići! Jer na sliku Božju stvoren je čovjek..."

- Tada je sklopljen i "savez" između Boga i čovjeka, simboliziran dugom, koja je potvrđivala Božje obećanje da neće više nikada uništiti svijet (Post. 2, 9-17).

Noa i golubica, mozaik u bazilici Sv. Marka u Mlecima (12–13. stoljeće).

- Dakako, nov svijet trebao je biti čist od prijašnjih opakosti – ali neki nekanonski komentari kažu da je su u Noinu korablju neprimijećeno ušli i neki zlodusi i zla sjemenja, koji su vratili zlo u svijet.

- Novi ljudi potekli su od Noe, tj. od njegovih triju sinova Šema, Hama i Jafeta, jer, prema izvoru, od trojice Noinih sinova "se sav svijet razgrnuo" (Post. 9: 19).

- I tako Noini sinovi označuju prvo razgranuće ili račvanje u "Tablici naroda", koja će sve do kraja srednjeg vijeka, pa i nekoliko stoljeća poslije, određivati židovska i poslije kršćanska tumačenja podrijetla različitih naroda.

- Kasniji židovski i kršćanski povjesničari i genealozi trudit će se da za svaki narod koji su poznavali pronađu mjesto u "Tablici naroda".

- No prema Knjizi postanka, ubrzo je poslije Potopa nastala i "vrijednosna razlika" između genealoških linija Noinih sinova.

- Prema izvoru:

Noa, zemljoradnik, zasadio vinograd. Napio se vina i opio, pa se otkrio nasred šatora. Ham, praotac Kanaanaca, opazi oca gola pa to kaza dvojici svoje braće vani. Šem i Jafet uzmu ogrtač, obojica ga prebace sebi preko ramena pa njime, idući natraške, pokriju očevu golotinju. Lica im bijahu okrenuta na drugu stranu, tako te ne vidješe oca gola. Kad se Noa otriježnio od vina i saznao što mu je učinio najmlađi sin, reče: "Neka je proklet Kanaanac, braći svojoj najniži sluga nek' bude!" Onda nastavi: "Blagoslovljen Jahve, Šemov Bog, Kanaanac nek' mu je sluga! Nek Bog raširi Jafeta da prebiva pod šatorima Šemovim, Kanaanac nek' mu je sluga!" (Post 9, 20-27)

- Taj kratak, ali važan opis bio je više puta komentiran.

- Prvi je problem bio Noin status kao zemljoradnik, pa i samo njegovo pijanstvo. Naime, zapravo prva stvar koju je učinio, nakon što je zahvalio Bogu za spasenje od Potopa, bilo je da se napije.
- Pijanstvo je bilo važno, kako smo vidjeli, već u sumerskim mitovima – no Noa se u starozavjetnoj priči napije gotovo kao da ne zna što može činiti vino.
- Stoga je nastala jedna talmudska predaja po kojoj je Noi, dok je sadio vinograd, prišao pali anđeo Samael, i podijelio s njim polje – Samael, je zaklao janje, lava, svinju i majmuna, i pustio da njihovu krv upiju čokoti u njegovom dijelu polja, pa zato tko pije vino iz tog polja, prvo se ponaša krotko kao janje, zatim kada popije više ponaša se kao lav, pa onda se uprlja kao svinja i na kraju se ponaša kao majmun, glupavo tetura naokolo, gubi razum i huli na Boga. I to se navodno dogodilo Noi, jer se napio vražjega vina (*Midraš Tanhuma*, II: 13)
- No važnije od samoga pijanstva bila je Noina golotinja – i prokletstvo koje je u izvoru okrenuto prema Kanaanu, više nego prema Hamu, koji je počinio grijeh u smislu da je slučajno vidio golotinju svoga oca.

Michelangelo, "Noino pijanstvo" (1509, Sikstinska kapela).

- Golotinja je inače bila shvaćena bitno drukčije u hebrejsko-židovskoj tradiciji, nego u drugih naroda Bliskoga istoka, primjerice Kanaanaca, a da ne govorimo o njezinom značenju u Grka. U hebrejsko-židovskoj tradiciji golotinja se ne smije pokazati (što je izričito već u priči o padu čovjeka, kada Adam kaže Bogu: "Čuo sam tvoj korak u vrtu; pobojah se jer sam gol, pa se sakrih", Post. 3: 10).
- Pa ipak, kasniji tumači nisu smatrali da je sama Noina golotinja bila toliko bitna, i osim toga pokušali su naći razlog zašto je prokletstvo bilo usmjereno upravo na Hamova najmlađeg sina Kanaana, a ne na Hama općenito, ili na njegove starije sinove Kuša, Misrajima i Puta.
- I tako su nastala predaja da je u šator slučajno ušao ne Ham, nego njegov sinčić Kanaan, koji je vidio gologa djeda i oko njegova spolovilo privezao petlju, ali je previše potegnuo uže i djeda uškopio. Tek je poslije Ham ušao u šator i ispričao što je vidio svojoj braći.
- Ukratko, tu je Kanaan glavni krivac, a kriv je zato što je uškopio djeda, ne samo zato što je vidio njegovu pijanu golotinju.
- Po svoj prilici, na takve razrade utjecali su opći mitovi u Istočnom sredozemlju, od kojih je najpoznatiji mit o Uranu, koga je uškopio njegov sin Kron.
- I postoji i verzija u kojem je Nou uškopio sam Ham, pa mu je poslije Noa rekao da sada ne može stvoriti četvertoga sina, i stoga će djeca njegova sina Kanaana morati služiti u šatorima potomaka Šema i Jafeta – iako je, navodno, htio da djeca četvrtoga sina služe u šatorima Hamovih potomaka.

- Opaska o šatorima također je bitna – jer je šator izraz nomadsko-stočarskoga načina života, dok je sam Noa prvo bio opisan kao "zemljoradnik". Drugim riječima, kao i u priči o Kajinu i Abelu, hebrejska ideologija ponovno ističe prednost stočarstva nad zemljoradnjom, pa bi u tom smislu i nekanonske priče o ušklopljenju Noe imale smisla.
- Dakako, osuda Hama – ili točnije Kanaana, odgovara dubokom kulturnom i ideološkom sukobu između Hebreja (djece Izraela) i kanaanskih starosjedilaca, koji je ostavio traga na svu starozavjetnu predaju.
- S druge strane, "Hamov grijeh" unio je vrijednosnu razliku u "Tablicu narodu", koja je poslije poticala genealoga da u traženju rodoslovlja vlastitih ili općenito poželjnih naroda pokušavaju izbjeći "podrijetlo od Hama".

Podrijetlo naroda – uvod

Određivanje problema

- U ovom drugom dijelu kolegija, umjesto opće tematike ideologije i osmišljavanja podrijetla (poglavito iz perspektive kozmogonije), usredotočit ćemo se na uži problem tumačenja podrijetla naroda, odnosno etnija.
- Prvo treba reći da će nam fokus biti na *tumačenju*, a ne na *utvrđivanju* podrijetla raznih naroda, što znači da ćemo više razmišljati o sociokulturnim i povijesnim gledištima o podrijetlu naroda, i ne toliko o znanstvenim zaključcima s tim u vezi iz današnjih perspektiva.
- To ne znači, međutim, da nećemo katkad naznačiti i znanstvene teorije, jer su i one često pod utjecajem ideoloških ili kulturoloških polazišta. Primjerice, u humanističkim i društvenim znanostima, na takve teorije mogu utjecati osobna polazišta samih istraživača, kao i prevladavajuće sklonosti u društvu (u novijoj povijesti prepoznatljivi su utjecaji romantizma, nacionalizma, rasizma ili pak biologizma, ekonomizma, kozmopolitizma, "političke korektnosti", itsl.).
- Uostalom, sama sklonost prema "znanstvenim tumačenjima" dio je moderne kulture – i pritom se često veći pothvat pripisuje tzv. "tvrdim znanostima", ili "pravim znanostima" (kako se katkad nazivaju), i ne društvenim i humanističkim znanostima, na koje se povremeno gleda kao na neku vrstu umjetnosti.

Značenje naziva - narod ili etnija

- Prvo moramo, barem radno, odrediti što je uopće narod ili etnija. I zato će nam u polazištu poslužiti jedna novozavjetska formulacija.
- U Evanđelju po Marku stoji rečenica: ἐγερθησεται γάρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, današnji je hrvatski prijevod: "Narod će ustati protiv naroda", dok je u latinskoj *Vulgati* stajalo: *exsurget autem gens super gentem* (Mk 13, 8). Kasniji romanski prijevodi uglavnom su zamijenili lat. *gēns* s derivatima od riječi *nāthō*.
- Možemo dodati i druge prijevode: poslije Vulgate, najstariji je gotski prijevod Wilfile (lat. Ulfilas, 4. st. n.e.). Iako pasus Mk 13,8 nije tu očuvan, ipak u Wulfilinom prijevodu ἔθνος se obično prevodio kao *piuda*. Starocrvenoslavenski tekst je potpun: въстанеть бо ꙗзыкѣ на ꙗзыка (*vъstanetъ bo językъ na języka*), i prema tom nazivlju potkraj 15. stoljeća pop Martinac napisat će na glagoljici svoj znameniti tekst o Turcima koji: *nalegoše na jazik hrvatski* (1495).^{*} Tri desetljeća poslije (1534), Martin Luther (1483–1546) je preveo dotični pasus iz Markova evanđelja kao: *Es wird sich ein Volk wider das andere empören*, i zatim je u engleskom prijevodu Kralja Jakova (1611) objavljeno: *For nation shall rise against nation*.
- Dakle, grčkom ἔθνος odgovara lat. *gens*, stcslav. ꙗзыкѣ, got. *piuda* i njem. *Volk*, i današnji hrv. "narod" (rus. također *народ*). Engleski je preuzeo romanski oblik izraza "naciju" (usp. fr. *Une nation s'élèvera contre une nation...* i druge romanske primjere: tal. *Poiché si leverà nazione contro nazione*, port. *Porque se levantará nação contra nação...*, ali španj. *Porque gente se levantará contra gente*).

^{*} Tekst se nalazi u Novljanskom brevijera II. iz 1495., ali je opis tu povezan s krbavskim bojem iz 1493. godine.

- Izvornik i prijevod teksta Mk 13,8 možemo iskoristiti za određivanje općih crta jedne semantičke predodžbe. Pogledajmo pojedine lekseme:
 - Prvo, već u klasičnom grčkom, ἔθνος poprimio je široko značenje "mnoštvo, četa, hrpa, pleme, puk" (i u odnosu na životinje "roj, čopor, stado"). No smatra se da je riječ potekla od oblika σφέθνος, "sviklo mnoštvo" prema Stjepanu Sencu (1855–1935), što bi sezalo do ie. korijena *swo- "svoj". I ako bi to bilo točno, mogli bismo reći da je temeljni smisao bio "mnoštvo svojih" (v. Senc, 1991: 244).
 - Latinski *gēns* biološka je odrednica. Jer dok "svoji", u širem smislu, mogu biti povezani iz različitih razloga: zbog interesa, slučajne igre sudbine, itd. – *gēns* izričito podrazumijeva "rođenje". Izvorni rimski *gens* značio je rod, koji je izvodio svoje podrijetlo od zajedničkoga pretka, i identificirao sebe imenom (lat. *nomen gentilicium*). Dakako, lat. riječ *gēns* sadrži istu osnovu kao i *gēnus*, "rod, pleme, vrsta", koji odgovara grč. ἔθνος, "podrijetlo, rod", i izvodi se od ie. korijena **gēnh₁* (ili **gon/*gen/*gn*) "roditi, stvoriti" (dodatni su kognati, primjerice, sanskrt. जनति džanati, "roditi", i जन džāna, "rasa, narod", litav. gentis, "rođak", got. kuni i engl. kin "rod", te njem. Kind, "dijete"). Međutim, do vremena uspona rimske države, prvobitna institucija označena kao *gēns* izgubila je važnost (potisnuo ju je, među inim, razvitak rimske "familije" i privatnih građanskih prava), pa je stoga, najkasnije do 2. stoljeća pr. Kr., kada su Rimljani već dobro krenuli na put imperijalizma, prijašnja riječ poprimila opće značenje "narod", o čemu svjedoči ius gentium, "Zakon naroda", koji se pojavio u rimskom pravu više-manje u to vrijeme.
 - Lat. *nātio* također se pojavljuje u lat. Vulgati, ali ne u Mk 13,8, i zapravo tek pet puta, i to u Starom zavjetu kao prijevod za hebrejski *goj*, množ. *gojim* (גוֹיִם, גוֹי). Ta riječ u pravilu je poslužila Izraelcima za označavanje tuđih naroda (za razliku od vlastitih "plemena", *maṭeh* ili *šēvet* - dosl. "štap", u smislu pastirskog štapa). Inače, lat. *nātio*, kao i *gens* i *genus*, dijele istu dubinsku ie. etimologiju od korijena **gēnh₁* jer je polazišni glagol *nāscī* (*nāscor*), "roditi se", potekao od starijeg oblika *gnāscī*. U izvornom sklopu, *nātio*, odnosno "nacija", nije značila više nego podrijetlo rođenjem, ili mjesto gdje se osoba rodila. Primjerice, kada bi Rimljani prodavali robove, oko vrata bi im objesili ploče na kojima bi često pisalo ime njihove "nacije". Tek će u srednjem vijeku zamisao o "naciji" doživjeti daljnji razvitak, postupno u smislu tzv. "političke nacije", i na kraju – prema klasičnom tumačenju nakon što je francuska revolucija 1790. objavila *le grande nation* – do današnjega sociopolitičkog značenja.
 - Gotski *biuda* (< pragerm. **beuda*) ima mnoge kognate u germ. jezicima, među kojima su najpoznatiji njem. *Deutsche*, "Nijemci", i engl. *Dutch* za Nizozemce (prema zapadnofranačkom obliku), ali tu je i anglosaski *ðēod* i stnord. ili island. *þjóð* "narod, ljudi". Još važnije, postoje ie. kognati izvan germ. sfere: stirski *túath* "pleme, narod", vjerojatno ilirski **teut-* (u imenu kraljice Teute), svakako litavski *tautà*, "narod", i također oskijski *touto*, "zajednica" (usp. grč. predmetak ταῦτο-, "isto"). Dubinska ie. semantika nije sasvim jasna u ovom primjeru, međutim čini se da ukazuje na neki opći pojam o zajedništvu. Zanimljivo je da u Slavena taj korijen nije potvrđen u izvornom smislu, nego se pojavljuje kao pozajmica sa značenjem "tuđ" (stslav. щуждѣ/ *štuždbě*), možda u opreču prema Gotima (ili Baltima).
 - Njem. *Volk*, engl. *folk* i drugi germ. oblici (od pragerm. **folkam*), etimološki su srodni lat. *vulgus* "svijet, svjetina, ljudstvo", ali izvorni ie. korijen isti je kao i u praslav. **plemę* i u lat. *pōpūlus*. Druga je stvar što se još u praslav. jeziku pojavila germ. posuđenica **plъkъ*, stslav. плѣкъ, "odred, puk (ili narod, svijet)". Svi ti oblici najvjerojatnije sežu do ie. zamisli o "punoći", ili plodnosti: usp. lat. *plēnus*, "pun", *plūs*, *plūres*, "mnogo, mnogi", grč. πλήρης, "pun", pragerm. **fullaz*, te praslav. **plylnъ* > hrv. "pun", i praslav. **pled-* / **plod-*, "biti pun, (na)roditi", koji će dati apstraktum **pledmen* > **plemę*, hrv. "pleme".
 - Što se tiče stslav. jednadžbe ἔθνος = язык, "jezik", to se rješenje može smatrati inovacijom, i to vrlo bitnom inovacijom, jer ističe jedno obilježje koje nije *po sebi* biološko, a koje često određuje osobitost etničkih skupina. Štoviše, bez obzira na to koliko su etnije doista određene jezičnim razlikama, jezik ostaje barem *dobra metafora za etničnost*. Naime, iako jezik nije biološka kategorija, ipak postoji *tendencijski odnos* s "biologijom", jer se jezici u pravilu prenose s pokoljenja na pokoljenje i obično su povezani s nekom biološkom populacijom govornika. Zatim, jezici zahtijevaju stanovito zajedništvo i/ili privrženost (koja je katkad i emotivna), i jezici također imaju svoju povijest i mijenjaju se kroz vrijeme. Sve te odlike karakteriziraju i etnije. Isto tako, jezici su slojeviti u smislu narječja ili žargona, i jezična pripadnost nije *a priori* fiksna ni diskretna, jer pojedinci mogu mijenjati jezike, naučiti druge jezike, i često se događa da se različiti jezici nalaze u međusobnom dodiru, ili da se prožimaju unutar jedne te iste zajednice. Zbog svega toga, jezik je odlična metafora za etničnost, osim što je također i moguć (vrlo važan) indikator etničkih jedinica.
- Sažimajući spomenute primjere, možemo zaključiti da su riječi koje su u antici i u srednjem vijeku oslikavale predodžbu o etničnosti na razne načine prenosile ideju o "svojnosti" (σφέθνος), o srodstvu, o rodu i rodnoj zemlji (*gēns*, *nātio*), o zajednici (*biuda*), o mnoštvu (*Volk*), kao i o odlikama zajednice koji mogu biti u tendencijskom odnosu s biologijom (ili rođenjem), ali koje nisu po sebi biološke niti fiksne u svim slučajevima, i koje se mijenjaju kroz povijest (язык).
- No u antici i u srednjem vijeku nije zapravo postojala potreba da se etničnost, ili narodnost točno odredi. "Krv" (srodstvo) vrlo često se shvaćala kao temelj, ali u većini slučajeva etnička jedinka ipak je

bila otvorena za prihvatanje ljudi "tuđe krvi". Rimski *gēns* često je priznavao načelo usvajanja, ali čak su i razmjerno zatvorene zajednice, poput Izraelićana ("djece Izraela"), katkad prihvaćale ulazak vanjskih ljudi u njihov narod. Starozavjetna priča o Moapkinji Rut, prabaki kralja Davida, jedno je od najboljih primjera te otvorenosti.

- U narodima u pokretu otvorenost je bila vrlo velika, i načelo "krvi" ili srodstva mnogo je manje značilo, osim u vladarskim lozama. Tipični su primjeri stepski narodi, Skiti, Huni i drugi, ali sličnu fluidnost možemo naći također u drugim narodima. Prema starozavjetnim podacima, Hebreji za vrijeme Abrahama, kao narod u nastanku (lat. *in statu nascendi*), bili su mnogo manje isključivi u odnosu na druge narode nego što su bili Izraelićani u doba Izlaska i osvajanja Kanaana, ili Židovi poslije babilonskog sužanjsva.
- Takve razlike tijekom razvitka etnija stvorile su dvojbe i u modernoj znanosti.

Etničnost i "rasa"

- Jedno od najvažnijih problema bio je odnos između etničnosti i kategorije rase.
- I taj problem ima svoje korijene u tendencijskoj vezi između etničkih entiteta ili naroda i bioloških populacija, koja je još u drevnosti dovela katkad do "rasnih" kategorizacija naroda. Tipične primjere nalazimo u egipatskim shemama raznih naroda, koji su redovito prikazani s fizičkim razlikama.
- Štoviše, i u nekim kozmogonijskim mitovima koje smo spomenuli, kada je riječ o stvaranju pojedinih skupina ljudi, često se govori upravo o fizički (ili "rasno") različitim ljudima.
- Spomenuli smo mit naroda Hopija, u kojem je (zapadna) Hurúing Wuhti stvorila prve ljude, Indijance, ali je poslije Paukovića nekom vrstom zabune stvorila Španjolce i druge narode. A u jednom tipičnom primjeru iz mitologije Pime, Zemljotvorac stvara pogrešne ljude, zbog loših savjeta Kojota: prvo iz gline stvori premaloga čovjeka, koga Kojot pretvori u psa, zatim je napravio dva druga lika iz gline, ali mu je Kojot savjetovao da ih prerano izvadi iz peći, pa su postali bijelci, treći put je – opet slušajući Kojota – ostavio glinene likove predugo u peći, pa su postali crnci, i tek četvrti put, kada je Zemljotvorac prestao slušati Kojota, napravio je prave ljude, tj. Pime.
- Ovakvi više-manje arhaični mitovi, iako su bili zabilježeni u moderno vrijeme, poslije kulturnih kontakata između različitih populacija, često ističu prednost vlastitih naroda ili etnija, ili "rasa". Šajeni, primjerice, kažu da su crveni ljudi najbliži Velikoj Moći, dok su bijelci pametni i lukavi, a nekadašnji "dlakavi ljudi" bili su sramežljivi i povukli su se u spilje.
- Međutim, katkad izvorni kozmogonijski opisi uopće ne znaju kamo smjestiti strance drukčijeg izgleda. Recimo, amerindici Kaina (engl. Blood) iz saveza Crnih Stopa tvrdili su da "nitko ne zna tko je stvorio bijelce", dok narod "Yaruro" iz Venezuele samo smatra da su "Racionales" (Španjolci, Europljani) nastali "poslije".
- Dakako, ima i primjera u kojima se kaže da su svi ljudi izvorno jednaki, bez obzira na izgled. Tako su Kagbare u Kolumbiji tvrdili da je Velika Majka stvorila i stare kamenodobne ljude i Francuze, dok su Lugbare u Ugandi i Kongu govorili da su svi ljudi iste "krvi", i da su se tek poslije podijelili na crne i bijele.
- Inače afrički mitovi, zabilježeni u kolonijalno vrijeme osobito su zanimljivi kada je riječ o tumačenju "rasnih razlika".
- U viđenju Dogona iz Malija Afrikanci su bića svjetlosti koja dolazi od sunca, dok su Europljani bića mjesecine, pa zato tako nezrelo izgledaju.

Julius Schnorr von Carolsfeld (1764–1841), Ruta i Boaz (1825).

- S druge strane, Bulu iz Kameruna ističe prednost bijelaca: Membe'e (prvo biće) poslalo je svoga sina Zambea da stvori čimpanzu, gorilu, slona i čovjeka. Zambe je stvorio crnca i bijelca, i dao njima i životinjama vodu, vrtlarsko oruđe, vatru i knjigu. Životinje su ostavile te poklone i pošle u šumu, gdje su i ostale; crnac je održavao vatru i zanemario knjigu, dok je bijelac počeo čitati. I zbog toga danas bijelci mogu sjediti i čitati, dok crnci moraju raditi i održavati vatru.
- U mitu Kona iz Gvineje, Sa (= smrt) kaznio je božanstvo Alatanganu, koji mu je oteo kćer, tako da mu je rodila crnu i bijelu djecu različitih jezika. Kada je Alatangana zatražio od njega pomoć, Sa je rekao da će dati bijeloj djeci pamet i sposobnost pisanja, a crnoj oruđe i sposobnost da se hrane i zaštite, ali da se djeca ne smiju međusobno vjenčati (inače na kraju priče Alatangana pristaje dati Sau jedno svoje dijete, u zamjenu za svjetlost, tj. jutarnju pticu, i to dovodi smrt u ljudski svijet, kao konačnu cijenu za otetu nevjestu).
- Dakako, kozmogonijski primjeri, u kojima se govori o nejednakim vrijednostima "rasa" nastale su i u zapadnom civilizacijskom krugu. I tu je opet ključna priča o prokletstvu Noinog sina Hama, ili unuka Kanaana.
- Primjerice, u 4. stoljeću n.e. židovski učenjak Tanhuma bar Abba, koji je živio u Palestini, vrlo je zorno istaknuo rasnu komponentu u svom tumačenju Hamova prokletstva.
- Polazeći od predaje po kojemu je baš Ham uškopio gologa oca, prema Tanhumi, Noa je rekao svom sinu: "... kako si me onesposobio da činim gadosti za mraka noćnog, Kanaanova djeca rađat će se gadna i crna poput noći! Osim toga, zato što si uvijao vratom da bi gledao golotinju moju, kosa tvoje unučadi bit će uvijena u kovrčice, a oči crvene. Isto tako, jer se usne tvoje izrugivahu mojoj nesreći, njihove će oteći; a budući da nisi pokrio golotinje moje, oni će ići goli, a spolno udo bit će im sramno izduženo" (*Midraš Tanhuma*, II: 13, prema Graves i Patai, *Hebrejski mitovi*, Zagreb: 1969, 122).
- Tahumin osvrt, iako je nastao poprilično kasno, ipak odražava izvornu shemu po kojemu je Hamov rod bio uvelike povezan s Afrikom, i prema daljnjim implikacijama s crnim ljudima.
- Naime, u "Tablici naroda", od Hamovih četiriju sinova: Kuš (Etiopija), Misrajim (Egipat), Put (Libija) i Kanaan, trojica su poistovjećena s afričkim zemljama, i od njih, Kuš je prikazan kao djed Šebe ili Sabe, rodonačelnika zemlje glasovite tamnopute Kraljice od Sabe (= hebr. Malkat Šəḇā, מלכת שְׁבָא).

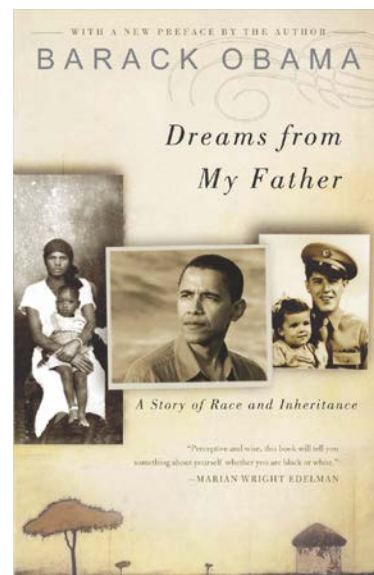
Kraljica od Sabe na putu u Jeruzalem (Etiopska freska).

- Stari zavjet spominje posjetu Kraljice od Sabe Jeruzalemu za vrijeme Salomona, da bi se divila njegovoj mudrosti, i s tom posjetom se obično povezuje i ljubavna veza, opjevana u Pjesmi nad pjesmama i pripisana Salomanu. Na početku pjesme, "zaručnica" izgovara riječi:
Crna sam ali lijepa, kćeri jeruzalemske, kao šatori kedarski, kao zavjese Salomonove. Ne gledajte što sam garava, to me sunce opalilo. Sinovi majke moje rasrdili se na mene, postavili me da čuvam vinograde; a svog vinograda, koji je u meni, nisam čuvala. Reci mi, ti koga ljubi duša moja, gdje paseš, gdje se u podne odmaraš, da ne lutam, tražeći te, oko stada tvojih drugova (Pj 1, 5-7).
- Uostalom, samo ime Hamova sina Kuša (כּוּשׁ) od koga potječe ova loza iz Tablice naroda, znači na hebrejskom doslovce "taman". No Kušov prvi sin je Nimrod, "silan lovac" koji će osnovati Babilon, i dio Kušovih potomaka dovodi se u vezu s narodima južne Arabije (Sabejcima i drugima). Zanimljivo je da je sve to poslije poslužilo Etiopljanima u tumačenju vlastitoga podrijetla.
- Drugi Hamovi sinovi, Misrajim i Put odgovaraju afričkom području, ali nema nekih spomena tamne fizionomije. Osim toga, Tablica naroda izvodila je neke egejske narode iz loze Misrajima (Egipta): konkretno Kaftorce (= Krećane) i njihove potomke, Filistejce.

- Napokon, Kanaanci – glavni "negativci" u Starom zavjetu – teško da su se mnogo razlikovali fizički ili "rasno" od samih Izraelićana, bez obzira što ih je Tanhuma poslije opisao gotovo kao supsaharske Afrikance.
- Razlog je vjerojatno u tome, što se u njegovo vrijeme trgovina crnim robljem već poprilično razvila u istočnom Sredozemlju i Arabiji, a Kanaan kao faktor Noinovog prokletstva bio je osuđen na to da mu potomstvo mora služiti narodima iz roda Šema i Jafeta, i zato su možda nastale neke (čudne) teze da su su kanaanski nasljednici *post factum* pretvorili u crnce.
- Što se pak tiče Šema i Jafeta, Šemovi potomci uživat će u starozavjernoj predaji prednost jer će iz Šemove loze poteći Eber (praotac Hebreja), zatim Abraham, i napokon sva izraelska plemena.
- Jafetov status poprilično je nejasan – iako je i on prikazan pozitivno. Imena njegovih sinova: Gomer, Magog, Madaj, Javan, Tubal, Mešak, Tiras dovela su se u vezi sa zemljama na sjeveru i sjeveroistoku.
- Etničnost, dakako, je složena kategorija – ali iz onoga što je bilo rečeno u vezi sa stcslav. interpretacijom, odnos prema biologiji ili biološkom nasljedstvu samo je tendencijski, a ne određujući.
- Međutim, kao što smo vidjeli, dugo je vremena postojala sklonost doživljavati ili zamišljati razlike među narodima kao fizičke ili rasne razlike.
- U arhaičnom i/ili drevnom sklopu to je donekle razumljivo, jer su fizičke razlike obično vidljivije od subtilnijih aspektima "svojnosti" ili zajedništva. I lakše je bilo zamisliti etnije kao zajednice "krvi", koja potječe od nekog općeg pretka, nego kao entiteti koji se održavaju kroz vrijeme, ali koji mijenjaju svoje odlike u povijesnom hodu.
- Stari svijet nije poznao sve detalje genetike, ali je ipak dobro znao da djeca često nalikuju na svoje roditelje.
- Moramo naglasiti da su se etničke i rasne kategorije brkale sve do nedavno, i da se zapravo i dalje brkaju.
- U 19–20. stoljeću, još dok su se rase smatrale diskretnim jedinicama, etničke i/ili jezične kategorije često su se koristile da bi označile ili opisivale rase. Najjasniji je primjer nekadašnja koncepcija o arijskoj rasi.
- Međutim, kada se poslije utvrdilo da diskretne rase ne postoje u znanstvenom smislu, odnosno da je svaka ljudska populacija zapravo sastavljena iz različitih genetskih slojeva ili komponenti, slijedila je ne samo ispravna osuda prijašnjih rasnih teorija, nego i odbacivanje same riječi "rasa".
- I upravo je u tom kontekstu američki antropolog Ashley Montagu (1905–1999) predložio da se naziv "rasa" zamjeni nazivom "etničnost" (engl. *ethnicity*).
- Ne može se reći da Montaguove misli i/ili nakane nisu bile dobrohotne, ali je na žalost ta terminološka zamjena, u duhu sve jače "političke korektnosti", dovela do nove zbrke i na kraju potkopala pojam etničnosti.
- Iako je znanost, osobito genetika, uglavnom dokazala da diskretne ljudske rase ne postoje, i čak da su genetske odrednice fizičkog izgleda ljudskih populacija razmjerno nevažne u ukupnom genetskom fondu, to ne znači da takve razlike nisu (tendencijski) primjetne, recimo, između ljudi podrijetlom iz Europe i ljudi podrijetlom iz Afrike, ili podrijetlom iz istočne Azije.
- Riječ "rasa" postoji u europskim jezicima već nekoliko stoljeća. Pretpostavlja se da je potekla ili od lat. *rādis*, "korijen", ili od arapske riječi *rās* (رأس), "podrijetlo, početak", koja se vjerojatno proširila iz maurske Španjolske u srednjovjekovnu Francusku i Italiju (tal. *razza*), i zatim u druge europske jezike. Čini se da se riječ proširila u vezi s uzgojem "rasnih" konja, ali se u razdoblju od 15. do 17. stoljeća već odnosila na različite tipove ljudi, životinja, biljaka, vina, itd.
- U svakom slučaju, riječ "rasa" postoji u europskim jezicima već nekoliko stoljeća i stoga, umjesto da se ukloni iz nazivlja, barem u znanstvenom rječniku trebalo je samo točnije odrediti na što se može odnositi. I u tom smislu, svojedobno je ukr-rus-američki biolog Theodosius Dobzhansky (ukr. Феодосій Григорович Добжанський / Добжанський, 1900–1975) odredio rase kao skupove populacija s

(više-manje) sličnim rasporedima genetsko-nasljednih osobina koje se razlikuju od drugih takvih skupova populacija unutar iste (biološke, tj. ljudske) vrste.

- U biti, prema Dobzhanskomu, "rase" su tek genetska težišta, jer u pravilu nema oštarih genetskih prekida između prostorno susjednih rasa, dok, s druge strane, tjelesni izgled i/ili fiziološke osobine pojedinca ne moraju, nužno, odražavati rasni prosjek, tj. prosječnu učestalost genetski-naslijeđenih osobina u populaciji iz koje je izišao.
- Dakle, pojam "rasa" ima svoje mjesto u znanosti – i premda je vjerojatno važniji zbog svojih socioloških posljedica, nego zbog svojih bioloških odlika, ne treba ga zamjeniti pojmom "etničnosti".
- Kada se pojmovi brkaju onda se događa, u nekim popisima stanovništva u američkim zemljama, da se doseljenici iz Engleske, Italije ili možda Hrvatske, uvrštavaju u etničku skupinu "bijelci".
- I to može čak imati stanovitu logiku u zemljama Amerike, u kojima su se zbog miješanja i sukoba fizičkih različitih populacija, razvijali identiteti na "rasnim" osnovama, koje bismo mogli okarakterizirati i kao "etničke identitete".
- U tom smislu, doista se *može* reći da, primjerice, današnji "Afroamerikanci" u SAD-u tvore osobitu etniju. Riječ je o skupini čiju su *osnovu* uspostavili robovi dovedeni iz Afrike u razdoblju od 16. do 19. stoljeća, i koji su postupno stvorili osobit identitet zahvaljujući zajedničkoj sudbini, specifičnim odnosima s drugim populacijama (i etnijama), i to sve u sklopu političke i društvene povijesti SAD-a. Štoviše, u tom kontekstu, jedan od bitnih faktora bila je i borba za oslobođenje i građanska prava Afroamerikanaca.
- Izbor "crnca" za predsjednika SAD-a može se smatrati vrhunac borbe za jednakost Afroamerikanaca. Ali s obzirom na osobitu povijest Afroamerikanaca kao etnije, radi rasprave vrijedi postaviti teorijsko pitanje: Može li se prethodni američki predsjednik Barack Hussein Obama (1961–) smatrati Afroamerikancem?
- Obama je tamnoput po ocu, ali *njegovo podrijetlo po ocu nije afroameričko*. Otac mu je bio pripadnik nilotskog naroda Luo iz Kenije, i u obiteljskoj tradiciji Obame ne postoji ništa od robovskoga nasljeđa koje je utjecalo na oblikovanje afroameričke etnije. Štoviše, Obama je malo vremena živio s ocem. U djetinjstvu je proveo nekoliko godina u Indoneziji, ali se njegov osobni identitet po svoj prilici oblikovao tijekom odrastanja i života u SAD-u (premda je to bilo na Havajima, koji baš ne predstavljaju tipičnu afroameričku sredinu).
- Obama je Amerikanac po svojoj majci, bjelkinji uglavnom engleskoga podrijetla, a ne po svom ocu, crnom Kenijcu, čije je ime naslijedio. Međutim, on je ipak prihvatio afroameričku identifikaciju, ali rekao bi se više u rasnom smislu kao sin Afrikanca i Amerikanke, nego u etničkom (znakovito je da njegova knjiga *Snovi mogega oca*, nosi podnaslov *priča o rasi i nasljeđu*, od engl. *Dreams from my Father. A Story of Race and Inheritance*, 1995).
- Etnički identitet Barracka Obame zacijelo je višestruk ili neodređen, što nije nešto neobično kada se etničnost promatra na razini pojedinca.
- S druge strane, moglo bi se pretpostaviti da je taj njegov identitet već "sjedinjenoamerički" (u mjeri do koje se pripadnost SAD-u do danas oblikovala kao etnička odrednica).
- Etnije se mogu razviti na osnovi različitih obilježja – za stare Slavene "jezik" je bio ključan, drugdje su bitni čimbenici bili religija, običaji, politička povijest, iskustvo života u istoj domovini. U krajnoj liniji i "rasa" može, ovisno o situaciji, potaknuti nastanak etnija (kao u slučaju afroameričke etnije).

Naslovnica knjige Baracka Obame, usp. i hrv. prijevod: *Snovi mogega oca*. (Zagreb: Naklada Zadro, 2008).

- Ali razlika između "rase" i "etnije" je u tome što "rase" po sebi, *nisu u današnjem znanstvenom smislu zajednice*, ili u najmanju ruku nisu društvene zajednice (iako društveni običaji mogu utjecati na njihov razvitak), dok je pak *održavanje zajedništva* uvjet za opstanak etnija.
- Ali kakvo zajedništvo? Zajedništvo subjektivnih osjećaja pripadnosti "svojima", ili zajedništvo oko objektivnih obilježja?

Radna definicija razvitka etničnosti

- Dilema o vrsti zajedništva isprofilirala se zapravo u novije vrijeme kad je znanost posegnula za grčkom riječju (ἔθνος), izbjegavajući nazive poput "rod" ili "naciju", pa čak i "narod", koji su poprimili drukčija značenja ili intonacije.
- I u tom sklopu razvila se polemika između pristaša tzv. primordijalnog pristupa prema etničnosti i inih istraživača, poput Fredrika Bartha (1928–2016), koji su vidjeli bit etničnosti u manipulaciji proizvoljnih razgraničenja između "nas" i "njih".
- Međutim, napokon se došlo više-manje do suglasnosti oko toga da su etničnost i konkretne etnije proizvod kako subjektivnih tako i objektivnih čimbenika, ali da je od velike važnosti i povijesni okvir.
- Ni Barth ni drugi istraživači koji su isticali proizvoljnost ili fluidnost etničnosti (uključujući i pobornike načela slobodnog izbora) nisu uspjeli poreći da etnije imaju svoju prošlost.
- Etnije se ne mogu tek tako izmisliti ili prigodno stvarati ovisno o trenutnim interesima, nego su proizvod neke društvenopovijesne, da tako kažemo, sile teže, koja djeluje iz pokoljenja u pokoljenje, unatoč katkad vrlo krupnim promjenama u sklopu "općeg društva".
- U tom smislu etničnost možemo ponajpije odrediti kao *opću vrstu zajedništva*, koja se prenosi i održava u *transgeneracijskom hodu*.
- Druga je stvar koliko je taj prijenos svjestan, ili koliko je etnička svijest uvijek neophodna da bi se stvorila i održala etnija.
- Vjerojatno najočitiji pokazatelj ili znak etničke svijesti je postojanje imena za etniju, tj. postojanje etnonima i skupine ljudi koja ga rabi da bi sebe označavala.
- Ali postoje razni primjeri neodređenosti, neujednačenosti ili gotovo odsutnosti etnonima: u Europi, u novijoj povijesti, poznati su primjeri Bošnjaka, Bjelorusa i Estonaca. Osim toga, etnonimi mogu također biti nametnuti izvana.
- Etnije se razvijaju u povijesti, i stoga se i mijenjaju. I u tim promjenama čini se da bi i "konjunktorni" subjektivni pomaci mogli biti čimbenici promjene.
- Konkretno, bilo je uvijek slučajeva pojedinaca ili skupina koji su iz različitih razloga napustili etničke zajednice u kojima su se rodili, ili pak koji su se po svom osobnom podrijetlu nalazili između dviju ili više etničkih zajednica.
- I takvih je pojedinačnih slučajeva uvijek bilo otkad su se razne ljudske zajednice nalazile u dodiru.
- Ali ipak, gotovo sve etnije koje su postojale (ili koje postoje) imale su stanovit vremenski kontinuitet, neovisno o volji pojedinaca.
- Radna definicija tog etničkoga razvitka mogla bi glasiti ovako: Razvitak etnija može se promatrati kao ishod međugre objektivnih i subjektivnih čimbenika, utemeljenih na vremenskom kontinuitetu i konfiguracijama socioantropoloških obilježja etničkih zajednica, te slobodnih izbora, svijesti o prošlosti posredovane "obrazovanjem" i rane socijalizacije pojedinaca. Kao posrednici u toj međugri javljaju se strukture moći u društvu i glavni svjetonazori konkretnih zajednica u kojima se ljudi svakodnevno kreću.
- Napokon, etničnost postaje povijesni kontinuitet različitih ljudskih zajednica, ili pak, drugim riječima, etničnost se može shvatiti kao kontinuitet zajednice ili osjećaja zajedništva kroz vrijeme, bez obzira na promjene članova te zajednice, jezika i kulturnih ili drugih značajki.

Pojam identiteta

- Imali smo priliku usput naznačiti pojam identiteta, recimo u vezi s afroameričkim razvitkom, i u određivanju etničnosti. Ali što je zapravo identitet?
- Osnovni pojam seže do antike, do Platona, Aristotela, Euklida i inih antičkih filozofa i/ili znanstvenika.
- Aristotel je to odredio općenito kao "istost", grč. ταυτότης, i to je obrazložio kao "nekakvu 'jednost' bitka" (*Metafizika* 5, str. 1018a).
- Ukratko, svaka je pojedina stvar to što jest, pa ako je kruh, onda se uvijek može jesti, jer nije, recimo, željezo ili zmijski otrov.
- Premda su Rimljani poznavali opće značenje pojma identiteta, lat. riječ *identitās* (u početku obično u obliku *īdemptitās*) iskovao je tek u ranom 6. stoljeću filozof Boecije (480–524/5 n.e.), i to u svom prijevodu Euklidovih *Elemenata* (Στοιχεῖα).
- Njegovo polazište bio je lat. prilog *īdenti*dēm, "opetovano", koji je još u klasičnom dobu nastao sažimanjem sintagme *idem et idem*, "opet i opet", dakle od pridjeva *īdem*, "isto, opet".
- Od kraja srednjega vijeka apstraktna imenica "identitet" prihvatila se u većini europskih jezika: najprije se uvriježila u francuskom (*īdemptité*, do 14. stoljeće > *identité*), u engleskom iz francuskog (*īdemptitie*, 16. stoljeće > *identity*), u njemačkom (*Identität*, 15–16. stoljeća) i u drugim jezicima.
- Riječ "identitet" ušla je u hrvatski jezik zacijelo pod njemačkim utjecajem, no u svom rječniku hrvatskog znanstvenog nazivlja iz 1874/1875. Bogoslav Šulek predložio je hrv. oblik *istovietnost* koji bi odgovara lat. izrazu *identitas*, njem. *Identität* i grč. ταυτότης.
- U srednjem vijeku i u ranom novovjekovlju skolastički pisci, od Tome Akvinskog (1225–1274) nadalje, najčešće su slijedili Aristotelovu definiciju.
- Zapravo ta je definicija također (i čak donekle družije) izražena u radu Williama Shakespearea (1564–1616) o slavnom osvrtu na ružu, koja bi i dalje mirisala slatko (tj. ostala *po svom bitku* i dalje bila ruža), bez obzira kako bismo je nazvali:

Romeo i Julija (1593)

[Čin II, scena 2. / Julija kaže Romeu:]

Samo tvoje ime moj je neprijatelj;
Jer ti si ti, a ne Montecchi.
Što je Montecchi? Nije ni šaka, ni stopalo,
ni ruka, ni lice, niti nešto drugo
Što pripada muškarcu. O, uzmi drugo ime!
Što je u imenu? Cvijet što zovemo ga ružom
slatko bi mirisao i pod drugim imenom.

(*'Tis but thy name that is my enemy;
Thou art thyself, though not a Montague.
What's Montague? It is nor hand, nor foot,
Nor arm, nor face, nor any other part
Belonging to a man. O, be some other name!
What's in a name? that which we call a rose
By any other name would smell as sweet.*)

Boecije (lat. Boethius) i njegovi studenti, minijatura na jednom rukopisu iz 1385. njegovog glavnog djela *De consolatione philosophiae* (Sveučilišna knjižnica u Glasgowu, tj. u najvećem gradu u Škotskoj).

Gottfried Leibniz

- Prema jednom gledištu, modernu je definiciju pojma odredio na početku 18. stoljeća njemački filozof i matematičar Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1746), prema kojemu zaključak da je neka stvar to što jest prethodi zaključku da je različita od kakve druge stvari ($A = A$, $A \neq B$).
- Zatim je stotinjak godina poslije francuski pomorac, istraživač i geograf Jean-François de La Pérouse (1741–1788), u izvješću o svom putovanju u Australaziju, dao tumačenje koje je uvelike podsjećalo na Shakespearovu ružu: "karakter [ili bitak] koji pod različitim imenima ili aspektima, ostaje ista stvar" (*Relation du Voyage à la Recherche de la Pérouse*, 1800).
- Identitet je tako prihvaćan kao ključna postavka najprije u fizici ili logici, matematici, filozofiji i tek poslije u društvenim i humanističkim znanostima: u psihologiji, sociologiji, antropologiji i napokon i u ekonomiji.
- U početnom smislu "načelo identiteta" (*principium identitatis*) danas je jedan od četiri temeljna zakona formalne logike, i podrazumijeva da su sve *pojave* u prirodi, jednake (istobitne, "identične") sebi, iako se mijenjaju u vremenskom hodu.
- Prema jednom mišljenju, pomak pojma iz prirodnih u druge znanosti zbio se u Engleskoj i Škotskoj za vrijeme "velike znanstvene revolucije" i prosvjetiteljstva, jer je osobito jak interes britanskih mislilaca tijekom 17–18. stoljeća za mehaničke paradigme, u prirodi, potaknuo ih da matematička i (meta)fizička načela prošire u psihološka i društvena područja.

Pojedinačni i skupni identitet

- U tom kontekstu, engleski filozof i liječnik John Locke (1632–1704) bio je vjerojatno prvi koji je postavku o bitku "koji traje" (Aristotelovu 'jednost' bitka) izričito prenio na pojedinačno ljudsko biće.
- U svom "Ogledu o ljudskom razumu" Locke je napisao da se "Identitet istoga čovjeka ne sastoji [...] u ničem [drugom], nego u sudjelovanju u istom nastavljenom životu, putem stalne jurnjave čestica materija, uzastopno vitalno spojenima u isto organiziranom tijelu" (*An Essay Concerning Human Understanding*, 1690).
- Tako je i pojedinačnost poprimila identitet ili postojanost kroz vrijeme, kao i svaka stvar u prirodi.
- Ali kako će se pojedinačni ili osobni identitet razvijati, ovisit će, prema Lockeu, o užitcima i mukama, nagradama ili kaznama u životu, preko kojih će se popuniti čovjekova polazišna *tabula rasa*, tj. "prazna ploča" njegova uma.
- Locke se smatra jednim od začetnika klasičnoga liberalizma, i hipoteza o "praznoj ploči" uma utjecala je na koncepcije da se identiteti, izvan fizičke dimenzije nastavka tijela ("jurnjave čestica materije"), mogu oblikovati, mijenjati i manipulirati prema ciljevima koje postavljaju racionalne zajednice.
- Taj naglasak na racionalno djelovanje je u suprotnosti s našom tezom o pojavi etničnosti kroz međugre između objektivnih i subjektivnih čimbenika, ali se ipak ta suprotna vizija *uvriježila* u mnogim teorijama angloameričkih i općenito zapadnih znanstvenika (i čini se da je prisutna i u Barthovom shvaćanju o proizvoljnosti etničnosti).

John Locke

- Međutim, pojam skupnoga identiteta nastao je tek poslije Lockeja, i smatra se da su tu zamisao prvi odredili drugi važni začetnici zapadnih liberalnih ideja, konkretno škotski povjesničari i političko-ekonomski teoretičari James Mill (1773–1836) i njegov mnogo poznatiji sin John Stuart Mill (1806–1873).
- Mill stariji odredio je skupni identitet ponajprije na osnovi "identiteta interesa" (ili rekli bismo postojanosti interesa), koji tobože povezuje moderne kooperativne zajednice, od nacija sve do dioničarskih društava.

James Mill

Vanjski iskazi i simbolika identiteta

- Inače, kako je dobro poznato, na kraju 18. stoljeća (dok je Mill stariji još bio mlad) dogodio se vrlo važan povijesni moment: francuska revolucija, nakon koje je odmah slijedilo napoleonsko razdoblje.
- I tada je pojam pojedinačnog identiteta pokrenuo novu državno-administrativnu potrebu utvrđivanja: "činjenice da je pojedinac doista taj koji tvrdi da jest, ili pretpostavlja da jest" (Michel Guillaume Jean de Crèvecoeur, 1801).
- Napokon je 1881. francuska vlada odlučila za svoje vojnike izdati "identitetske pločice" (*plaques d'identité*, usp. američke "pseće markice" za vojnike, *dogtags*), preteče današnjih osobnih iskaznica.
- Potreba vlada, vojski i drugih vrsta uprave da utvrde tko je tko na temelju osobnih podataka (spol, godina i mjesto rođenja, ime, prezime, itd.), ispisanih na pločicama ili iskaznicama, bio je odraz novih populacijskih, ekonomskih i drugih čimbenika, koji su u modernim društvima uvelike usložnili razlikovanje (odnosno prepoznavanje) ljudi i upravljanje njima.
- Ali mora se dodati da takav vanjski, iskazan, ili formalno "zapisan" identitet pojedinca, kako bi ga drugi pripadnici društva mogli "smjestiti", ipak ima vrlo davne preteče.
- I tu problem identiteta izlazi iz okvira prijašnjih shvaćanja, i bez obzira na Shakespeareovo viđenje bitka ruže, "ime" postaje važno i katkad čak određujuće za identitet.
- Riječ je, dakako, o "simbolima identiteta", kako na razini pojedinaca tako i na razini skupina.
- Koliko možemo zaključiti, polazeći od svih mogućih etnoloških istraživanja tzv. primitivnih naroda, na razini pojedinca ljudi su već barem od gornjeg paleolitika najvjerojatnije dobivali (pojedinačna) imena.
- Po svoj prilici, tko je tko u zajednici određivalo se i prema njegovim ili njezinim fizičkim svojstvima, prvo spolu, ali i prema osobnom imenu, koje je u prošlim epohama obično nosilo neku sadržajnu poruku.

Otisci nastali prije 9000 godina u "Spilji ruka" (*Cuevas de las Manos*), blizu gradića Perito Moreno u argentinskoj pokrajini Santa Cruz (foto: Mariano Cecowski, 2005).

- Razumije se, ne možemo znati kako su se pojedinci nazivali u paleolitiku ili poslije tijekom prapovijesti, ali na stijenama spilja u španjolskoj Kantabrij, u južnoj Francuskoj i drugdje u svijetu (u Indoneziji, Južnoj Americi, Australiji, itd.) nalazimo na brojne otiske ruku, od kojih najstariji datiraju od prije četrdesetak tisuća godina, i koje bismo mogli pročitati kao neku vrstu osobnih prapotpisa.
- U prošlosti je osobno ime imalo ulogu obznaniti odlike osobe i njezinih uspjeha i/ili ukazati na njezinu vezu s kakvim božanstvom, važnim bićem ili silom.

- Drevni Turci i američki Indijanci, primjerice, mijenjali su svoja imena tijekom života ovisno o promijenama i uspjesima koje su doživljavali, pa bi tako ime prenosilo poruku tko je tko u nekom danom trenutku.
- Ali razmjerno rano nastali su i dopunski načini "identificiranja" osobe, i to prema imenima oca i/ili majke, roda, klana, plemena, naroda, dakle prema podrijetlu, ili možda nadimku, zanimanju ili kulturnim odlikama.
- Uostalom, rekli smo u osvrtu na značenje hrv. riječi "podrijetlo" (tj. "izreći ime ili prezime", odnosno označiti rod osobe), da je Jean Haudry smatrao takvu vrstu označavanja podrijetla, ili često očinstva, tipičnim za ranu indoeuropsku kulturu.
- U svakom slučaju, takva su dopunska određivanja identiteta dovela do pojave prvih prezimena u zapadnoj Europi u 12. stoljeću, i sve više od 16. stoljeća.
- I stoga zapisivanje prezimena u prvim urbarima, na prijelazu iz srednjovjekovlja u novi vijek, može se smatrati još jednim primjerom "vanjskoga" utvrđivanja postojanih osobnih identiteta.

Psihoanaliza, socijalna psihologija i razvitak pojma

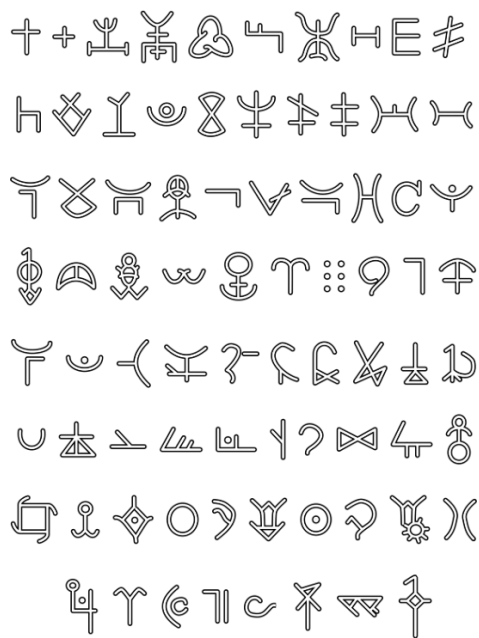
- Od kraja 19. stoljeća i tijekom 20. stoljeća zamisao o identitetu dalje se proširivao.
- Jedna bitna novina bila je razrada značenja pojma u psihoanalizi, u kojoj će se istaknuti svijest o sebi, tj. "samosvijet", kao i "podsvijest" u stvaranju identiteta.
- Smatra se da je Freud na samom kraju 19. stoljeća u psihoanalizu i u druge znanosti uveo koncepciju "identifikacije".
- Taj će proces biti određen u psihoanalizi kao poistovjećivanje s obilježjima drugih pojedinaca te usvajanje njihovih obilježja, da bi se izgradila vlastita prepoznatljiva osobnost.
- I razumije se, takvo bi se poistovjećivanje, u idućem koraku, lako proširilo na zajednice kojima su pripadale osobe s kojima se pojedinci identificiraju, što bi stvaralo skupne identitete.
- Takva shema znatno je složenija od Millove zamisli o "identitetu interesa", jer uključuju i mnoštvo kulturnih, običajnih, i povijesno-naslijeđenih obilježja, primjerice jezik, pravila ili norme ponašanja, koje osoba stječe u najranijoj dobi, i također odrednice zavičaja ili zemlje u kojoj je rođena, itd.
- I u nastavku, ako bi skupine ljudi, živeći u zajednicama, razvile osobit zajednički identitet – ti bi identiteti, po formalnoj logici, bili postojani u vremenu sve dok dotične zajednice opstaju, bez obzira na promjene kroz koje bi prolazile.
- I upravo zbog neminovnosti daljnjih promjena tijekom povijesti, zajednice bi imale i potrebe izgrađivati i održati trajne *simbole svoga identiteta*.
- Takvi simboli podrazumijevaju misaone apstrakcije, koje ti simboli održavaju.
- Teza o naciji kao "zamišljenoj zajednici" koju je svojedobno predložio Benedict Anderson (1936–2015) može se više-manje uklopiti u taj razvitak.
- U međuvremenu, od 1960-ih godina nadalje, pojam identiteta, i u pojedinačnom i grupnom smislu, sve je više prodirao u razne humanističke i društvene znanosti.
- I tu je velik utjecaj imao svojevremeno njemačko-američki socijalni psiholog i psihoanalitičar Erik Homburger Erikson (1902–1994).
- Erikson je u svojem istraživanju migrantskih zajednica u SAD-u toliko popularizirao ideju o identitetu, da je u mnogim kontekstima ta vizija potpuno zamijenila pojmove o "osobnosti" ili "karakteru".
- I bilo je to razumljivo, jer se ideja o identitetu doista pokazala kao vrlo fleksibilna odrednica.

Erik Erikson

- Nakon što je izišla iz retorta logike i matematike, mogla se (uz različite dorade) koristiti u odnosu na pojedince ili skupine, kao i u odnosu na razne vrste društava i zajednica (vjerskih, etničkih, nacionalnih, političkih, poslovnih, općenito interesnih, itd.).
- Identitet je imao i postojanu (trajnu) i dinamičnu komponentu, i isto i razinu odražavanja svijesti.
- Sve što pokazuje "nekakvu 'jednost' bitka", tj. sve što se moglo odrediti, moglo je imati identitet, a proces "identifikacije" išao je u smjeru da se jedinice uklape u identitetske okvire.
- Na kraju se došlo do toga da sve mora imati nekakav identitet, ili možda nekakav prožet (višestruki) identitet, koji je opet tek neka složenija vrsta osobitog ili skupnog identiteta.
- I to je "logično" prema izvornom značenju pojma, jer identitet znači da se stvoreni bitak (= entitet) nastavlja kroz vrijeme, bez obzira na promjene, ali da ponovimo, upravo zbog tih stalnih promjena, simbolika identiteta postaje važna, da bismo znali da je nešto doista to što jest.
- Ako nam nešto miriši kao ruža, možemo li danas doista reći da je ruža, a ne neka sintetska kemijska izmišljotina, koja nema nikakve veze s pravom ružom.
- Jedino će nas temeljni simbol, riječ (λόγος), tj. "ime ruže" – ukoliko je ispravno iskazano – upućivati na njezin identitet.
- I to nas podsjeća na važnost riječi, simboličke izraze, u mnogim kozmogonijama, i također nas vraća na problematiku odnosa između etnonima i sadržaja, u procesima i u prikazivanju podrijetla naroda.
- Shakespeareovu Juliju možemo shvatiti kada je u svom žaru svela Romeov bitak na šaku, lice i "nešto drugo što pripada muškarcu", ali je ipak svu tragediju tih mladih ljubavnika na kraju odredilo ime.

Tamge – simboli identiteta

Staroturške tamge, prema shemi iz rada: Валерий Сергеевич Ольховский, *Историко-археологический альманах*, br. 7, Armavir, 2001, str. 75 –86.

"Tamge" (lijevo) su izraziti simboli identiteta. Naziv potječe od mongolske riječi *tamag*, "žig (za životinje), znak, pečat", koja je u doba Mongolskog carstva dala turski oblik *damga*. Ali tamge imaju dublju prošlost u Euroaziji, i po svoj prilici raširile su se među stepnjacima prvo kao način žigosanja stoke, poglavito konjskih stada. "Skitskosibirski svijet", koji je nastao u ranoželjeznom dobu, bio je zacijelo okvir za širenje značenja tamga, koje će rabiti razni iranski, dakle skitski i sarmatski narodi (i pod njihovim utjecajem čak i grčki vladari Bosporskog kraljevstva), i zatim ugrofinske, turske i mongolske skupine, i napokon i dio Slavena (primjerice trozub, koji je danas državni simbol Ukrajine, izvodi iz tamge Rjurikove dinastije, i poljska je heraldika isto preuzela motive nalik na ove znakove).

Tamge su tako poprimile ulogu grbova i označavale identitet pojedinaca, klanova, plemena, gradova i naroda. U vremenima kada pismenost nije bila tako općenita pojava kao danas, imati vrlo upadljivu tamgu, snažan grb možda s crnim orlom ili vranom, ili stijeg (zastavu) s vučjom glavom, prenosilo je poruku o identitetu zajednice ili njezinih najistaknutijih pojedinaca.

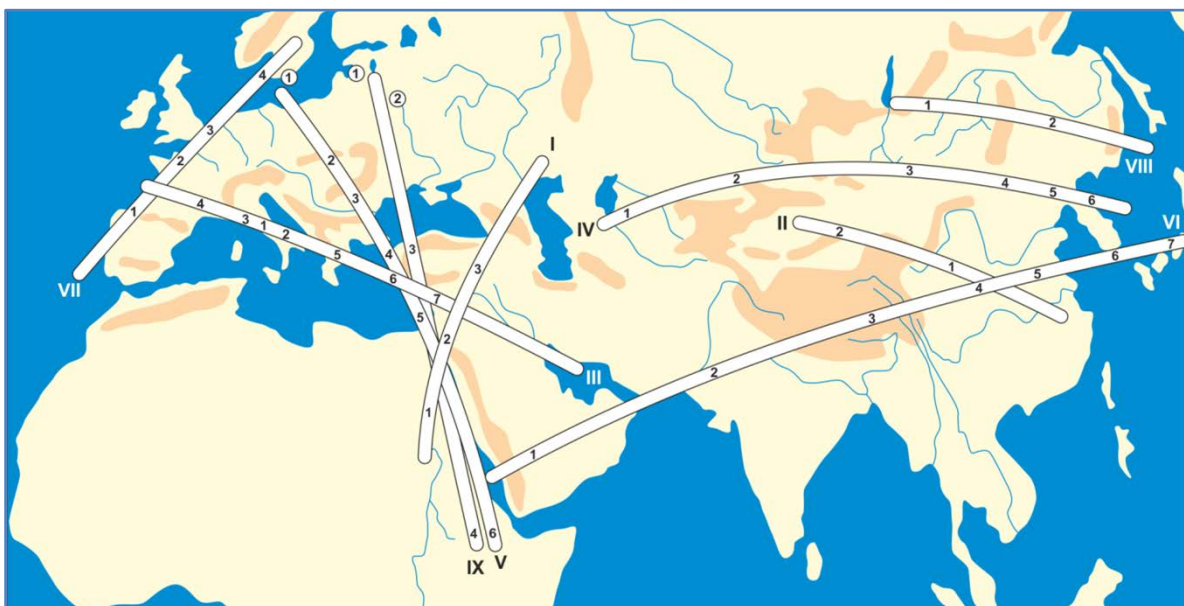
Međutim, moguće je da povijest takvih simbola seže mnogo dublje u prošlost. Iako je kontekst za razvitak tamga zacijelo bio stočarski, već se na stijenama gornjopaleolitskih spilja u frankokantabrijskom području i drugdje nalaze apstraktni znakovi koji su možda prenosili simboliku identiteta. Neki ti znakovi podsjećaju na spolne organe, najčešće vulve, i bili su obično tako protumačeni, ali neki su vrlo osobiti i mogli bi predstavljati gornjopaleolitske preteče tamga. Uostalom identitet mogu simbolizirati i skice "totemskih" životinja.

Etnogeneza

- U ovim uvodnim komentarima o problematici osmišljavanja *podrijetla naroda*, svakako treba nešto reći i o značenju i/ili shvaćanju pojma etnogeneze.

- Naziv "etnogeneza", od grč. ἔθνος + γένεσις, "podrijetlo, rođenje" moderni je znanstveni neologizam, koji je nastao prema modelu sličnih novotvorenica iz 19-20. stoljeća, i to vrlo često u biološkim znanostima.
- Nije posve jasno tko je prvi uveo taj naziv i kada je prvi put korišten. Neki tvrde da je izraz nastao u 19. stoljeću, a prema drugima glavnu ulogu u populariziranju pojma etnogeneze imao je ruski akademik Julijan Vladimirovič Bromlej (1921–1990), koji je prema Ernestu Gellneru (1925–1995) pretvorio etnologiju u studij etnosa, odnosno etničnosti.
- U svakom slučaju, u 20. stoljeću ruski (ili tada sovjetski) učenjaci vrlo su snažno utjecali na razvitak pojma etnogeneze, do te mjere da se naziv poistovjetio s njihovim doprinosom znanosti.
- Ljev Nikolaevič Gumiljov (1912–1992) bio je vrlo osobit ruski (više ruski nego sovjetski) znanstvenik, koji je razvijao koncepciju etnogeneze. Bio je sin ruskih pjesnika Nikolaja Stjepanoviča Gumiljova (1886–1921) i Ane Ahmatove (= Anna Andrejevna Gorenko, 1889–1966), i u sovjetskom razdoblju pretrpio je kazne i zbog svoga podrijetla (po ocu), i zbog svojih ideja.
- Gumiljovo djelo, "Etnogeneza i biosfera zemlje" (v. Гумилёв, 1989) odredila je etnogenezu kao glavni proces u razvitku čovječanstva. Pritom je Gumiljov uveo neke inovativne ideje poput koncepcije o pasioniranosti kao pokretačkom čimbeniku u razvitku etnija.
- Pod pojmom pasioniranosti shvaćao je ciklus od oko 1200 godina u života svake etnije, tijekom koje prvo raste i zatim opada razina požrtvenosti pojedinih pripadnika etnija za njezin uspjeh. Gumiljov je smatrao da su se pasionirani impulsi pojavljivali s vremenom kao svojevrzne mutacije, koje bi zahvatile usko područje (do 200 km) ali bi se zatim rasteogle uz geodezijske linije preko nekoliko tisuća kilometara.*

Gumiljova shema prostornog i vremenskog razvitka pasionarnih etnogenetskih impulsa

PASIONARNI IMPULSI: I. (18. st. pr. Kr.) 1. Egipćani, 2. Hiksi, 3. Hetiti; II. (11. st. pr. Kr.) 1) Zhou, 2) Skiti; III. (8. st. pr. Kr.) 1. Rimljani, 2. Samniti, 3. Ekvici, 4. Gali, 5. Heleni, 6. Lidijci, 7. Kilikijci; IV. (3. st. pr. Kr.) 1. Sarmati, 2. Kušani-Sodaci, 3. Huni, 4. Xianbei, 5. Buyeo, 6. Koguryo; V. (1. st. n.e.) 1. Goti, 2. Slaveni, 3. Dačani, 4. Kršćani, 5. Židovi, 6. Aksum; VI. (6. st.) 1. islamski Arapi, 2. Radžputi, 3. Boti, 4. Tabgači, 5. Kinezi, 6. Korejci, 7. Jamato; VII. (8. st.) 1. Španjolci (Asturija), 2. Franci, 3. Sasi, 4. Skandinavci; VIII. (9. st.) 1. Mongoli, 2. Džurčeni; IX. (13. st.) 1. Litva, 2. Velikorusi, 3. Osmanski Turci, 4. Etiopljani.

- U srednjo- i zapadnoeuropskoj znanosti, i u angloameričkom krugu, pojam etnogeneze plasirao je, ponajprije, austrijski povjesničar Herwig Wolfram (1934–), koji je prihvatio taj pojam, navodno, da bi se udaljio od prijašnjeg njemačkojezičnog koncepta Stammesbildung, koji je katkad imao biološke implikacije.

* Može se usput spomenuti da "pasioniranost" potječe od pojma "pasija", od lat. izvora *passio*, "strast".

- Wolfram se osobito fokusirao na etnogenezu Gota, i polazeći od tog primjera zaključio je da se etnogeneza obično odvija oko neke "jezgre naslijeđa", koja je definirana najprije prema nekom iskonskom činu (npr. prelaskom preko mora, rijeke ili velikim bojem), te je zatim potvrđena kakvom preobrazbom (poput prelaska na novu religiju), i nadopunjena određenjem glavnoga neprijatelja.
- Takav model uvelike odgovara kasnoantičkim ili ranosrednjovjeknim opisima nastanka germanskih i drugih barbarskih naroda, ali ne odgovara nužno svim primjerima etnogeneze. Pa ipak, ideja o "jezgri tradicije" vrlo je korisna.
- Jedan od bitnih pokazatelja te "jezgre tradicije" je i etnonim, iako – kako je bilo rečeno – etnonimi nisu uvijek određeni. No kada jesu, povijest nastanka i širenja etnonima može mnogo govoriti o tijeku etnogeneze.
- Etnogeneza, međutim, obuhvaća barem dvije razine. Prvo, riječ je o procesima kroz koje se prijašnje populacije ili etnije spajaju i stvaraju novu zajednicu koja sama sebe definira pod etnonimom ili drugim simbolom. Zatim, etnogeneza se odnosi i na procese, promjene identiteta, itd. koji šire etniju i razvijaju je sve do svog posljednjeg povijesnog oblika (do današnjega oblika ukoliko se radi o etniji koja još postoji).
- Drugim riječima, etnogeneza implicira: prvo, početnu pojavu etnije (zajednice ili mreže zajednica koja se obično identificirala pod specifičnim imenom, ili drugim simbolom), i drugo, daljnji razvitak etnije, koliko god taj razvitak trajao.

Podrijetlo naroda – stariji primjeri

Modeli podrijetla naroda u drevnosti

- Za razliku od modernih teorija o etnogenezi, opisi podrijetla naroda u drevnom svijetu i u antici u pravilu su polazili od rodoslovlja eponimnih osnivača etnija, ili od povijesti junaka koji su imali ključnu ulogu u nastanku naroda.
- Korijeni tih rodoslovlja obično su se zali do bogova, do Postanka, ili do obnove svijeta nakon Potopa, kao u primjeru Noinih potomaka.
- Grci su, slično tome, izvodili svoje podrijetlo, poslije Potopa, od sina Deukaliona i Pire, imenom Helen (grč. Ἑλληνες), koji je prema "Katalogu žena" (Γυναικῶν κατάλογος) bio otac Eola, Ksuta i Dora, a preko Ksuta djed Aheja i Jona. I tako se, dakle, obrazložila rodovska veza između četiriju glavnih grčkih "plemena": Eoljana, Dorana, Ahejaca i Jonjana.
- Inače, iako se "Katalog žena" često pripisuje upravo Heziodu, postoje mišljenja da su neki dijelovi teksta nastali kasno, i svakako poslije 8. st. pr. Kr. Recimo, upitan je jedan fragment koji je bizantski monah Ivan Lid (6. st. n.e.) pripisao Heziodu, i u kojem se kaže da je Pandora (mlađa), kći Deukaliona i Pire – i dakle Helenova sestra – rodila dvojicu braće, Greka (Γραικός) i Latina (Λατῖνος), iz veze sa Zeusom. U *Teogoniji* Heziod je dao Latinu drukčije podrijetlo (osvrn na to će biti poslije), ali možda je Lidov opis slijedio rodoslovlje iz neke izvorne stare formule, ili pak u skladu s novijim grčkolatinskim zamislima.
- S druge strane, shema o srodstvu eponimnih osnivača grčkih plemena

Podjela grčkih "plemena"

vjerojatno seže do arhaične ili klasične Helade, jer odražava i neku početnu vezu prije jezične podjele grčkih narječja na eolska, dorska i jonska (u klasičnom razdoblju Ahejci su već govorili narječja iz dorske skupine).

Neki primjeri razlika u grčkim narječjima:

Dorski γᾱ, jonski γῆ, "zemlja".

Dorski i eolski μάτηρ, jonski μήτηρ, "mati/majka"

Dorski τέτορες, eolski πέτταρες, atički τέτταρες, jonski τέσσερες, "četiri" (tetra-).

Eolski i dorski ἄέλιος, atički ἥλιος, "sunce".

Eolski ἔμμι, dorski ἤμι, jonski εἰμί, "jesam" (od ie. **esmi*, i dakle kognat s hrvatskim glagolom).

- Mogli bismo zato pomisliti da su se Grci približavali modelu koji je nastao poslije i u sklopu srednjovjekovne slavenske jednadžbe između jezika i etničnosti, ili (pod)etničnosti. I doista, Grci su bili osjetljiviji na jezične povezanosti, ili na razlike, od većine drugih naroda drevnoga svijeta (osim možda drevnih Indijaca).
- Uostalom, temeljna razlika između njih (= Grka) i "barbara" (βάρβαροι) polazila je upravo od jezika. I ta će se razlika odnositi isto tako i na Rimljane, jer, kako je Strabon (63. pr. Kr. – 23. n.e. Kr.) zapisao, u njegovo vrijeme (1. st. pr. Kr.) sva južna Italija, osim Tarenta, Regija i Napolja (recimo) – već se posve barbarizirala (ἐκβεβαρβαρῶσθαι), što znači da je napustila grčki jezik i prešla na latinski.
- Ipak, ne može se reći da su Grci imali neku temeljnu shemu o podrijetlu po jeziku, sličnu modernim predodžbama.
- Shvaćanja o razvitku jezika po modelu rodoslovnih stabala nastala su razmjerno nedavno, u sklopu indoeuropske historijske lingvistike. Naime, obično se smatra da je teoriju o stablu srodstva (njem. Stammbaumtheorie), u odnosu na jezike, prvi uveo njemački jezikoslovac August Schleicher (1821–1868).
- I štoviše, veza između naroda i jezika, neovisno o slavenskim srednjovjekovnim pretečama, učvrstila se tek od epohe romanticizma, kada je jedan od najvažnijih pobornika toga gledišta bio Johann Gottfried von Herder (1744–1803).
- Ali drevni Grci znali su da različitost jezika govori i o različitosti naroda, i s tim u vezi, poznata je Homerova opaska o mnogoljudnoj Kreti, osobita po tomu što se tamo "Jezici različni [...] isprepleću..." (*Odiseja* 19, 175).
- Inače, neki su antički autori – gotovo slučajno – opisivali jezično srodstvo između raznih stranih naroda... i zanimljiv je i Herodotov opis o nastanku Sauromata (tj. Sarmata) iz spoja između Amazonki i Skita.
- I može se ukratko sažeti taj Herodotov komentar, ovako: 1) prvo su (navodno) grčki borci pobijedili Amazonke u bitci kod "Termodonta" uz Crno more... i htjeli su ih pretvoriti u robove i prenijeti preko mora s pomoću tri broda; 2) ali Amazonke su ipak uspjele nadvladati te Grke u tim lađama, iako nisu znale kako mogu doploviti doma, i zbog toga su [pogrešno] došli u zemlju Skita; 3) u toj državi prvo je izbio sukob sa Skitima; ali Skiti su zatim pomislili da bi bilo dobro povezati neke njihove mladiće s Amazonkama; 4) i to se (tobože) postiglo, iako ti skitski mladići nisu uspjeli naučiti amazonski, pa su zato Amazonke s nekim "iskrivljenima" naučile djelomično skitski govor, i tako je nastao sauromatski (sarmatski) jezik (Herodot, IV: 110–117).*
- Ali općenito u drevnomu svijetu postojale su tek *tendencije* povezivanja etnija i jezika, i to ne u svim sredinama.
- U Starom zavjetu, kada se opisuje Jafetovo potomstvo, koje se razgraničilo "po otocima", reći će se da svaki Jafetov narod ima "vlastiti jezik" (Post 10,5). Ali to je tek objašnjenje da se Jafetov rod silno raširio, slično Homerovom opisu brojnosti stanovništva Krete. Mnogi jezici znače mnogoljudnost.
- Starozavjetna priča o Babilonskom tornju (heb. מִגְדָּל בָּבֶל, *migdāl Bāḇel*, v. Post 11) nalazi se u Knjizi postanka nakon opisa razgraničenja Jafetova roda – što govori o mlađoj redakciji, ali ne nužno o mlađoj tradiciji.

* Izraz "Termodon" (grč. Θερμῶδων) je naziv za jedno područje na sjeveru Anatolije (tj. oko današnje rijeke Term, pa bi to bilo, prema legendi, drevni amazonski kraj, prema grčkim shvaćanjima). Ta priča o Amazonkama bila je objavljena u Herodotovom povijesnom časopisu, koji je bio već dva puta preveden na hrvatski (v. u literaturi... i temeljni je izvor: poglavlje IV: 110-117).

- Po svoj prilici, riječ je o preuzimanju, u doba "babilonskoga prognanstva Židova" (6. stoljeće pr. Kr.), stare mezopotamske tradicije o nastanku različitih ljudskih jezika. Krajnji je predložak vjerojatno sumerski mit o Enkiju koji je promijenio ljudski jezik da bi unio razdor i podjele među ljude, koji su prije toga svi slavili Enlila na jednom jeziku.
- Istina, starozavjetni autori su sumerskoj priči dali bitno drukčiji moralni naboj, ali je ostala koncepcija da su razlike među ljudskim jezicima stvar božanske volje i da su slučajne, ili proizvoljne, što će reći da nisu nužno vezane za etnogenezu.
- Iz onoga što se može zaključiti, važniji od jezika u drevnim rodoslovljima bile su zamisli o krvi (srodstvu), o božanskom podrijetlu, ili pak vjerovanja u osobitu vezu s Bogom (poput saveza koji je Abraham sklopio s Bogom).
- U tom sklopu, drevni genealozi nerijetko su vrednovali narode prema njihovim moralnim ili drugim karakternim crtama naslijeđenim od prvih predaka. I osim toga, podrijetlo i sudbina naroda vrlo su često bili usko povezani s podrijetlom vladajućeg roda.
- Napokon, može se reći da su postojala dva osnovna tipa "etnogenetske" predaje: prvi je tip isticao *autohtono* i drugi *migracijsko* podrijetlo.

Pieter Bruegel stariji (1526/1530–1569), "Babilonski toranj" (1563).

Autohtono podrijetlo

- Pridjev "autohton" (αὐτόχθων) potječe od grč. spoja αὐτο– "sam"+ χθων "zemlja, tlo". Autohtona bića su, dakle, samonikla iz zemlje, kamenja, raslinja, itd.
- Mit o Deukalionu i Piri govori o nastanku ljudi iz kamena koje je taj par bacao preko ramena, i to je stoga izričiti primjer autohtonog podrijetla.
- Autohtono podrijetlo ima osobit ideološki naboj, jer ističe pravo starožitelja nad svojom zemljom. Logika je "mi smo tu oduvijek bili", i ova je zemlja naša – drugi su ljudi došljaci i nemaju ista prava nad "našom zemljom".
- Zapravo sve do danas pozivanje na "autohtona" ili "indigena" (od lat. indīgēna, "urođenik") prava ima stanovitu težinu u odnosima među narodima. U novijoj povijesti bio je to oblik borbe protiv kolonijalizma.
- Autohtonost označena je također u kozmogonijskim mitovima, primjerice među raznim amerindskim narodima. Spomenuli smo mitove amerinda jugozapadnih SAD-a koji govore o izlasku ljudi na površinu zemlje, i često prvi ljudi koji izlaze upravo su nositelji mita.
- Taj je model, čini se, najtipičniji za narode puebla, koji imaju najdužu tradiciju u svojoj postojbini, povezanu i sa sjećanjima na "drevne ljude" (= Anasazije), ali preko kulturnih dodira prihvatili su ga i drugi narodi, pa čak i dio "neprijatelja" tj. Apača (koji sebe inače zovu Tinde ili N'de, "narod").
- Apači iz skupine Jicarillo pričaju o izlasku ljudi iz zemlje kroz rupu u zemlji. I kad su ljudi izišli jedino su Jicarille ostali blizu otvora, koji je postao središtem svijeta. Dakako, znamo da su Apači, kao i drugi južni nadenski narodi potekli sa sjevera i da su stigli u svoju zemlju možda tek oko godine 1000 n.e. No ovakvom preradom mita, oni postaje ne samo autohtoni, nego najautohtoniji od svih.
- Slično tome, Kajove (Kiowa) imaju mit o izlasku iz zemlje. U njihovom primjeru, narod se penje na površinu Zemlje kroz šuplje stablo, ali pola naroda ostane u zemlji, jer se navodno jedna debela ili trudna žena zaglavila u stablu za vrijeme izlaska. I zato su Kiowe govorili da su mali narod, jer nisu svi uspjeli izaći iz zemlje.

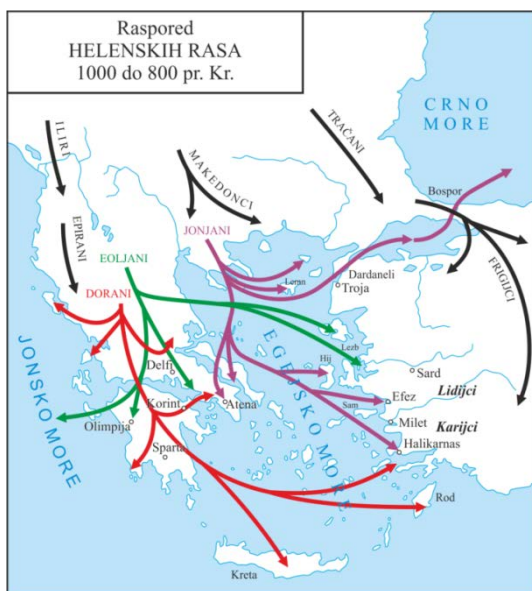
- U ovim mitovima autohtoni narodi su vrlo slični biljkama, poput stabla u upravo spomenutom primjeru. Oni niču iz tla i ne postavljaju se pitanja o njihovom prijašnjem preseljenju, ili mjestu nastanka. Oni su dio prirode, i budući da su dio prirode, imaju i prirodno pravo nad svojom zemljom.
- U mitovima drevnih civilizacija također postoji tendencija isticanja autohtonog nastanka naroda. Starokineske predaje vrte se oko Žute rijeke i egipatske oko rijeke Nil. Sumerani su pisali o savršenoj zemlji Dilmun, ali – kako je istaknuo Kramer – nema indikacije da su smatrali Dilmun svojom prapostojbinom.
- Dakako, rekli smo da je Kramer (sljedeći Chadwickov shemu o herojskom dobu) pretpostavio da su preci Sumerani stigli u donju Mezopotamiju iz nekog drugoga kraja i također postoje indikacije da su Egipćani, i Kinezi, nastali iz više skupina koje su se u prapovijesti skupili oko Nila, ili na istoku oko Žute Rijeke (kin. Huáng Hé, 黄河).
- Ali u "svijesti" tih drevnih civilizacija prevagnula je zamisao o autohtonosti, pa su tako Kinezi, poput Jicarilla, zamislili svoju zemlju kao središte svijeta, koje je oduvijek pripadalo njima.
- Grčki mitovi ili rane povijesti prenosili su nekoliko priča o autohtonima.
- Na Peloponezu, autohtonima su se smatrali Pelazgi u Arkadiji i Lelegi u Lakoniji. Pelazgi su u nekim mitovima prikazani kao prvi čovjek na svijetu, dok je Leleg smatran rodonačelnikom Spartanaca. Osim toga, Grci su zamislili narode koji su nastali od tih junaka, Pelazga i Lelegijce, kao starosjedioce Grčke. Za Pelazga postojalo je mišljenje da su živjeli i u Tesaliji, Atici, Makedoniji, oko Troade, na otocima Lemn i Lezb i drugdje.
- U Atici su se autohtone osobe smatrali prvobitnim kraljevima Atene: konkretno Kranaj, Amfiktion – sin Deukaliona i Pire, Perifant, Kekrop ... i Erihtonije – rođen kada je Hefestovo sjeme palo na Geju, nakon što je pokušao silovati božicu Atenu.
- Među njima, Kekrop je ključna osoba. Rodio se iz same zemlje i njegov lik bio je zamišljen kao čovjek sa zmijskim ili ribljim repom.
- On je uspostavio brakove u Ateni; uveo je atenske pogrebne običaje i naučio Atenjane čitati i pisati. Štoviše, u njegovo vrijeme božica Atena postala je zaštitnica grada, i to zbog Kekropovog izbora (prema mitu, Posejdon i Atena poklonili su darove gradu – prvi je stvorio izvor vode na Akropolu, dok je Atena podarila gradu maslinu. Budući da je voda bila slana, Kekrop je odlučio da je Atenin dar bio vrijedniji, ali je Posejdon svejedno prepustio Atenjanima svakako taj svoj izvor, koji je pokrenuo buduću pomorsku moć).
- Kekropove kćeri dobile su zadatak čuvati kutiju u koju je Atena zatvorila dječaka Erihtonija, koga je bila posvojila i preko kojega će se Atenjeni smatrati njezinom djecom (posvojenje djeteta iz Hefestovog pokušaja silovanja omogućilo je da božica ima potomstvo, ali da i dalje ostane djevica).
- Treba još spomenuti i Ogiga, koji je prema jednoj verziji bio autohton u Beociji i prema drugoj je bio prvi kralj u Atici. Njegova žena bila je Teba, kći Zeusa i nimfe Jodame, po kojemu je najvažniji beocijski grad bio nazvan. Inače Ogigovo ime znači "iskonski", i s njim – kako smo spomenuli – povezan je i prvi veliki Potop, koji se prema Platonovom datiranju dogodio oko 9.500 pr. Kr.

Crtež Kekropa, prema prikazu na jednom posudi iz Palerma (Meyers Konversationslexikon, 1885–90).

Migracijsko podrijetlo

- Drugi važan tip predaje o nastanku naroda je migracijski, u kojem se početak naroda povezuje s nekom seobom u novu domovinu, ili s dolaskom kulturnog junaka iz strane zemlje, koji će poslije pokrenuti uspon naroda.
- Moglo bi se reći da migracijski mitovi imaju snažniji naboj od autohtonih, jer *redovito sadrže elemente borbe, kušnje i traganja*. Osim toga, migracijski mitovi govore i o kulturnim dodirima i mogu sadržavati političke konotacije.
- U grčkoj tradiciji, mitovi i legende o putovanjima Herakla i o Argonautima, kao i Homerova *Odiseja* nisu, strogo uzevši, "etnogenetski", ali su katkad objašnjavali Grcima veze između naroda svijeta i podrijetlo svjetske topografije.
- Jedna zanimljiva migracijska razrada nalazi se u vezi između potomaka Herakla, tzv. Heraklidi, i kasnijih Dorana. Prema predaji, Heraklidi, koji su katkad opisani kao djeca Heraklovog najstarijeg sina Hila s nimfom Deinirom, bili su prognani iz Grčke nakon Heraklove smrti – ali poslije su se njihovi nasljednici vratili u seobi, koju su Grci opisali kao "spust Dorana" (Κάθοδος των Δωριέων).
- Koliko je "spust Dorana" bio stvaran povijesni događaj ostaje do danas predmet rasprava, no nema dvojbe da je ta predaja pomogao da neki grč. vladari, pogotovo kraljevi Sparte, poslije izvedu svoje podrijetlo od Herakla.

Ova se karta temelji na engl. izvorniku Herberta Georgea Wellsa (1866–1946), iz njegove knjige "Nacrt povijesti" ("Distribution of Hellenic Races", *An Outline of History*, 1920, str. 20).

Wells je prihvatio postavku njem. filologa Karla Otfrieda Müllera (1797–1840) o seobi Dorana (i drugih grčkih "plemena"), kao posljedica pritiska sa sjevera od balkanskih naroda (Ilira, Epirana, Makedonaca i Tračana).

- Nadalje, jedan od najpoznatijih migracijskih primjera iz stare Grčke jest priča o Feničaninu Kadmu, koji je tobože oko 200 godina poslije Trojanskog rata pošao iz Tira da bi vratio svoju sestru Europu u rodni grad, nakon što ju je oteo Zeus – u liku bijelog bika. U tome nije uspio, jer će Europa postati kraljica Krete, pa će Kadmo poslije osnovati Tebu, ili barem obnoviti njezinu autohtonost.
- Naime, prema mitu, proročica u Delfima mu je rekla da slijedi osobitu kravu s prikazom polumjeseca na boku, i da na mjestu gdje će krava od umora leći treba osnovati nov grad.
- Ovaj mit je donekle u sukobu s tezom da je Tebu osnovao Oig. No tu je bitni čimbenik i kulturološki značaj Kadma, jer je upravo on, prema antičkim autorima, donio Grcima pismo (tj. fenička slova).
- Inače, prema uobičajenom modelu junaka, ubio je zmaja – tj. zmaja koji je živio u kastalskom izvoru blizu Delfa (kao što je Heraklo ubio lernejsku hidru) i zatim je prema uputama Atene posadio zmajске zube u zemlju, iz koje su ubrzo izrasli snažni ratnici, Sparti (Σπαρτοί, dosl. "posijani"). Kada ih je uspio nadvladati, ti su ratnici postali rodonačelnici plemenitih rodova Tebe.

Kadmo i Harmonija se pretvaraju u zmije u Iliriji (17. st.).

- Ali budući da je zmaj bio sveto biće Aresa, na kraju će se Kadmo i njegova žena Harmonija pretvoriti u zmije.
- Postoje različite verzije te preobrazbe, a prema jednoj to se dogodilo u Iliriji, nakon što su Kadmo i Harmonija napustili Tebu i pošli u zemlju Enhelejaca. Dakako, Kadmo i Harmonija smatrali su se i precima ilirskih naroda, preko njihovog najmlađeg sina Ilira (grč. Ἰλλυριός).
- Postojalo je, doduše, i drugo tumačenje prema kojem su Ilir i njegova braća Kelt i Gal bili sinovi kiklopa Polifema i morske nimfe Galateje (njezino ime ne treba brkati s kipom koji je izradio Pigmalion, jer se taj prijenos imena dogodio tek u moderno vrijeme).

- Isto tako, što se tiče Kelta (Κέλτος), postojao je i alternativni mit u kojemu je taj rodonačelnik keltskih naroda bio sin Herakla i Keltine (Κελτίνη), kćeri kralja Bretana, koja je od Herakla oduzela stado (koje je on oduzeo od diva Geriona), i odbila je da mu ga vrati dok ne spava s njom.
- Različita tumačenja, pa i proturječja vrlo su česta u mitološkim izvorima, i čak su i antički autori imali velike poteškoće kada su pokušali uskladiti priče. U tom smislu često u antičkim tekstovima nalazimo na opaske tipa: "neki kažu ovaku, a drugi pak misle ovako..."
- No za nas je važno prije svega jedno: *opisujući podrijetlo drugih naroda, Grci su ih pokušavali uključiti u vlastito shvaćanje o prošlosti.*
- Drugim riječima, projicirali su vlastite mitove i predaje na druge narode, da bi ih učinili razumljivima. I poznavanje rodoslovlja bio je jedan od ključnih načina shvaćanja "tko je tko" u drevnom svijetu.
- Još treba spomenuti dva primjera iz drevnog svijeta i antike, koji su ostavili vrlo snažno trag u idućim etnogenetskim vizijama: prvo, *rimski trojanski mit* – sve do nastanka Rima, i drugo *hebrejsko-izraelske migracijske predaje* u knjigama Postanka i Izlaska.

Rimski trojanski mit

- Rimski trojanski mit opisuje putovanja dardanskog junaka Eneje iz Troje, nakon njezina pada, i o nastavku njegova roda sve do Romula i Rema, koji će osnovati Rim.
- Najslavniji *opći* izvor za putovanje Eneje svakako je Vergilijeva *Eneida*, nastala u epohi kada je August faktički osnovao Rimsko carstvo. Razumije se, Rimljani su tada trebali drevni i ugledni pedigree, i upravo je priča o vezi s Trojancima to omogućila.
- No Vergilije i drugi rimski autori nisu sasvim izmislili mit o Eneji, ili svojevoljno usmjerili Homerove riječi o dardanskom junaku prema rimskoj povijesti.
- Veze između egejskih zemalja i Italije počele su vjerojatno još u mikenskom dobu, i postale su vrlo bliski u doba grčke kolonizacije južne Italija i Sicilije od početka arhajskog razdoblja grčke povijesti.
- U tom kontekstu, grčki mitovi i autori povijesti vrlo su često spominjali seobe ili lutanja pojedinih junaka ili naroda iz egejskih krajeva u italiskom području. Dio tih priča mogu se smatrati više-manje točnima, a dio odražava barem jezgru neke povijesne istine.
- Primjerice, Herodot je opisao migraciju kraljevića Tirena iz "lidijske zemlje" do područja Etrurije, što je ukazalo na implikaciju da su Etrušćani bili podrijetlom iz Anatolije (Lidija je bila na zapadu Anatolije).
- Moderni povjesničari dugo su vremena jako sumnjali u moguću vjerodostojnost Herodotovog komentara. Pa ipak, na kraju su analize DNK iz kosti drevnih Etrušćana potvrdile da je ipak postojala

veza između Etruščana i Anatolije, i da su se Etruščani genetski razlikovali od okolnih italjskih populacija.

- Bili su, dakle, doseljenici – ili se barem jedan njihov vodeći dio doselio u Italiju, a područje podrijetla više-manje odgovara mitu o Eneji.
- Ipak, iz toga ne treba zaključiti da se mit o Eneji odnosi na "dolazak Etruščana". Riječ je zacijelo o konstrukciji – no uzevši u obzir bliske odnose između ranog Rima i Etruščana, kao i sve druge priče o kretanjima egejskih junaka po italjskim krajevima, priča o Eneji vjerojatno je imala drevne korijene, i u svakom slučaju ulazila je "mogućnosti vremena".
- Usput je zanimljivo tu dodati Heziodovu opasku iz *Teogonije*, po kojoj je kralj Latin (Λατῖνος) – koji će biti važan i u *Eneidi* – bio sin Odiseja i Kirke, i vladar nad "Tirsenima" (*Teogonija* X, 1017).*

U sažetku, radnja *Eneide* je ovakva:

- Eneja, sin Venere (Afrodite) i dardanskoga kneza Anhiza, bori se u Trojanskom ratu na strani Trojanaca, ali prije pada grada bogovi mu narede da utekne, pa se zajedno s ocem i skupinom sljedbenika uputi na zapad.
- U njegovoj družini, osim oca, nalaze se prijatelji Ahat, Sergest i Akmom, liječnik Lapig, kormilar Palinur, kao i Enejin sin od njegove prve žene Kreuse, Askanije, poznat i kao Jul (lat. Iulus).
- Izbjeglice iz Troje pokušavaju nekoliko puta osnovati novi grad: prvo u Tračkoj, poslije na Kreti i zatim u Butrotu (Butrintu) u Epiru, gdje Eneja doznaje da mu sudbina leži u zemlji Ausoniji ili Hesperiji, tj. u Italiji, i da mora osnovati grad tamo gdje će mu se uz samotnu rijeku pokazati "golema... prasica bijela" s trideset prašćića.
- Družina doplovi do Sicilije, blizu tabora Kiklopa, i potom nastavi do Drepana, gdje će Anhiz umrijeti od starosti.
- Enejini ljudi već su sedam godina na putu, i napokon odluče krenuti za Italiju – ali Junona (Hera), neprijateljica Trojanaca, pošalje nevrijeme, pa se skupina nasuka na afričkoj obali blizu Kartage, gdje će Eneja ući u vezu s kraljicom Didonom (ili Elisom).
- I ta veza između Eneje i Didone potrajat će godinu dana, sve dok bogovi nisu upozorili Eneju da ima misiju, i da mora napustiti Kartagu.
- Krišom, Eneja napusti Kartagu – i Didona zatim spali njegove stvari i izgovori vječito prokletstvo protiv Rima, grada koji će osnovati Enejini potomci.
- Enejina skupina nastavi put, opet do Sicilije i poslije do italškoga kopna, gdje ih primi Latin (= Latinus), kralj Latina.
- I što se tiče podrijetla Latina, za razliku od Hezioda, Vergilije ga opisuje kao sina Fauna (= grč. Pana), što bi odgovaralo pastirskom motivu u povijesti predaka Rimljana.
- Bilo kako bilo, Latin je prekinuo zaruke svoje kćeri Lavinije s Turnom, kraljem Rutula, i odlučio je zaručiti za Eneju, u skladu s proročanstvom Fauna da će se Lavinija udati za čovjeka iz strane zemlje.
- I tada, opet zbog Junonina miješanja, napetosti izbiju između Turna, Latina i došljaka iz Troje. Zabrinut Eneja krene uzvodno po Tiberu (rijeka Tiber) i naiđe na prasicu s prašćićima, o kojoj je govorilo proročanstvo – i žrtvuje ih Junoni.

Pierre-Narcisse Guérin (1774–1833), "Eneja i Didona" (1815).

* "Tirseni" je jonska inačica za antičkogrčki naziv "Tireni" (jonski Τυρσηνοί / dorski Τυρσηνοί, usp. antički Τυρρηνοί).

- Slijedi rat između Trojanaca i Rutula zajedno s njihovima italiskim savezima, u kojem je Eneja uspio osigurati pomoć Etruščana. Italiski saveznici postupno gube volju za borbu, ali ih dalje potiče Turno – sve dok mu Eneja ne zabije mač u prsa, na samom kraju Vergilijeva spjeva.

Prikaz Enejinih putovanja.

Prema drugim izvorima, izvan Vergilijeve *Eneide*:

- Eneja je poslije osnovao grad Lavinij, u čast svoje nove žene.
- Zatim je Enejina družina prihvatila jezik zemlje u kojoj su se nastanili, i njegov mlađi sin s Lavinijom, Silvije, poslije je utemeljio Alba Longu, i kraljevski rod koji će tamo vladati 12 generacija.

Nastavak legende: Romul i Rem

- U 12. generaciji, Numitora je prvo svrgnuo njegov mlađi brat Amulije, koji je zatim prisilio Numitorovo jedino dijete, kćer Reu Silviju, da postane vestalinka (vestalska djeвица, lat. *virgo Vestalis*).
- I tada će se u priču opet uplesti božanski motiv.
- Naime, Rea Silvija je poslije toga rodila blizance Romula i Rema, tvrdeći da im je otac bog Mars. Amulije je bacio majku (svoju nećakinju) u tamnicu i pokušao ubiti blizance, ali ih je jedna sluškinja pustila ploviti na Tiber.
- Poslije ih je našla vučica, koja ih je hranila, a na kraju je pastir Faustul spasio dječake – da bi ih odgojila njegova žena Larencija.
- Slijedili su daljnji događaji: osnutak Rima, ubojstvo Rema, otmica Sabinjanki, itd. – no sve u svemu ovaj mit je postupno ugrađivao u sebi elemente iz rimske koncepcije o sebi.
- Dakle, Rimljani su sebe vidjeli i kao Trojanke i kao potomke Latina, i kao djeca Venere i kao djeca Marsa.

- Pastirski momenti su poprilično očiti, i s njima se povezuje i uloga vučice, iako je vučja simbolika u ovom slučaju zacijelo višeznačajna.

Hebrejsko-židovski migracijske predaje

Jahve reče Abram: "Idi iz zemlje svoje, iz zavičaja i doma očinskog, u krajeve koje ću ti pokazati. Velik ću narod od tebe učiniti, blagoslovit ću te, ime ću ti uzveličati, i sam ćeš biti blagoslov. Blagoslivljat ću one koji te blagoslivljali budu, koji te budu kleli, njih ću proklinjati; sva plemena na zemlji tobom će se blagoslivljati" (Postanak 12, 1-3).

- Ova tradicija imala je ključni utjecaj ne samo na razvitak i održavanje židovske svijesti, nego također na mnogo kasnije kršćanske vizije, koje su preuzeli velik dio njezinih sadržaja (što ćemo imati priliku vidjeti u prikazu srednjovjekovnih etnogenetskih shema).
- Ali u Starom zavjetu ima nekoliko migracijskih predaja. Prva disperzija Noinih sinova nakon Potopa prenosi sliku o općem raseljavanju naroda, iz središta na Bliskom istoku (s brda Ararata). Osim toga, ta je disperzija također povezana s prvim savezom Boga s ljudima općenito, simboliziranim dugom poslije Potopa.
- Iduća presudna migracija je put Abraha (poslije Abrahama), najprije s ocem i braćom iz Ura haldejskog, u zemlju Haran, na granici Kanaana, i zatim dalje u Kanaan (s jednom epizodom u Egiptu). Njegov rodni grad Ur danas se najčešće poistovjećuje s drevnim gradom u Sumeru, iako treba reći da je bilo i drugih teza (moguće veze s Urkešom u podnožju Tauruskoga gorja, s Urartom, itd.).
- Bilo kako bilo, Abramova migracija je važna, jer on kreće na put sukladno Božjoj volji, i napokon u Kanaanu sklapa drugi savez s Bogom, koji će postati presudan. Tada on mijenja i svoje ime u Abraham i najjavljeno je da će njegov rod biti vrlo brojan, i Bog, prema Knjizi postanka, daje mu Kanaan kao obećanu zemlju.

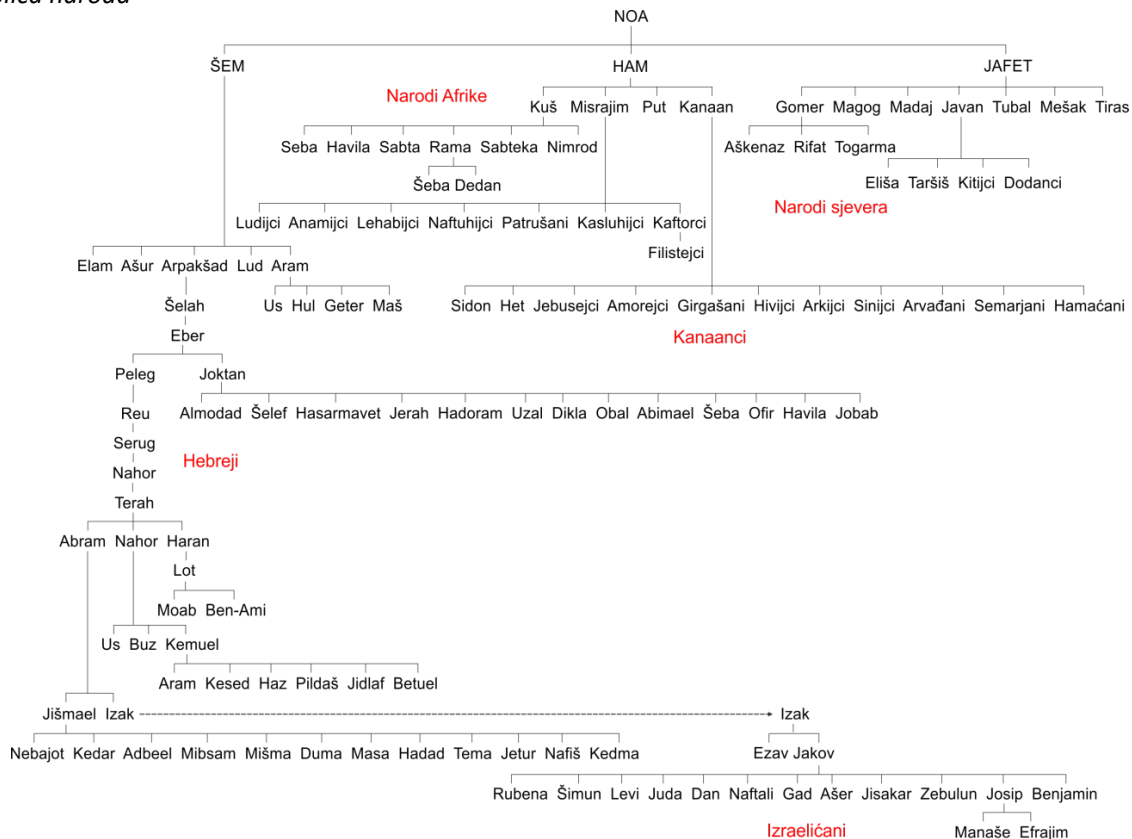

Uobičajeni prikaz Abrahamovih putovanja od Ura preko Harana u obećanu zemlju, Kanaan, poslije u Egiptat i onda natrag u Kanaan.

- Biblijski stručnjaci dugo su raspravljali o mogućem datiranju Abrahamova puta, i donedavno prevladavalo je mišljenje da bi povijesni kontekst mogao biti kraj trećega tisućljeća pr. Kr., tj. srednjobrončano doba.
- Danas to datiranje ne prihvaćaju svi stručnjaci, a neki čak smatraju da je *predaja* o Abrahamu nastala razmjerno kasno (tek u 8-7. stoljeću pr. Kr.). Dakako, iako nema razloga posumnjati u korišćene abrahamističke tradicije, nije sporno da su u opis ušli sadržaji iz različitih epoha, što otežava datiranje.
- U Starom zavjetu Abraham je opisan i kao Amorejca i kao Hebrej. Prema Tablici naroda, potonje bi se odnosilo na njegovo podrijetlo od Ebera, praoca Hebreja.

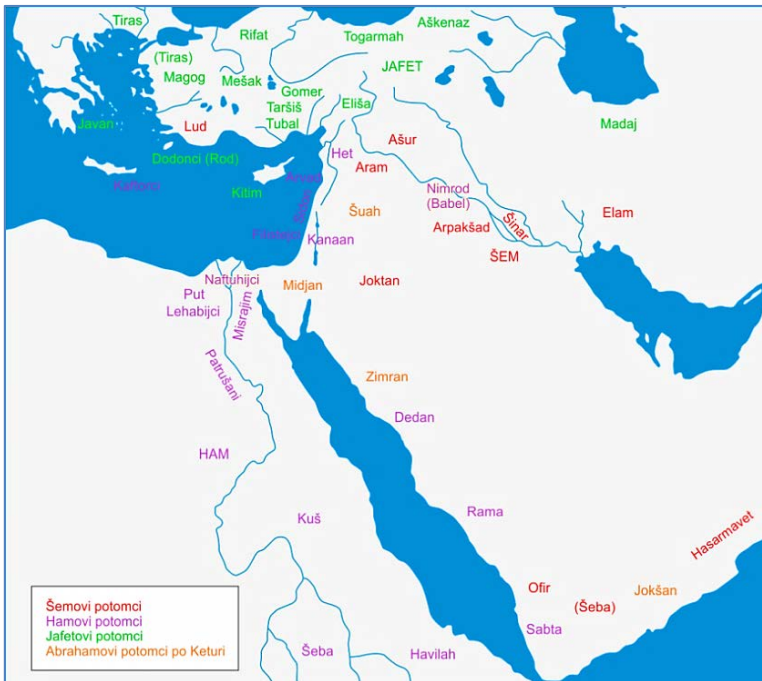
- Hebreji su šira kategorija – i prema Tablici naroda, u značenju potomaka Ebera, uključuju također narode Južne Arabije, koji su nastali od Eberova sina Joktana, i isto tako potomke Abrahamova nećaka Lota, Moapljanke i Amonce.
- Bilo je također pokušaja da se Hebreji povežu s tzv. "Hapirima", raznovrsnim nomadima, koji su bili i napadači i plaćenici, pa i najamnici u 14. st. pr. Kr. (spomenuti u arhivu iz Amarna faraona Ehnatona, akad. *ha biru*, egip. *pr.w*).
- Osim toga, prema jednoj etimološkoj tezi, ime "Hebreji" znači "prijelaznik preko rijeke" (što je zanimljivo također u odnosu na Wolframove gotske teze).
- Iduće migracijske predaje odnose se već na Izraeličane, tj. na "djecu Izraela", na potomke Abrahamova unuka Jakova, koji je nakon "hrvanja s anđelom" dobio ime Izrael, יִשְׂרָאֵל Jisrā'el (postoje tumačenja da riječ znači "ustrajati s Bogom").
- Migracijska shema se dalje nastavlja, preko boravka Jakovovih sinova u Egiptu, u "izlasku" pod vodstvom Mojsija i u ponovnom osvajanju "obećane zemlje".

Tablica naroda

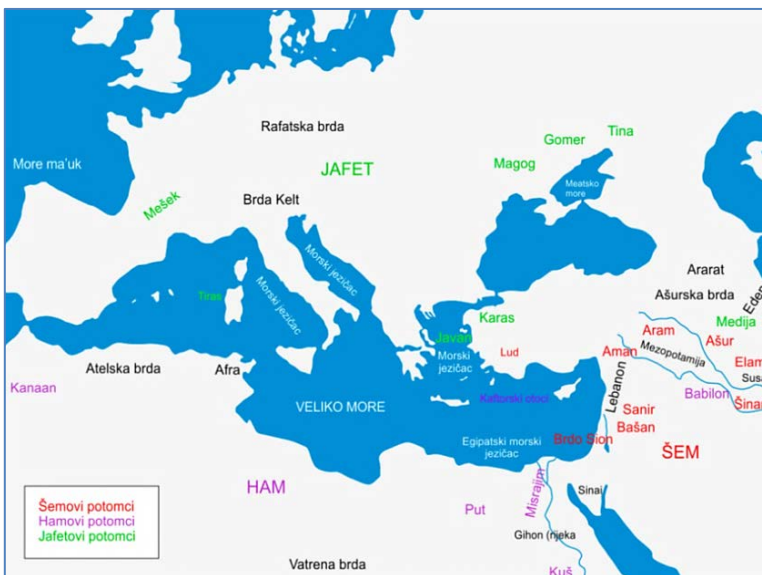

- I tu treba naglasiti i ključnu komponentu: izlazak iz Egipta bio je temelj zacijelo najvažnije svetkovine u židovskoj tradiciji, *pashe*, koja je – među inim – iz stoljeća u stoljeće potvrđivala židovski identitet sve do danas (tj. židovska tradicija nastavlja prijašnju izraelitsku, odnosno hebrejsku).
- Osim toga vjerovanje u osobit odnos s Bogom kao "izabrani narod", i prvi zakon u obliku 10 božjih zapovjedi, te zapisana predaja o lutanju u pustinji i osvajanju Kanaana, učvrstili su "jezgru tradicije" među Židovima.
- Međutim migracijska etnogeneza nije prestala nakon osvajanja Kanaana – izraelska i židovska povijest doživjeti će poslije i babilonska izgnanstva, i znatno kasnije, nakon što su Rimljani razorili jeruzalemski hram u 1. stoljeću n.e., nastala je nova epoha raspršenosti (nova dijaspora)
- Ali ipak bitne etnogenetske komponente zabilježeni su već u zadnjem dijelu Knjige postanka i u Knjizi izlaska.

- U pogledu Tablice naroda, treba reći da je i ona – još u starom vijeku – doživjela razne preinake, ovisno o razvitku spoznaja o svijetu.

Prostorna rekonstrukcija hebrejsko-izraelske Tablice naroda, najkasnije do 6. st. pr. Kr.

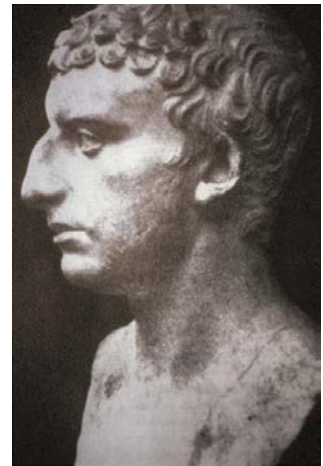

Rekonstrukcija Tablice naroda, oko 2. st. pr. Kr., u *Knjizi jubileja*. Na židovske tradicije utjecala su u to vrijeme helenistička shvaćanja o zemljopisu i o narodima svijeta.

- Zatim u 1. st. n.e., Josef Ben Matijahu (37–100 n.e.), poznatiji kao Josip Flavije (Titus Flavius Josephus), predstavio je rimskim čitateljima hebrejsko-židovsko gledište o nastanku naroda svijeta.
- U svojim *Židovskim starinama* (= lat. *Antiquitates Judaicae*), Josip je tvrdio da su se Noini sinovi, Šem, Jafet i Ham, rodili stotinu godina prije Potopa (opisi njihovih potomaka/naroda su iz knj. I. pogl. vi).
- Jafetovi sinovi, prema tom obrazloženju, naselili su područje oko Taurusa i brda Amana, i svu Europu od rijeke Tanais (Don) na istoku do Gadira (lat. Gades) na jugu Hispanije.*

* Izraz Tanais za tu istočnu rijeku bio je stariji grčki naziv za današnju rijeku Don, i tu je u 3. st. pr. Kr. uz ušće rijeke blizu obale nastala grčka kolonija koja je dobilo to isto ime (tj. [gradić] Tanais).

- Josip je poistovjetio Jafetova sina Gomera s Galaćanima, odnosno Galima, zatim Magoga sa Skitima, Madaja s Medijcima, Javana s Grcima (što nije nikada bilo sporno), Tubala s Iberima, Mešaka s Kapadokijcima i Tirasa s Traćanima.
- Što se tiče iduće Jafetove generacije: od Gomerovih sinova, Josip je Aškenaza povezao s narodom "koje Grci nazivaju Regijcima" (zacijelo "kraljevskim Sarmatima"), Rifata s Rifijcima "koji se danas zovu Paflagonci" i Togarmu s Frigijcima; od Javanovih sinova, Elisa bio bi predak "Elisejaca", tj. Eoljana, Taršiš Tarsijaca i od Kitima nastao bi narod Cipra.
- Potomke Hama, Josip je smjestio dalje od Sirije i Amana (Lebanonskog brda), i to: djecu Kuša u Etiopiji, djecu Misrajima u Egiptu, djecu Puta u Libiji, ali Hamova sina Kanaana locirao je "u Judeji". Nimrod, sin Kuša, tobože se vratio i utemeljio Babilon. Jedan ogranak Misrajimove loze, nazvan po Filistinu, naselio je zemlju, "koju Grci nazivaju Palestinom".
- Petorica Šemovih sinova naselila su zemlju "od Eufrata do Indijskoga oceana", i na tom prostoru Josip kaže da su od Elama nastali Elamljani "preci Perzijaca", da je Ašur živio u Ninivi i od njega su nastali Asirci, dok je pak Arpakšad bio predak Haldejaca (tj. Kaldejaca). Od petog sina Luda nastali su Lidijci, i od šestoga, Arama, nastali su Aramejci, "koje Grci nazivaju Sirijcima", i od Luda su nastali Lidijci.
- Svakako je zanimljivo uvrštavanje naroda koji zacijelo nisi bili Semiti (u smislu jezične pripadnosti), konkretno Elamljane i Lidijce, u rodoslovno stablo Šema.
- Josip izričito kaže da je Arpakšadov unuk Eber (Heber) bio praotac Hebreja.
- U nastavku, Josip iznosi na latinskom jeziku priču o Abrahamu, tj. Abranu, i zanimljivo je da se pozvao na jedan komentar babilonskog svećenika Berosa (3 st. pr. Kr.) da bi utvrdio povijesnu istinost Abrama.
- Naime, prema Josipu, Beros je spomenuo Abrama – iako ne poimenice – kada je zapisao da je 10. naraštaju poslije Potopa među Haldejcima živio pravedan i velik čovjek, vješt u nebeskim znanostima (v. *Židovske starine*, I. pogl. vii).
- Josip je sažeo Abramovu/Abrahamovu povijest – i njegovo nasljedstvo. Pritom je spomenuo da su se potomci Abrahamova prvog sina Išmaela (od majke Hagare) naselili na području od Eufrata do Crvenoga mora, "u zemlji koja se naziva Nabatenija", i da su od njih nastali arapski narodi.
- Razumije se, Izraelićani su potomci Abrahamova sina Izaka, koga je rodila Sara, (tj. točnije od Jakova, Abrahamova unuka preko Izaka), dok su djeca rođena od Abahamove žene Keture naselila u zemlji Troglodida (dosl. "spiljskih žitelja", i u Sretnoj Arabiji (Arabia Felix), sve do Crvenoga mora.
- Dva stoljeća nakon Josipa Flavija, u već kršćanskom kulturnom okviru, Euzebije Cezarejski (263–339 n.e.), biskup Cezareje na obali Palestine, osvrnuo se na iste teme u svom *Ljetopisu* (Kroniku). No Euzebije je iznosio tek svoje viđenje vremenovanja, i nije ulazio u detalje. Primjerice, ustvrdio je da se starozavjetni Potop morao dogoditi 1.200 godina prije Ogigovog potopa, koji je (navodno) izbio 250 godina prije Deukalionovoga.
- No i Euzebije je povezao Elama s Perzijcima, Arpakšada s Haldejcima, Luda s Lidijcima i Ebera s Hebrejima.

Josip Flavije

Srednji vijek

- Modeli o podrijetlu naroda koji su postojali na kraju staroga vijeka nastavili su se tijekom europskog srednjovjekovlja, pod utjecajem dviju ključnih ideoloških i/ili kulturnih i političkih odrednica.
- Prvo, europski srednji vijek je epoha uspona kršćanstva, i biblijska tumačenja su sve to vrijeme bila osnovna polazišta.
- Drugo, od kasne antike, kao i poslije sloma Rimskoga carstva, zamisao o carstvu kao i rimske ili rimsko-grčke tradicije nadopunjavale su biblijska tumačenja.

- Stoga su i Tablica naroda i rimski trojanski mit doživjeli nove razrade tijekom srednjovjekovlja.
- Dakako, za kasnu antiku i srednji vijek tipično je da se dotad "nepoznati" narodi pojavljuju na povijesnoj pozornici (i u nastavku bit će i neki opisi rane faze).
- I trebalo je objasniti podrijetlo tih "novih naroda" da bi ih se shvatilo i integriralo u opći svjetonazor.
- Kelti ili Gali, primjerice, dobivali su rodoslovlja još u antičkom razdoblju – i to uglavnom iz grčko-rimske mitologije, ali u 4. stoljeću n.e. Amijan Marcelin (325–391) spomenuo je i "trojansku vezu" za taj narod.
- Prema Amijanu: neki kažu da su Kelti (tj. Druidi) indigeni u svojoj zemlji, dok drugi tvrde da su podrijetlom Dorani, koji su slijedili Herakla, a treći da su se nakon pada Troje neki Trojanci, u bijegu pred Grcima, raspršili po svemu svijetu i naselili također galsko područje, koje prije nije imalo stanovnike (XV, 1-6).
- Doduše, Kelti su ipak odavno bili poznati antičkom svijetu – što se nije moglo reći za druge narode, koji su se pojavili na kraju antike.
- Primjerice, Amijan je naznačio problem utvrđivanja podrijetla Huna, jer oni žive u kolima i stalno se kreću, pa: "nitko od njih, ako ga se pita, ne može odgovoriti odatle potječe, jer je začeo na jednom mjestu, rođen na drugom mnogo dalje i odgojen još dalje" (... nullusque apud eos interrogatus respondere, unde oritur, potest, alibi conceptus, natusque procul, et longius educatus, XXXI, 10).
- Huni su barem na prijelazu u srednji vijek bili narod nejasna podrijetla, i to je značilo (po stanovitoj viziji) da su bili čak i vrlo opasan narod, jer nisu ulazili u postojeće modele svijeta.

Goti – i model *Origo gentis* (u nastavku i opisi autora Kasiodora i Jordana)

- I to će se donekle odnositi na Gote, premda ih je sv. Ambrozije (337–397), još 378. pokušavao poistovjetiti s Jafetovim sinom Magogom.
- Sv. Jeronim (347–420) odbio je mogućnost takve identifikacije Gota, i umjesto toga povezao ih je s nekadašnjim Getima, drevnim narodom među Tračanima, koji je doživio svoj uspon u 3. stoljeću pr. Kr.
- Ta identifikacija stekla je više pobornika, sve do kraja srednjovjekovlja.
- Goti su na stanovit način postali oličenja novih naroda, koji su se pojavili u srednjem vijeku, i upravo su na njihovom primjeru izrađene i prve "etničke povijesti", prema shemi *Origo gentis*, "podrijetlo naroda".

Kasiodor, naslovnica djela *Gesta Theodorici*, Fulda, 1176.

- Najstariji takav tekst sastavio je Kasiodor (Favius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, 490–585), koji je već oko 519. isticao važnost Gota u svojoj *Kronici*.
- Vjerojatno oko 523. (nakon smjene Boecija), Kasiodor je stekao visok položaj na dvoru ostrogotskoga kralja Teodorika (vl. 471–526), i zadržao ga je i za vladavine Teodorikova nasljednika Atalarika (vl. 526–534).
- Za vrijeme Atalarika, po svoj prilici, sastavio je svoje najvažnije djelo, "Povijest Gota" (*Historia Gothorum*, ili alt. *Historica Gethica*), koje nažalost nije očuvano u izvorniku, nego samo u sažetku koji je oko 551. n.e. u Carigradu sastavio istočnorimski činovnik Jordan (lat. Jordanes).
- Jordan je navodno sastavio svoj sažetak za svega tri dana – no taj njegov rad, poznat pod naslovom *De origine actibusque Getarum*, ili skraćeno kao *Getica*, zacijelo je uključivao dodatne informacije.

- Naime Jordan je imao i osobnu povijest dodira s Gotima, jer je bio podrijetlom iz alanske obitelji koja je imala veze s gotskim kraljevskim rodом (Jordan kaže da je i sam bio tajnik Guntigisu, iz roda Amala).
- Glavni detalji priče o Gotima, prema Jordanu i Kasiodoru, mogli bi se ukratko sažeti ovako:
 - Goti su nastali u zemlji Skandza (Scandza), "tvornici plemena ili maternici naroda". Ali Skandza, prema Jordanu, nije bila gostoljubiva ni za ljude ni za životinje: nije bilo meda ni sunčane svjetlosti i ljudi su živjeli kao zvijeri u spiljama, hraneći se mesom i jajima, bez žitarica.
 - I onda su iz Skandze, Goti migrirali odavno pod kraljem Berikom. Čim su se iskrkali na europsko kopno... dali su ime zemlji... zvali su je Gothiscanzia. Odatle su krenuli prema naselju Ulmeruga... tada su pokorili svoje susjede Vandale i svojim pobjedama prisilili ih da se pridruže gotskom plemenu.
 - Nakon pet naraštaja u Gothiscanziji, kralj Filimer poveo je Gote u prikladnije stanište – u zemlju Oium u Skitiji. Na putu, *neki je most na rijeci puknuo pod gotskom vojskom i trajno ih podijelio u dva dijela*: zaostali Goti nestali su bez traga, pa je tako jedna neprobojna barijera odvojila skitske Gote od skandzijskog zaleđa.
 - Zatim negdje do sredine 4. st. n.e. Goti u središtu Skitije, odnosno Greutunzi ("žitelji stepe ili kamena"), oblikovali su svojevrsnu plemensku konfederaciju pod vlašću Ermanarika, dok su skupine na jugu, Tervinzi ("šumski narod") ili Vesi, oblikovali svoje zajednice uz dunavsku granicu s Rimskim carstvom.
 - Oko 375. slomila se Ermanarikova država, pod udarcima Huna, pa je veći dio Greutunga ušao u hunski savez, dok su Tervinzi zatražili utočište u Rimskom carstvu, na području južno od Dunava (376).
 - Preseljenje na područje Carstvo, završit će sukobom s Rimljanima, nakon što je glad prisilila Gote na pobunu, i napokon je u boju kod Hadrijanopola (378) poginuo rimski car Valens (r. 328, vl. 364–378).
- Daljnji opisi povijesti Gota prate odlazak njihovog zapadnog ogranka, Tervinga ili Vesa, preko Balkana u Italiju, gdje će njihov kralj Alarik 410. n.e. osvojiti i opljačkati Rim.
- Slijedilo je povlačenje prvo u Akvitaniju i zatim u Hispaniju, gdje će zapadni Goti napokon preuzeti etnonim "Vizigoti".
- Za to vrijeme Istočni Goti ili Greutungi – poslije poznati kao Ostrogoti, prodirali su s Istoka, najprije u sklopu hunskih akcija i zatim samostalno (nakon nedavske bitke 454. godine u kojem su germanski podanici Huna, pod vodstvom Gepida, porazili Atiline sinove).
- Najslavniji ostrogotski vođa, Teodorik, rodio se malo poslije osamostaljivanja istočnih Gota od Huna – i upravo će on (prvo uz bizantsku podršku) poraziti Odoakrove Germane i preuzeti vlast u Italiji (do 493. godine).

Britanija i Francija (Gildas i Grgur iz Toursa)

- U 6. st. nastala su i dva druga dijela, koja djelomično – iako ne u smislu *Origo gentis* – govore o "novim narodima".
- Prvo treba spomenuti rad "O slomu i osvajanju Britanije" (lat. *De Excidio et Conquestu Britanniae*) britskoga redovnika Gildasa (500–570).
- Gildas nam nije dao detaljan opis nastanka naroda Britanije, ali je spomenuo njezinu etničku raznolikost, koju čine Briti, ostaci Rimljana, Škoti i Pikti. Njegovo djelo govori o vremenu kada su Rimljani već napustili Britaniju, i kada više nisu mogli pomoći Britima u borbi protiv škotskih i piktskih napada.
- Prema Gildasu, Britanija je prekrasan otok, ali je narod zao i vladari su tirani, i čim su rimske legije zauvijek otišle, Pikti i Škoti, "kao crvi u popodnevnoj žegi izišli su iz svojih rupa", i pojačali napade na Brite. I to je navelo jednog britskog vođu, Vortigerna, da pozove u zemlju Saksonce (Sase):

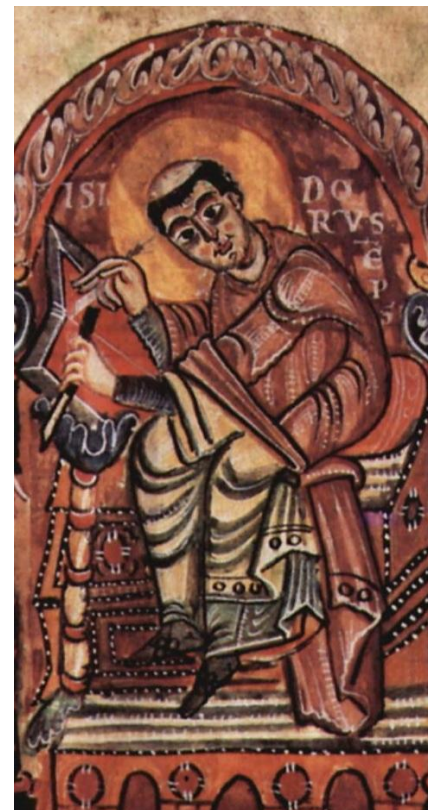
I onda svi savjetnici, zajedno s ponosnim tiraninom, bili su toliko oslijepljeni da su, da bi zaštitili svoju zemlju, zapečatili njezinu propast pozivajući među sebe, divlje i bezbožne Saksonce, rasu mrsku Bogu i ljudima, kao vukove u ovčiji tor, da bi odbili napast sjevernih naroda.

Dum omnes consilarii una cum superbo tyranno caecantur, adinuenintes tale praesidium, immo excidium patriae ut ferocissimi illi nefandi nominis saxones deo hominibusque inuisi, quasi in caulas lupi, in insulam ad retundendas aquilonaes gentes intromitterentur.

- Gildas je spomenuo i pobjedu koju je nad germanskim napadačima izvojevao Aurelije Aurelijan, "skromni čovjek koji je bio jedini preostali od rimskoga roda". I upravo će taj vojskovođa poslije biti identificiran s mitskim Arturom, koji je imao osobitu ulogu u izrađivanju britske etničke svijesti.
- No žestoka kritičnost Gildasa prema Britima nestat će u kasnijim radovima.
- Zatim u zadnjem dijelu 6. stoljeća, nastala je i prva povijest Franaka, *Historia francorum*, iz pera sv. Grgura iz Toursa (538–594).
- Grgurova povijest počinje vrlo tipično, s opisima iz Biblije i komentarom o Noinim sinovima. U tom sklopu, zanimljiva je njegova opaska da je Hamov sin Kuš prvi izumio magiju i idolatriju, podučen vragom, i da je poslije otišao u Perziju, gdje su ga Perzijci nazvali Zoroaster...
- Inače, kao što ni Gildas nije opisao podrijetlo Brita, ni Grgur zapravo nije ušao u detalje oko nastanka svoga naroda (ni u odnosu na Tablicu naroda).
- Ali ipak, zapisao je da: "Mnogi kažu da su [Franci] došli iz Panonije i da su svi prvo živjeli na obali Rajne te da su zatim prešli Rajnu i ušli u Turingiju i među selima i gradovima imenovali dugokose kraljeve da prvi vladaju nad njima..."
- Međutim, Grgurova povijest je važna i u drugom pogledu. Naime, Grgur opisuje put Franaka u kršćanski svijet, tj. povijest, do pokrštenja kralja Klodviga (datum tog događaja različito se tumači: 496., 498. ili 506. godine).
- I zapravo taj *ulazak u kršćansku zajednicu* naroda, prema srednjovjekovnom shvaćanju, ujedno je i ključni proces u etnogenezi.

Izidor Seviljski

- Nema dvojbe da je jedan od najvažnijih osoba u oblikovanju srednjovjekovnih shvaćanja o svijetu bio sv. Izidor Seviljski (560–636).
- Izidor se rodio u Kartageni, u Vizigotskom (hispanskom) kraljevstvu, i 587., još dok je bio mladić, doživio je prelazak Vizigota s arijanstva na katoličanstvo, za vladavine kralja Rekareda (586–601).
- Taj događaj vjerojatno je utjecao na njegovo vrlo pozitivno ocjenjivanje vrijednosti Gota u svjetskoj povijesti.
- Izidor je svakako najpoznatiji po svom djelu "Etimologije" (*Etymologiae*) ili "Podrijetla" (*Origines*) u kojem je sažeo sva postojeća znanja svoga doba. No osim toga napisao je povijest gotskih, vandalskih i svevskih kraljeva (*Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum*), opću kroniku svijeta, i različite teološke, astronomske i prirodoslovne traktate.
- Knjiga IX Izidorovih "Etimologija" za nas je zacijelo najzanimljivija, jer u njoj on opisuje podrijetlo jezika i naroda (kao i podrijetla kraljevstava, vojske, građanstva, itd.).
- U opisu nastanka jezika, Izidor polazi od starozavjetne priče o babilonskom tornju, te zaključuje da su različiti jezici nastali nakon rušenja tornja – ali da je prije toga, odnosno prije Potopa, postojao samo jedan jezik.
- Međutim, on specificira da je taj jezik – bio hebrejski!
- Izidor zatim tvrdi da postoje samo tri sveta jezika – hebrejski, latinski i grčki, jer su to bili jezici na kojima je Poncije Pilat dao napisati naslov koji je bio prikovan na križu iznad Isusove glave.

Izidor Seviljski, u rukopisa iz 10. stoljeća u samostanu Einsiedeln u Švicarskoj.

- Poslije se Izidor upušta u lingvistiku te opisuje razlike u grčkom jeziku: koine, pa atički, jonski i eolski, kao i u latinskom: "drevni" jezik, "latinski" (u užem smislu), "rimski" i "mješovit" jezik.
- "Drevni" jezik, prema njemu, rabio se u Italiji u doba Junone i Saturna, "latinski" se govorio za vladavine Latina i etrušćanskih kraljeva (i na njemu su napisani zakoni 12 pločica), "rimski" je bio jezik rimskih oratora i pjesnika, a "mješovit" jezik počeo se koristiti nakon pada Carstva, kad su barbari prodrli na rimsko područje.
- Zanimljiva je opaska da svi istočni jezici, poput hebrejskoga i sirijskoga, imaju grlene glasove, da svi sredozemni jezici, poput grčkoga i "azijskog", imaju nepčane glasove, i da svi zapadni jezici, poput italiskoga i hispanskog, imaju zubne glasove.
- Prelazeći zatim na komparativnu lingvistiku, Izidor zaključuje da su sirijski i haldejski (jezik Abrahama) najbliži hebrejskomu.
- Slijedi osvrt na jezik na kojem je Bog prvi put izgovorio *fiat lux*, pri čemu Izidor zaključuje da je to bilo još prije nego što su uopće postojali jezici, ali da je Božji jezik bio takav koji bi bio svim ljudima razumljiv.
- Nadalje, Izidor ocjenjuje komentar sv. Pavla o ljudskim i "anđeoskim jezicima" (1 Kor 13,1) kao stilističko pretjerivanje (*hoc per exaggerationem dicitur*), dok pak o budućnosti jezika prihvaća Pavlove riječi da će na samomu kraju vremena jezik i jezici prestati postojati (1 Kor 13, 8).
- Dakako, najzanimljivija za nas je Izidorova tvrdnja da su prvo nastali jezici, i tek zatim narodi, jer su narodi nastali od jezika, i ne jezici od naroda: *qui ex linguis gentes, non ex gentibus linguae exortae sunt*.
- I s tom konstatacijom, Izidor prelazi na raspravu o narodima (iako je to, recimo, opet malo drukčije).
- Prvo on definira narod kao mnoštvo nastalo od prvonačelnog rođenja, koje je osobito (tj. svojstveno) prema svakom drugom takvom skupu, kao što su Grci osobiti od Azijaca (*Gens est multitudo ab uno principio orta, sive ab alia natione secundum propriam collectionem distincta, ut Graecia, Asiae*).
- Svakako, naglasak je u tom njegovom opisu na rođenje, na *gens*, koji odgovara njegovom shvaćanju postanka naroda.
- Slijedi opis nastanka naroda svijeta – i tu Izidor prati klasičnu Tablicu naroda, ali dodajući i vlastita objašnjenja.
- Ne ulazeći u sve detalje, možemo spomenuti neke zanimljivosti:
 - Izidor prihvaća prijašnju tezu da su od Šemova sina Elama nastali Elamljani, koji su "prvi Perzijci" te da je Heber, unuk Šemova sina Arpakšada, bio rodonačelnik Hebreja.
 - Od Išmaela su navodno potekli Saraceni, jer je njihovo ime korumpirano od imena Sare i Agarene (tj. Hagare).
 - U opisu Hamovih sinova, Izidor ne iznosi nešto osobito, i isto tako za većinu Jafetovih sinova prihvaća tumačenja, koja su već postojala – ali kada je riječ o Magogu, tu on kaže da je on praotac i Skita i Gota.
- Poslije, kada će razmotriti podrijetlo raznih etnonima, on će opet istaknuti da su Goti podrijetlom od Jafetovog sina Magoga, zbog sličnosti zadnjeg sloga u imenu. Ali dodat će da je ime takvo jer je prije bilo magis Getas, tj. "snažni Goti", jer su oni jak narod, s moćnim tijelom i strašnim oružjem (*Gothi a Magog filio Iaphet nominati putantur, de similitudine ultimae syllabae, quos veteres magis Getas quam Gothos vocaverunt; gens fortis et potentissima, corporum mole ardua, armorum genere terribilis*).
- Izidor, u nastavku, tumači značenje inih etnonima. Primjerice, Gepidi (Gipedes) se tako zovu, jer su više pješaci nego konjanici... Alani su nazvani po rijeci "Lanus" dalje od Dunava, Alamanni isto tako prema rijeci "Lemannum"... Langobardi su tako nazvani "po dugim neobrijanim bradama"... Vandali su dobili ime po potoku Vindilicus na kraju Galije, Burgundi po gradu "burgos" na rimskom području... Sasi se tako zovu, "jer su tvrdi", Franci su nazvani po svom vojvodi, itd.
- Izidor navodi nekoliko desetaka takvih objašnjenja za etnonime, od kojih treba još spomenuti komentar da su Latini izmislili ime za Brite (tj. rane Britance), koje je značilo da nisu pametni (*quod bruti sint*, prema lat. izrazu *brūtus*, "glup") .

- Izidorove "Etimologije", dakako, sadrži poprilično mnogo kurioznih tumačenja, ali svejedno je njihov utjecaj bio vrlo jak do kraja srednjega vijeka. I od svih gore navedenih primjera, *čini se da je najinventivnija bila Izidorova tvrdnja da narodi nastaju iz jezika i ne obratno.*
- Što se tiče djela *Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum*, treba reći da nećemo u toj kratkoj povijesti naći neke dodatne informacije u odnosu na Kasiodorovu ili Jordanovu povijest Gota. Uglavnom se sažima politička povijest Vizigota (odnosno njihovih prethodnika) do Izidorova vremena (komentari o Vandalima i Sjevima su vrlo kratki).
- Ipak, Izidorova povijest pomogla je u izgradnji vrlo pozitivne slike o Gotima, s kojima je on povezivao uspjeh Španjolske.

Origo Gentis Langobardorum

- Riječ je o vrlo kratkom spisu, nastalom vjerojatno za vrijeme langobardskog kralja Rotarija (626–652).
- Na kraju 8. stoljeća, Pavao Đakon (lat. Paulus Diaconus, oko 720–799) bitno će proširiti i razraditi ovu materiju, u svojoj povijesti Langobarda (*Historia Langobardorum*), no za nas prijašnji fragment ključan (i to neovisno o Pavlovom radu), jer najvjerojatnije odražava izvorne predaje o nastanku Langobarda.
- Prema sažetku: u početku su Langobardi živjeli na otoku Skandanan (*insula qui dicitur scadanan*) i tada su se zvali Winnili. Nad njima je vladala žena imenom Gambara, zajedno sa svojim sinovima Yborom i Agionom. Vladari Vandala, Ambri i Assi, tražili su danak od njih, što su Winnili odbili.
- Ambri i Assi su poslali Godanu (= Wotanu) i zatražili da im udijeli pobjedu, a on je rekao da će dati pobjedu onima koje prve ujutro ugleda (izraz "Godan" može se usporediti sa sjevernim germanskim izrazom "Odin").
- Istovremeno su Gambara i njezini sinovi poslali Godonovoj družici Freji i pitali je također za pobjedu, a ona im je rekla da neka žene Winnila vežu svoju kosu naprijed poput brade i pridruže se muškarcima u boju.
- Ujutro je Freja okrenula krevet svoga muža prema istoku, tako da je pri izlasku prvo ugledao žene Winnila – i tada je pitao: "Tko su te duge brade" (*Qui sunt isti longibarbae*). I Freja je odgovorila: "budući da si im dao ime, daj im i pobjedu", pa se od tada Winnili nazivaju Langobardima (*Ab illo tempore winnilis langobardi vocati sunt*).

Emil Doepler (1855–1922). Žene naroda Winnila s kosom povezanom nalik na brade (1905).

- Tekst nastavlja i kaže da su se Langobardi poslije preselili u zemlju Golaidam (možda na Odri), poslije u zemlje Aldonus, Anthaib (možda u Bavarskoj), i Bainaib (ili Banthaib, možda Bohemija), te u Burgundaib ("zemlja Burgunda").
- Kada su Rugi bili poraženi u Donjoj Austriji, preuzeli su njihove zemlje (za vrijeme kraljeva Klafa, Tata, Waha i Waltarija), i zatim su se za vladavine kralja Audina proširili u Panoniju.
- Audinov sin Albuin preuzeo je vlast poslije oca; ubio je Kunimunda kralja Gepida (Gippidija) i uzeo njegovu kćer Rosamundu za ženu.
- Sve u svemu, Langobardi su živjeli u Panoniji 42 godine, i tada ih je Albuin poveo u Italiju.
- Tekst u nastavku iznose i neke kratke komentare o idućim vladarima u Italiji, sve do Rotarija, koji je navodno slomio moć Rimljana i u boju ubio 8.000 Rimljana.

- Ukoliko je tekst doista nastao u vremenu Rotarija, kratki komentari o idućim vladarima, Aripertu i Grimoaldu, morali su biti ubačeni naknadno.
- Zanimljivo je da tekst u doba Rotarija nigdje ne spominje važne elemente, iako je to poslije istaknuo Pavao Đakon. Primjerice, nema spomena o odnosima s Avarima u Panoniji, koji su zacijelo utjecali na odluku o odlasku u Italiju, niti o sukobima s Bizantom. Isto tako, nije naznačena niti drama koja je nastala između Albuina i gepidske princeze Rosamunde, nakon što ju je Albuin (ili Alboin kod Pavla) prisilio da pije iz čaše napravljene iz lubanje njezinog ubijenog oca.

Historia ecclesiastica gentis Anglorum

- Rad po gornjim naslovom, koji je završio engleski monah Bēda Venerabilis (672 –735) negdje oko 731. n.e., ponovno ilustrira model koji je bio prisutan kod Grgura iz Toursa, tj. o vezi između kristijanizacije i afirmacije naroda.
- Beda kaže da u njegovo vrijeme Britanski otok naseljavaju ovi narodi: Englezi (točnije Angli), Briti, Škoti, Pikti i Latini.
- Briti su stigli kao prvi naseljenici, dok su Škoti naselili susjednu Irsku. I onda su Pikti stigli "iz Skitije", i na poticaj Škota naselili sjeverni dio Britanije.
- Poslije su iz Irske stigli također i Škoti, zatim Latini za vrijeme rimskih osvajanja i napokon Englezi.
- Beda ponavlja više-manje iste podatke o dolasku Saksonaca/Engleza, koje je prije naveo Gildas... prva dvojica vođa bili su Hengist i Horsa, sinovi Vekte, sina Wodena, koji su stigli na poziv Vortigerna, ali su zatim počeli harati Britanijom, dok ih nije porazio Ambrozije Aurelije (= Aurelijan, u drugim izvorima).
- Međutim, u nastavku Beda priča kako se kršćanstvo postupno širilo među germanskim vladarima, i isto među Piktima i Škotima, dok se sav otok nije kristijanizirao, i kraju, 285 godina od dolaska prvih Germana, u zemlji je bio uspostavljen mir, i jedinstvo s čitavom katoličkom (sveopćom) Crkvom.
- Beda primjećuje da se među Britima i dalje javlja otpor ("zbog urođene mržnje prema engleskoj naciji"), ali da taj otpor ne može više prevagnuti.
- Zapravo, u godini 731., Beda je bio optimističan u pogledu budućnosti Engleske, i doista u Engleskoj se dotad uspostavila stanovita ravnoteža i jezgra engleske (ili anglosaske) "nacije" već se oblikovala. Tek će vikinški napadi od kraja istoga stoljeća unijeti nove nemire i nestabilnosti.

Franački trojanski mit

- Vidjeli smo da Grgur iz Toursa nije osobito obrazložio podrijetlo Franaka, osim što je spomenuo da neki tvrde da im je podrijetlo bilo u Panoniji.
- Međutim, od sredine 7. i u 8. stoljeću, korak po koraku se razvijao trojanski mit o podrijetlu Franaka.
- U tzv. Fredegarovom ljetopisu kaže se sljedeće:
 Prvi kralj Franaka bio je Prijam. Kada je Troju prijevarom uzeo Uliks, otišli su. Poslije im je vladar bio Frig... i od Francija (nasljednika Fige), Franci su dobili ime. Poslije, pod svojim vojvodama, uvijek su odbijali tuđe vladare... I kada su vojvode nestali, Franci su opet izabrali kraljeve iz obitelji prijašnjih... Franci, marljivo tražeći dugokosoga kralja za sebe, kao što su to činili prije, iz loze Prijama, Friga i Francija, izabrali su Teudemera za kralja, sina Reihimera, koga su ubili Rimljani... I njegov sin Hlodion, najprikladniji čovjek iz svoga plemena, preuzeo je njegovo mjesto u kraljevstvu".
- Taj mit je oko 727. bio razrađen u djelu *Liber Historiae Francorum*, u kojem će se spomenuti Teudemer poistovjetiti s legendarnim Faramondom.
- Ukratko, prema ovoj verziji, poslije pada Troje 12.000 Franaka, pod vodstvom Prijama i Antenora, preselilo se do rijeke Don, gdje su na Azovskom moru osnovali grad Sikambriju. Poslije su krenuli u Panoniju. I zatim u samo dvije generacije (sic!) nakon pada Troje, odnosno u 4. stoljeću pr. Kr., ti Sikambri su stigli na Rajnu.
- Neovisno o povijesnoj neodrživosti ove kronologije, činjenica je da se jedan od franačkih naroda na Rajni zvao Sikambri, i da se to ime rabilo katkad kao uzvišeni naziv za sve Franke.

- Međutim, najvažniji element u franačkom trojanskom mitu je ideološki pokušaj da se preuzme rimsko nasljeđe. Sasvim je jasno da se mit afirmirao usporedo s izgradnjom franačke moći i da je trebao potvrđivati pravo Franaka nad rimskom zemljom, koju su preuzimali.

Nennius

- Djelo *Historia Brittonia*, koje je vjerojatno bilo zapisano na početku 9. stoljeća, u uvodu pripisuje svoj sadržaj britskom (velškom) redovniku, po imenu Nennius (redigirao ga je, navodno, "pustinjak Marko, sveti biskup naroda").
- O samom Nenniusu postoje vrlo mutne informacije. Prema ljetopisu *Annales Cambriae* umro je 809. godine, no postoje i predaje po kojemu je živio još u 7. stoljeću. Bilo kako bilo, danas se smatra da je *Historia Brittonia* bila priređena između 828. i 830. godine za kralja sjevernovelške države Gwynedd.
- Nennius, prihvatimo li tradicionalno gledište, uveo je nekoliko bitnih novina u tumačenju podrijetla Brita i drugih europskih naroda.
- Prvo, nakon spomena šest doba svjetske prošlosti od Adama, predstavio je dvije verzije priče o trojanskom podrijetlu Brita, od Enejinog potomka Bruta:
 - Prema prvoj verziji, "konzul Brut" potekao je od Eneje i njegove žene Lavinije, preko njihova sina Silvija. Brut je osvojio Španjolsku i pretvorio je u rimsku pokrajinu i zatim je podredio otok Britaniju, pa su Briti nastali iz roda Bruta.
 - Prema drugoj verziji priče, Enejin sin Askanije uzeo je ženu i kad je začela, Eneja je pozvao čarobnjaka da dozna bude li dijete muško ili žensko. Čarobnjak je rekao da će dijete biti muško, i da će biti najhrabriji od svih Itala i najomiljeniji među svim ljudima. Askanije je dao čarobnjaka ubiti – i žena mu je umrla nakon što mu je rodila sina komu je dala ime Brut. Poslije, u igri, Brut je ranio svog oca strelicom, i bio je prognan na tirenske otoke, navodno zato što je Eneja ubio Turna. Zatim je Brut stigao među Gale, gdje je podigao grad Turon, poslije Turn... i poslije mnogo vremena stigao je u Britaniju i naselio otok svojim potomcima.
- Prema Nenniusu, Briti su naselili Britaniju u trećem dobu svjetske povijesti (tj. u vremenu između Abrahama i Davida). Zatim "najmanje 800 godina poslije" stigli su Pikti, i "mnogo poslije" Škoti su se preselili iz Španjolske u Irsku.
- Nenniusov opis naseljavanja Škotske sadrži elemente iz irske tradicije o dolasku raznih doseljeničkih skupina u Irsku, ali ipak ne obuhvaća sve pet ili šest migracija koje se navode, primjerice, u "Knjigi o osvajanju Irske" (*Lebor Gabála Éirenn*).
- Označio je samo četiri migracija: 1) "prvu" seobu koju je vodio "Partholomus" (ir. Partholón), 2) migraciju pod vodstvom Nimetha (ir. Nemeda), 3) dolazak sinova "hispanskog vojnika", i 4) dolazak "Hoctora" (Damhoctora).
- U daljnjem komentaru, Nennius se poziva na povijest koju je doznao od "učenih Škota". I navodno, prema njihovoj priči, Irska je bila još nenaseljena pustinja u vremenu kada su Djeca Izraela pošla preko Crvenoga mora. Među Egipćanima se tada nalazio plemeniti Skit, koji je bio prognan iz Skitije i koji se nije pridružio Egipćanima kada su krenuli za Izraeličenima. Nakon propasti njihove vojske u Crvenom moru, Egipćani su prognali Skita, koji je onda lutao četrdeset i dvije godine po Africi i Sredozemlju, dok se nije naselio u Španjolskoj. Tu mu se rod namnožio, i na kraju – 2002 godine nakon što su Egipćani propali u Crvenom moru – ti su ljudi pošli u Irsku, i u okrug Dalrieta (ir. Dál Riata ili Dál Riada, u Škotskoj), i to upravo u vrijeme kada je konzul Brut "vladao nad Rimljanima".
- Nennius je dodao da se taj dolazak Škota u Irsku dogodio u četvrtoj epohi svijeta (i vidjeli smo da je dolazak Brita i Pikta datirao u trećoj epohi svijeta).
- Nakon komentara o Irskoj, Nennius je iznio ovakav rodoslov europskih naroda:
 - Prvi čovjek koji je stigao u Europu bio je Alan ("Alanus") iz roda Jafeta. Alan je imao tri sina: Hesitiona (Hisiciona), Armenona i Neguea. Hesition je imao četiri sina, Franka, Romana, Brita i Albana. Armenon je imao pet sinova: Gota, Valagota, Gebida, Burgunda i Langobarda, i Negue je imao tri sina, Vandala, Saksa i Boguara.
- I tako su od Alanova sina Hisiciona nastali Franci, Latini, Briti i Albani, od Armenona su nastali Goti, Valagoti (= Vizigoti), Gepidi, Burgundi i Langobardi, i od Neguea – Boguari, Vandali, Saksonci i Turinzi.

- U izvorniku, prema redakciji Theodorea Mommsena, piše:

Primus homo venit ad Europam de genere Iafeth Alanus cum tribus filiis suis, quorum nomina sunt Hessitio, Armenon, Negue. Hessitio autem habuit filios quattuor: hi sunt Francus, Romanus, Britto, Albanus. Armenon autem habuit quinque filios: Gothus, Valagothus, Gebidus, Burgundus, Longobardus. Negue autem habuit tres filios: Vandalus, Saxo, Boguarus. ab Hisitione autem ortae sunt quattuor gentes Franci, Latini, Albani et Britti. ab Armenone autem quinque: Gothi, Valagothi, Gebidi, Burgundi, Longobardi. a Nequio vero quattuor Boguarii, Vandali, Saxones et Turingi.

- Smatra se da je Nennius, u imenu "Alanus" iskrivio oblik "Mannus", koji je još u 1. stoljeću n.e. zapisao Kornelije Tacit (56–117) u svojoj *Germaniji*.
- Naime, prema Tacitu, stare germanske pjesme slave zemaljskog boga Tuista, čiji je sin Man(nus) imao trojicu sinova od kojih potječu germanski narodi Ingeoni (uz Sjeverno more), Herminoni (Irminoni oko rijeke Labe) i Istveoni (uz Rajnu):

Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuistonem deum terra editum. Ei filium Mannum, originem gentis conditoremque, Manno tris filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur (Germania, I,2).

- Podudarnosti postoje i u imenima sinova Alana/Mana: Hesition ili Hisicion = Istveon, Armenom = Herminon, i (uz malo veći pomak) Negue = Ingevon.

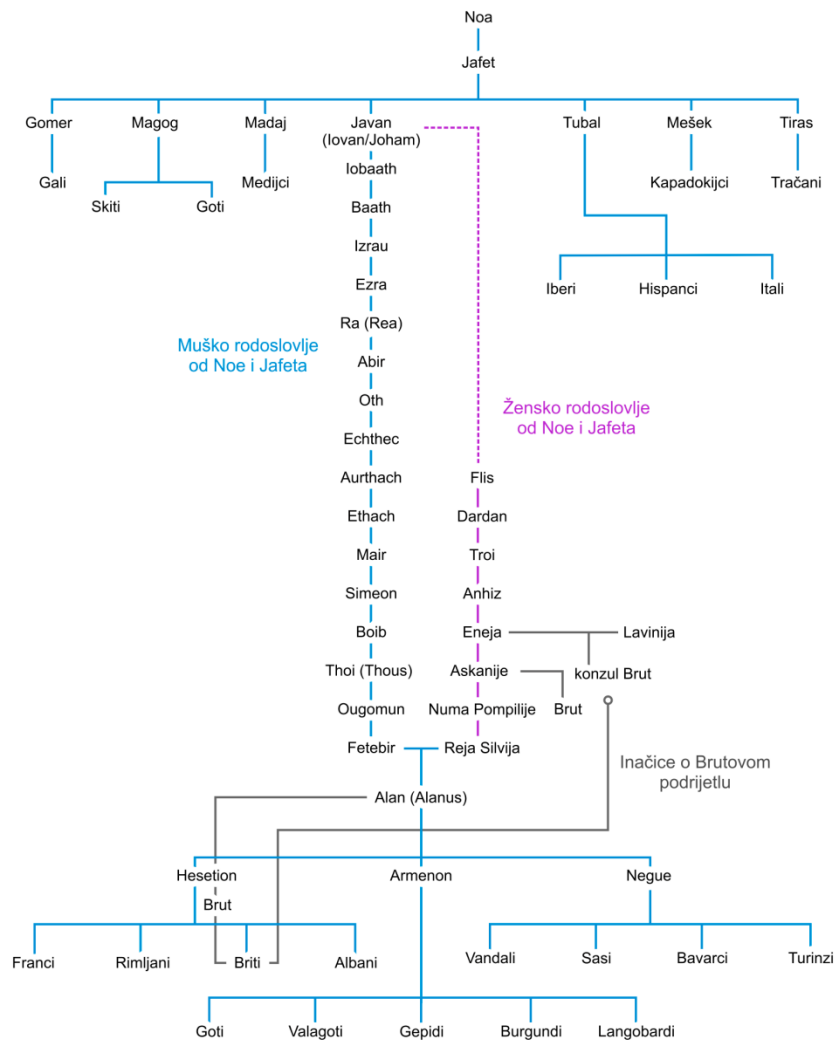
- No za razliku od Tacita, Nennius je uopćio potomstvo Alana na glavne europske narode koje su mu bili poznati (ne samo na Germane), i kao kršćanski redovnik potrudio se da uklopi Alanovo rodoslovlje u Tablicu naroda.

Carl Larsson (1853–1919), "Sinovi Mana" (drvorez, 1893).

- U traženju neke osnove za ova imena, koja nisu poznata iz drugih izvora, jedino je jasno da Iovan (ili u nekim vezijama Joham) odgovara Javanu iz starozavjetne Tablice naroda.
- No odmah nakon navođenja podrijetla Alana od Jafeta, Nennius ponavlja da je Brut bio sin Hisitiona i Alanov unuk, ali da je sam Alan bio sin Reje Silvije, koja je navodno bila prauka Eneje!
- Nadalje, Nennius izvodi i to "žensko podrijetlo" Alana i Bruta od Jafeta, ovaj put prema slijedu: Jafet > Juvan (dakle, opet biblijski Javan) > Flis > Dardan > Troi > Anhiz > Eneja > Askanije > Numa Pompilije > Reja Silvija > Alan > Brut.
- Razumije se, Nenniusov rodoslov Reje Silvije – majke Romula i Rema – uopće ne odgovara rimskoj legendi, u kojoj je Reja Silvija kći Numatora, kralja Alba Longe u 12. naraštaju poslije Silvija, sina Eneje i Lavinije. Nennius je umjesto Numatora postavio Numu Pompilija, tobožnjeg sina Enejinog sina Askanija, premda je u antičkim izvorima Numa bio drugi rimski kralj – poslije Romula!
- I odmah nakon što je ponudio svoje žensko rodoslovlje Alana i Bruta, od Jafeta do Reje Silvije, Nennius – ili sastavljač njegova djela – iznio je i vrlo tipičan opis rodoslovlja Jafetovih sedam sinova, očito prema tumačenjima Josipa Flavija i Izidora Seviljskoga: od Gomera su potekli Gali, od Magoga Skiti i Goti, od Madaja Mediji, od Javana Grci, od Tubala Iberi (Hiberei), Hispanci i Itali, od Mešaka Kapadokijci, od Tirasa Tračani.

Različita rodoslovlja kod Nenniusa (shema sadrži i proturječja)

- U nastavku, *Historia Brittonia* više-manje slijedi historiografsku tradiciju od Gildasa do Bede, i spominje rimsko osvajanje Britanije, pokrštenje Brita, napade Škota i Pikta, odlazak Rimljana iz Britanije i dolazak Germana.
- Spomenuto je i preseljavanje dijela Brita u Armoriku u sjevernoj Galiji, navodno za cara Maksima (Flavius Magnus Maximus Augustus, 335–388). U jednoj verziji rukopisa, to je opisano ovako:
Sada, armorički Briti, koji žive preko mora, pošli su tamo u pohod s tiraninom Maksimom. Zato što se nisu htjeli vratiti, opustošili su zapadne dijelove Galije i nisu ostavili na životu nikoga tko mokri uz zid. I uzevši njihove žene i kćeri za družice, svima su odrezali jezike, tako da nitko od njihovih nasljednika ne bi usvojio svoj materinski jezik. Zato ih mi nazivamo, na našem jeziku letewicion (= lledewigion), što znači polutih, jer govore nejasno.
- Vjerojatno je zanimljivo dodati da je Maksim bio rodom iz hispanijske Galicije; postao je vojskovođa u Britaniji (390), porazio je Pikte i Škote (381) i u dogovoru s ključnim rimskim carem Teodorijem I (r. 347, vl. 379–395) stekao je za par godina status zapadnog cara nad Britanijom i Galijom (383); Maksim je htio proširiti svoju vlast, ali to ga je dovelo napokon u sukob s Teodorijem, koji ga je porazio u bitci na Savi (388), blizu Siska.
- Inače, Nennius daje donekle drukčiji naglasak od Gildasa u svom komentaru o odlasku Rimljana iz Britanije, i o dolasku Germana: Rimljani su otišli jer su Briti prezirali njihovu vlast i odbili im danak, a Horsa i Hengist

stižu kao prognanici iz Germanije. Britski vladar Vortigern primi ih kao prijatelje i opskrbljuje odjećom i namirnicama, pod uvjetom da se bore protiv neprijatelja zemlje.

- Što se tiče podrijetla Horse i Hengista, i Nennius kaže da su potekli od Wodena (*Hors et Hengist... filii Guictglis, filii Guigta, filii Guectha, filii Woden...*), i on tu Wodenovu lozu nastavlja sve do Geta, "za koga kažu da je bio sin boga, ali ne [sin] svemoćnoga Boga i našega gospodina Isusa Krista"
- Vortigern, dakako, sve će se više nalaziti u položaju slabosti prema Saksoncima, i na to je – prema Nenniusu – nadodao grijeh kada je oženio vlastitu kćer i s njom dobio sina, zbog čega ga je osudio sav crkveni sinod.
- I zatim Nennius uvodi u svoju priču lik Ambrozija – uz jednu bitnu novinu.
- Ambrozije se pojavljuje kod Nennusa kao dječak koji predviđa sudbinsku borbu između crvenoga i bijelog zmaja:

Prvo je Vortigern – prema preporuci svojih 12 savjetnika htio sagraditi utvrdu u dalekoj pokrajini, kako bi se mogao zaštititi od opasnih ljudi koje je prihvatio. Ali gradnja nije uspjela. Materijal je svaki dan nestajao, pa su savjetnici rekli kralju da mora žrtvovati dječaka bez oca i poprskati tlo njegovom krvlju.

I našao se dječak, čija se majka zaklela da nikada nije općila s muškarcem. Dječak je rekao savjetnicima da će pod zemljom na kojoj kralj želi sagraditi svoju utvrdu naći jezerce, u jezercu dvije posude, u posudi šator i u šatoru dvije zmijske, jednu bijelu i jednu crvenu. I našli su dvije usnule zmijske, koje su se probudile i odmah se počele boriti međusobno. Dječak je onda rekao kralju da jezerce predstavlja svijet, da šator predstavlja njegovo kraljevstvo, da je crvena zmija kraljev zmaj, a bijela je zmaj naroda koji je već zauzeo velik dio Britanije. Dječak je predvidio da će ipak na kraju Briti protjerati Saksonce preko mora odakle su i došli.

Kralj je upitao dječaka kako se zove, i rekao je da se zove Ambrozije, i da mu je otac bio rimski konzul. Vortigern mu je onda predao grad (tj. mjesto utvrde), zajedno sa svim zapadnim pokrajinama Britanije.

- Ovaj opis već se uvelike razlikuje od prijašnjih spomena Ambrozija (Aurelijana) kod Bede ili Gildasa, i doista – Nennius nije izričito opisao Ambrozija kao vođu otpora protiv germanskih napadača.
- Tu borbu predvodit će prvo Vortigernov sin Vortimer, a poslije će je nastaviti Artur, ratni vođa (*Tunc Arthur pugnabat contra illos in illis diebus cum regibus Brittonum, sed ipse erat dux bellorum...*).
- Nennius nabroja 12 bitaka u kojima je Artur porazio Saksonce, pa tako i veliku bitku kod brda Badon (*monte Badonis*)... s pobjedom, koju je Gildas svojedobno pripisao Ambroziju Aurelijanu.
- Međutim, Saksonci/Sasi su dovodili pojačanja iz prekomorja, i na kraju Nennius prelazi na kratke opise vladarskih loza i uspona germanskih kraljevstava.

I što sada reći općenito o Nenniusovoj povijesti?

- Kao prvo, autor ili redaktor teksta jako se potrudio da dokaže rimsko-trojansko podrijetlo Brita, i da to podrijetlo uklopi u biblijsku shemu Tablice naroda.
- Drugo, autor ili redaktor poznao je antičke i ranosrednjovjekovne izvore, ali u nepotpunim preradama.
- U tom smislu, čini se da je polazio od tzv. "Franačke tablice naroda", tj. od jedne hipotetske genealogije (na temelju Tacitove prijašnje Tacitove podjele sinova "Mannus-a"), za koju se smatra da je mogla nastati u Bizantu negdje čak oko 520. godine.
- Međutim, tipično je da *Historia Brittonia* sadrži više proturječja.
- S druge strane, Nennius ili redaktor teksta najvjerojatnije se oslonio i na velške i irske narodne predaje, i to zacijelo u opisu naseljavanja Irske, možda i u opisu prelaska Brita u Armoriku – i zacijelo u prikazu Artura kao vođe britskog otpora.
- Naime, ima razloga pretpostaviti da je Artur bio poznat u britskom folkloru već u 6-7. stoljeću, iako je *Historia Brittonia* prvi povijesni tekst koji ga spominje.
- Napokon, *Historia Brittonia*, koliko god bila nesavršena u povijesnom smislu, svjedoči o jačanju britske ili velške svijesti, u doba kada je Britanija uvelike već pala pod vlast potomaka germanskih osvajača.

Galfrid iz Monmoutha i legenda o kralju Arturu

- Tri stoljeća nakon Nenniusa, u razvijenom srednjem vijeku, velški klerik Galfrid iz Monmoutha (1100–1155) sastavio je svoju "Povijest kraljeva Britanije", *Historia regnum Britanniae*, u kojem je doradio i uvelike proširio Nenniusovu knjigu.
- Galfrid je, dakako, koristio i druge izvore: pozvao se izričito na "drevnu knjigu na bretonskom jeziku" i, kao i Nennius, uveo je motive iz narodnih pjesama i priča.
- *Historia regnum Britanniae* isto kreće od Eneje, tj. od njegova "praunuka" Bruta (kod Galfrida Brut je unuk i ne sin Enejinog sina Askanija), koji je u prognanstvo doveden do Britanije uz pomoć božice Dijane. Galfrid zatim govori o drevnim kraljevima Britanije, od Lokrina (lat. Locrinus) i Gvendolene (lat. Guendoloëna / brit. Gwendolen, koja je tobože vladala u 11. st. pr. Kr.) do kraja Leira (u doba osnutka Rima; Shakespeareov Lear), i sve dalje, povezujući svoju povijest sve više s nekim stvarnim povijesnim događajima.
- U vrijeme Marija – mitskog kraja Britanije u doba rimske vlasti – Pikti su stigli u Britaniju "iz Skitije" (što odgovara Bedinom opisu). Pikti su uzeli žene iz Irske, i u daljnjem slijedu postali su neprijatelji Brita.
- Napokon Galfrid opisuje Vortigernov poziv Sasima, dolazak Horse i Hengista, i sukob između Brita i germanskih došljaka, tj. između crvenoga i bijeloga zmaja. I to će postati pozadina za razradu legende o Arturu, u kojoj će se pojaviti i tako znakovita ličnost poput čarobnjaka Merlina (prema velškom imenu Myrddin).

Crveni i bijeli zmaj

Slika iz kasnosrednjovjekovnog rukopisa Galfridove povijesti (desno).

Galfrid je preuzeo i Nenniusovu priču o dječaku Ambroziju, koji je otkrio Vortigernu tajnu o dvjema zmijama pod zemljom na mjestu gdje je kralj htio sagraditi svoju utvrdu, ali s tom razlikom da je dječak u toj Galfridovoj verziji bio mladi Merlin.

Smatra se da je Galfrid preinačio izvorno velško ime "Myrddin" u lat. "Merlinus" (Merlin), da bi izbjegnuo nezgodne konotacije izravne latinizacije, koja bi dala oblik "Mirdinus", ili još gore "Merminus".

- Dakako, Galfrid ipak nije bio prvi autor koji je poslije Nenniusa opisao Artura i njegovu družinu. Artur i Myrddin spomenuti su također u tzv. "Crnoj knjizi iz Carmarthena" (*Llyfr du Caerfyrddin*), najstarijem sačuvanom djelu na velškom jeziku, koja sadrži pjesme nastale vjerojatno u 11. i 12. stoljeću (iako je knjiga bila zapisana tek oko 1250. godine).
- No Galfridov rad uvelike je *popularizirao* tu tematiku.
- Poslije su je pjesnici i trubaduri doradili i prenijeli diljem Europe – Chrétien de Troyes (1135–1185) dodao je motiv Svetoga grala, likove Percevala i Lancelota, te smjestio Artura u Kamelot; anglonormanski pjesnik Wace (1115–1183) razvio je ideju o okruglom stolu, itd.
- Sve u svemu, arturijanska legenda postala je dijelom opće europske kulture, ali je imala i važnost za "nacionalne" identitete (u srednjovjekovnom smislu).
- Kao prvo, nema dvojbe da je poticala ponos Velšana i Kornvalaca, koji su se sve do početka 12. stoljeća često i dalje nazivali Britima (*Brythoniaid*).

- Štoviše, može se reći da je do sredine 13. stoljeća Wales bio u usponu, pa je stoga legenda o Arturu mogla poticati osjećaj privrženosti domovini (sve do sloma na kraju 13. stoljeća kada je engleski kralj Eduard I. pokorio velške zemlje).
- Nadalje, za kontinentalne Brite, tj. Bretonce, arturijanski ciklus bio je ključan, jer su iz Nenniusove, Galfridove i inih knjiga mogli iščitavati vlastito podrijetlo.
- Spomenuli smo već kako je *Historia Brittonum* objasnila nastanak Bretanje.
- I prema Galfridu, rimski vladar Maksimijan (= Maksim) osvojio je Armoriku u Galiji (na kraju 4. stoljeća) te naumio je naseliti iz Britanije.
- Za to je pozvao vođu Conana Meriadoca (= Conanus Meridiadocus), rekavši mu: "Ovo će biti druga Britanija, i jednom kada pobijemo starosjedioce, naselit ćemo je svojim rodом". I Briti su navodno poubijali sve muškarce, sagradili gradove i dvorce i naselili Bretanju svojim ljudima (*Historia regnum Britaniae* V:, 12-139).
- Inače, Galfrid, za razliku od Nenniusa, ne spominje rezanje jezika žena. No i ta se tema održala u velškoj pjesmi *Breudwyt Maxen Wledig* (= san Magnusa Maksima), koja kaže da su braća Cynan ap Eudaf i Gadeon osvojili dio carstva (= Armoriku) i odrezala jezike domaćih žena koje su trebale postati supruge njihovih vojnika, da ne bi iskvarile britski jezik muškaraca.
- Cynan ap Eudaf odgovara Conanu Meriadocu u Galfridovom djelu, i smatra se legendarnim utemeljiteljem Bretanje (u današnjoj sjeverozapadnoj Francuskoj).
- Ali Bretonci su imali i vrlo blisku vezu s epilogom priče o Arturu. Galfrid kaže da Artur nije umro na bojištu, nego je bio poveden na čudesan otok Avalon da liječi svoje rane. I napokon, kad je britski otpor oslabio i neprijatelj je osvojio zemlju, posljednji potomak Bruta, kralj Cadwallader, povukao se u Bretanju.
- Galfrid kaže da je kralj poslije naumio sa svojim ljudima opet zauzeti Britaniju, ali mu je anđeoski glas rekao da Bog više ne želi da Briti vladaju otokom, sve dok se Artur ne vrati.
- Glas mu je naredio da pođe u Rim do pape Sergija – i zatim je čuo obećanje da će jednom u budućnosti Briti ponovno zauzeti svoj otok. Pošao je u Rim, gdje mu je papa udijelio svetu potvrdu – i onda je umro, "u godini 689. od utjelovanja Gospodina".
- Prema obećanju danom Cadwalladeru, u Bretanji, više nego u drugim britskim područjima, osobito se snažno izrazio *mythomoteur* o povratku Artura. Razlog zacijelo treba tražiti u pritiscima od strane susjednih država, koje su ugrožavale položaj bretonskih elita.
- U svakom slučaju, kako je svojedobno istaknuo talijanski pjesnik i profesor književnosti Arturo Graf (1848–1913), izreka *Arturum expectare*, bila je označena kao *l'espoir breton* (tal. *speranza bretonne* u djelu Grafa, tj. "bretonska nada") i jedno i drugo imalo je značenje "uzaludno očekivanje".
- No možda je znakovito da su Bretonci dali velik broj vojnika Normanima prilikom njihova osvajanja Engleske 1066. godine.
- Bilo je to nekoliko desetljeća prije rođenja Galfrida iz Monmoutha, ali svakako se može pretpostaviti da su izrazi arturijanske tradicije već tada postojale. I uostalom, Normani su djelovali kao neka vrsta osvetničke sile protiv nasljednika Horse i Hengista.
- Na kraju su i Normani u Engleskoj prihvatili tradiciju o Arturu, koja je zajedno sa svim drugim implikacijama koje je poprimila, pomogla im, na stanoviti način, da učvrste svoj legitimitet.

Lebor Gabála Érenn

- "Knjiga o osvajanju Irske" (*Lebor Gabála Érenn*), ili češće "Knjiga o naježdama", još je jedno djelo koje se može smatrati i etnogenetičkim mitom i legitimacijom osvajanja novih zemalja.
- To je djelo zapisao nepoznat sastavljač negdje u 11. stoljeću, iako se sadržaj vjerojatno vrlo dugo razvijao.
- Uostalom neke teme javljaju se oko tri stoljeća prije kod Nenniusa, dok su druge možda bile razrađene

na početku (irske) kršćanske ere. Štoviše, iako se u tekstu nalaze tipični kršćanski motivi, ima i odjeka pretkršćanskih vjerovanja, što bi govorilo o utjecaju najstarijih irskih tradicija (tj. usmenih predaja)

- U svakom slučaju "Knjiga o naježdama" govori o pet naseljavanja otoka prije dolaska konačne populacije (tj. šeste po redoslijedu): Prve dvije seobe stigle su pradávnno, treću je vodio Nemed mac Agnomain, četvrtu su zajedno izveli narodi Fir Bolga, Fir Gálioín i Fir Domnann. U petoj su doplovila Plemena/društva božice Danú (*Túatha Dé Danann*), a u šestoj sinovi Míla Espanea.
- *Prva seoba* smještena je u vrijeme malo prije Potopa. Noa je navodno imao i sina Bitha, koga nije pustio u korablju, pa je Bithova kći, Cessair, savjetovala oca da podigne idol i da ga upita što treba učiniti. Idol im je rekao da trebaju napraviti vlastitu lađu da bi izbjegli Potop. Zatim su Bith, Cessairin muž Fintan i vodič Ladra, zajedno s 50 žena, krenuli u Irsku pod vodstvom Cessair. Međutim svi su poginuli u Potopu, osim Fintana, koji se pretvorio u lososa.
- *Drugu seobu*, tri stoljeća nakon Potopa, vodio je Partholón, sin Srúa, koji je bio potomak Noina sina Jafeta i unuka Magoga (o njemu je pisao i Nennius). Plovio je sa svojom družinom preko Sredozemlja te oko Gotije i Hispanije do Irske. Donio je u Irsku prve plugove i goveda. Ali nakon što se naselio, morao je ratovati s divovskom Fomorima, koji su napadali njegove ljude s mora. Pobijedio je Fomore, ali je poslije izbila kuga. Partholón i svi njegovi ljudi ubrzo su umrli, osim jednog čovjeka Tuana, koji je poslije preuzimao različita obličja životinja i tako uspio preživjeti do dolaska kršćanstva na otok.
- *Treću seobu*, trideset godina poslije, vodio je Nemed, sin Agnomaina iz Skitije (i njega je spomenuo Nennius). Njegovi ljudi krenuli su u četiri lađe preko Kaspije, ali samo je jedna lađa stigla do Irske. U Irskoj su ih napali Fomori, pa je Nemed morao napustiti zemlju, i tek će njihovi daljnji potomci uspjeti naseliti otok.
- *Četvrta seoba* uslijedila je dvije stotine godina nakon odlaska Nemeda: tada su na otok doplovili Fir Bolga, Fir Gálioín i Fir Domnann, koje se dovodi u vezu s Belgima, Galima i Damnonima (ili Dumnonima).
- *Peti doseljenici*, Túatha Dé Danann, Nemedovi potomci, porazili su najprije Fir Bolge, a poslije, uz pomoć boga Luga koji je doputovao iz prekomorja da ih vodi, svladali su i protjerali Fomore.
- *Na kraju* je i Danúinov narod (= Túatha Dé Danann) morao ustupiti mjesto pred naletom Míl Espaneovih sinova, koji su, prema predaji, krenuli iz Iberije nakon što su s vrha "Breogánova tornja" ugledali Irsku.
- Míl Espane isti je onaj "hispanski vojnik" odnosno "vojnik Hispanije" (*miles Hispaniae*) o kojem je pisao Nennius. Prema irskim izvorima, njegovo pravo ime bilo je Golam ili Galamh, i umro je u Hispaniji prije nego što njegovi sinovi pošli na put.
- Kaže se da su njegovi sinovi ugledali zelene livade Irske s vrha tornja koji je keltski kralj Breogán podigao na sjeveru iberijske Galicije.
- Zapravo je riječ o tzv. Heraklovom tornju (španj. Torre de Hércules), rimskom svjetioniku iz 2. st. n.e., nedaleko od grada La Coruña (i nacrtan na grbu toga grada).
- Nakon dolaska u Irsku, Mílovim sinovima pristupile su tri eponimne božice otoka: Banba, Fódla i Ériu.
- Amhairgin, vrač ili pjesnik doseljenika, uvjerio je Ériu da će Irska zauvijek nositi njezino ime, a ona je zauzvrat obećala da će zemlja zauvijek pripadati Gaelima (potomcima Mílovih sinova).
- No vrlo je važno mitsko tumačenje daljnje sudbine Plemena božice Danú (= Túatha Dé Danann).

"Heraklov toranj". Zgrada je bila obnovljena 1791. i danas je najstariji (rimski) svjetionik koji je i dalje u uporabi (foto: Alessio Damato, 2007).

- Prema "Knjizi o najezdama" i ona su bila prognana iz Irske, ali jedna druga i starija narodna predaja premjestila ih je u čaroban svijet prapovijesnih grobnih humaka, na irskom *sídh*.
- Tu su se preobrazili u vilenski narod *aes sídhe* (noivoirski *aos sí*), koji je katkad štitio i pomagao glavne junake staroirskih epova.
- Riječ je o vrlo jasnom primjeru psihoidejne adaptacije: da bi se lagodno osjećali u zemlji koju su osvojili, Mílovi sinovi, posljednji doseljenici, morali su nekako "prisvojiti" i magično ozračje, koje su nad tom zemljom ostavili njezini prijašnji žitelji.

Nordijski svijet (Saga o Ynglinzima)

- Vidjeli smo da je Jordan opisao Skandzu, tj. Skandinaviju, kao "tvornicu i maternicu naroda" (*officina gentium aut certe velut vagina nationum*).
- I iz te zemlje, prema različitim autorima, krenuli su preci Gota, Gepida, Burgunda, Ruga i drugih naroda.
- Izvori sadrže mnogo podataka o seobama (realnim ili fiktivnim) u stoljećima između kasne antike i početka srednjega vijeka, no kako smo vidjeli iz Bedinoga opisa stanja u Engleskoj u godini 731. – dotad su te seobe uglavnom prestale i dobar dio Europe se već smirio pod okriljem Crkve. Štoviše, iduće godine Karlo Martel (688–741) zaustavio je i "Saracene" kod Poitiersa, što je sve nekako najavljivalo mirnija vremena.
- Riječ o prvom vikinškom pohodu na Englesku, koji se često uzima kao početak nove ere napada iz europske periferije.
- Poslije Saracena, dakle, Vikinzi su krenuli u redovite pljačkaške i katkad također osvajačke akcije uz europske obale i rijeke. Dakako, u 10. stoljeću veliko područje zapadne i srednje Europe stradat će i od mađarskih napada, ali Mađari su se do kraja istoga stoljeća već etablirali u Panoniji, dok su vikinški napadi trajali više-manje dva-tri stoljeća – i u Škotskoj, navodno, sve do 13. stoljeća.
- Vikinzi su bili pomorske družine blisko srodnih sjevernogermanskih naroda, od kojih potječu etničke jezgre današnjih Norvežana, Šveda i Danaca, Islandčana i Ferojaca.
- Ali treba dodati da je stnord. riječ vikingr najvjerojatnije značila tek "pomorski nalet", i poznato je da su u vikinškim akcijama katkad sudjelovali i drugi narodi, primjerice zapadni i istočni Slaveni, Balti i Finci (prema jednoj tezi, Slaveni su oblikovali riječ "vitez", stcslav. вѣтѣзь/*vítězъ* upravo prema obliku "viking", što bi odgovaralo i glasovnoj promjeni kod Adama iz Bremena: piratae quos illi witingos appellant – 11. stoljeće).
- No družine iz redova sjevernogermanskih naroda bile su poznate i pod drugim imenima: 1) *væringjar* "zapisegnuti (ratnici/trgovci)", što je dalo strus. варяги i grč. Βάρανγοι ili Βαριάνγοι; 2) **rodmenn* "veslači", usp. fin. *ruotsi* "Švedi", i strus. Русь, "Rusi, Rusija", dok su na zapadu često bili poznati tek kao 3) "Sjevernjaci", stengl. *norþman*, lat. *normannus* (usp. *norðvegr*, "sjeverni put, Norveška").
- Ime "Normani" označit će od 10. stoljeća također vikinške naseljenike i njihove potomke (i sve domaće ljude) na području stare crkvene župe Rouena na sjeveru Franačke, koju je danski ili alt. norveški vođa Hrólfr (lat. Rollo, 846–932, kršten Robert) stekao 911. od franačkoga kralja Karla III. (vl. 898–922, nekada poznatog u hrv. historiografiji kao Karlo Glupi).
- Što se pak tiče etnogenetskih predaja, može se reći da su prva rodoslovlja u sjevernih Germana bila opjevana u narodnim pjesama upravo u vikinškom razdoblju, iako su se zacijelo temeljila i na prapovijesnim pretečama.
- U svakom slučaju, najstarije epske priče, ili "sage", nastale su na Islandu od 9-10. stoljeća, u vremenu naseljavanja otoka. I to je i logično, jer su u novoj zemlji Islandčani očito osjećali potrebu da utvrde svoje podrijetlo. Taj je kulturno-psihološki sklop zapravo sasvim u skladu s Chadwickovom tezom da migracija rađa epiku. I Islandčani su opjevali svoje junake i rodove koji su naselili otok, ali su se isto tako okrenuli prema svojoj izvornoj domovini.

- Doduše, smatra se da je davnu povijest Skandinavije prvi opjevao norveški skald/pjesnik Þjóðólfr iz Hvinira (oko 900 n.e.), premda se njegovo djelo *Ynglingatal* očuvalo samo u mlađim radovima: u "Knjizi o Islandanima" (*Íslendingabók*) i u "Povijesti Norveške (*Historia Norwegiæ*) iz 12. stoljeće... i pogotovo u ciklusu saga *Heimskringla* (= "Krug zemlje"), koji je u 12–13. stoljeću sastavio islandski pjesnik Snorri Sturluson (1178–1230).

U nastavku ćemo pratiti Snorrijev opis.

- Snorri prvo kaže da se sva prošlost dijeli na "vijek spaljivanja" (*brunaöld*) i "vijek grobova" (*haugsöld*), koji je počeo nakon što se Frej dao sahraniti pod grobnim humkom u Uppsali, što je poslije učinio i danski kralj Dan Ponosni. Pa ipak, čak i poslije toga, Nordijci su navodno dugo spaljivali svoje mrtve.
- Nadalje, Snorri opisuje svijet: "krug zemlje" okružuje ocean, i u kopno su se urezala mora. Istočno od Crnoga mora (od rijeke Tanaisa/Tanakvisle) nalazi se Azija, na zapadu Europa (ili Eneja), i na sjeveru se prostire "Velika ili Hladna Švedska" (isl. *Swíþjóð*), koju je Snorri po svoj prilici povezo sa Skitijom, za razliku od "Male Švedske", tj. Švedske u Skandinaviji.
- U svakom slučaju, u Aziji se nalazila zemlja Asa (*Æsir*), i njihova prijestolnica Asgard (*Ásgarðr*), u kojoj je vladao Odin. Iz Asgarda Odin je poveo svoje Ase u napad na zemlju Vana (*Vanaland*), ali su Vani (*Vanir*) bili spremni za udar i rat je završio sporazumom. Suprotstavljene strane razmjenile su taoce, i u toj razmjeni Vani su dali Asima Njorda (*Njörðr*) i njegova sina Freja (*Freyr*).
- Zatim, u doba kada su Rimljani osvajali svijet, Odin je napustio Asgard i krenuo na put: prvo je pošao u Gardariku (*Garðaríki*), nakon toga u zemlju Sasa, koju je osvojio i posvuda postavio svoje sinove za vladare. Poslije se naselio na otoku Fyn (dan. Odense), i napokon kod Stare Sigtune, uz jezero Lög (*Mälaren*).

Odin

Lik konjanika s kacige iz 7. stoljeće, nađene u švedskom Upplandu, koji se obično tumači kao rani prikaz Odina.

Riječ je o predmetu iz vendelske ere (550-793), zadnjeg razdoblja (željeznodobne) prapovijesti Skandinavije prije početka vikinške epohe.

- Istodobno Njord se naselio u Noatuni, Frej u Uppsali, Heimdall (*Heimðallr*) iz družine Asa u Himinbjörgu, Odinov sin Tor (*Þórr*) u Trudvangu (*Þrúðvangar*) i njegov drugi sin Baldr u Breidabliku (*Breiðablik*).
- Snorri, kao kršćanin, nije mogao napisati da su Asi i Vani bili bogovi, ali je rekao da su ljudi prizivali Odina kada bi bili u nevolji – i opisao je Odinov čudesne sposobnosti: mogao je stvoriti strašne ratnike (= berserkere); mogao je preuzeti obličje ptice, zvijeri, ribe ili zmije; imao je dva gavrana (= Huginn < stnord. *hugr* "misao", i Muninn < *munr* "pamet, um / = sjećanje"), koje je naučio govoriti i koji su mu svašta pričali; poznavao je rune, čarolije i sudbine ljudi.
- I zbog svega toga narod ga je štovao kao boga, i on mu je donosio zakone, i učio kako trebaju spaljivati mrtve da bi dospjeli u Valhalu.
- Ljudi su navodno plaćali Odinu danak da bi zaštitio zemlju i prinosio žrtve za urod. A kada je umro u Švedskoj, "od bolesti" prema Snorriju, povjerovali su da se vratio u Asgard, gdje i dalje vječno živi.

- *Poslije Odina*, vlast je naslijedio Njord i zatim Frej, koji je podigao veliko svetište u Uppsali. I tu Snorri dodaje da se Frej zvao i Yngvi, pa tako doznajemo zašto se iskonska dinastija skandinavskih kraljeva nazivala *Yngling*.
- Inače, ime "Frej", prema jednoj tezi, znači samo "gospodar", pa su komentatori predložili da je Frejova prvo ime bilo Yngvi, što bi odgovaralo pragerman. obliku **ingwaz*, potvrđenom u Tacitovom etnonimu Ingevona (potomaka Manna).
- I osim toga, na jednoj gotskoj ogrlici (ili torku) iz Pietroasse u Rumunjskoj iz 4. st. (tzv. "Prsten iz Pietroasse") nađen je runski natpis, koji je bio protumačen kao: gutanī [i(ng)]wi[n] hailag, "Ingwinu (= Yngviju), gotskom. Sveto".
- U nastavku Snorri se usredotočio na zgođe kraljevskih nasljednika Yngvija, i taj se dio "Krug zemlje" stoga naziva "Saga o Ynglinzima" (*Ynglinga saga*).
- Ta saga sadrži vrlo mnogo zanimljivih detalja, no za naše svrhe treba spomenuti samo neke:
 - Poslije Freja-Yngvija, 7. kralj u Uppsali bio je Domar (Dómarr), koji je oženio sestru Dana Ponosnoga, po kojemu je Danska dobila ime.
 - Deveti kralj bio je Dag, koji je znao ptičji jezik i imao vrapca koji mu je svašta pričao. Ali jednom je netko u primorju ubio vrapca, i "u osveti" Dag je razorio zemlju Gota i otjerao njihov narod.
 - Već od 13. naraštaja poslije Yngvija spominju se odlasci ljudi u vikinške pohode, i u jednom takvom napadu na zemlju Esta navodno je umro 20. kralj, Ingvar.
 - Ingvarov sin, Enund (Önundr), 21. kralj poslije Yngvija osvetio je oca i razorio zemlju Esta, no Snorri kaže da se u njegovo vrijeme narod već jako namnožio i da je Enund, da bi raširio narod, počeo krčiti šume i graditi putove kroz šume, močvare i gore, pa je zato bio nazvan "Enund krčitelj" (*Brautönundr*). Kaže se da je podizao dvorove diljem Švedske
 - I to je nekako dovelo do uspona zasebnih vladara i do podjele u zemlji. Zato je 22. Ynglingovac, Enundov sin Ingjald (čije ime znači dosl. "loš vladar"), pokušao učiniti preokret. Pozvao je sve švedske vladare u Uppsalu na gozbu, i dok su poslije ležali pijani po dvoru, dao je dvor zapaliti. Ubio je tako dvanaest vladara i stekao ime "Ingjald Podmukli". No uslijedila je pobuna u kojoj je Ingjald stradao na sličan način – sažgan u svom dvoru u Uppsali.
- I tako se, prema Snorriju, okončilo dugo razdoblje nadvlasti Ynglinga u Uppsali, i počela je povijest Norveškoga kraljevstva.
 - Naime, kada je vođa pobune, Ivar "Širokih Naručja" iz Skanije, osvojio Švedsku, Ingjaldov sin Olaf – 23. Yngling po redu – doznajući za očevu smrt te da većina Šveda želi protjerati Ynglinge, skupio je svoju družinu i pošao u zemlju između jezera Vänern i Norveške, koju su prozvali Värmland. Tu su Olafovi ljudi krčili šumu, zbog čega je Olaf dobio nadimak "Olaf drvosjek" (Óláfr trételgja).
 - Ali kako je Ivar u Švedskoj proglašavao sve više ljudi izvan zakona, mnogi su se pridružili Olafovom narodu, što je dovelo do krize. Jedna loša ljetina dovela je do gladi, i narod je spalio Olafa u svom domu kao žrtvu Odinu.
 - Drugi su zaključili da je glad nastupila zbog previše naroda u Värmlandu, pa su pošli kroz Eidsku šumu i prešli u norvešku pokrajinu Soløyjar (danas Solør), gdje su za kralja izabrali Olafova sina Halfdana "Bijele Noge" (Hálfdan hvítbeinn). On je poslije proširio svoju vlast na dobar dio okolnih pokrajina (Hedemark, Toten, Hadeland i dio Vestfolda).
- Snorrijeva "Saga o Ynglinzima" završava nekoliko naraštaja poslije Halfdana, i zatim se *Heimskringla* nastavlja kroz sage pojedinačnih norveških kraljeva, sve do Magnusa V. (1156–1184).
- No za nas je važno primijetiti samo da je sedam naraštaja nakon Halfdana "Bijele Noge", njegov izravni nasljednik Harald Ljepokosni (Haraldr Hárfagri r. oko 850, u. oko 933) zavladao 872. u Vestfoldu, i na kraju je 930. (tj. nakon više desetljeća) predao kraljevsku vlast jednom od svojih sinova.
- Harald je negdje tijekom 880-ih porazio svoje protivnike i po prvi put ujedinio sve male kneževine u zemlji u jedno kraljevstvo.
- No u kršćanskoj srednjovjekovnoj shemi to nije označavalo krajnju pobjedu, jer je Norveška još dugo vremena ostala više-manje poganska.
- Tek je Haraldov prapraunuk, Olaf Haraldsson, ili Olaf Debeli (Óláfr Digre, 995–1030), uspio osigurati kristijanizaciju Norveške, za što je bio proglašen svecem, i 1163. godine Crkva mu je posmrtno

dodijelila naslov "vječiti kralj Norveške" (*rex perpetuus Norvegiae*).

- Sve u svemu Snorrijeva *Heimskringla* nudi vrlo široku lepezu događaja i ličnosti iz vremena oblikovanja i uspona sjevernogermanskih naroda, i to u svjetskom kontekstu koji je i vrlo pokretan i obuhvaća golem prostor: Švedsku, Norvešku, Island i Grenland, Englesku, Franačku, Poljsku, Rusiju, itd.
- Snorri je svakako koristio mitsku i/ili folklornu građu, o čemu svjedoči "Saga o Ynglinzima", koja je bila preuzeta uvelike od Þjóðólfra, ali u drugim dijelovima moglo bi se reći da se njegova *Heimskringla*, za razliku od (recimo) mnogih razrada legende o Arturu, već uvelike približava "objektivnoj" historiografiji.
- S druge strane, Snorri zapravo nije govorio izravno o podrijetlu naroda, iako je spomenuo dolazak Odinovih Asa iz Azije, ukazao na dodire među različitim područjima, pratio rodoslovlja i označio neke razvojne procese.
- U tom smislu, zanimljivo je Snorrijevu shemu razraditi i prema kronologiji.
- Primjerice, ako brojimo naraštaje unatrag od Haralda Ljepokosoga, uzevši 900. n.e. kao oznaku njegove vladavine, na temelju triju hipotetskih trajanja razmaka između naraštaja: A) 20 godina, B) 25 godina i C) 30 godina, dobili bismo ove usporedbene "kronološke" mogućnosti:

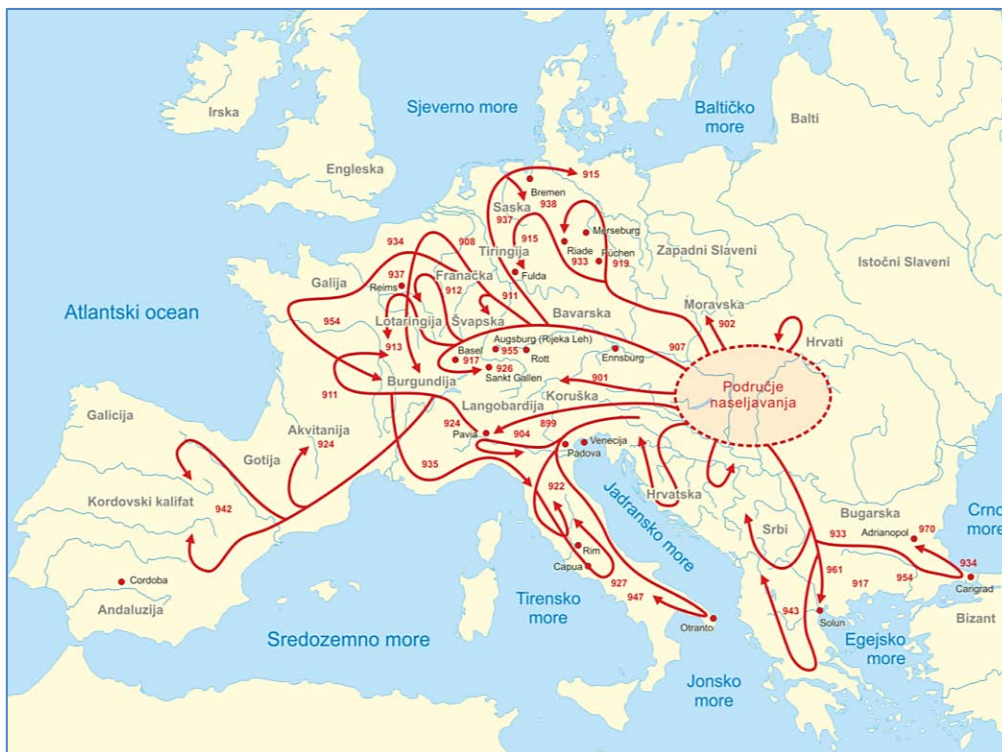
Naraštaji prije Haralda	A (20 godina)	B (25 godina)	C (30 godina)
32. Odin	260. Goti, Kvadi, Sarmati	100 Trajan	-60 Cezar
23. Dan Gordi	440 Atila	325 Konstantin	210 Severi
21. Dag	480 Ostrogoti	375 Huni	270 Alamani
9 Enund krčitelj	720 Karlo Martel	675 Pipin Stari	630 Dagobert
8 Yngyald	740 Poitiers (732)	700 Franci pokorili Frize	660 Zadnji Merovinzi

- Od tih mogućnosti, čini se da je prva (najkraći razmak) najzanimljivija, jer bi smjestila Odinov dolazak u vrijeme markomanskih ratova, kada su Sarmati označili vezu s Istokom, a raspad središnje vlasti Ynglinga dogodio bi se svega 50-60 godina prije početka vikinškog razdoblja.
- Međutim, na kraju treba reći da Snorri nije bio samo povjesničar, nego i pjesnik, ali i političar, koji je proveo mnogo vremena na norveškom dvoru, i u krajnjoj liniji sva priča o Ynglinzima – od Odina ili Yngvija – poslužila je da legitimizira vlast norveških kraljeva. (Uostalom, vidjeli smo da su i anglosaski kraljevi vodili svoje podrijetlo od Wotana = Odina).

Srednjovjekovne zamisli o podrijetlu Mađara

- Mađari, poput Vikinga, pojavili su se u europskoj povijesti kao napadači, koji su poharali veliko područje kontinenta: na sjeveru do Saske i Galiје, na zapadu do Akvitanije i Kordovskoga kalifata, na jugu do Apulije i Grčke.
- I zato su u 10. stoljeću mnogi kršćani molili Boga da ih zaštiti ne samo od bijesa Vikinga, nego i "od strelica Mađara" (*sagittis hungarorum libera nos Domine*).
- O ranoj povijesti Mađara možemo čitati iz više suvremenih izvora, primjerice iz djela Regina iz Prüma (u. 915), Liutpranda iz Cremone (922–972), cara Lava VI. (866–912) i Konstantina VII. Porfirogeneta (905–959).
- Liutprand je imao i osobni odnos prema Mađarima, koji su opljačkali i spalili njegovu rodnu Paviju kada je imao svega četiri godine.
- U tim tekstovima, Mađari se pojavljuju pod različitim imenima. U latinskim spisima rabe se oblici Ungri, Hungri, Ungari i najčešće Hungari, koji su po svoj prilici potekli od slavenske recepcije imena bugarskih Onogora, stcslav. ѡгри (Qgri > polj. Węgrzy, rus. венгры, hrv. Ugri), i asocijacije s imenom Huna, koji su nekoliko stoljeća prije vladali u Panoniji.
- U bizantskim tekstovima također se pojavljuje oblik Οὔγγροι (kod Lava VI.), ali se Mađari u 10. stoljeću

češće nazivaju "Turcima" (Τούρκοι), iako Porfirogenet dodaje da su se nekada nazivali Σάβαρτοι άσφαλοι, što je eventualno povezano s imenom turskih Sabira, koji su živjeli sjeverno od Kavkaza prije prodora Avara s istoka. Dakako, u nekim tekstovima Mađari su poistovjećeni i s Avarima – koji su također, u svoje vrijeme, bili katkad nazvani "Hunima".

Mađarski pohodi u 10 stoljeću.

- Inače, nema uopće dvojbe da su Mađari koji su stigli u panonsku nizinu bili vrlo mješovit narod, što je bilo tipično za stepske skupine. U mađarskom rječniku su se do danas zadržale mnoge zapadnoturske, tj. (turko-)bugarske pozajmice, što svjedoči o simbiozi s Onogurima i drugim bugarskim skupinama, a smatra se da ima i hazarskih i iranskih (sarmatskih/alanskih) posuđenica.
- Ugrofinska osnova mađarskoga jezika nije bila poznata sve do kraju 15. stoljeća, pa su zato te "turske" jezične veze, zajedno s informacijama o životu Mađara i podacima o njihovom stepskom podrijetlu logično doveli bizantske autore do zaključka da je riječ o "Turcima" – kao što su iste naznake, i sličnosti u imenu i u području naseljavanja potaknuli zapadne autore da ih povežu s Hunima.
- Prvi sustavan opis korijena Mađara dao je Porfirogenet, u 38. poglavlju djela *O upravljanju carstvom*, koje nosi naslov "O rodoslovlju naroda naroda turskoga i odakle potječe".
- Prema Porfirogenetu:

Mađari (= Turci) nekada su živjeli blizu Hazarije, u zemlji koja se zvala Lebedija (Λεβεδία), prema imenu njihovog prvog vođe Lebedije (Λεβεδίας). Tada su se još zvali Sabartojasfali. Imali su sedam plemena. Hazarski kagan jako je cijenio Lebedija i dao mu je za ženu plemenitu Hazarku, no dogodilo se da je brak bio bez poroda. Poslije su Pečenjezi napali Hazare, ali su bili potučeni i naselili su se u zemlji Mađara. Izbio je sukob s Pečenjezima, i dio Mađara pošao je na istok u Perziju (gdje se "do danas" nazivaju Sabartojasfali), dok su drugi pošli pod vodstvom Lebedija u zemlju Atelkuzu (Αελκούζου). Kagan je htio postaviti Lebedija za vladara nad Mađarima, ali je ovaj odgovorio da nije više dovoljno jak za vlast, i predložio je da se ustoliči vojvoda Almoš (Αλμούτζης) ili njegov sin Arpad (Αρπαδής). Mađari su izabrali Arpada za vladara i podigli ga na štit "po običaju i zakonu hazarskom". Poslije su Pečenjezi napali Mađare, pa su se oni preselili u Veliku Moravsku, prognali stanovništva i tu se naselili.
- Porfirogenetova zemlja Lebedija ostaje do danas nepoznata, premda se obično prepostavlja da se nalazila negdje sjeverno od Hazarije, između Azova i Dona, dok se pak Atelkuzu locira na zapadu

Pricrnomorske stepe. Porfirogenet je nabrojio njezine rijeke: Βαρούχ (Dnjepar), Κουβοῦ (Bug), Τροῦλλος (Dnjestar), Βροῦτος (Pрут) i Σέρετος (Seret).

- Po svoj prilici, ova priča – iako nije osobita – odražavala je barem neke mađarske predaje, koje je dvor u Carigradu doznao ili izravno od mađarskih informanata, ili posredno od svojih agenata. Uzevši u obzir relativno mali vremenski razmak između vremena doseljavanja u Panoniju i nastanka Porfirogenetova opisa, ne bi trebalo previše posumnjati u povijesnost Almoša i Arpada, ili u pretpostavku da su se Mađari oblikovali kao plemenski savez na periferiji hazarske države.
- Druga je stvar, možemo li povjerovati u postojanje vođe pod imenom Lebedije, ili u tvrdnju da su se Mađari nekada zvali drukčije.
- Porfirogenetov opis u osnovi nije mit (u smislu izmišlene priče, jer doista odražava "mogućnosti vremena").
- Drugdje u svom tekstu car-pisac će spomenuti i događaje koji će poslije ponoviti mlađi ljetopisci – primjerice, da su Pečenjezi napali mađarski tabor dok su se Mađari nalazi na vojnom pohodu, što je potonje navelo na odluku da se presele u Panoniju (*O upravljanju carstvo*, 40).
- Međutim, u Porfirogenetom djelu još nema traga o glavnoj srednjovjekovnoj predaji o Mađarima kao nasljednicima Atila.
- Priča o nasljedstvu Atila po svoj prilici je nastao iz asocijacije Mađara s Hunima u zapadnim/latinskim izvorima.
- To bi značilo da je riječ o izvanjskom *učenom* utjecaju. Ipak, ne možemo sasvim isključiti mogućnost evolucije među samim Mađarima, i to prije svega zbog bugarskih utjecaja. Uostalom, spomenuli smo utjecaj (turko)bugarskoga jezika na Mađare.
- U *Imeniku bugarskih kanova* prvi kan nazvan je Avitohol, iz roda Dulo, koji je živio 300 godina i zavladao u godini *dilom tvirem*; drugi kan bio je Irnik iz roda Dulo, živio je 108 godina i zavladao u godini *dohs tvirem* [...] Kurt iz roda Dulo vladao je 60 godina, i godina mu je bila *šegor vjačem*. Potom je na Dunav prišao knez Asperuh iz roda Dulo. Bio je knez 61 godina i godina mu je *vereni alem*, itd.
- Tekst nam je poznat iz jedne kasne verzije iz 15. stoljeća:
Авитохолъ жыть лѣтъ 300, родъ емоу Дуло, а лѣтъ ем(у) диломъ твиремъ.
Ирникъ жить лѣтъ 100 и 8 лѣтъ, родъ ему Дуло, а лѣтъ ему дохсъ втиремъ. [...]
Куртъ 60 лѣтъ, дрѣжа, родъ ему Дуло, а лѣтъ ему шегоръ вѣчемъ. [...]
И потомъ приде на страну Дуная Исперихъ князь, тожде я доселѣ
Есперихъ князь 60 и одно лѣто, родъ ему Дуло, а лѣтъ ему верени алемъ.
- Razumije se, 15. stoljeće davno je poslije vremena o kojemu govorimo, ali odmah se vidi da je tekst jako konzervativan, i da je zadržao (turko)bugarska imena za kalendarske godine: *dilom* (= tur. *yılan*), *dohs* "vepar, svinja" (tur. *domuz*), *šegor* "vol" (usp. tur. *siğır*, "divlje govedo, tur), *vereni* "vuk".
- Avitohol i Irnik u imeniku odgovaraju Atili i njegovom trećem sinu Ernahu (grč. Ἑρνάχ), Kurt odgovara Kubratu, vladaru Velike Bugarske u Pricrnomorju, dok je Asparuh njegov sin, koji je 680-681. utemeljio Podunavsku Bugarsku (u zemlji "Sedam slavenskih plemena").
- I doista ima osnove u tezi da su ostaci Huna našli utočište među Bugarima u Pricrnomorju, nakon što su Atilini sinovi doživjeli poraz od svojih bivših germanskih saveznika u Nedavskom boju (454).
- Možda su Mađari poslije "oteli" od Bugara nasljedstvo od Atila, ili je po mogućnosti nešto od hunske tradicije prešlo izravno na njih, zbog njihovih veze s bugarskim Onogurima.
- Mađari su razmjerno brzo uspjeli promijeniti mišljenje Europljana o njima. Na početku 10. stoljeća predstavljali su odličena užasa i nasilja, ali nakon što ih je car Oton Veliki (915–973) porazio u boju na rijeci Lech (955), knez Geza iz roda Arpadovića (945–997) promijenio je taktiku i poduzeo prve mjere da *integrira Mađarsku u kršćansku zajednicu*.
- Geza nije odmah napustio poganska vjerovanja – premda se krstio, no u njegovo vrijeme kršćanstvo se počelo širiti po Mađarskoj, što će njegov sin Vajk, budući kralj Stjepan I (vl. 1000–1032), dovesti do kraja.
- I s tom promjenom, zbilo se i nešto drugo. Nakon preobraćanja, zamišljena veza Mađara s Hunima

prestala je biti oznaka divljaštva i postala je razlog za ponos.

- Atila, "bič Božji", postao je plemeniti predak.
- Točno kada se to dogodilo nije jasno. Možda prije pokrštenja, ukoliko ima neke osnove u bugarskoj vezi, ali je sigurno da je do kraja 12. stoljeća "hunski mit" bio poprilično ukorijenjen.
- Najstariji mađarski ljetopis, *Gesta Hungarorum*, koji se pripisuje "Anonimu", tj. neimenovanom autoru koji je nekada bio u službi kralja Bele III. (1172–1196), polazi i od te priče, iznoseći osim toga detalje iz poganskih mađarskih predaja, iz kršćanske tradicije, kao i neke podatke poznate iz starijih izvora.
- Povjesničari su u pravilu vrlo skeptični u odnosu na Anonimov rad, premda je čak i u novije vrijeme katkad poslužio u političke svrhe (ne samo mađarske).
- Na početku svoga djela Anonim spominje da su Mađari, pod vodstvom sedam ljudi nazvanih "Hetumoger" (= mađ. Hétmagyar, "sedam Mađara", usp. Porfirogenetov spomen "sedam plemena") krenuli iz Skitije, odnosno iz zemlje koja zove se Dentumofer i koja se širi prema istoku do rijeke Dona.
- Na istoku od Skitije živjeli su narodi "Gog i Magog" koje je Aleksandar Veliki tamo zazidao (riječ je o srednjovjekovnoj legendi da je Aleksandar zatvorio Goga i Magoga iza kavkaskih vrata).
- No poslije Anonim kaže da je prvi kralj Skitije bio Magog, sin Jafeta, i da su ljudi prema njemu dobili ime Moger, što će reći Mađari – i da je iz njihova kraljevskog roda potekao "znameniti i veliki kralj Atila", koji je 451. izišao iz Skitije, ušao u Panoniju, protjerao Rimljane i postavio svoj dvor na Dunavu!
- Eto, tu je već mit o Atili i Mađarima naznačen!
- Anonim zatim nastavlja i kaže da je od kralja Magoga potekao Vgek (Ügyek), otac kneza Almoša – od koga svi mađarski kneževi i kraljevi potječu.
- Sedam vođa, nakon što su podredili Slavene, navodno su zauzeli grad Hungu, i tu su ostali jedno vrijeme prije nego što su pošli u Panoniju. Almoš je postao knez Hungua, odnosno Hunguara (što odgovara mađ. imenu Ungvár za Užgorod), i od tog naslova postali su poznati kao "Hunguari".

Kolut koji predstavlja lik Atila, Badenski zemaljski muzej, Karlsruhe (1856).

Turul (9. stoljeće).

- U nastavku Anonim govori o začecu Almoša, prije odlaska naroda u Panoniju – i po svoj prilici ta priča ima osnove u mađarskim poganskim mitovima.
- U 819. godini n.e. vođa Vgek iz roda Magoga, uzeo je ženu po imenu Emesa, koja mu je rodila Almoša. Međutim, Anonim kaže da je Emesa prije začeca sanjala da ju je oplodio sokol, i da će iz njezine materice izići silna struja slavnih kraljeva, ali jedino kada se narod preseli u drugu zemlju.
- Iako to Anonim izričito ne kaže, riječ je o mitskoj ptici "Turul", vjerojatno vrsti sokola ili jastreba (mađ. riječ turul turskog je podrijetla i označuje tek "pticu grabilicu"), koja je obično prikazana na vrhu drveta života i koja je postala totem Arpadova roda.
- Emesa je rodila Almoša, i još u staroj postojbini Almoš se oženio djevojkom iz te zemlje, koja mu je rodila sina Arpada.

- Vođe Mađara odlučili su otići u drugu zemlju, i tada su doznali da je Panonija nekada bila zemlja kralja Atila, "koji je bio iz roda iz kojega je knez Almoš, otac Arpada, potekao".
- I prije odlaska u novu zemlju, sedam mađarskih vođa – Almoš, Eleud, Cundu, Ound, Tosu, Huba i Tuthutum (mađ. Álmos, Előd, Kend, Ond, Tas, Huba and Tétény) zakleli su se na vječitu vjernost Almošu (= Almošovom rodu).
- Godine 884. n.e. krenuli su napokon iz Skitije na zapad prema Panoniji, zajedno sa sedam plemena Kumana i uz pomoć od Rusa (Rutena) i naselili prvo mjesto koje su nazvali Muncas (Munkács) – i to zbog "muka" koja su morali pretrpjeti u obrađivanju zemlje.
- Slaveni, koji su živjeli u zemlji, uvelike su se preplašili kada su doznali da je Almoš iz roda Atila, pa su mu se dobrovoljno podredili.
- Poslije je Almoš, još za života, predao vodstvo nad Mađarima svom sinu Arpadu.
- Anonim nastavlja svoju priču, dodajući različite fantastične ili anakronične sadržaje (primjerice da su vođe Bulscú, Lél i Botond, prešli "Peturgoz" na rijeci Kupi i stigli do Save te zauzeli Zagreb, Požegu i Valku = Vukovar).
- No najvažnije elementi u ljetopisu već su spomenuti – i osim jasnog naglaska na srodstvo s Atilom, i magičnog podrijetla Almošovog i Arpadovog roda, možemo prepoznati motive "obećane zemlje".
- Štoviše, hunsko nasljeđe legitimiziralo je osvajanje Panonije.
- Stotinjak godina poslije Anonima, Šimun iz Keze (Simon Kézai) nastavio je priču dalje, u svojoj povijesti pod naslovom *Gesta Hunnorum et Hungarorum* (1284).
- Prema Šimunu, dvojica braće, Hunor i Magor, rodili su se u Skitiji, i bili su sinovi Menrota, tj. bibl. Nimroda!
- Zatim, put na zapad, u Europu, pokazala im je "životinja vodilja".
- I tu će Šimun preuzeti stari motiv:
 - Naime, još je u 5. stoljeću kršćanski pisac Sozomen (400–450) zabilježio da su Huni i Goti živjeli jedni kraj drugih na samom kraju svijetu, oko Meotidskog jezera, ali da nisu to znali, sve dok jedan vol, bježeći pred hunskim lovcima, nije pokazao Hunima put preko vode, pa su povelj vojsku i porazili Gote.
 - Poslije je Prokopije (500–560) primijenio tu priču na Bugare, tj. na dva mlada kimerijska lovca (Utrigur i Kutrigur) koja su pratila srnu, i napokon je Jordan zapisao da su dva hunska lovca slijedila košutu preko Meotide.
- Prema Šimunu, Hunor i Magor pošli su u lov i uočili čudesnoga bijeloga jelena, koji im je pokazao put preko Meotidskog jezera.
- I kada su stigli na drugu stranu oženili su dvije kćeri Dule, kralja Alana. Iz braka s Alankama, od Hunora je potekao Atila i od Magora Almoš, Arpadov otac.
- Ova verzija je znakovita, jer ukazuje na stapanje hunskih, bugarskih i iranskih (alanskih) utjecaja. Dakako, može se pretpostaviti da su djevojke zapravo trebale biti Bugarke, i ne Alanke, iz kneževskog roda Dulo.
- No Šimun je učinio jednu "ideološku" pogrešku! Pokušavajući uvrstiti Mađare u biblijsku Tablicu naroda, prilično je nezgodno povezao Hunora i Magora (inače Magoga kod Anonima) s Nimrodom.
- U Starom zavjetu Nimrod je bio iz roda Hama, i osim toga zbog njegove oholosti (prema kasnijim tumačenjima) ljudi su pokušali podići babilonskog tornja, što je dovelo do jezične podjele čovječanstva.

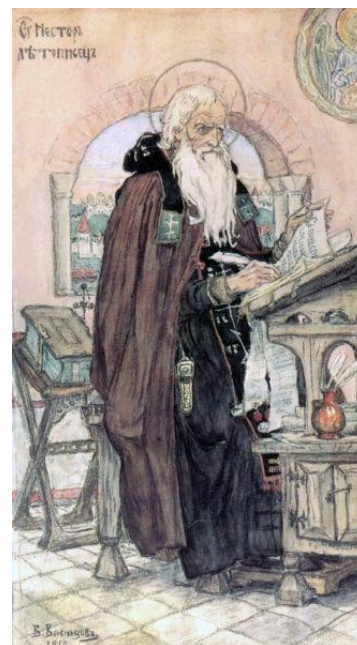

Hunor i Magor love bijelog jelena (mađ. Fehérszarvas), *Chronicon Pictum*, 1360)

- Međutim, priča koju je ponudio Šimun iz Keze postala je vrlo popularna, i u 14. stoljeću ponovio ju je autor "Oslikane kronike", lat. *Chronica Picta*, ili *Chronica de Gestis Hungarorum* (1360), koji se predstavio kao Marko iz Kalta.
- No u "Oslikanoj kronici" Hunor i Magor nisu sinovi Menrota, tj. Nimroda, nego Jafeta. Takvo je rodoslovlje svakako bilo prihvatljivije.
- U 15. stoljeću Ivan iz Turca (Johannes de Thurocz, 1435–1489) uvrstio je hunsko-mađarsku legendu u svoju "Kroniku Mađara" (*Chronica Hungarorum*), a na početku 16. stoljeća István Werbőczy (1465–1541) iskoristio je "skitsko" nasljeđe u svojim hvalospjevima mađarskoga plemstva i zakona.
- U međuvremenu je Eneja Silvije Piccolomini (1405–1465), od 1458. papa Pio II., iznio pretpostavku da je mađarski jezik srodan jezicima naroda u zapadnom Sibiru, Vogula i Ostjaka (Mansija i Hantija), što je označilo početak ugrofinskog jezikoslovlja – i bitno drukčijeg traženja korijena Mađara.
- Međutim, tradicija o hunskom nasljeđu trajala je sve do 19. i 20. stoljeća!
- Uostalom, tekst današnje mađarske državne himne, koji je 1823. sastavio Ferenc Kölcsey (1790–1823), izričito ističe hunsko podrijetlo, i po toj logici Božjeg prava na panonsku domovinu.
- Prva dva retka glase "Mađarima, Bože, pruži / Izobilje, radost, sreću..." i u prvoj rečenica u drugom stihu kaže se: "Precima si pomogao / Na Karpate stići prvi / Domovinu lijepu dao / Bendeguzovoj si krvi..."
- I tko je Bendeguz? Nitko drugi nego otac Atila – tj. Mundzuk, koga su Mađari u srednjem vijeku nazivali "Bendeguz", a Turci "Boncuk".

Povijest minulih ljeta (Nestorova kronika)

- Slaveni nisu osobito dobro prošli u mađarskim ljetopisima, no već negdje na početku 12. stoljeću, u Spiljskom samostanu u Kijevu (Киево-Печерська лавра) nastala je "Povijest minulih ljeta" (*Повѣсть временныхъ лѣтъ*), koja je smjestila i Slavene u Tablicu naroda, i opisala kako su se preselili u svoje zemlje.
- Dakako "Povijest minulih ljeta" opisuje ponajprije zbivanjima među istočnim Slavenima, u državi koju danas nazivamo Kijevskom Rusijom.
- Autorstvo teksta pripisuje se redovniku Nestoru (oko 1056–1114), koga je Ruska pravoslavna crkva poslije proglasila svetim.
- Do nas su stigla dva dobro očuvana primjera toga djela: Lavrentijski rukopis iz 1377. i Ipatjevski koji je bio dovršen 1420-ih godina.
- Nestor počinje svoju priču, kako je bilo uobičajeno, s podjelom svijeta između Noinih sinova Šema, Hama i Jafeta (Симъ, Хамъ, Афетъ).
 - Šem je pošao na istok, do Perzije, Baktrije i Indije, i od istoka na jug njegove su zemlje: Sirija, Midija do rijeke Eufrat, Babilon, Kordun, Asirija, Mezopotamija, "Arabija Starija", Elam, Indija, "Arabija Silna", Koliju, Komagena i sva Fenikija. (Tu je osobitost uključivanje Babilona i Fenikiju u zemlje Šema.)
 - Hamove su zemlje Egipt, Etiopija ("susjednu zemlju s Indijom"), druga Etiopija, Teba, Libija, Marmarija, Surta, druga Libija, Numidija, Masurija, Mauritanija. No Nestor je uključio u Hamovo područje i dio Anatolije (čak i Troadu), kao i otoke Sardiniju, Kretu i Cipar!
 - Jafetov prostor obuhvaća sjeverne i zapadne zemlje: Midiju, Albaniju, Malu i Veliku Armeniju, Kapadokiju, Paflagoniju, Galaciju, Kolhidu, Bospor, Meotiju, "Dreviju", Sarmatiju, Tauridu, Skitiju, Tračku, Makedoniju, Dalmaciju, Maloziju (sic!), Tesaliju, Lokridu, Peloponez, Arkadiju, Epir, Iliriju, Slavene, Lihnitiju, Adrijatiju i (ili) područje Jadrana. U Jafetovo područje ulaze i otoci Britanija i Sicilija, grčki otoci, porječje Tigrisa, prostor od Ponta prema sjeveru, Podunavlje, Ugarsko gorje, Podnjeprovlje i zemlje oko Dvine, Volhova i Volge.

Viktor Mihailovič Vasnjecov (1848–1926), "Nestor ljetopisac", 1919 (Katedrala Sv. Vladimira u Kijevu).

- U Jafetov rod ulaze i Rusi, Čudi i drugi : Merja, Muroma, Ves, Mordvini, Čudi za prevlakom i Permijaci, Pečerci, Jam (= Finci), Ugri, Litvanci, Zimigoli, Korsi, Letgoli, Livi... Lehi i Prusi... i uz "Varjaško more" prema zapadu: Varjazi, Švedi, Normani, Goti, "Rusi", Angli, Galičani, Vlasi, Rimljani, Nijemci, Korljazi, Mlečani, Franci (= Frjagi) i drugi...
- Šem, Ham i Jafet navodno su podijelili svijet ždrijećom, ali čovječanstvo je bilo jedinstveno, sve dok se ljudi nisu skupili u zemlji Šinear (Сенаръ) i stali graditi "stup do neba"... i tada je Bog rekao "Evo jedan su rod i narod jezik" (се родъ единъ и языкъ единъ) i razdijelio je ljude na 72 "jezika". Jedan od tih jezika bio je, prema Nestoru, slavenski.
- Slijedi Nestorov najvažniji odlomak o podrijetlu Slavena:

I nakon mnogo godina naselili su se Slaveni na Dunavu, gdje je danas zemlja Ugarska i Bugarska. Od tih Slavena raselili su se... [oni] koji su pošli na rijeku Moravu nazvali su se Moravljani, a drugi su se nazvali Čehi. A evo i drugih Slavena: Bijeli Hrvati i Srbi i Horutani (= Karantanci). Kada su Vlasi napali dunavske Slavene i naselili se među njima, Slaveni su pošli na Vislu i prozvali se Lehima, a od tih Leha su nastali Poljaci, drugi Lehi – Ljutiči i drugi – Mazovšani – i drugi Pomorjani. I tako su se naselili Slaveni i uz Dnjepar i nazvali Poljanima, drugi – Drevljanima, jer su bili u šumi, drugi, između Pripeta i Dvine – Dregovičima, drugi po rijeci Poloti, Poločani, oni oko Ilmena, nazivali su se sami Slavenima i izgradili su grad Novgorod, i drugi su se naselili uz Desnu i uz Sejmu i Suli i nazvali se Sjeverjanima. I tako se razilao slavenski narod, a po njegovom imenu i pismu nazivali su se slavenski.

Во мнозѣхъ же времѣнъ сѣли суть Словѣни по Дунаевѣ гдѣ есть ныне Оугорьска земли Болгарьска. И въ тѣхъ Словѣнъ разидошася... Яко приидше сѣдоша на рѣцѣ иманемъ Марава и позвашася Морава, а друзии Чеси нарекошася. А се ти же Словѣни Хровате Бѣлии и Серебѣ и Хорутане. Волхом бо нашедшемъ на Словѣни на Дунауския и сѣдшемъ в них и насилалемъ им, Словени же въи пришедше сѣдоша на Видлѣ и позвашася Лахове а въ тѣхъ Лѣховъ позвашася Полане, Лахове друзии Лутичи ини Мазовшане ини Поморане. Такоже и ти Словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошася Полане, а друзии Древляне зане сѣдоша в лѣсѣ а друзии сѣдоша межю Припѣтью и Двиною и нарекошася Дреговичи ини сѣдоша на Двинѣ и нарекошася Полочане рѣчьки ради яже втечетъ въ Двину иманемъ Полота. От сея позвашася Полочане. Словѣни же сѣдоше около езера Илмеря и провашася своимъ иманемъ и сѣлаша градъ и нарекоша и Новѣгородъ. А друзии сѣдоша по Деснѣ и по Сѣли и по Сулѣ и нарекоша Сѣверѣ. И тако разидеся Словѣньскій языкъ тѣмже и грамота прозвася Словѣньская.

- Nestor nastavlja s pričom kako je sv. Andrija, brat sv. Petra prvi propovijedao među Slavenima, i zatim kaže da su među Poljanima živjela trojica braće, Kij, Šček i Horiv (Киѣ, Щекѣ, Хоривѣ), koji su imali sestru Libedu (Лѣбѣдѣ), i podigli grad, koji je dobio ime Kijev po najstarijem bratu.

I bilo je tri brata: jedan po imenu Kij, drugi Šček i treći - Horiv, a njihova je sestra bila Libed. Kij se smjestio na gori koja se danas zove uzvišica Boričev, a Šček se smjestio na gori koja se zove Ščekovica, a Horiv na trećoj gori, koja se po njegovu imenu prozvala Horivica. I sagradili su grad u čast starijeg svoga brata, i nazvali ga Kijev. Bilo je oko grada grada šuma i šumaraka i tamo su lovili životinje, a bilo je i mudrih i važnih ljudi, i nazivali su se Poljanima, od njih su Poljani i do danas u Kijevu. Neki pak, ne znajući, govore da je Kij bio skelar. Tada je Kij prevozio s one strane Dnjeptra, pa su i govorili: na prijevoz do Kijeva. Da je bio skelar Kij, tada ne bi odlazio u Carigrad; i taj je Kij kneževao u svom rodu i kada je pošao caru, kaže, da je primio velike časti od cara, kojemu je pošao. Kada se vraćao pošao je na Dunav, i zavolio je to mjesto i sagradio je mali grad, i htio se naseliti u njemu sa svojim rodom, no nisu mu dali okolni ljudi, pa tako i danas Podunavci nazivao taj gradić Kijevac. Vrativši se u grad Kijev, Kij je tu umro, i njegova braća Šček i Horiv i sestra Libed također su tu umrli.

И быша . ꙗ . брата . а единому имѣ Киѣ . а другому Щекѣ . а третьему Хоривѣ . и сестра ихъ Лѣбѣдѣ . и сѣдше Киѣ на горѣ гдѣже нынѣ оувозѣ Боричевѣ . а Щекѣ сѣдше на горѣ . гдѣже нынѣ зовется Щековица . а Хоривѣ на третьей горѣ . ѿнюдуже прозвася Хоривица . и створиша градъ . во имѣ брата своего старѣшаго . и нарекоша имѣ ему Киѣвъ . и баше ѿколо города лѣсъ и борѣ великъ . и баху ловаше звѣрь . и бахуть мужи мудри и смыслени . и нарицахуся Полане . ѿ нихъ же суть Полане . Киѣвъ и до сего днѣ . Ини же не сведущевѣ рекоша яко Киѣ бо баше перевозникъ . оу Киѣва бо перевозѣ баше тогда съ оной страны Днѣпра . тѣмъ глѣху на перевозѣ на Киѣвъ . аще бо бы перевозникъ Киѣ . то не бы ходилъ къ Црюградъ . но се Киѣ княжаше в родѣ своемъ и приходившю ему ко Црю якоже скажутъ . яко велику честь прѣялъ есть ѿ Цря . при которомъ приходивъ Цри . идущю же ему ѿпѣтъ . приде къ Дунаевѣ . и възлюби мѣсто . и сруби градокъ малъ . и хоташе състи с родомъ своимъ . и не даша ему близъ живущи . еже и донынѣ нарѣчють Дунци . городище Киѣвецъ . Киѣви же пришедшю въ свои городъ Киѣвъ . ту живовѣ свои сконча . и братъ его Щекѣ и Хоривѣ . и сестра ихъ Лѣбѣдѣ ту скончашася .

- Prema jednom tumačenju ta Nestorova priča o trojici braće ima zajedničke korijene sa sličnom legendom iz armenske Povijesti Tarona (nastale možda u 6. st.n.e., ali ne kasnije od 8. st.): u toj legendi iz zemlje

Armenije (ispod Kavkaza) braća se nazivaju Kuar, Meltei i Horean, a sestra Karapet; braća podižu tri grada nazvana po vlastitim imenima, a zatim "na gori Kurkeji" grade naselje s idolima Hisaneji i Demetru.

Vasilij Zaharovič Borodaj (1917–2010), "Osnivači Kijeva" (1982) (foto: Aleksander Noskin).

- Nadalje, vrijedi spomenuti i jedan znameniti odlomak iz Nestora posvećen Bugarima, tzv. "Bijelim Ugrima", i osobito Avarima (= Obrima):

Kada su Slaveni živjeli na Dunavu, prišli su iz Skitije, tj. od Hazara, rečeni Bolgari, i zasjedli na Dunavu i bili su naseljenici na zemlji Slavena. Zatim su prišli Bijeli Ugri i zasjeli zemlju Slavensku i Ugri su se pojavili u vrijeme Heraklije i vojevali su s Hozrojem, perzijskim carem. I u to vrijeme postojali su i Obri koji su ratovali protiv Heraklija i zamalo ga ne porazili. Ti su Obri ratovali protiv Slavena i pritisnuli Duljebe, koji su isto bili Slaveni. I nasilje su činili duljebskim ženama.... narediše upregnuti žene u kola na tri, četiri ili pet – i tako su mučili Duljebe. Bili su Obri tijelom veliki i umom ponosni i Bog ih je istrijebio i propali su svi, pa u Rusiji postoji poslovice. "Pogibli su kao Obri". I poslije su stigli Pečenjezi, i zatim Crni Ugri pošli su pokraj Kijeva, ali to je bilo već u vremenu Olega.

Словѣньску же языку (= народу) якоже рекохомъ жиоуще на Дунаи придоша вѣт Скуфѣ рекше вѣт Козарѣ рекомии Болгаре (и) сѣдоша по Дунаеви (и) населници Словеномъ быша. Попсемѣ придоша Оугри Белии (и) наслѣдиша землю Словѣньску. Си бо Оугри почаса быти пр-Ираклии цари иже находиша на Хоздроя царѣ Перьскаго. Вѣ си же времена быша и Ѡбри (иже) ходиша на Арѣклия царѣ и мало его не яша. Си же добръ (= Ѡбрѣ) воеваху на Словѣнѣ и примучиша Дулѣбы сущая Словѣны. И насилѣ твораху женамъ Дулебѣскимъ аще поѣхати будаше Ѡбърину не дадаше выпрачѣ конѣ ни вола, но велаше въпрачѣ г (= 3) ли д (= 4) ли е (= 5) женѣ в телѣгу и повести Ѡбърѣна. И тако мучаху Дулѣбы. Быша бо Обръѣ тѣломъ велици и оумомъ горди и Богѣ потреби я (и) помроша вси и не встасѣ ни единѣ Ѡбърѣнѣ. (И) естъ прѣтъча в Руси и до сего дне погибоша аки Обръѣ ихже несть племени ни наслѣдка. По сихѣ же придоша Печенѣзи паки идоша Оугри Чернии мимо Киевѣ послѣже прѣ Олѣѣ.

- Slavske seobe su se nastavile, kada su dva brata, Radim (Радимъ) i Vetko, tj. Vjatko (Вѣтко), koji su se rodili u zemlji Leha, preselili na rijeku Sož, odnosno na Oku, i od njih su nastali Radimići i Vjatići. I Nestor kaže da su poslije toga, Poljani, Derevljani, Sjeverjani, Radimići, Vjatići i Hrvati živjeli u miru:

Иже бѣху в мирѣ Полѣне и Деревлѣне и Сѣверѣ и Радимичѣ и Вѣтичи и Хрватѣ.

- Sve te narode Grci su nazivali "Velikom Skitijom". Ali svaki narod imao je svoje običaje, s time da je Nestor osobito hvalio običaje (kijevskih) Poljana, dok su prema njemu Derevljani "živjeli kao zvijeri, ubijali jedni drugoga, jeli svaku nečist i nisu poznavali brakove", a ni Radimići, Vjatići i Sjeverjani nisu živjeli mnogo bolji. Uzimali su žene po dogovoru, katkad dvije ili tri, i kad bi tko umro, priredili bi gozbu, sažgali mrtvaca i skupili njegove kosti u posudu, koju bi objesili na stupu kraj puta – "kako danas čine Vjatići".

Istočna i sjeverna slavenska plemena, i susjedni narodi (Balti na zapadu, većina Ugrofinaca na sjeveroistoku, osim ugarskih/mađarskih plemena na jugu) u doba stvaranja Kijevske Rusije.

- Napokon, za vladavine bizantskoga cara Mihaila III. (840–867), poznat inače kao "Mihail Pijanica", Rusija je dobila svoje ime. I taj događaj bio je vezan za odnose za "poziv Varjazima".
- Naime, Čudi i slavenska plemena na sjeveru plaćali su Varjazima danak, ali je to poslije dovelo do ustanka i do progona Varjaga.
- Ali kada su prognali Varjage, ubrzo su izbile borbe među narodima i rod je ustao protiv roda i međusobno su se borili.
- I zbog tih nevolja, na kraju su odlučili da moraju potražiti kneza koji će vladati nad njima i suditi prema zakonu.
- Nestor to ovako opisuje :

I prognaše Varjage preko mora i nisu im davali danak. I počeli su sami vladati i nije bilo u njih pravde. Ustao je rod na roda i bio je razdor i počeli su međusobno vojevati. I rekli su sebi: Potražimo si kneza, koji bi vladao nad nama i sudio po zakonu. I pošli su preko mora k Varjazima, k Rusima. I ti Varjazi nazivaju se Rusi, kao što se drugi nazivaju Švedi, a drugi Normani i Angli, a još drugi Goti. I Čudi, Slaveni i Kriviči rekli su Rusima: Zemlja naša je velika i obilna, a poretka u njoj nema. Dođite kneževati i vladati nama. I izabrali su trojicu braće sa svojim rodima, i ti su uzeli sve Ruse i stigli. Najstariji Rjurik zasjeo je u Novgorodu, drugi Sineus u Bjeloozeru, a treći Truvor u Izborsku. I od tih Varjaga nazvala se ruska zemlja. I kada su umrli Sineus i Truvor svu vlast preuzeo je Rjurik.

Изъгнаша Варяги за море и не даша имъ дани и почаша сами в собѣ володѣти и не бѣ в нихъ правды и вѣста родѣ на родѣ и быша в нихъ усобицѣ и воевати почаша сами на ся. И рѣша сами в себѣ поищемъ собѣ князѣ иже бы володѣлъ нами и судилъ по праву. И идаша за море къ Варягомъ к Русѣ. Сице бо ся звахуть и варязи суть яко се друзии зъвуться Свое (Свие) друзии же Оурмане Аньглане друзии Гѣте тако и си. Рѣша Русь Чюдѣ и Словѣни и Кривичи вса земля наша велика и обилна а наряда в ней нетѣ да поидѣте княжити и володѣти нами. И избѣрашася г братья с роды своими и пояха по собѣ всю Русь и придоша старѣишин Рюрокъ (сѣде Новѣгородѣ) а други Синеоусъ на Бѣлѣзерѣ а третии Изборѣсть Труворѣ. И от техъ Варягъ прозвася Руская земля.
- U idućim stoljećima ovaj odlomak izazvat će vrlo velike kontroverzije, sve do 20. stoljeća. Na neki način potvrđivao je da su Slaveni bili nesposobni da vladaju nad sobom, i zato su morali potražiti strane

vladare, i to iste koje su prije toga prognali. Njemački nacionalisti, prije svega, isticali su takav zaključak. No s druge strane, izgon Varjaga – i poslije toga dobrovoljni poziv govorio je također o načelu slobode i "demokracije". Istočni Slaveni su nadvladali Varjage i poslije ih sami, svojom voljom, izabrali.

Apollinarij Mihailovič Vasnjecov (1856–1933), Dolazak Rjurika i njegove braće

- Bilo je i tumačenje da je "poziv Varjazima" bio umetnut naknadno u tekst.
- Primjerice, hrv. povjesničar Miroslav Brandt (1914–2002) prihvatio je tezu da su podaci o ključnoj ulozi Varjaga bili unijeti u rukopis za vladavine novgorodskog kneza Mstislava, koji je bio osobito vezan za skandinavski svijet, jer je bio unuk engleskoga kralja Haralda (rodnom Danca), koji je poginuo u boju kod Hastingsa s Normanima, i kojemu je prva žena bila iz švedskoga plemstva, i jednu je svoju kćer udao za norveškoga kralja Sigurda (poslije za danskoga kralja Eirika) i drugu za kćer Knuta Obodritskoga.
- U biti takva apologetika nije nužna, i Brandt je zapravo slijedio samo svojedobne ruske odgovore na njemačke zaključke da istočni Slaveni nisu bili kadri stvoriti vlastitu državu, bez pomoći od Varjaga.
- Moderna ideologija utjecala je na tumačenju srednjovjekovnih ljetopisa.
- S druge strane, danas je jasno da je područje istočnih Slavena bilo vrlo razvijeno i prije dolaska Varjaga – jer se, uostalom, zemlja zvala Garđariki, dakle "zemlja gradova", i Varjazi ili "Rusi" samo su djelovali kao izvanjski čimbenik, koji je kao slučajna nit povezao Kijevsku Rusiju.
- I rod Rjurika bio je jako plodan: kneževi su se postavljali posvuda – a budući da se taj rod nazivao "Rusima", eto i zemlja se na kraju nazvala "Ruskom zemljom". Gdje god je vladao knez iz Rjurikova roda, zemlja je postala "ruska".
- Nestor je nastavio predaju o ruskim kneževima: Rjurik je imao sina Igora (šved. Ingvara), i Igorov skrbnik u dobi maloljetstva, Rjurikov rođak Oleg (Helgi), pošao je na Kijev i dokinuo vlast Askolda i Dira, dvojice varjaških uzurpatora.

- I tako je nastala Kijevska Rusija, jer nakon Olegove akcije, Kijev će biti prvi grad poznat kao majka svih ruskih gradova.
- Ima više odličnih priča iz Nestorova rukopisa: primjerice opis o smrti Olega od "njegova konja", o smrti Igora od Derevljana i osveti njegove žene, kneginje Olge (= sv. Olge) protiv naroda koji je ubio njezina muža (osveta tri put u Kijevu, i na kraju uz primjenu goluba i vrabaca za požare u prijestolnici Derevljana).
- Tekst se nastavlja ratovima Olgina sina Svjetoslava pod Dunavom, sve do njegove smrti – zbog prijevare Bizanta koji je dojavio njegov povrat u Kijev pečenjaškom vođi Kurji, koji ga je dočekao iz zasjede, ubio, i iz njegove lubanje napravio čašu.
- Sin Olge i Igora, Svjetoslav (rus. Святослав), bio je prvi ruski knez koji je imao slav. ime, vjerojatno kao prijevod imena njegove majke (Olge, od Helge, "Svete"), ili alternativno u razradi imena kneza Olega (od šved. Helgi, "Sveti").
- Jedini drugi vladar koji je u slavenskom svijetu nosio to ime bio je prvi sin hrv. kralja Držislava, Svetoslav (Suronja).
- Stoga se može zaključiti da su u doba akcija Rusa u donjem Podunavlju postojale savezničke veze između Rusa i jadranske Hrvatske, jer *imena u srednjem vijeku u pravilu nisu slučajno izabrana*.
- Nestorov ljetopis poslije prelazi na priču o pokrštenju Rusije. Glavni junak, Svjetoslavov sin Vladimir, dok je još bio poganin, bio je opisan kao vrlo razvratan vladar. Sam Nestor je označio Vladimira prije krštenja kao vrlo pohotnog čovjeka, i Thietmar/Dietmar iz Merseburga (975–1018) ga je prozvao *fornicator maximus*.
- Prema Nestoru:
 Godine 6494 [986. n.e.]. Došli su Bugari muhamedanske vjere, rekavši: 'Ti si kneže mudar i mislen, a zakon ne znaš, uvjeri se u zakon naš i pokloni se Muhamedu'. I pitao je Vladimir: 'Kakva je pak vaša vjera?'. Oni su odgovorili 'Vjerujemo u Boga, i uči nas Muhamed tako: obrezati se, ne jesti svinjetinu, ne piti vina, ali zato poslije smrti, rekoše, može se bluditi sa ženama. Muhamed daje svakomu po sedamdeset lijepih žena, i bira jednu od njih najljepšu i na nju prelazi ljepota svih; ta i bude njegova žena. Tu pak, rekoše, treba se predati svakom bludu. Ako je tko bijedan na ovom svijetu, bit će i na tom', i svakakve druge laži su govorili o kojima je stidno pisati. Vladimir ih je slušao, *jer je i sam volio žene i svaki blud*, zato ih je njegovo srce slušalo. *Ali evo što nije volio: obrezivanje i uzdržavanje od svinjskoga mesa, i od pića, pa je rekao: 'Rusima je veselo piti: ne možemo biti bez toga.'* Zatim su došli stranci iz Rima i rekli: 'Stigli smo mi, poslanici Pape', i obratili se Vladimiru. 'Tako tebi govori Papa: Zemlja tvoja je takva, kakva je i naša, a vaša vjera nije kao naša, jer je naša vjera – svjetlost; klanjamo se mi Bogu stvoritelju neba i zemlje, zvijezda i Mjeseca i svega što diše, a vaši su bogovi – samo stabla (drvo)'. Vladimir ih je pitao: 'Kakva je vaša zapovijed?' 'Post po sili, ' ako tko pije ili jede, to je sve za slavu Božju' – kako je rekao naš učitelj Pavao. Rekao je Vladimir Nijemcima: 'Idite, otkuda ste došli, jer naši očevi nisu to prihvatili'. Čuvši o tomu, došli su hazarski židovi i rekli: 'Čuli smo da su došli Bugari i kršćani, svaki te učeći svojoj vjeri. Kršćani također vjeruju u onoga koga smo mi raspeli, a mi vjerujemo u jedinoga Boga Abrahama, Izaka i Jakova'. I pitao je Vladimir: 'Kakav je vaš zakon?' Oni su odgovorili: 'Obrezati se, ne jesti svinjetinu i žućetinu, poštivati subotu'. On ih je dalje pitao: 'A gdje je zemlja vaša?'. I oni su rekli: 'U Jeruzalemu'. I on je pitao: 'Je li točno tamo?'. I odgovorili su: 'Razljutio se Bog na naše očeve i raspršio nas je po različitim zemljama za naše grijehove, a zemlju našu dao je kršćanima'. Rekao je Vladimir: 'Kako to vi druge učite, a sami ste odbačeni od Boga i raspršeni? Ako bi Bog volio i vas i vaš zakon, ne biste bili raspršeni po stranim zemljama. Ili pak hoćete da se to i nama isto dogodi?'".
- Nestor nastavlja s vrlo dugom pričom o razgovoru između Vladimira i "grčkoga filozofa", i poslije toga Vladimir je pozvao svoje boljare, koji su mu rekli da neka pošlje deset ljudi u svaku zemlju da provjere kako je tamo. I kada su se ljudi vratili, rekli su mu:
 "Išli smo u [povolšu] Bugarsku, pogledali, kako se oni mole u hramu, u džamiji; stoje tamo bez pojasa, klanjaju se, sjede i gledaju simo-tamo, kao bezumni, i nema u njih veselja, nego samo tuga i veliki smrad. Njihov zakon nije dobar. I došli smo do Nijemaca, i vidjeli u hramovima različitu službu, ali ljepote nismo vidjeli nikakve... I pošlo smo u grčku zemlju, i uveli su nas tamo gdje oni služe Bogu svojem, i nismo znali – jesmo li na nebu ili na zemlji..."
- I na kraju dojam iz Grčke (Carigrada) odlučio je preobraćanje Rusije.
- Vladimir je nakon toga – prema ljetopisu – pitao svoje ljude, pa gdje se trebam krstiti. I oni su mu odgovorili, "gdjegod želiš".

- Vladimir se 987. krstio u Kijevu. Iduće godine zaprosio je za ženu Anu, sestru cara Bazilija II. i njegova brata Konstantina XIII., na što su braća pristali.

Viktor Mihailovič Vasnecov (1848 –1926), Krštenje Vladimira (1890).

- Vladimir je ratovao da bi povezao istočnoslavenska plemena, ili narode, i tako je 992. godine krenuo u napad na sjeverne Hrvate. Nestorov tekst obično je slijedio obrazac "pošao je u rat i vratio se nakon pobjede", ali u odnosu na "hrvatski rat" kaže samo da je Vladimir krenuo u rat i vratio se – pa su zatim napali Pečenjezi:

Иде (Володимиръ) на Хорваты. Пришедшю бо юму с воины Хорватъскыя и се Печенѣзи придоша по ѡнон сторонѣ вѣт Сулы.*

Podrijetlo naroda – prijelazi

Čeh, Lehi i Mehi

- U ovom djelu razmotrit ćemo pojave koje su kontinuirale od srednjega vijeka do modernoga doba, odnosno neke nove tendencije koje su se pojavile tijekom posljednjih stoljeća.
- Počet ćemo s temom, koja je inače dobro poznata u Hrvatskoj, legendom o Čehu, Lehu i Mehu. Riječ je o tradiciji koja ima svoje korijene u srednjem vijeku i koja je trajala sve do sredine 19. stoljeća, ili malo poslije, nakon čega je izgubila svoju vjerodostojnost i pretvorila se u lokalnu simboliku.
- Legenda o Čehu, Lehu i Mehu (ili Rusu) ima po svemu sudeći svoje korijene u Nestorovom ljetopisu, odnosno u izvorima kojima se ljetopisac služio.

* Evo i jedan prijevod: "Pošao je Vladimir na Hrvate. Kada se vratio iz hrvatske vojne, Pečenjezi su stigli s druge strane Dnjepra od Sulije.

- Ključni su sadržaji: smještaj predmigracijske domovine Slavena u Panoniji ("na Dunavu, gdje je danas zemlja Ugarska i Bugarska") i dakako kijevska priča o trojici braće i njihovoj sestri.
- Spomenuli smo da je kijevska priča o braći Kiju, Ščeku i Horivu i sestri Libedi možda u vezi sa sličnom armenskom pričom iz ranoga srednjovjekovlja, a neki su ruski komentatori pretpostavili čak da bi zajednički izvor i u armenskom i u ruskom primjeru mogla biti neka skitska predaja.
- Drugi brat, Šček, katkad se poistovjećuje s Čehom, dok je bilo i pokušaja da se treći brat, Horiv, poveže s Hrvatima (primjerice u radovima Jevgenija Paščenka, ali također i u nekim starijim djelima).
- Inače "praoca Čeha", pod latinskim imenom "Boemus", na početku 12. stoljeća prvi put spominje Nestorov suvremenik, Kozma Praški (1045–1125), u svom djelu *Chronica Boemorum*.
- Iako Kozmin "Boemus" nema braće, u kasnijim ljetopisima on je ipak prauzor za "Čeha", brata Leha – i katkad Rusa ili Meha.

Kozma Praški

- Poput Nestora, i Kozma daje uobičajeni podatak da su "zloumni ljudi" poslije potopa pokušali izgraditi babilonski toranj, za što su bili kažnjeni na način da je ljudski rod, koji je tada obuhvaćao "oko 72 čovjeka" (*quod tum fere constabat in LXX duobus viris*) bio podijeljen u isti broj jezika.
- Svaki je čovjek onda lutao po svijetu, ali su na kraju ljudi naselili i Germaniju, koju je Kozma opisao kao čitavo područje Europe pod sjevernom polom, od rijeke Tanais prema zapadu (*sub arcto axe Thanay tenus et usque ad occiduum*).
- I u to vrijeme tu su postojale goleme šume, bez ljudi, nego samo s rojevima pčela, pjesmom ptica i divljim životinjama; skakavci su skakutali po livadama ljeti, i vode su bile čiste i prepune riba...
- I onda su stigli prvi ljudi u ove krajeve, i naselili se, čini se ("mislim") oko brda Řip (*circa montem Rip*), između rijeke Olhře i Vltave.
- I tu im je njihov starac, koga su drugi slijedili "kao da im je vođa" (*Tunc senior, quem alii quasi dominum comitabantur*), pozvao da se zahvale bogovima:

Drugovi, vi koji ste sa mnom podnijeli teške muke kroz osamljene šume, zaustavite korake, dajte libaciju zahvalnosti svojim bogovima, kojim ste čudesnim djelom stigli u domovinu koja vam je nekada bila sudbinom predodređena. Ovo je ona. Ovo je ta zemlja na koju ste me često podsjećivali da sam vam obećao, zemlja nikomu podložna, puna divljih životinja i ptica, vlažna od nektara, meda i mlijeka i, kako možete vidjeti, ozračja prekrasnim za život. Vode su obilne na svakoj strani i pune riba izvan mjere. Tu vam ništa neće nedostajati, jer vas nitko neće smetati. Ali budući da je zemlja kao ova, i lijepa i velika, u vašim rukama, pomislite o prikladnom imenu za nju.

O socii, non semel mecum gaves labores per devia nemorum perpessi, sistite gradum, vestris penatibus litate libamen gratum, quorum opem per mirificam hanc vobis olim fato predestinatam tandem venistis ad patriam. Hec est illa terra, quam sepe me vobis promississe memini, terra obnoxio nemini, feris et volatilibus referta, nectare mellis et lactis humida, et, ut ipsi perspicitis, ad habitandum aere iocunda. Aque ex omni parte copiose et ultra modum piscose. Hic vobis nihil deerit, quia nullus vobis oberit. Sed cum hec talis, tam pulchra ac tanta regio in manibus vestris sit, cogitate, aptum terre nomen quod sit (*Chronica Boemorum* I: 4-16).

- I narod je, prema Kozmi, odgovorio: "I gdje bismo... pronašli bolje i prikladnije ime, nego, jer se ti, oče, zoveš Boemus, da se i zemlja nazove Boemia?" (*Et unde... melius vel aptius nomen inveniemus, quam, quia tu, o pater, diceris Boemus, dicatur et terra Boemia?*).
- Zatim je Boemus poljubio zemlju od radosti, i podižući ruke s dlanovima prema zvijezdama, pozdravio zemlju i zamolio je da čuva potomke naroda iz naraštaja u naraštaj.
- Kozma nije rekao odakle je stigao Boemus. Njegova priča govori tek o lutanju, i to prema obećanoj zemlji, koja je opisana, u biblijskom tonu, kao "zemlja meda i mlijeka". Česi su bili, prema toj radnji, prvi žitelji Bo(h)emije, što bi trebalo potvrditi njihovo pravo nad svojom domovinom.

Poljski ljetopisi

- U prepoznatljivom obliku, legenda o Čehu, Lehu i Mehu/Rusu oblikovat će se u poljskim i češkim ljetopisima tijekom 13. stoljeća – i to vjerojatno pod utjecajem Nestorove ruske tradicije.

Velikopoljska kronika

- Dakako, u nešto starijim ljetopisima: u djelu Gala Anonima iz 12. stoljeća *Gesta principum Polonorum* (napisanom poslije njegove kronike o Mađarima), kao i u radu *Chronica seu originale regum et principum Poloniae*, koji je poslije napisao krakovski biskup, bl. Wincenty Kadłubek (1161–1223), nema spomena o trojici braće, rodonačelnicima slavenskih naroda.
- Kadłubek zastupa inače drukčiju genealogiju (označenu poslije i u "Dzierzinoj kronici" iz 14. stoljeća), po kojoj su Poljaci nastali od Vandala, tj. od praoca Vandalusa, koji je povezan s biblijskim Jafetom preko tzv. "franačke tablice naroda" (o kojemu je prije bilo riječi).
- Međutim, u idućem naraštaju, već i u kronici poznanijskog biskupa Boguchwała (u. 1253), shema se mijenja. Pradomovina svih Slavena nalazi se sada u Panoniji, nazvana prema Panu, sinu Jana (= Javana) i unuku Jafeta. A taj Pan je imao tri sina: Leha, Rusa i Čeha.
- Boguchwał je bio povezan katkad i s nastankom "Velikopoljske kronike" (*Chronica Poloniae maioris*), iako se to (u biti) anonimno djelo danas najčešće pripisuje kustošu poznanijskog kaptola Godzislawu Baszku, a njezin nastavak prema Janu iz Czarncowe (oko 1320–1387).
- Bilo kako bilo, "Velikopoljska kronika" iznosi sintezu legende u njezinom ranijem obliku:

U drevnim knjigama piše da je Panonija majka i praroditeljica svih slavenskih naroda, Pan je, prema tumačenjima Grka i Slavena, bio taj koji je nad svime vladao. I stoga "Pan" na slavenskom znači "veliki gospodar" (*maior dominus*)... Ti Panonci, nazvani prema Panu, kako se kaže, vode svoje podrijetlo od Jana, potomka Jafeta. Iz njih je prvi bio, kako se tvrdi, onaj moćni Nimrod, koji je najprije počeo pokoravati ljude, svoju braću i počinjavati ih svom gospodstvu...
- I tako su se od tih Panonaca rodila tri brata, sinovi Pana, vladari Panonaca, od kojih je prvijenac imao ime Leh, drugi Rus i treći Čeh.
- Autor "Velikopoljske kronike" iznosi i druge detalje, koji baš i nisu povezani.
- Primjerice, spominje se praotac slavenskih naroda, pod imenom Slava, od koga je navodno potekao i Nimrod. Zatim, Bugari i Raščani dobivaju svoja imena prema rijekama, a Dalmacija je tako nazvana jer ju je panonska kraljica podarila svomu sinu, tj. prema poljskim riječima *dala macz*, "dala majka". I štoviše, tu kraljicu poistovjećuje čak s biblijskom "Kraljicom od Sabe", zbog rijeke "... koju Panonci nazivaju Saba (= Sava)".
- Autor prenosi i misao da se "Sorabi" (= Srbi) tako zovu, jer ih ih Nimrod naselilo u "Serviji" kao robove (što podsjeća na Porfirogenetovu etimologiju srpskoga etnonima), iako se poslije tvrdi da to ne može biti točno, jer nije samo "taj mali dio slavenskoga korijena" bio pod vlašću Nimroda, nego sav slavenski narod (pa bi onda srpsko ime bilo neki izvod od osobnoga imena Sarban).
- Od drugih zanimljivosti, može se spomenuti: povezivanja podrijetla Slavena i Teutonaca/Germana ("Treba znati da su Slaveni i Teutonci, kako se kaže, potekli od dva brata – Jana i Kusa, potomaka Jafeta, prema izvješću Izidora u prvoj knjizi "Etimologije" i Martina u "Rimskoj kronici"); isticanje da su se svi Slaveni, osim Panonaca, počinjavali "Lehitima"; pa i uvrštavanje Mađara u slavensku skupinu (s time da će ime Hungari, dobiti od Huna).
- Leh, eponimni predak "Lehita" (Poljaka) stigao je sa svojim narodom na sjever, i naišavši na plodan kraj, tu je odlučio podići dom. Rekao je "Bit ćemo gnjezdo", i zato se to mjesto – jedno od središta ranopoljske države – nazvalo *Gniezno*.

- Prema kasnijoj pučkoj predaji, Leh je u tom gnjezdu uočio i bijeloga orla, koji će postati simbol Poljske; inače, motiv orla javlja se u poljskoj simbolici od vremena kralja Boleslava I. Hrabrog (polj. Bolesław I. Chrobry, r. 967, vl. 992–1025), i najvjerojatnije je preuzet iz rimskogermanskih izvora.
- "Velikopoljska kronika" nastavlja s pričom o kralju Kraku, osnivaču Krakova, i o njegovoj kćeri Vandi (Wanda), zbog čije će neuzvrćene ljubavi alemanski knez počiniti samoubojstvo – i po kojoj će Lehit i njima pridruženi slavenski narodi preuzeti ime "Vandaliti".
- I bilo je to, prema autoru, mnogo godina prije vremena Aleksandra Velikoga.
- Obično se smatra da je priču o Vandi prvi oblikovao Kadłubek, na osnovi nekih pučkih predaja i zbog njegova povezivanja Poljaka s Vandalima. No dok se u njegovoj verziji ubija samo alemanski knez, tekst "Velikopoljske kronike" implicira da se i Vanda žrtvovala, bacivši se u vode Visle.
- Zapravo, u "Velikopoljskoj kronici", uz priču o trojici braće, može se primijetiti spajanje Slavena i Germana, što se moglo prepoznati i kod Kozme Praškoga (njegova je "Boemia" bila dio Germanije).
- No izvođenje Poljaka i drugih Slavena od Vandala odražava nešto drugo. Riječ je o brkanju Vandala s Vendima spomenutim u latinskim izvorima u prvim stoljećima n.e., obično u vezi sa Sarmatima – i u 6. stoljeću kao jedno od triju slavenskih skupina kod Jordana u današnjoj sjevernoj Bugarskoj (lat. Venethi, Antes, Sclaveni). Ta trojna podjela možda je zanimljiva u odnosu na priču o trojici braće.

Walery Eljasz-Radzikowski (1841–1905), "Leh i bijeli orao"

Dalimilova kronika

- Ovo je djelo nastalo negdje između 1282. i 1314., u vremenu posljednjih čeških kraljeva iz roda Přemyslovića (do 1306) i sve jače integracije u njemački odnosno sveterimski okvir.
- Dio češkog plemstva doživljavao je tadašnje vladare, pogotovo sina sveterimskog cara, Ivana Luksemburškoga (vl. 1310–1346), kao nepoželjne tuđince, što se može primijetiti u otporu prema strancima (Nijemcima) i njihovim običajima u nekim dijelovima Dalimilove kronike.
- Autorstvo rada nije još utvrđeno. U 16. stoljeću češki je povjesničar Václav Hájek (o kojem će biti u nastavku još neke osvrtne) pretpostavio da bi autor mogao biti kanonik iz boleslavske utvrde Dalimil iz Meziříča (Dalimil Meziříčský), pa se poslije kronika nazvala po njemu, no prema jednom novom prijedlogu autor je možda bio vitez Jindřich iz Varnsdorfa (1265–1346/1347).
- U svakom slučaju, Dalimilova kronika važna je po tomu što je *najstariji* povijesni ljetopis *pisan na češkom jeziku* (u stihovima), i što također vrlo jasno izražava češko rodoljublje.
- Kronika je bila prevedena još u 14. stoljeću na latinski jezik.
- Nakon predgovora, tekst počinje s uobičajenim prikazom podjele jezika i naroda nakon rušenja babilonskoga tornja. Tada, među drugim jezicima, tj. "narodima", nastaju i Srbi (*Mezi jinými Srbové...*)
- "Srbi" u Dalimilovoj kronici zapravo su Slaveni, općenito, ne balkanski Srbi (što će poslije Hájek korigirati, i u svom prijepisu napisati *Slované*).
- I ti Slaveni su se navodno raširili sve do Rima...

- Međutim, u drugom poglavlju teksta, kada "Dalimil" govori o nastanku češkoga naroda (*O počatce jazyka ceskoga*), kaže se:

*V srbskem jeziku jest zeme,
jiez Charvatci jest jme.
V tej zemi biese Lech,
jemuz jme biese Cech
Ten muzobojsvo se docini,
pro nez svu zemi provini, itd.*

- Dakle, Dalimilova kronika je zamislila da je rodonačelnik Čeha, imenom Čeh, nekada živio u zemlji Hrvatskoj, ali je morao pobjeći iz svoje domovine jer je počinio ubojstvo (*muzobojsvo*).
- Hrvatska je napokon zamijenila Panoniju iz starijih izvora, i isto tako područje oko Dunava iz Nestorova ljetopisa. Lik Čeha je i drukčiji nego kod Kozme Praškog. Kozma ga je zamislio kao mudroga starca, nalik na starozavjetnog patrijarha, dok je Čeh u ovom slučaju počinio zločin i morao uteći iz Hrvatske.
- Pošao je, prema kronici, zajedno sa šestoro braće i njihovim narodima i putujući od šume do šume napokon stigao do gore Řip u Češkoj, gdje se i nastanio (i tu je tekst u skladu s Kozmom).
- Sin Ivana Luksemburškog, Karlo IV. (1316–1378), rođen u Pragu i kršten imenom Vjenceslav (lat. Wencleslaus) – od 1346. češki kralj i od 1355. svetorimski car – trudio se promijeniti napete odnose između Čeha i Nijemaca. Češki je, uz njemački, postao obvezni jezik na njegovu dvor, 1347. utemeljio je Praško sveučilište (prvo u slavenskoj i istočnoj Europi) – i te iste godine pozvao je benediktince-glagoljaše iz Hrvatske da bi uveli staroslavensko bogoslužje u samostanu Emaus u Pragu.
- Bio je to iznimni primjer katoličke ustanove u samom središtu Europe u to doba u kojem se crkvena liturgija nije provodila na latinskom jeziku.
- I motiv za njezin osnutak potekao je od zamisli da je Hrvatska bila davna pradomovina Čeha.

Brdo Řip (lijevo, foto: Miraceti) i crkva/rotunda "Sv. Jurja" iz 12. stoljeća na njegovom vrhu (desno, foto: Matt Borak)

Kasnosrednjovjekovni nastavak legende (14. stoljeće)

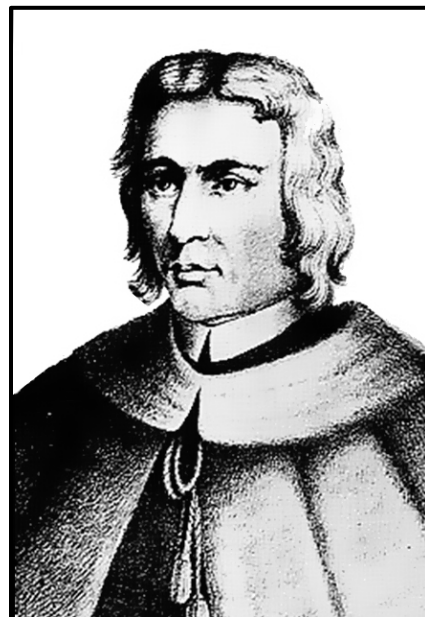
- Pribík Pulkava iz Radenína (u. 1380) sastavio je 1374. ljetopis, u kojem je napisao su Slaveni i drugi narodi svijeta potekli iz "Senaarske ravnice" (Sumera), i da su Slaveni potom krenuli preko Haldeje i stigli u zemlju naseljenu Grcima; preko morskoga tjesnaca kod Carigrada ušli su u Europu i naselili Bugarsku, "Rusku", Srbiju, Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu, Korušku, Istru i Kranjsku... I zatim je u Hrvatskoj živio Čeh, koji je ubio nekog hrvatskog velikaša, i morao uteći. Prešao je Dunav i na kraju

stigao u Češku, gdje se naselio na gori Řip. Njegov brat Leh išao je dalje i prešao "Snježne gore" (*Alpes nivium*), koje dijele Češke od Poljske i ugledao ravnici u kojoj se naselio.

- Poljski ljetopisac, Jan Długosz (lat. Ioannes Longinus, 1415–1480) preuzeo je tu povijest, više-manje. Dakle, iz "Senaarske ravnice" Slaveni su stigli u Europu, tj. u Panoniju, koja je bila prvo i najstarije sjedište Slavena (*Panoniam primam et veterem Slavorum sedem*), i naselili su otuda Bugarsku, Srbiju, Bosnu, Hrvatsku, Dalmaciju, Iliriju, Korutansku i ine zemlje uz Jadransko, Jonsko i Egejsko more... područja Dalmacije, Srbije, Slavonije, Hrvatske i Bosne pripadalo su braći Čehu i Lehu, sinovima Jana (tj. Javana)... i živjeli su u gradu Psari, uz koji teče rijeka Hui, koja dijeli Slavoniju od Hrvatske... Čeh i Leh, htijući se udaljiti od razmirica koje su izbile među Slavenima, pošli su sa svojim rodovima i stokom iz domovine i osnovali su češku i poljsku državu... poslije je krenuo i treći brat, po imenu Rus, koji je osnovao Rusiju...
- Humanist Enea Silvio Piccolomini, pola godine prije nego što je posao papa Pio II., napisao je u svojoj "Češkoj povijesti" (*Historia Bohemica*, Rim 1458) da je "Zehius" (= Čeh) bio podrijetlom Hrvat (*Croatinus*) i da je poslije prvi kralj Češke napustio svoju domovinu nakon ubojstva... i njegov je brat Leh iz Dalmacije naselio Poljsku.
- Dakle, negdje dotad se ova legenda, koja se razvila u Češkoj i Poljskoj, *povezala s Hrvatskom*. Vjekoslav Klaić (1849–1928) smatrao je da je za to bio ključan vitez Jan Vitovec iz Moravske (u. 1468), koji je od 1439. službovao za celjske grofove, te nakon smrti Ulrika II. Celjskoga (1406–1456), od 1457. postao je ban Slavonije, od 1459. krapinski barun i od 1460. grof zagorski.
- Veza Celjskih s lociranjem legende u prostoru doista je mogla biti važna, iako ne postoje izričite potvrde da je već tada bila poznata u Hrvatskoj ili Slavoniji.
- Međutim, treba tu istaći da se sin Karla IV., Žigmund Luksemburški (1368–1437), koji je bio od 1387. hrvatsko-ugarski kralj (od 1419. češki kralj, od 1433. svetorimski car), vjenčao 1456. s Barbarom Celjskom (1392–1451) upravo u Krapini, što bi se (uz Vitovčev kasniji i možda dodatni utjecaj) moglo povezati s konačnim smještavanjem radnje priče u Krapinu.

Renesansni pisci (Miechowita, Hájek, Dubravski)

- Za vrijeme renesanse, Matija iz Mjehova (polj. Maciej Miechowita, lat. Matthias Miechovius, Matthias de Miechow, 1457–1523), učenjak i profesor na Jagelonskom sveučilištu u Krakovu, nadopunio je "Velikopoljsku kroniku".
- Njegov tekst u osnovi slijedi već uobičajeni obrazac: Poljaci potječu od Slavena, i ovi od Jafetova sina Javana. Slaveni su naselili Srbiju, Dalmaciju, Meziju, Bugarsku, Bosnu, Hrvatsku, Slavoniju... a knezovi Leh i Čeh (*nije spomenut Rus*), Javanovi unuci iz Helisine loze, vladali su u Hrvatskoj i Slavoniji, koje razdvaja rijeka "Krupa"... stolovali su u gradu Psari, ali kad se narod previše namnožio, Leh i Čeh krenuli su u novu postojbinu.
- Godine 1541. Václav Hájek iz Libočana (u. 1553) objavio je svoju *Češku kroniku*, koja prenosi jednu od najpotpunijih inačica legende.
- Kao svoje izvore Hájek je istaknuo talijanskoga humanistu Filipa Kalimaha (= Filippo Buonaccorsi, 1437–1496) i Matiju iz Mjehova, ali je očito poznao i druge radove kao i "Dalimilovu kroniku" (koju je baš on, kako je bilo rečeno, pripisao kanoniku Dalimilu iz Boleslava).
- U ovom sklopu, Hájek prvo kaže da je Jafetov sin Javan krenuo na sjever u Ilirik, i naselio se uz more koje je po njemu nazvano

Václav Hájek iz Libočana

Jonske (kteréž od téhož Javána nazváno Jonytské). Zatim su od Javanovog sina Helisa potekli Slaveni (Slováci kod Hájeka), koji su naselili razne zemlje: slavonsku, rašku, hrvatsku, bosansku, vlašku, rusku i moskovsku. Poslije nekoga vremena u Hrvatskoj su zavladała dva brata, Čeh u gradu Psari i Leh u Krapini:

... že času jednoho v té krajíně charvatské byli dva bratři vlastní, knížata, jimž byla jména jednomu Čech a druhému Lech. On Lech měl své seděni na hradě řečeném Krapina, kterýž až do dnes stojí. Starší bratr, totiž Čech, měl svůj byt na hradě řečeném Psáry, nad potokem predkým, kterýž Krupá slove.

- Tu je važnost Krapine u legendi već prvi put jasno određena; ali Hájek je poput Matije iz Mjehova, Přibíka Pulkave i (recimo) "Dalimila" izostavio trećega brata iz opisa, i također nije označio Čehov zločin kao motiv za odlazak iz Hrvatske.
- Razlog za seobu bio je navodno da je neki "Uroš iz roda dalmatinskih kneževa" (*Hroše, jenž byl z rodu knížat dalmatských*) razorio grad Psari, i zatim je u zemlji došlo do "takvih nereda, zavada i ubojstava" da su Čeh i Leh odlučili povesti svoje ljude (žene, djecu, prijatelje itd.), sve zajedno oko 600 duša, i napustiti domovinu. I otišli su jahajući na prekrasnim konjima, noseći pred sobom žutu zastavu na kojoj je bio bijeli štít s likom crnoga orla (*byl proporec žlutý a na něm štít bílý, a v štítu orl černý*).
- Inače, zanimljivo je da taj opis zastave uvelike odgovara znakovlju Svetorimskog carstva u vremenu kada je Hájek pisao.
- Pod godinom 644. Hájek je napisao da su "hrvatski kneževi Čeh i Leh sa svojim [ljudima] stigli do zemlje Bohemske" (*Knížata charvatská, Čech a Lech, přibrali se s svými do země Bohemské*).
- U nastavku opisa preuzeo je gotovo bez izmjene dijelove teksta Kozme Praškoga i predstavio ih u češkom prijevodu:
 - S vrha gore Řip, Čeh utvrđuje da je sada narod stigao, u zemlju koja mu je bila obećana, pa neka prinosi žrtvu "onima koji su [ga] uveli u ovu zemlju"; ta obećana zemlja puna je divljih životinja i ptica, bogata medom i mlijekom... vrlo prikladna za obitavanje, [s] vodom na svim stranama i neobičnim obiljem riba" (... *zvěři a ptáků plná, medem a lékem oplývající... k obývání velmi příhodná, vody se všech stran hojně a nad obyčej ryb*). Tu narodu neće ništa nedostajati i neprijatelji mu neće moći naškoditi (*Tuť vám se nebude nic nedostávat, nepřátelé nebudou moci vám uškoditi*).
 - Čeh traži od naroda da nađe prikladno ime za tu zemlju, a narod odgovara, da budući da se on zove Čeh, najprikladnije je da se zemlja zove "Čehova zemlja" (*Čechova země*).
 - Vrlo radostan zbog toga, Čeh diže ruke prema nebu, i priziva tu "svetu zemlju", da sačuva narod zdravim i da ga razmnoži, iz naraštaja u naraštaj zauvijek (*Nás zdravé zachovej a rozmnož od národu do národu až na věky*).
- Leh je ostao s bratom, prema Hájeku, do 653. – i tada je, jer mu je narod postao brojan, pošao "na istok"; zatim je 658. jedan Čehov "prijatelj" po imenu Manuh krenuo na zapad, gdje je osnovao dvor i selo Charvatice...

Ilustracije iz Hájekove *Češke kronike* o dolasku Čeha i Leha do gore Řip.

- Posljednju važnu češku kroniku iz ovoga vremena, *Historia regni Bohemiae*, objavio je 1552. olomučki biskup Jan Skála Dubravski (= Ioannus Dubravius, 1486–1553).
- Dubravski se uvelike temeljio na Hájekovom djelu, ali je ipak u priči o Čehu i Lehu unio drukčije:
 - Čeh je bio cijenjen gospodar u Hrvatskoj, ali je (slučajno ili namjerno) počinio jedno ubojstvo, i ne želeći se podvrgnuti sudu krenuo je sa svojim bratom Lehom, i svojim ljudima u prostor između Drave i Dunava, koji je pripadao Hrvatima, i odatle u Panoniju i u Moravsku.
 - Moravci su rekli preseljenicima da još dalje postoji zemlja koju Germani nazivaju Bohemijom (*quam Germani Boeheim vocarent*), i koja je napuštena, osim za neke malobrojne i rasute skupine Vandala.
 - Čeh i Leh pošli su u tu zemlju – a vandalski pastiri, kada su čuli kako došljaci govore njihov jezik, donijeli su im dareve (mlijeko, sir, meso).
 - S gore Řip, Čeh je motrio zemlju i vidio da je dobra, pa se narod tamo naselio, i budući da su Hrvati bili vični u gradnji i poljoprivredi (*Croatae erant, tam aedificare, que agros colere docti...*), narod se namnožio.
 - Napokon je Leh zatražio da odvede svoje ljude u drugu zemlju: pošao je preko gorja i tu se naselio u kraju naseljenom dijelom Šl jezima i dijelom Poljanima (*partim a Slesitis, partim a Polonis*).
 - Česi su dobili svoje ime u sjećanju na Čeha, i Poljaci/Lehiti u sjećanju na Leha.
- Bez obzira na različite njezine inačice – i gubitka trećega brata, Rusa, u osobito u češkim ljetopisima, može se zaključiti da se priča o braći utemeljitelja slavenskih naroda već dobro utvrdila u srednjoj Europi u 16. stoljeću.
- U drugom dijelu toga stoljeća prenijeli su je i Alessandro Guagnini (1534–1614) i lječnik Thomas Jordan (u. 1585.), koji je u izdanju rada Dubravskog tvrdio da je Čeh, svjesno ili ne, učinio pokolj u Hrvatskoj (*Cl. Job Dubravii Olomucensis Episcopi Boiémica Historia. Viro Thoma Jordano Medico. Basel, 1575*), a zatim je Prokop Lupáč (1530–1587) utanačio da su braća Čeh i Leh pošli iz domovine točno 15. srpnja 638. godine (*Rerum Bohemicarum Ephemerides, 1584*).
- U međuvremenu će se legenda već pojaviti i u Hrvatskoj, gdje će se najduže zadržati i poprimiti dodatne sadržaje (sve dok je Ljudevit Gaj nije "kodificirao" u prvomu dijelu 19. stoljeća).

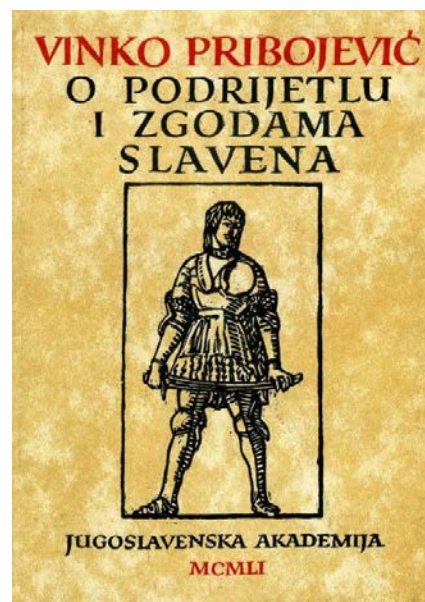
Legenda u Hrvatskoj

- Na hrvatskom području, priču o trojici braće-utemeljitelja slavenskih naroda prvi je iznio Vinko Pribojević, u svom govoru "O podrijetlu i zgodama Slavena" (*De origine successibusque Slavorum*), u gradu Hvaru 1532. godine:

Međutim (kako navode papa Pio, Mehovita i poljski anali) braća Čeh, Leh i Rus, protjerani iz Dalmacije zbog unutrašnjih ratova, bijahu praoci Čeha, Poljaka i Rusa, ili točnije, ta tri brata dokopaše se vlasti nad tim narodima i nazvaše ih svojim imenom. Tako su po Čehu nazvani njihovim jezikom Česi, koje nazivamo Bohemi, po Lehu Lesi, koji su sada Poljaci, a po Rusu Rusi, koji se zovu i Moskovljani.

... *quamquam (quemadmodum papa Pius ac Mechouita Annalesque Polonorum referunt) Czech, Lech ac Rhus fratres, ob intestina bella ex Dalmatia puls, Bohaemos ac Polonos et Rhuscios genuerint uel potius hi tres fratres horum sibi populorum potestatem usurpantes sua eis contulerint, ut a Czech eorum lingua Czech, quos Bohaemos dicimus, a Lech autem Lechi, qui nunc Poloni, a Rhus autem Rhuscii, qui et Moscovitae dicuntur, sint appellati.*

- Važno je što je Pribojević opet uveo trećega brata, Rusa, u priču, iako izvori na koje se izričito pozvao, spominju samo Čeha i Leha. Vjerojatno je, dakle, doznao za Rusa iz starijih izvora (iz "Velikopoljske kronike" ili iz Długosza) tijekom svoga trogodišnjeg boravka u Poljskoj, negdje prije 1525.
- Osim toga, za razliku od svojih izvora, Pribojević je označio "Dalmaciju" kao zemlju podrijetla Čeha, Leha i Rusa.

Korice hrv. prijevoda Pribojevića govora (Zagreb. 1951)

- Još je jedna osobitost, to što je Pribojević izveo podrijetlu Slavena ne od Jafetova sina Javana (kako su činili drugi autori), nego od Jafetova najmlađeg sina Tirasa, navodnim praocem Tračana, a njih je Pribojević, dakako, smatrao Slavenima, uostalom kao i Ilire, koji su u njegovom govoru bili ključni u utvrđivanju teze o autohtonosti Slavena.
- No poslije Pribojevića, Mavro Orbini (1551–1617) vratio se klasičnoj shemi, i u svom "Kraljevstvu Slavena" (= *Regno degli Slavi*, 1601) gotovo sasvim prepisao tekst Dubravskoga.
- Pola stoljeća poslije – na sjeveru Hrvatske, Juraj Ratkaj (1613–1666), očito prema latinskom prijevodu Hájekove kronike označio je u svojoj povijesti (*Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, 1652) da je sjedište Zagorja s gradom Krapinom (*Zagoriae Sedes Arx cum oppido Crapina*) bilo rodno mjesto (*natale domicilium*) Čeha i Leha, koji su zbog građanskih nemira (*civiles discordias*) napustili domovinu i zauzeli Bohemiju i Poljsku, koje su nazvane po njima.
- Godine 1673. Stjepan Glavač (1627–1680), prihvativši takvo tumačenje, stavio je na svojoj zemljopisnoj karti Hrvatske, uz ime Krapine, opasku: "rodno mjesto Čeha i Leha, praotaca Bohemaca i Poljaka kako kaže stara tradicija" (*Crapina Tsehi Bohemorum et Lehi Polonorum Patris natale solum utu vetus fert traditio*).
- Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) vratio je Rusa ponovno u predaju, i u svojim se radovima redovito osvrtao na legendu o trojici braće, primjerice:
 - *Kronika aliti szpomenek vsega szveta vekov* (1696), pod godinu 650: "Okolu ovoga vremena nikoteri hote dasu tri Bratta Ceh, Leh i Rus, Hervatska Gospoda, zaradi ludomorstva, s mnogimi priatelumi, slugami i podlosniki prik Drave i Dunaja otišli, i Cseh Csesko, Leh Lesko, aliti Polsko, a Rus Rusko Kralestvo zasadili."
 - *Croatia Rediviva* (1700): "Negdje, naime, oko godine Kristove 550. [...] Hrvati, ilirsko pleme, otišli su pod braćom Čehom, Lehom i Rusom iz Međurječne Hrvatske i svoga sjedišta, utvrde Krapine, te u predjelima sjeverno od Dunava osnovali tri vrlo napredna kraljevstva, nadjenuvši im svoja imena: to jest, Česi ili Bohemi, Lehi ili Poloni, i Rusi".
 - *Natales divo Ladislavo* (1704): Čeh, Leh i Rus, zbog domaće pobune u Iliriku pošli su u daleku Germaniju; Čeh je zasjeo u Bohemiji, njegov brat Leh pošao je dalje i nakon dvoboja s nekim kraljevićem u Germaniji zasjeo čitavu Pomeraniju; Rus je provalio u Sarmatiju i tom kraju po sebi dao ime Rusija...
- Dakako, tijekom 18. stoljeća, priču su podržavali i Isusovci, u gimnazijama koje su vodili u raznim dijelovima Hrvatske u to doba, do ukinuća reda 1773. godine). Pa tako su đaci u zagrebačkoj gimnaziji već 1702. izveli igrokaz o Čehu i Lehu iz Krapine, a 1749. po prvi put se u tom kontekstu spominje i Meh, i rimski silnik Aureol, koga su braća svladali prije nego što su napustili domovinu...
- Takav ulazak legende u tadašnji obrazovni sustav zacijelo je potaknuo njegovo *kapilarno širenje* i postupno pretvaranje u "narodnu pripovijest".
- Andrija Jambrešić (1706–1758), isusovac, nakon što je u djelu *Lexicon latinum* (1742) naveo da su se u Krapini rodili Čeh i Leh te da "neki spominju" i trećeg brata "Moska", zaključio da to nije u suprotnosti s povijesnim predajama i da je vjerojatno da su Slaveni prvo stigli iz Sarmatije i naselili Ilirik i tu se učvrstili i namnožili, i poslije slali pomoć slavenskom narodu na sjeveru, i tako stvorili začetke novih država.
- Ta Jambrešićeva teza vrlo je znakovita, jer upućuje na drugu pojavu, koja je tada jačala – razvitak moderne historiografije. I već je više desetljeća prije toga "otac hrvatske historiografije", Ivan Lučić (1604–1676), u djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1673), prema tekstu Konstantina Porfirogeneta (pronađenom u 16. stoljeću) utvrdio da su Hrvati potekli "iz Sarmatije" (iako bi to tada bila Poljska, što bi imalo suprotne implikacije).
- Godine 1740. – malo prije objavljivanja Jambrešićeva rada – u Hrvatsku je stigao Johann Christoph Jordan, dvorski savjetnik Marije Terezije, u nakani da istraži legendu o Čehu, Lehu i Mehu. U Krapini je utvrdio da postoje tri brda, koja bi odgovarala smještajima gradova trojice braće: brdo na kojemu stoji krapinski grad, brdo Sv. Josip – koji je povezao s gradom Psari iz čeških i poljskih ljetopisa, i brdo Šabec. I osim toga je zaključio da među krapinskim žiteljima postoji i neprekidna tradicija (*tradition perpetua*) da su u tri grada, Krapini, Psari i Šapcu, vladali Čeh, Leh i Meh (*De originibus Slavicis*, II, 1745).

- Na legendu u njezinom klasičnom obliku (po kojemu su braća morala napustiti Hrvatsku zbog zločina), ali s dodatkom Rusa, osvrnuo se također Baltazar Adam Krčelić (1715–1778), u svojoj povijesti (*De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae prealiniaries*, 1770).
- No zanimljivo je da su tih godina na daljnju razradu priče utjecala dva Čeha, koja su stigla u Hrvatsku: franjevac Prokop Svoboda (1728–1767), koji je 1767. održao predavanje o svom imenjaku (sv. Prokopu iz Sázave) u franjevačkom samostanu "vu domovini Cheha Krapine" te Vjenceslav Szklenszky (1732–1790), zagrebački gvardijan od 1775. do 1790., koji je sastavio rukopis o povijesti Krapine za vrijeme dok je službovao i u tom gradu (1763-1766. i 1777-1780).
- Ukratko: Svoboda je tvrdio da su Čeh, Leh i Rus napustili Krapinu još 278. n.e. zbog pritiska od rimskoga vojskovođe Aurelija, i dodao je detalje o tome kako je Čeh morao služiti mjesnom vođi u Bohemiji 14 godina u doba cara Konstantina (306–337. n.e.) prije nego što je dobio zemlju, dok je pak Szklenszky zaključio da su braća pošla iz Hrvatske za vrijeme Atila, koji je ratovao protiv Rimljana i bio sklon Slavenima.
- U prvom djelu 19. stoljeća, svećenik i povjesničar Ivan Švear (1775–1839) iznio je drukčije viđenje: legenda o Čehu, Lehu i Rusu nije bila izmišljotina, nego odraz zbivanja iz vremena franačkih prodora na istoku, tj. "horvatske vojvode" pošli su iz Krapine sa svojim vojskama 787. ili 788. godine u pomoć Česima, Moravcima, Poljacima i Pomorancima, i 789. porazili Karla Velikoga.

Ljudevit Gaj

- I takvo je bilo stanje stvari u času kada je Ljudevit Gaj (1809–1872) po prvi put čuo pripovijest o Čehu, Lehu i Rusu (ili Mehu), koju mu je ispričao starac Mateuš, sluga u domu njegova oca u Krapini.
- Gaj je poslije, u djelu *Die Schlösser bei Krapina* (1826), koje je objavio kao tek petnaestogodišnji učenik, uglavnom prepričao Szklenskoga, no u svojim kasnijim uspomnama prisjetio se kako je prvi put doživio legendu:
Ova, u prostom puku sačuvana pripovijest, ovako reći, sveta priča sveslavenska, povezana sa svim onim važnim mjestima, o kojima se svakojake zanimljive podrobnosti još pričaju, u mlađahnim mojim prsima probudi prvo čutjenje o narodnosti i živu želju da se o svim ovim stvarima jasno obavijestim.
- Podrijetlo i određivanje sebe bili su ključni motivi za vrijeme "proljeća naroda" i, dakle, i u sklopu ilirskog preporoda u kojem je Gaj djelovao.
- I u tom ozračju, 15. travnja 1848. vijeće Varaždinske županije (kojoj je pripadao grad Krapina), odlučilo je odbaciti svoje prijašnje znakovlje (na kojem se nalazio preinačeni grb obitelji Erdödy) te usvojiti novi grb upravo s likovima Čeha, Leha i Meha, kao i crveno-bijelo-plavu zastavu, s prikazom Bogorodice s djetetom na jednoj strani i novim županijskim grbom na drugoj.
- Osim toga, na zastavi je pisalo, na strani s Bogorodicom i djetetom, "Budi nam na pomoć", a na drugoj strani stajale su riječi: "bratimstvo", "jednakost" i "sloboda" u crvenom, bijelom i plavom polju.
- Pod tom zastavom, ukrašenom ikonima kršćanstva i slavenskoga jedinstva, i riječima pobožnosti i nacionalne revolucije, Varaždinci su prisustvovali ustoličenju bana Jelačića u Zagrebu, 4. lipnja 1848. godine.
- Priča o podrijetlu koja je nastala vjerojatno pod utjecajem poticaja s Istoka, iz Nestorove *Povijesti minulih ljeta* ili možda čak starijih izvora te se poslije isprepletala s češkim i poljskim potragama za vlastitim korijenima, u odnosu ili u oprečju prema germanskom svijetu, i koja se napokon prenijela u Hrvatsku, gdje se ukorijenila također na razini pučke predaje, prošla je tako puni krug i u doba novovjekovnog nacionalnoga preporoda postala važni ideološki simbol.

- Zanimljivo je da je prešla puni krug i u drugom pogledu.
- Naime, vidjeli smo da je dolazila u dodir s modernom historiografijom, i u tom smislu vrlo je znakovito da je verzija koju je Gaj zapisao mnogo bliža podacima iz Nestorova ljetopisa, od svih prijašnjih čeških i poljskih inačica.
- Broj braće se stabilizirao na tri, s time da je i dalje postojala dvojba oko imena trećega brata (Meh ili Rus), međutim bitno je da je kao i u kijevskoj priči, trojici braće sada pridodana i sestra: Kij, Šček i Horiv imali su sestru Libedu, što bi značilo "Labudicu", a Čeh, Leh i Meh imali su sestru Vilinu.
- Osim toga, u Nestorovom ljetopisu, Slaveni su se raširili po svijetu nakon što su ih napali "Vlasi", dakle, Rimljani – i slično tome, u krapinskoj priči, upravo je sukob s Rimljanima bio razlog za odlazak Čeha, Leha i Meha.
- Dakako, kao i u kasnosrednjovjekovnoj *Dalimilovoj kronici*, ubojstvo je povod za seobu: braća prvo dogovore ustanak protiv rimskih tlačitelja, ali njihova sestra Vilina, zaljubljena u rimskog časnika s kojim će i zatrudniti, izdaje svoju braću, koja zatim ubiju Rimljana, što dovodi do rimske odmazde i bijega iz domovine.
- Inače, "romantični" motiv u priči i sestrina izdaja, kao i druge pojedinosti – o visećem mostu ("visimostu") među krapinskim i psarskim gradom, o sudbini Viline i djeteta koga je rodila, o nastanku imena mjesta Lepoglave – zacijelo su pučke inovacije.

Čeh, Leh i Meh (prema Ljudevitu Gaju)

"Na tri ova brijega što se nad ovim mjestom [= Krapinom] dižu, tri grada bijahu. Onaj, od koga su se ovalike stare zidine još uzdržale, od negda se zvaše, kako i današnji dan, kao i samo mjesto, Krapina. Na brdu, ponad franjevačke crkve, bijaše grad imenom Psar, a tu nad spahinskom vodenicom, na brijegu Šabcu, bijaše grad istoga imena, Šabac.

U ova tri grada tri brata, po imenu Čeh, Leh i Meh, negda vladahu. Ova braća bijahu kraljevske krvi našega naroda te imahu sestru koja se Vilina zvala. U ono vrijeme Rimljani gospodovahu ovom zemljom. Od njih naš narod za nevolju mnogo stradaše i podnošao velike sile. Viteška se braća dogovarahu među sobom, kako bi se mogli oteti ispod teškog jarma rimskoga.

Kako najstariji ljudi pripovijedahu, među krapinskim i psarskim gradom kožnat visimost visaše o lancih. Po ovom mostu brat bratu dolažao na tajne dogovore. No, sestra njihova bijaše u skrovitoj ljubavi sa rimskim poglavarom koji je zapovijedao ovom zemljom. Kad su se braća dogovorila sa ostalim znamenitim poglavcima narodnim i okletvom ujedinila protiv Rimljana, te svijetla da će na nje složno udariti, Vilina, prevelikom ljubavlju opojena, izdade okletvu braće svoje ljubavniku svome.

Okletnici ipak udare na nj te ga ubiju. A ona najprije uteče u Dupljaču u Strahinje, a odanle u Jame nad Žutnicom, koje se još i danas zovu Ljubine iliti Viline jame, a ono zato što su ondje prebivale vile koje su pod obranu svoju primile imenjakinju svoju. Ondje ona rodi gospodsko čedo.

Malo je vrijeme potom postojalo, kad se ona sunčala pred špiljom, braća, našavši se u lov, zapaze ju, uhvate, odvedu u grad Krapinu i uzidaju u onom tornju koji je nad vratima drugoga dvorišta, blizu pećinske pivnice, u jednom uglu.

A od djeteta se njena osobito čudo stvori. Divlji vol jedan dan, kad su se vile po šumi bile razile, utrči u špilju, gdje se dijete zlatnom jabukom igralo. On se u njega zaleti, dignu ga na rogovima i divljim skokom proskočivši kroz podzemaljski put, koji je ispod gora Velikoga žlijeba i Hajdinskoga zrna vodio ga na drugu stranu, ondje onako iznese napolje u šumu, gdje ga je neki pustnik sahranio. A ono se mjesto od onoga vremena do današnjega dana, po lijepoj glavi ovoga djeteta, zove Lijepa glava [= Lepoglava].

Rimljani, da osвете ubistvo časnika svoga i da pokore pobunjeni narod, uto započeo sa svih strana kupiti vojsku. Tri brata, videći kako ne mogu onolikoj sili, kolika se dizala na Zagorje, gdje su se oni bili utaborili, ni prevrlom hrabrošću da odole, skupe sve starješine, župane i satnike pučke, svijetahu, da sa svimi odličnijimi pristašami svojimi ostave domovinu svoju pa da se posve isele iz rimske države.

Oni znahu da se narod našega jezika daleko pruža preko Dunaja te zato predoše sa vjernimi svojim preko Dunaja pa se tamo razidoše na tri strane pak utemeljiše tri države slavenske. Čeh podiže stolicu svoju u Češkoj zemlji, Bojemiji, Leh u Poljskoj, a od Meha Moskovati zadobiše početak svoj.

I ovako je prava korenika svega našega naroda slavenskoga izišla iz ove naše okoline."

- Gaj je zapisao tu verziju priče 1851. ili 1852. godine, a poslije njegove smrti objavio ju je njegov sin Velimir (v. *Vjekopisni moj nacrtak*, 1875; Gajeva autobiografija).

- No pet godina prije nego što je Velimir Gaj obavio ovu pripovijetku o Čehu, Lehu i Mehu iz autobiografije svoga oca, Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) već ju je označio kao izmišljenu bajku:

Kad bi se starim bajkam i pričam slipeo povjerovati smiela, onda bi Krapina sa svojom okolicom u historiji svega slovjenstva prvo zauzimala mjesto; jer bi tuj imala biti koljevka osnivačih najslavnijih slovjenkih država, Češke, Poljske i Ruske.

Pričalo se naime u staro doba, da su iz Krapine, hrvatskoga mjesta, otišla jošte za vrieme Rimljanah, prieko trih riekah, dva rodjena brata Čeh i Leh s oružanom prajnom svojih suplemenikah, nastanivši se u današnjoj Češkoj i Poljskoj, i osnovavši tamo nove države, koje se po njih nazvaše Češkom i Leškom. Ovoj dvojici pridoda kasnije bujna fantazija i trećega brata Meha ih Moskva, koj se iz toploga juga tobože odputi najdalje u ledeni sjever, da tamo osnuje Rusom svetu Moskvu i kasnije moskovsko carstvo. Ivan Horn u svom djelu „Noës Arca“ pošo je još dalje, načinivši Čeha, Leha i Rusa braćom namišljenoga kralja Želimira, dodavši, da ova braća g. 550. naseliše Češku, Poljsku, Rusku, Moravsku i Srbiju. Naš pjesnički Pavao Vitezović držao je dakako ovu basnu za svetu istinu.

Ivan Kukuljević Sakcinski

Njeke gradině i gradovi u kraljevini Hrvatskoj, sv. III, 1870.

- Poslije je Vjekoslav Klaić (1849–1928) sažeo Gajevu priču, ali s jednim dodatnim detaljem – otac Čeha, Leha, Meh i Viline bio je "knez Hrvat":

U hrvatskoj zemlji stanovaše nekoć svekoliko pleme slovjenko. Knezom toga plemena bijaše Hrvat, a on se pokoravaše rimskom caru i njegovu namjesniku u Hrvatskoj. Glavni grad kneza Hrvata bijaše Krapina. Kad je knez Hrvat umro, ostavi za sobom tri sina: Čeha, Leha i Meha, i jednu kćer Vilinu....

Opis zemlje u kojih obitavaju Hrvati, 1880.

- Gotovo pola stoljeća kasnije, Stjepan Srkulj (1869–1951) opet je uskladio priču sa starijim verzijama: otac Čeha, Leha i Meha bio je Panon; narod je tlačio rimski car, odnosno njegov namjesnik Aurelije, itd. (*Kratka povijest Hrvata, 1926*).
- Međutim, kako smo vidjeli u Kukuljevićevom citatu, moderni povjesničari nisu vjerovali u činjeničnost priče: "priča je ova neistinita" napisao je i Klaić, odmah nakon što ju je predstavio.
- Tek su neki pokušali pronaći kakve mitske konstrukcije u njoj. Primjerice, Natko Nodilo (1834–1912) smatrao je da su "epski junaci Čeh, Leh i Meh, simbolizirali tri Sunca, tri Božja bića... od kojih su nastala tri kraljevstva. Češka, Poljska i Rusija..." (*Religija Srba i Hrvata, 1885–1890*).
- Do početka 20. stoljeća istraživači su već uočili i podudarnosti između krapinske priče i kijevske pripovijesti kod Nestora, a zatim je 1922. gruzijsko-ruski učenjak Nikolaj Jakovljevič Marr (1864–1934) kijevsku verziju povezao s armenskom, te zaključio da je ime sestre Libede (ԼԻԲԵԴԻ) doslovni prijevod armenskog imena Karapet, što bi isto značilo "Labudica" (arm. ԿԱՐԱՊԵՏ / *karap* "labud" + dometak za ženski rod et).
- Stjepan Krizin Sakač (1890–1973), poznatije u hrvatskoj znanosti kao zagovornik šire iranske teorije o podrijetlu Hrvata, prihvatio je svojedobno taj spoj između krapinske, kijevske i armenske predaje, i napisao da sestra Vilina iz krapinske inačice upućuje na kult labud-djevojke utjelovljene u potoku (u ovom slučaju Krapinčici) koji protječe ispod zidina (v. "Krapina, Kijev, Ararat", *Život*, 21/3-4, 1940, 129–149).
- Teško je reći koliko je priča o Čehu, Lehu i Mehu i Vilini zadržale svoje značajke narodne pripovijesti do početka 20. stoljeća. Ali je svakako do tada već postala važna mjesna osobitost koja je pridavala važnost gradu Krapini (druga osobitost, krapinski pračovjek, bio je otkriven na samomu kraju 19. stoljeća).
- Prvi primjerci znamenitih *bilikuma* (ili *trilikuma*) bili su izrađeni u tvornicama keramike u Krapini u drugom dijelu 19. stoljeća, a gradske vedute i razglednice s početka 20. stoljeća često su prikazivale Krapinu kao "kolijevku svih Slavena".

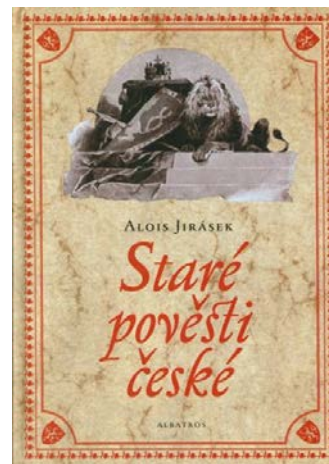

Bilikum iz 19. stoljeća (lijevo) i razglednica iz Krapine s početka 20. stoljeća (desno).

Nove razrade

- U doba kada se priča o Čehu, Lehu i Mehu već udomačila u Hrvatskoj i osobito oko Krapine – "koljevke svih Slavjana" kako će isticati krapinske razglednice, nov je sažetak napisao češki književnik i političar Alois Jirásek (1851–1930).
- Jirásekova knjiga *Staré pověsti české* (= "Stare češke pripovijetke"), objavio je 1894. praški nakladnik Josef Richard Vilímek (1835–1911), i to u seriji namijenjenoj mladeži; djelo je ubrzo postalo klasika moderne češke književnosti, i doživjelo je nekoliko izdanja, uz sudjelovanje raznih ilustratora, sve do 2011. godine.

Vilímekov portret Aloisa Jiráseka (lijevo), i korice jednog novijeg izdanja iz 2008. praškog nakladnika "Albatros media" (desno).

- Jirásek je prvo opisao odlazak iz Hrvatske:

"Za Tatramu, u ravninama uz rijeku Vislu od pretpamćenja proteže se hrvatska zemlja, velik dio prvotne slavenske domovine. U toj hrvatskoj zemlji bilo je mnogo plemena, odnosno jezika, naravi, načina života. I dogodilo se da se opustošila zbog krvavih borbi za granice i sela. Ustao je rod protiv roda, rođaci su se borili protiv rođaka kako bi jedni druge uništili. U to vrijeme dva brata iz moćnoga roda, obojica vojvode, Čeh i Leh, skupa su odlučili napustiti nesretno zaračenu rodnu zemlju. Rekli su: "Nađimo sebi nova sjedišta, gdje naš rod može živjeti u miru i gledati svoje poslove." Kako su odlučili tako su učinili. Sazvavši svoje pleme, prinijeli su žrtvu bogovima, uzeli likove predaka, i napustivši očinsku zemlju, krenuli su prema zalasku sunca, u nepoznate krajeve [...] Izviđači i naoružani muškarci krenuli su naprijed, pod vojvodom Čehom, sive brade ali krupan i snažan, i njegovim bratom Lehom, okruženi poglavarima, rodonačelnikima, svi na konjima. Iza njih išli su starci, žene i djeca u prostim kolima, konji, stada stoke i opet na kraju naoružani muškarci. Tako su zauzeli prvo krajeve srodnih plemena, prešli su granicu hrvatske zemlje, prebrodili rijeku Odru i ušli u nepoznate planinske krajeve" (Jirásek, 1894: 7–8).

- Osim što je iz priče opet nestao Meh (ili Rus), važno je da se u Jirásekovoj knjizi "hrvatska zemlja" locira na sjeveru, uz Vislu, što odgovara mnogim tadašnjim tezama povijesničara o lokaciji Bijeke Hrvatske.

- Drugim riječima, Jiráček je preinačio izvornu srednjovjekovnu predaju u skladu s novim znanstvenim pretpostavkama.

Chrobatia (Hrvatska) smještena oko gornje Visle (Gustav Droysen, *Allgemeiner historischer Handatlas*. Bielefeld: Velhagen & Klasing, 1886, umetak na karti br. 76).

- Uostalom, što se tiče Bijele Hrvatske, još ju je Ivan Lučić zaključio je da se nalazi u Poljskoj ("Sarmatiji"), i napokon do Jiráčekovog vremena ta pretpostavka bila je već jasno prikazana, primjerice u povijesnom atlas Gustava Droysena (1838–1908).
- Jiráček je uglavnom polazio od kronika Kozme Praškog, Dalimila i Václava Hájeka, no smatra se da je na njegov rad – i to u polemičkom smislu – isto utjecalo djelo Pražské pověsti a legendy (= "Praške pripovijesti i legende"), koje je 1883. objavio povjesničar i pisac Josef Svátek (1835–1897).
- Dakako, opis nastavka puta iz Hrvatske najviše podsjeća na doradu teksta Kozme Praškoga iz 12. stoljeća, uz dodatke sadržaja iz kasnijih ljetopisa:
 1. Narod prvo prolazi kroz zemlje gdje ljudi govore na njihovom jeziku; i zatim pređe Labu, u pust i rijetko naseljen kraj, gdje nalaze na ljude tuđega jezika, hrabre i odjevene u kože, koji im prepreče put – ipak, njih će narod protjerati i dalje nastaviti put.
 2. Ali putovanje postaje naporno, kroz duboke šume i preko poljana i močvara punih trstike, šaša, nagomilane mahovine i različitog grmlja; navečer ljudi Čeha i Leha lože vatru kako bi plašili opasne noćne zvijeri.
 3. Kada su stigli do Vltave, već su se počeli žaliti na beskrajno lutanje i na umor, no poslije prijelaza te rijeke Čeh ugleda visoku goru "... koja se pred njim modrila nad širokim, ravnim krajem".
 4. Bila je to gora Říp, i Čeh odluči da se narod treba odmoriti u njezinom podnožju.
 5. Idući dan Čeh je ustao već u prvu zoru i pošao sam na Říp "kroz tihu šumu, još punu noćne tame", i kada je stigao do vrha bilo je jutro i ugledao je pred sobom prostran kraj, koji se pružao do modrih gora u daljini, sav pun hrastovih šuma, ravnica i livada; svuda je vidio bujno zelenilo, kroz koje su tekle rijeke "kao izljevano srebro".
- Taj prekrasni prizor oduševio je Čeha, koji je zaključio da ako bogovi to dopuste tu će živjeti njegov narod i njegovo potomstvo.
- Narod je drugi dan istraživao okolinu i primijetio da su rijeke prepune riba, i da je sav kraj vrlo plodan.
- Treći dan, kada je sunce bilo u zalasku, Čeh je pozvao sve ljude na vrh Řipa, i tu im rekao:

"Više nemojte tugovati, jer smo našli kraj u kojem ćemo se zaustaviti i utvrditi sjedište. Evo, ovo je ta zemlja koju ste tražili. Ja sam često govorio o tome i obećao da ću vas do nje dovesti. To je obećana zemlja, puna životinja i ptica, i meda koji teče. U svemu ćete imati obilje, i bit će nam dobra zaštita od neprijatelja. Evo zemlje po našoj volji! Jedino ime nema; razmislite, kojim bi se imenom trebala nazvati."
- I slijedio je odgovor:

"Tvojim! Tvojim neka se zove! Povikao je kao s božanskim nadahnućem starac duge bijele brade, najstariji od svih vođa. Odmah su svi vođe i sav narod viknuli kao jednim glasom: "Tvojim! Tvojim imenom!" "Po tebi neka se zove!" Vojvoda Čeh, zadovoljan voljom svoga naroda, kleknuo je na koljena i poljubio zemlju, novu domovinu svoga plemena. I poljubivši je, podignuo je svoje ruke prema prostranom kraju, okrenuo ih i izrekao blagoslov: "Pozdrav sveto zemljo, nama obećana! Čuvaj nas zdravima, čuvaj nas od povreda, i razmnoži nas od pokoljenja u pokoljenje zauvijek!"
- Ovaj je opis očito preuzet od Kozme, a Jiráček ga je završio prizorom radosnog praoca Čeha koji zatim iz bijelog lana vadi lik pretka (dosl. "djeda", češ. *dědka*) donijetog iz stare domovine, pali oganj i prinosi žrtvu paljenicu kao zahvalu i radi osiguravanja blagoslova.
- Jiráčekova knjiga opisuje i odlazak Leha u Poljsku, i također razrađuje druge stare predaje: o Kroku, štitonoši Čeha koji je osnovao Vyšehrad, o njegovoj kćeri Libuši, ženi Přemysla Orača s kojim je začela

češki kraljevski rod Přemyslovića, i koja je predskazala budućnost Praga i na mjestu grada izgradili prvi dvorac, itd.

- Iako su u srednjem vijeku (i/ili u ranom novovjekovlju) korijeni i starije inačice svih tih legendi imali drukčije značenje, i često su bile shvaćene doista kao povijesno istinite katkad čak do kraja 19. stoljeća, poslije se njihova funkcija bitno mijenjala.
- Razumije se, razvitak historiografije i drugih znanosti promijenio je način kako su se kritički ocjenjivale.
- Danas će rijetko tko povjerovati da nam priča o Čehu, Lehu (i Mehu ili Rusu) pruža stvarne podatke o podrijetlu naroda, ali trebamo se tu podsjetiti da je i Jiráčekova knjiga bila objavljena prvi put u seriji "za mladež", tj. kao dječja književnost.
- To polazi, čini se, od jedne tendencije koja je počela u ranom 19. stoljeću, nakon što su braća Grimm nazvala svoju zbirku njemačkih narodnih bajki: "Dječje i obiteljske priče" (*Kinder- und Hausmärchen* (prva izdanja 1812, 1814).
- Nekadašnji mitovi i povijesti, pa i povijesti o podrijetlu preuzetih iz ljetopisa, plasiraju se kao bajke, pripovijetke ili priče za djecu, tj. kao naracije koje ne treba shvatiti ozbiljno, ili barem ne doslovno.
- Njihova funkcija može postati katkad poučna, iako se životna ili moralna poruka u nekim "dječjim pričama" može činiti čudnom ili čak proturječnom iz današnje perspektive.
- Međutim, ostaje razina simboličnosti – i zato priče o podrijetlu naroda, koje više nemaju isto idejno ili ideološko značenje kao nekada, mogu i dalje imati ulogu u izražavanju identiteta naroda.
- Pripovijest o praocu Čeha itd. u Češkoj je djelovala na različite grane stvaralaštva, i također je poslužila kao metafora u češkom viđenju sebe.
- U tom sklopu ključni je utjecaj imala Jiráčekova knjiga, koja je svojedobno stekla čak i podršku komunističkog režima.
- Ta je knjiga nadahnjivala popularnu kulturu i mnoga umjetnička djela: slikarska ili grafička, glazbena, kazališna i filmska.
- Primjerice, jedno od najpoznatijih takvih izraza bio je animirani lutkarski film iz 1952. koji je režirao Jiří Trnka (1912–1969).
- Nedavno, u Narodnom muzeju u Pragu, od 6. listopada 2010. do 6. srpnja 2011. trajala je i izložba pod imenom "Stare češke pripovijesti", koja je predstavljala razne aspekte predaje o podrijetlu i najranijoj povijesti Čeha (arheološke nalaze iz vremena Velike seobe naroda i poslije, rekonstrukcije nastambi, odjeće i predmeta iz rane češke prošlosti, rukopise koje su prenosili predaju o podrijetlu Čeha, i također moderna književna i umjetnička djela).

Glumac Ondřej Vetchý u ulozi praoca Čeha u filmu koji je režiser Jakub Kohák pripremio za izložbu "Stare češke pripovijetke" (2011).

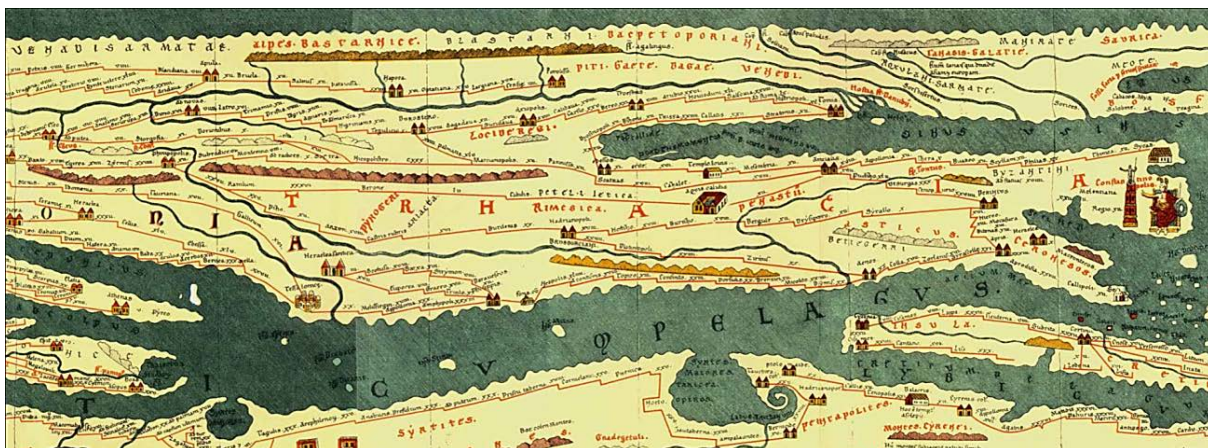

Poljski sarmatizam

- Spomenuli smo da je 13. stoljeću poljski ljetopisac Wincenty Kadłubek istaknuo podrijetlo Poljaka od Vandala.
- Ta je tradicija imala starije korijene, i još je u 10. stoljeću Gerhard iz Augsburga, u djelu "Čuda sv. Ulrika" (*Miracula Sancti Oudalrici*, 982–992) nazvao poljskoga vladara Mješka I. (922–945), "kraljem Vandala".
- No jednakost između Poljaka i Vandala proizašla je iz poistovjećivanja Vandala s narodom Venda, spomenutih u izvorima s početka n.e. (lat. *Venethi*, *Venedi*).
- Tko god da su bili prvi Vendi, njihov se etnonim u srednjem vijeku ukorijenio među germanskim narodima kao oznaka za (pretežito zapadne) Slavene (usp. stnord. *Vindr* i *Vendland*, stengl. *Wenedas*, njem *Wenden*).
- I uostalom, još je u 6. stoljeću Jordan izričito povezao Slavene s "Venetima" u svom opisu Skitije:

... od ušća rijeke Visle golem prostor nastanjuje mnogobrojni narod Veneta, čija se imena sada zbog različitih rodova i mjesta mijenjaju, iako se uglavnom nazivaju Antima i Slavenima (*Getica*, V, 34).

... *ab ortu Vistulae fluminis per imensa spatia Venetharum natio populosa consedit, quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur.*
- Tu je jasno da je Jordan smatrao venetski etnonim sveopćim za Slavene, iako je zatim podijelio Slavene u tri skupine: Venete, Ante, Sklavene (*Getica*, XXII, 119).
- Kadłubek je tu slavensko-vendsko-vandalsku vezu doradio – na razini tadašnje učenosti – očito u skladu s "franačkom tablicom naroda", koja je osiguravala podrijetlo od Noina sina Jafeta.
- Osim toga, vidjeli smo da je dodao priču o kćeri kneza Kraka, kraljici Vand.
- I zatim, prema "Velikopoljskom ljetopisu", koji je prenio priču o Lehu, Rusu i Čehu (u tom redoslijedu rođenja), "Lehiti" (potomci Leha) su se još u doba prije Aleksandra Velikoga počeli nazivati "Vandalitima" u čast kraljice Vande.
- Međutim, vendsko ishodište svih tih elaboracija, dovelo je poslije do drukčijih tumačenja, u vremenu kada su klasični izvori opet postali ključni.
- Naime, u starijim latinskim izvorima mogle su se naći asocijacije između Veneta i Sarmata.
- Još je Plinije Stariji (23–79. n.e.) znao za "sarmatske Venete" (*Sarmatae Venedi*); Tacit je u svojoj *Germaniji* iz 1. stoljeća spomenuo Venete uz Germane i Sarmate, i povezao ih s potonjima (iako je ukazao na njihov različit izgled i običaje); u 2. stoljeću Ptolomej je locirao *Ouenedai* uz južnu obalu Baltika (*De Geographia*, III 5. 21), a u *Tabuli Peutingeriani* iz 4–5. stoljeća (sačuvana u srednjovjekovnom rukopisu), pojavljuju se dvije skupine: Venedi uz Crno more, i Venedi Sarmatae sjeverno od Karpata.

Srednjovjekovni prijepis Tabule Peutingeriane (13. stoljeća).

- U doba humanizma i renesanse, učenjaci su se vodili prema klasičnim izvorima, i u tom smislu, u 15. stoljeću Jan Długosz prvi je za Poljake i Poljsku utvrdio podrijetlo od antičkih Sarmata.
- Długosz je u svom ljetopisu prozvao Karpate "Sarmatskim gorjem", a Sarmate je izveo od Jafeta i smijestio u Panoniji – u biti je izjednačio Sarmate i Slavene, a njihovi potomci, kako smo vidjeli, bili su Leh, Čeh i Rus.
- Sarmatsku tezu razradit će dalje drugi autori, i među njima vjerojatno su najveći utjecaj imali Matija iz Mjehova, odnosno njegov "Traktat o dvjema Sarmatijama" (*Tractatus de duabus Sarmatis*, 1517), i Alessandro Guagnini, autor djela "Opisa europske Sarmatije" (*Sarmatiae Europaeae descriptio*), objavljenoga u Krakovu 1578. godine, i 1611. prevedena na poljski.
- Matija iz Mjehova je iz antičkih izvora zaključio da rijeka Don (Tanais) dijeli Sarmatiju na azijski dio na istoku, u kojem "danas" uglavnom žive Tatari, i na europski dio između Dona i Visle, koji nastanjuju: "... Rusi ili Ruteni, Litavci, Moskovljani, i drugi pridruženi njima."
- No što se tiče Poljaka, vidjeli smo da je Matija slijedio predaju o Lehu i Čehu, a potomci njegova Leha napućiće "Vandaliju" (što je očito odraz stare tradicije). Problem je što Matija nije sasvim dorečen u ovom pogledu.
- Prema njemu: 1) Vandali (i Svevi i Burgundi) potekli su iz Poljske i imena i jezik su im bili poljski; 2) bili su Germani, ne Skiti ili Sarmati; 3) potekli su iz Poljske, ne iz Skandinavije, i 4) Poljaci i drugi Slaveni bili su starosjedioci zemlje!
- I kakvo je tu, dakle, veza između Poljske i Sarmatije? Reklo bi se, upravo u nekoj vrsti asocijacije. "Traktat o dvjema Sarmatijama" općenito se smatra prvim više-manje točnim opisom istočne Europe i susjednih krajeva i imao je osobitu ulogu u usmjeravanju svijesti poljskih vladajućih slojeva prema istoku.
- Inače Poljska je uspostavila kapilarne veze s istokom, iako katkad još napete, već nakon dolaska velikoga kneza Litve Jagela (1362–1434) na poljsko prijestolje 1386. godine; Jagelova pobjeda 1410. nad teutonskim vitezovima kod Grünwalda (ili Tannenberg) poslije je potvrdila moć istočne Europe protiv pritisaka sa zapada, što je dalje poticalo tendenciju povezivanja poljskih, litavskih i zapadnoruskih krajeva, sve do sklapanja unije u Lublinu između Poljske i Litve 1569. godine.
- I ni deset godina poslije lublinske unije, pojavio se Guagninijev "Opis... Sarmatije" (1578), koji je već vrlo jasno smjestio Poljsku i Poljake u sarmatski sklop (usput treba reći da neki analitičari misle da je pravi autor djela bio povjesničar Matija Stykowski /1547–1593/, koji je sastavio i vlastitu kroniku o povijesti poljskih, litavskih i ruskih zemalja).
- U "Opisu... Sarmatije" Slaveni se izričito poistovjećuju sa Sarmatima, pa tako i braća Čeh i Leh potječu od "naroda Slavena, ili Sarmata" (*Ex gente bellicosa Slavonica, sive Sarmatica... duo illustres magnimique Princeps ortum dederunt, quorum unum Cechus, alter Lechus appellantur...*), i to iz Hrvatske (*ex Croatia Illyrici regione*), no "Europska Sarmatija" uključuje i sve zemlje od Dona i Volge do Visle – "ili sada do Odre", i tu je očito Poljsko kraljevstvo najvažnije.
- I ubrzo se "sarmatizam", bez obzira na svoju povijesnu upitnost, na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće pretvorio u vladajuću ideologiju Poljsko-litavske državne zajednice, ili točnije u ideologiju poljskoga plemstva.
- Poljsko plemstvo, *szlachta*, postiglo je prilikom potpisivanja lublinske unije više prava i privilegija: pravo svih na izbor kralja, obvezivanje kralja da svakih dviju godina sazove sabore, prava na dogovorene ugovore (*pacta conventa*), slobodu ustanka protiv kralja koji krši plemićke povlastice, pravo svakoga pojedinca da svojim glasom poništi odluku većine (*liberum veto*), i slobodu udruživanja radi postizanja zajedničkih političkih ciljeva.
- Sve te stavke zajedno stvorili su pojam koji je bio označen kao "zlatna sloboda" (polj. *złota wolność*, lat. *aurea libertas*), i koji je bitno razlikovao sustav poljsko-litavske "plemićke republike" (*Rzeczpospolita szlacheska*) od drugih tadašnjih političkih sustava u Europi, pogotovo u vremenu kada se u drugim europskim zemljama sve više afirmirao apsolutizam vladara.

- I kakve to veze ima s podrijetlom? Jednostavno: poljska *szlachta* je prihvatila zamisao o sarmatskom podrijetlu kao način dokazivanja svoje osobitosti, i to na temelju rodoslovlja koji seže sve do antike.
- Ali ne samo to: jednom kada je plemstvo usvojilo takvo podrijetlo, "sarmatizam" je povratno utjecao na njegov opći stil života. Utjecao je na društvene običaje, na obiteljske odnose, umjetnost, modu, pa čak i na pogrebne običaje – sve u svemu na opću kulturu i svjetonazor plemstva.
- Može se postaviti pitanje: kakve je to imalo veze s nekadašnjim Sarmatima? Je li poljska *szlachta* tek pripisala Sarmatima i sarmatskom podrijetlu životni stil i/ili kulturu koju je sama razvila, i koja nije imala veze s antičkim Sarmatima?
- I dakako specifični elementi u poljskom "sarmatizmu" poput snažnog isticanja katoličanstva (u odnosu na susjedne protestante i pravoslavce), pa i sam pojam "zlatne slobode" koji je ključni motiv, bili su proizvodi novijih vremena i nisu se mogli pripisati nekom sarmatskom nasljeđu.
- Tek su se buran život na granici prema istoku, obilne gozbe i pijanke, naglasak na čast, muška nadmetanja i kavge, i stanovito poštovanje žena, mogli *donekle* povezati sa *slikom* o davnim nomadima iz istočne Europe.
- Međutim, poput današnjih britanskih "Druida" koji se skupljaju svake godine u Stonehengeu u doba zimskog suncostaja i pokušavaju obnoviti obrede koje smatraju da su njihovi tobožnji preci provodili, poljska je *szlachta* pokušavala rekonstruirati svoju viziju o Sarmatima.
- Prihvatila je orijentalni način odjevanja: plemić bi nosio dugu haljinu, po imenu *żupan* (od tatar. *zuban* ili *ziban*) te preko nje dolamu, *kontusz*, i pojas ili lentu, tj. *pas kontuszowy*, pa vanjski ogrtač s krznenim ovratnikom, *delię*, i obvezatnu sablju. Takva se nošnja raširila po svoj istočnoj Europi, među Kozacima, Rusima, Bjelorusima i Litavcima, i prodrila je također u Ugarsku i Hrvatsku.
- Nošnja se bitno razlikovala od tadašnje zapadnoeuropske mode, i zanimljivo je da su Poljaci, sa sprdnjom, nazivali zapadnjake *pludracy*, "ljudi u čarapama".

"Zlatna sloboda" i apsolutizam: poljski plemić i pisac Stanisław Antoni Szczuka (1652 ili 1654–1710) u tipičnoj "sarmatskoj odjeći" (lijevo), i francuski "kralj Sunca" Luj IV. (r. 1638, vl. 1643–1715) u "čarapama" (desno).

- Međutim, poljski su se plemići katkad doista približili poznatim sarmatskim uzorima, primjerice u izradi vojnog oklopa prema antičkim prikazima sarmatskih ratnika.
- Riječ je o antikvarističkom stiliziranju, koje je približilo predmete života zamisli o podrijetlu, iako je bilo pokušaja, čak u 20. stoljeću, da se utvrdi zbiljski kontinuitet između sarmatske kulture i kasnije poljske.
- Primjerice, poljsko-britanski arheolog Tadeusz Sulimirski (1898–1983), koji je sam bio potomak poljskoga plemstva, tvrdio je da su Sarmati koji su stigli u Poljsku još u 4. stoljeću n.e. uspjeli opstati kao narod do 6. stoljeća te da su se njihovi plemenski znakovi, "tamge", pojavili na poljskom novcu u 9. stoljeću, i poslije se očuvali u poljskoj heraldici (v. *The Sarmatians*. London: Thames and Hudson, 1970, i noviji prijevodi na poljskom i ruskom).
- Prema poljskom pravniku i povjesničaru Tadeuszu Mańkowski (1878–1956): "teorija sarmatske geneze naroda i poljske države... nije mit, niti tek fantaziranje nekritičnih umova kroničara, nego izraz traženja svoga 'ja' u vrlo osvijestjenim slojevima naroda, traženja povijesnih tradicija naroda, koji se osjećao moćnim i htio je nešto značiti, traženje svoga mjesta usred inih naroda iz davne prošlosti."
- Međutim, ideologija "sarmatizma" bila je ipak isključiva, i nije prigrllila poljski narod u cjelini. Štoviše, mogu se naći i komentari da je *szlachta* smatrala da je puk potjecao, ne od Sarmata, Jafetovih potomaka, nego od Hama, pa je zato bio dužan služiti plemstvu.
- Iz tog i drugih razloga "sarmatizam" je u 18. stoljeću izazvao snažne kritike od poljskih prosvjetitelja, i bio je također izvrnut ruglu – primjerice, u kazališnoj komediji *Sarmatyzm* (1798) Franciszeka Zabłockoga (1754–1821).
- Pa ipak, situacija se promijenila nakon treće podjele Poljske 1795. godine.
- U 19. stoljeću, u doba romantizma "sarmatizam" je doživio stanovit preporod, osobito u književnosti. Pjesnici Adam Mickiewicz (1798–1855), Julius Słowacki (1809–1849) i Zygmunt Krasiński (1812–1859) nadahnjivali su se "sarmatskim" motivima, dok je Henryk Sienkiewicz (1846–1916) opisao "sarmatski" stil života plemstva u svojoj trilogiji romana: *Ogniem i mieczem*, 1884., *Potop*, 1886. i *Pan Wołodyjowski*, 1888.

Gotizam

- Gotizam, ili "goticizam" ima razmjerno duge korijene, koji sežu do kasne antike ili ranoga srednjeg vijeka, i koje su uvelike povezane s "imidžom" povijesnih Gota u raznim rukopisima.
- Vidjeli smo, u osvrtu na srednjovjekovne tekstove o Gotima, da je Kasiodorova povijest Gota, koju je poslije sažeo (uz vlastite dodatke) Jordan, odredila model za srednjovjekovna djela *origo gentis*.
- No Goti su povijesno važni u više pogleda: riječ je o prvom sjevernoeuropskom narodu koji je u znatnoj mjeri prigrllio kršćanstvo (mada u njegovom arijanskom obliku), zatim preseljenje Gota preko Dunava 376. često se uzima kao kronološka granica "velikih seoba naroda", i napokon osvajanje Rima odnosno pljačka grada koju su zapadni Goti pod kraljem Alarikom I. (vl. 286–410) izvršili 24. kolovoza 410. bio je prvi takav poraz drevne prijestolnice u gotovo 800 godina povijesti.
- U izlaganju o kozmogoniji već smo naznačili da je taj događaj duboko potresao Rimljane te da su ga posljednji rimski pogani vidjeli kao znak propasti svijeta i kao kaznu za napuštanje starih bogova.
- Sv. Augustin se tomu suprotstavio, i angažirao je Pavla Orozija, koji je u svojoj *Povijesti protiv pogana* ukazao na učestalost katastrofa u povijesti svijeta.
- Osim toga, može se reći da je sv. Augustin bio i jedan od prvih koji je utjecao na stvaranje povoljne slike o Gotima.
- U prvom poglavlju svoga djela *Božji grad* (= *De civitate Dei*), koji je počeo pisati tek tri godine nakon gotske pljačke Rima, istaknuo je da su Alarikovi Goti, zbog njihove kršćanske vjere, poštivali crkve i tako pošteđjeli i pogane koji su njima našli utočište, premda su stekli pravo pobjednika, dok sami Rimljani – u svojim osvajanjima – nikada nisu bili tako obzirni prema pravu na azil drugih.

- Vidjeli smo i da je Izidor Seviljski, čija su djela imala vrlo jak utjecaj u srednjem vijeku, iskazao povoljno mišljenje o Gotima, tj. o španjolskim Vizigotima.
- Doduše, Izidor je napisao svoju povijesti o Gotima, Vandalima i Slevima oko ili poslije 624. godine, dakle četrdesetak ljeta nakon što je vizigotski kralj Rekared (vl. 586–601) napustio arijanstvo i prešao na katoličko kršćanstvo (687), čime je uklonio vjerski raskol između Gota i njihovih rimskih podanika, a to je zacijelo utjecalo na Izidorovu laskavu ocjenu.
- Pa ipak, od svih "barbara" Goti su uživali visok ugled još prije toga, i to ne samo njihov zapadni ogranak, koji je najvjerojatnije Kasiodor prvi nazvao Vizigotima, nego i njihov istočni ogranak, Ostrogoti, pod vlašću kraljevskog roda Amala (*Ostrogothae, praeclaris Amalis serviebant*, Jordan = Jordanes V, 42).
- A među Ostrogotima najviše bit će istaknut Teodorik Veliki, čiji je povijesni ili točnije legendarni lik zasjenio čak njegova šurjaka, franačkog kralja Klodviga (481–511), mada je potonji, svezivanjem s Katoličkom crkvom, postavio temelje za buduću franačku prevlast u zapadnoj Europi.
- Kako je poznato, 476. germanski vođa Odoakar svrgnuo je dječaka-cara Romula Augustula i tako dokrajčio Zapadnorimsko carstvo. Do 493. Teodorik je porazio Odoakra i zavladao svim zemljama od Dunava do Provanse, od Alpa do Sicilije. I premda je ostao vjeran arijanstvu, sve do malo prije svoje smrti čuvao je dobre odnose s "Rimljanima" i ujedno se zalagao za bliske veze sa svim novostvorenim germanskim državama na Zapadu.
- Jedan anonimni latinski tekst s početka 6. stoljeća ovako je hvalio Teodorika i njegovu vladavinu:

Heinrich Leutemann (1824–1904): Sahrana gotškoga kralja Alarika na dnu rijeke Busento u Kalabriji – litografija iz 1895. godine.

Dakle izvrstan i s dobrom voljom u svemu, [Teodorik] je vladao trideset i tri godine. U njegovo je vrijeme Italija trideset godina imala takvu sreću da su mu i nasljednici naslijedili mir. Jer ništa nije učinio krivo. Tako je vladao nad dva naroda, Rimljanima i Gotima, istovremeno, i premda je pripadao arijanskoj sekti, ipak nije ništa pokušao učiniti protiv katoličke vjere; priređivao je igre u cirkusu i u amfiteatru, tako da su ga i Rimljani nazvali Trajanom ili Valentinijanom, čija je vremena uzimao kao uzor; i Goti, kojima je svojim ediktom uspostavio pravdu, prosudili su da je u svemu bio najbolji kralj... U darovima i podjeli žita bio je velikodušan i premda je državnu blagajnu našao punu sijena, svojim ju je radom obnovio i učinio bogatom.

Ergo praeclarus et bonae voluntatis in omnibus [...] regnavit annos XXXIII. Cuius temporibus felicitas est secuta Italiam per annos triginta, ita ut etiam pax pergentibus esset. Nihil enim perperam gessit. Sic gubernavit duas gentes, Romanorum et Gothorum, dum ipse quidem Arrianæ sectæ esset, tamen nihil contra religionem catholicam temptans; exhibens ludos circensium et amphitheatrum, ut etiam a Romanis Traianus vel Valentinianus, quorum tempora sectatus est, appellaretur, et a Gothis secundum edictum suam, quos ius constituit, rex fortissimus in omnibus iudicaretur. Militiam Romanis sicut sub principes esse praecepit. Dona et annonas largitus quamquam aerarium publicum ex toto faeneum invenisset, suo labore recuperavit et opulentum fecit.

(Excerpta Valesiani II. *Chronica Theodericana*, 12: 59-60)

- Međutim, na kraju Teodorikove vladavine ipak je došlo do promjene u odnosu prema Rimljanima, poglavito zbog napetosti s istočnim carstvom, nakon što je car Justin I. (vl. 518–527) godine 523. donio edikt protiv arijanstva (religije koju je pokrenuo libijski svećenik Arije, 250/256–337 n.e.).
- U tom političkom i kulturnom kontekstu, tužne smrtne kazne izvršene nad Boecijem (u. 524), Simahom (u. 526), i skončanje utamničenog pape Ivana I. (r. 470, vl. 523–526), ozbiljno su narušili ugled Teodorika među Rimljanima.
- Papa Grgur Veliki (540–604) poslije je zapisao u svojim *Dijalogima* (IV, 30) priču o tome kako je neki pustinjač (sveti čovjek) na Liparima vidio prizor pape Ivana i Simaha senatora kako su Teodorika, baš na dan njegove smrti, bacili bosonoga i svezanih ruku u ždrijelo Vulkana, što će reći kroz vrata pakla.

- U doba Karla Velikoga ta se pripovijest tumačila kao razlog zašto je Teodorikovo tijelo nestalo iz purpurnog sarkofaga u njegovom mauzoleju u Ravenni.
- S druge strane, Teodorikova se junačka slava raširila poslije njegove smrti, od sjeverne Italije sve do Skandinavije i Engleske, i zapravo svuda po germanskom svijetu.
- Vjerojatno je zato franački kralj Karlo Veliki (vl. 768–814), na povratku nakon svoje krunidbe u Rimu 800. godine, posjetio Ravennu i uzeo veliki konjanički kip Teodorika te ga postavio u vrtu svoje palače u Aix-la-Chapelleu.

Regisole

Poslije preseljenja u Aix-la-Chapelle, kip Teodorika nekako je dospio u Paviju, po svoj prilici u 11. stoljeću, gdje će postati poznat pod imenom "Regisole" (ili od lat. regem solis, "sunčana zraka", ili od pojma "samovlada". Godine 1796. Jakobinci iz Pavije uništili su kip, jer su ga vidjeli kao simbol monarhističke samovlade.

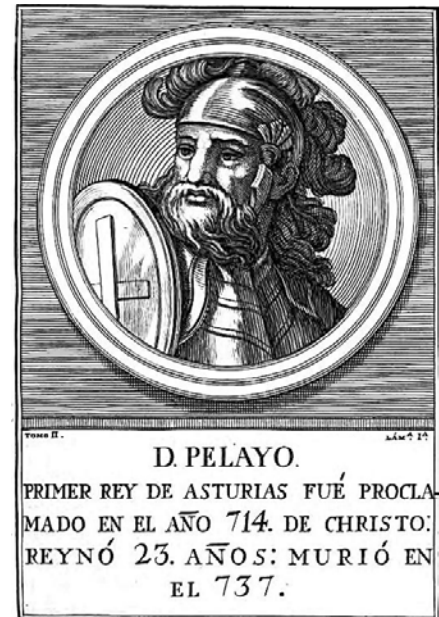
Lijevo: rekonstrukcija izvornog kipa (Cesare Ferreri, crtež 1823).

- Zanimljivo je da je upravo negdje oko 800. pisac runa Varinn isklesao natpis na kamenu u selu Rök u Švedskoj, u kojem se gotski junak naziva Þjóðrikr hrabrir... (þiaurikR hin þurmuþi).
- No natpis je teško odgonetljiv. Spomenuto su "hreiðsko more" (hraipmaraR), i narodi Hreiðgota (hraipkutum) i Mæringa (marika), koji komentatori katkad poistovjećuju s Ostrogotima. Prema jednom ruskom tumačenju, tekst bi glasio ovako:

Kaži, pamćenje, koji su dva[puta] bili plijen,
 koji su dvanaest puta na bojištu dobiveni,
 i obojica zajedno uzeti, od čovjeka do čovjeka.
 I kaži još, tko je u devetomu koljenu
 izgubio život s Ostrogotima
 do sada uvijek prvi u boju.
 Teodorik je vladao,
 hrabar u boju,
 kormilar vojnika
 u gotskom moru.
 Sada on sjedi,
 držeći svoj štit
 na gotskom konju,
 vođa Meringa.

- U svakom slučaju, može se reći da se već do 9. stoljeća lik Teodorika, katkad pod imenom Amalung ili u njemačkim zemljama češće Dietrich, odnosno "Dietrich iz Berna" (Verone), dobro ukorijenio u srednjovjekovnoj mašti.

- Ali narodna predaja preinačila je povijesnu zbilju, dovodeći ga u vezu s Hunima, odnosno Atilom, "Etzelom", a u starovisokonjemačkoj *Hildebrandovoj pjesmi*, koja je bila zapisana vjerojatno oko 820. godine, uvodi se i motiv njegova bijega pred razjarenim vladarom Ottakarom (Odoakrom). Štoviše, u kasnijim spisima, Dietrichov je glavni neprijatelj njegov stric Ermenrich – i to je ime preuzeto od ostrogotskog kralja Ermanarika, koji je prema Jordanu počinio samoubojstvo 376. nakon što su ga porazili Huni. I napokon, u najznamenitijem spjevu, *Pjesmi o Nibelunzima* (oko 1200), Dietrich iz Berna je izbjeglica na dvoru Etzela.
- Sve ove detalje, i druge, bez obzira na njihovu povijesnu anahroničnost ili veliko odstupanje od stvarne povijesti, možemo shvatiti kao opći odraz važnosti koje se pripisivalo Gotima u srednjem vijeku.
- I ta važnost se dalje nadograđivala.
- Dakako, na jednom području – Pirinejskom poluotoku – vlast gotskih kraljeva iz vizigotske grane zadržala se sve do početka 8. stoljeća. Godine 712. u sukobu s Maurima poginuo je kralj Roderik, "posljednji kralj Gota" kako su ga opisali neki kasniji izvori. No situacija je ipak bila složenija: otpor je trajao još godinu dana (pod kraljem Achilom) i zatim je 718. vizigotski plemić, Pelagije (španj. Pelayo, vl. 718–737) osnovao Kraljevstvo Asturije i pokrenuo rekonkvistu.
- Do sredine 13. stoljeća ponovno osvajanje Španjolske bilo je uvelike dovršeno, a dotada je gotsko podrijetlo, pogotovo u izmiješanom etnoreligijskom okviru zemlje, postala bitna oznaka plemstva.
- U kasnijim stoljećima nastala je i pučka etimologija po kojoj je naziv *hidalgo* za pripadnika plemstva, koji je zapravo nastao od španj. sintagme *hijo de*, "sin od", potekao od oblika *hijo de godo*, "sin Gota".
- Općenito, gotsko podrijetlo postalo je već vrlo poželjno – i ta se vizija proširila po dobrom dijelu Europe u prvim stoljećima prošloga tisućljeća.
- Stoga, kad je papa Aleksandar III. (vl. 1159–1181) u pismu od 5. rujna 1164. naznačio švedskog kralja Karla VII. (vl. 1161–1167) kao *rex Sweorum et Gothorum*, taj je naslov trebao biti laskav (iako se odnosio i na pokrajinu Götaland). Poslije su se i švedski i danski vladari dugo nazivali "kraljevima Gota".
- Goti su svuda postali "popularni", pa se ne treba ni čuditi zašto su u 13. stoljeću i Toma Arhiđakon i "Pop Dukljanin" povezali Hrvate odnosno Slavene s Gotima, ili zašto je u idućem stoljeću, poljski kralj Kazimir III. Veliki (r. 1310, vl. 1333–1370), nakon izgradnje nove katedrale u Poznanju, na grobu svoga prethodnika, Boleslava Hrabrog (vl. 992–1025), dao urezati pjesmu u kojoj se taj prvi kralj Poljske naziva *rex Gothorum et Polonorum*.
- I dobro je poznata svađa koja je izbila 1434. na početku koncila u Baselu između švedskih i španjolskih predstavnika.
- Koncil nije mogao početi s radom dok se nije odredio koji će sudionici sjediti bliže i koji dalje od pape, i koji će imati najotmjenija sjedala, u skladu s njihovim ugledom. Tada je biskup Nicolaus Ragvaldi (= Nils Ragvaldsson, u. 1448) iz grada Växjö održao govor u kojem je tvrdio da je švedski vladar iz roda gotskih kraljeva i zato švedsko izaslanstvo zaslužuje najugledniji položaj. Također je zaključio da je narod švedske pokrajine Västergötland potekao od Vizigota, a narod u Östergötlandu od Ostrogota. Na to su španjolski predstavnici odgovorili da su samo lijeni i nepoduzetni Goti mogli ostati u Švedskoj, dok su junački Goti napustili tu zemlju i osvojili novu domovinu u Španjolskoj.

Ilustracija Pelagija iz Asturije (18. stoljeća)

Giorgio Vasari, autoportret (oko 1570).

- Ali vremena su se mijenjala: na prijelazu u 16. stoljeće. Prema njemu, ta je sklonost srednji vijek se završavao i već na velikom dijelu Europe širile su se misli i čuvstva renesanse.
- I tada je (navodno) talijanski umjetnik Giorgio Vasari (1511–1574), 1530-ih godina, po prvi put odredio pojam "gotski" kao naznak za "grubu i barbarsku" kulturu.
- Kasniji analitičari definirat će vrijeme od 12. do početka 16. stoljeća u "tehničkom" smislu kao epohu gotike. A to je baš doba kada je i gotsko podrijetlo bilo na velikoj cijeni. Riječ je, dakako, o visokom, tj. o razvijenom srednjem vijeku.
- Ali u početku odnos renesanse prema "gotskoj" epohi ili "gotici" bio je tek opći, jer će se pojam o "srednjem vijeku" (lat. *medium aevum*) definirati tek poslije, u 17. stoljeću, u radovima Georga Horna (1620–1670), Kristofa Kellera (1634–1707) i drugih učenjaka.
- U ranom modernom razdoblju, gotizam ili u ovom kontekstu "goticizam" razvio se prije svega kao švedska ideologija o podrijetlu.
- Vidjeli smo da je u 15. stoljeću biskup Nicolaus Ragvaldi isticao gotsko podrijetla Šveda na koncilu u Baselu. Njegova tvrdnja da su pokrajine Götalanda, koje su se tada nalazile pod vlašću švedskog kralja, bile domovina Gota, imala je stanovitu potvrdu u Jordanovoj *Getici*, prema kojoj su Goti potekli iz zemlje "Skandze", iz koje su migrirali pod kraljem Berikom.
- No je li ime Götaland doista bilo povezano s Gotima? U srednjem vijeku narod te zemlje nazivao se Geatima, i njihov najpoznatiji "književni" predstavnik bio je junak Beowulf iz anglosaskog epa. Međutim Geati, iako su možda doista potekli od prajezgre Gota, ipak nisu bili Švedi.
- Jedan od ranih kritika gotske teorije o podrijetlu Šveda bio je Matija iz Mjehova, koga smo spomenuli već u prethodnom dva odjeljka. Za Matiju su Goti potekli iz Poljske, ne iz Skandinavije, iako je u odnosu na njihov jezik ostao poprilično dvosmislen (poljski ili germanski).
- Daljnji korak u razvitku švedskoga goticizma učinio je Johannes Magnus (šved. Johan Månsson, 1488–1544), posljednji katolički nadbiskup u Uppsali. U svom djelu *Historia de omnibus gothorum seonumque regibus* ("Povijest svih gotskih i švedskih kraljeva", 1554) tvrdio je da je Jafetov sin Magog bio prvi kralj Švedske, te da je Jordanov Berik (koji je poveo Gote na europski kontinent) zapravo bio Erik I. i rodonačelnik švedskih vladara.
- Komentatori primijećuju i da je nadbiskup Johannes bio osobito nesklon prema Dancima, koji su svojedobno dominirali u Skandinaviji u doba Kalmarske unije (1397–1523). Inače u idućim stoljećima Danci će također polagati svoje pravo na gotsko podrijetlo.
- Poslije Johannesove smrt, njegov mlađi brat Olaus (= Olof Månsson 1490–1557), osigurao je objavljivanje bratova djela.
- Međutim Olaus je poznat i po vlastitom doprinosu: 1539. objavio je "Pomorsku kartu" (*Carta marina*), koja se smatra prvim detaljnim prikazom Skandinavije, i koju je poslije obrazložio u svojoj knjizi "Povijesti sjevernih naroda" (*Historia de Gentibus Septentrionalibus*, Rim 1555).
- U knjizi je, među inim, označio runsko pismo kao "gotsko pismo", a na karti (u donjem desnom rubu) prikazao je stablo podrijetla mnogih europskih naroda, "ex Scandia" (prema različitim autorima).
- U 17. stoljeću mnogo dalje od toga poći će Olof Rudbeck stariji (1630–1702), liječnik i profesor medicine na Sveučilištu u Uppsali, polihistor i predak Alfreda Nobela.
- Kao liječnik Rudbeck je zaslužan za otkriće limfnoga sustava.

- No Rudbeck je također doveo goticizam do vrhunca, i u svom golemom djelu *Atlantica* (1679-1702) tvrdio je da je upravo Švedska bila nekadašnja Atlantida iz koje je potekla sva civilizacija, pa čak i da je izvorni jezik rajskoga vrta bio švedski.
- U odgovoru na takve misli, švedski teolog Anders Pederssen Kempe (1622–1689) u satiričkom članku iz 1688. godine, napisao je: da, u raju je Bog govorio švedski, Adam je govorio danski, a zmija je u rajskom vrtu govorila francuski!
- Kritiku na račun Rudbecka izrazio je isto francuski filozof Denis Diderot (1713–1784) u svom prilogu o etimologiji u znamenitoj *Enciklopediji*.
- Treba reći da je u 17. stoljeća Švedska bila na vrhuncu svoje moći, tada kao jedna od vodećih protestanskih sila u Europi – a "goticizam" pružao je ideološki temelj za tadašnju politiku.
- Zato je i kralj Gustav II. Adolf (r. 1594, vl. 1617–1632), prozvan "Lav sa sjevera", poticao švedsko plemstvo da slijede uzor svojih gotskih predaka.
- I moglo bi se reći da je "goticizam" tada među Švedima imao sličnu pokretačku ulogu kao što je "sarmatizam" imao u isto vrijeme među pripadnicima poljskog plemstva – ali bez dodatne kulturne razrade "sarmatizma".
- U pozitivnom smislu, "goticizam" je poticao zanimanje za nordijsku prošlost i traganje za nordijskim starinama. Tijekom 17. stoljeća uglavnom Danci i Švedi skupljali su i objavljivali islandske ljetopise i razne nordijske sage.
- Primjerice, u to vrijeme su se objavili prvi prijevodi "Krug zemaljskog" (stnord. *Heimskringla*) Snorrija Sturlusona (1179–1241) na danski (1633) i švedski i latinski (1697). Godine 1643. islandski luteranski biskup Brynjófur Sveinsson (1605–1675) poslao je danskom kralju Kristijanu IV. (vl. 1588–1648) rukopis *Starije Edde*, koja je bila izgubljena od 13. stoljeća, a 1665. se u Kopenhagenu objavio i izvorni tekst *Mlađe Edde* (poznate kao "Snorrijeva Edda").
- I bilo je isto u duhu vremena da su u prvom dijelu 17. stoljeća nizozemski kartografi Hendrik Hondius (1597–1651) te Willem Blaeu (1571–1638) i njegov sin Joan (1596–1683) izradili posebne zemljovide "Gotije" (Hondius 1638. godine a Blaeuovi u njihovom atlasu *Theatrum Orbis Terrarum*, 1645. godine).

Martin Mijtens (1648–1736), portret Olofa Rudbecka (1696)

Zemljovid Gotije iz atlasa Williema i Joana Blaeua (1645). Poprilično je zanimljiva asocijacija na seobu narodu u donjem desnom kutu.

- U 18. stoljeću utjecaj "goticizma" je popustio, upravo kao što je poljski "sarmatizam" u istoj epohi oslabio pod kritikom novih ideja.
- No pomak prema romanticizmu u drugom dijelu stoljeća obnovio je zanimanje za staronordijske i uopće za germanske teme, dakako ne samo u Skandinaviji, nego i u Engleskoj, Njemačkoj i drugdje.
- Među istaknutijim ljudima koje su iskazivali takav interes na početku epohe romanticizma bili su pjesnici Thomas Gray (1715–1771), Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) Johannes Ewald (1743–1781), i utjecajni njemački povjesničar kulture, filozof i pjesnik Johann Gottfried von Herder (1744–1803).

- U ranom 19. stoljeću, germanske starine i mitovi nadahnjivali su i pjesnike Williama Wordsworthsa (1770–1850) i Johna Keatsa (1795–1821), kao i pisca danske himne Adama Gottloba Oehlenschlägera (1779–1850).
- U Švedskoj se tada osnovala "Gotska udruga" (*Götiska förbundet*, 1811–1844), sa svrhom da obnovi "vikiški duh": njezin utemeljitelj bio je Jakob Adlerbeth (1785–1844), a među važnijim članovima isticali su se pjesnici Erik Gustaf Geijer (1783–1847) i Esaias Tegnér (1782–1846).
- Udruga je izdavala časopis *Iduna*, prema imenu staronordijske božice-čuvarice zlatnih jabuka od kojih su bogovi dobivali vječitu mladost. Osim toga, Adlerbeth i drugi članovi su objavljivali nordijske spjeve na švedskom, ali obično su polazili od danskih prijevoda.
- Inače u Danskoj utjecajni pisac i pjesnik Nikolaj Grundtvig (1783–1872) objavio je 1820. i danski prijevod staroengleskoga epa *Beowulf*, što je bio prvi prijevod tog djela na neki moderni jezik.
- Članovi "gotske udruge" preuzeli su i staronordijska osobna imena: Adlerbeth se potpisivao "Rolf", Geijer kao "Einar Tambaskjölfver", a Tegnér se odlučio nazvati "Bodwar Bjarke", itd.
- Nadalje, vjerojatno pod utjecajem tadašnjih arheoloških nalaza iz Skandinavije, primjerice malih kipova ratnika nađenih kod sela Grevensvænge na Zelandu još 1779. godine (koji odgovoraju i istodobnim petroglifskim prikazima kao i mnogo kasnijim nalazima iz predvikiške "vendelske kulture"), članovi "gotske udruge" katkad su na svojim sastancima nosili kacige s rogovima.
- To je možda doprinijela stvaranju tipične ikonografije "vikinga s rogovima", koja se uvriježila u 19. stoljeću i održala sve do naših dana, unatoč svim komentarima arheologa i povjesničara.
- Ali u drugom pogledu barem je jedan član "gotske udruge" svojim djelom bitno utjecao na širenje romantične slike o vikinзима po Europi.
- Naime, godine 1825. (na temelju jedne islandske pjesme nastale oko 1300. i još 1737. prevedene na švedski), Esaias Tegnér objavio je svoj spjev *Frithiofs saga* (tj. "Frithiofova saga").
- U germanskom svijetu, veliki pjesnik Johann Wolfgang von Goethea (1749–1832) odmah je skrenuo pozornost na taj rad i zatražio da se prevede na njemački.
- Poslije je u Velikoj Britaniji William Strong (1788–1860), kapelan na kraljevskom dvoru u Windsoru, objavio prvi engleski prijevod (1833), koji je posvetio tada mladoj prijestolonasljednici, princezi Viktoriji (1819–1901).
- Prema jednoj procjeni Tegnérov spjev bio je preveden na gotovo sve europske jezike: i to dvadesetak puta na njemački i možda još više puta na engleski. A upravo je u Velikoj Britaniji – u epohi koja se obično naziva "vikinškom", postao jednim od čimbenika tzv. "vikinškog preporoda" (*Viking revival*).

Esaias Tegnér, rad Gustafa Sandberga (1782–1854).

Stereotip "rogatih vikinških kaciga", ilustracija iz engleskog prijevoda "Fritiofove sage" (1910), Thomas Heath Robinson (1869–1950).

- Kako je prof. Andrew Wawn sa Sveučilišta u Leedsu nedavno napisao: "viktorijanska Britanija zapravo je izumila vikinge kako ih danas poznajemo". Viking Fritjof je bio uzor viktorijanskih vrlina: bio je hrabar, lakoničan, liričan, poticao je svoje ljude, bio je odan braku, izbornom vodstvu i sklon kršćanstvu.
- I te odlike, tvrdi Wawn, evocirale su i ideale o ustavnoj monarhiji, demokratskoj odgovornosti, pa i društvenom darvinizmu i uzlaznoj društvenoj pokretljivosti, kao i obiteljske i duhovne vrijednost viktorijanaca.
- I štoviše, u smislu podrijetla, tvrdilo se tada da sama kraljica Viktorija potječe od Odina, odnosno da sva hanoverska dinastija potječe od Ragnara Lodbroka (dosl. "Ragnar dlakavih hlača"), vikinga iz 9. stoljeća, koji je možda napao Pariz.
- Godine 1861. George Dasent (1817–1896), u komentaru svom prijevodu "Priče o spaljenom Njalu", usporedio je vikinge s Engleskom u 19. stoljeću: "... bili su pedeset godina ispred svijeta... Prednjačili su u utrci za civilizaciju i napredak; već su se dobro pokrenuli prije nego što je ostatak svijeta pomislio o utrci..."
- Poslije se škotski pisac, Robert Michael Ballantyne (1825–1894), na kraju svoje knjige za britansku mladež "Erling Smjeli: Priča o nordijskim kraljevima mora" (*Erling the Bold: A Tale of Norse Sea Kings*, 1869), obratio njezinom "čitatelju" ovim riječima:

Da, možda ima više nordijske krvi u vašim žilama nego što ste mislili, čitatelju, bez obzira na to jeste li Englez ili Škot; jer su ti izdržljivi morski skitači napali naše zemlje s sjevera, juga, istoka i zapada... Imamo dobrog razloga odnositi se prema njihovoj uspomeni s poštovanjem i zahvalnošću, unatoč njihovim manama i grijesima, jer mnogo toga što je dobro i pravedno u našim zakonima i društvenim običajima, mnogo toga što je muževno i bodro u britanskom ustavu, i mnogo od naše snažne ljubavi prema slobodi i poštenju, je posljedica snage, hrabrosti, poduzetništva i smisla za pravdu, koji su živjeli u njezdima tih surovih drevnih morskih kraljeva Norveške.
- U naše vrijeme, švedski autor i novinar Jan Guillou (1944–) izrazio je drukčije, mnogo kritičnije mišljenje o razlozima zašto su vikinzi toliko fascinirali ljude u viktorijanskoj Britaniji.
- U televizijskoj seriji *Arms rike* ("Grb kraljevstva"), napravljenoj prema njegovom scenariju, Guillou je obradio i temu "goticizam", i djelovanje "gotske udruge", kao i tadašnju sklonost Britanaca prema vikinzima.
- Prema njemu, ta je sklonost imala (još) dva razloga: takmičenje s Njemačkom (koja je tada bila u usponu kao svjetska sila), oko predvodništva u germanskom svijetu, i traženje povijesnih preteča za britanski imperijalizam.
- Inače, o odnosu prema ovoj problematici u Njemačkoj zasad treba reći samo to da su i u toj zemlji nastali slični pokreti, od kojih će neki napokon dovesti do dobro poznatih pojava u 20. stoljeću. Međutim, to je nešto složenija tematika, i ulazi u drugi kontekst.
- S druge strane, možemo primijeti da se oko sredine 19. stoljeća isticanje nasljeđa sjevernih Germana i njihovih vrlina raširilo i u (pretežno) anglojezične zemlje u prekomorju.
- U tom smislu, u SAD-u se 1843. pojavila kuriozna knjiga Georgea Perkinsa Marsha (1801–1882), "Goti u Novoj Engleskoj" (*The Goths in New England*), s porukom da su američki protestanti naslijedili moral Gota, časnih boraca protiv opakoga rimskoga carstva.
- Zapravo švedski "goticizam", britanski "vikinški preporod" i usporedivi pokreti u drugim zemljama bili su (barem jednim dijelom) okrenuti protiv "ideološke" nadvlasti klasične grčkorimske kulture, koja je nadahnjivala zapadnu Europu od vremena humanizma i renesanse.
- Dakako, donekle se može reći da je i romanticizam, općenito, išao u tom smjer, upravo zbog svoje "rehabilitacije" srednjovjekovlja.
- Romanticizam je napokon zahvatio svu Europu i mnoge nekadašnje europske kolonije, i djelovao na razne aspekte kulture: osim na književnosti, i na glazbu, slikarstvo, arhitekturu, pa i politiku i znanost.

- No iako je interes za staronordijsku i germansku prošlost najvjerojatnije imao neku pokretačku ulogu u tom procesu, u daljem tijeku gotovo su se svi europski narodi okrenuli prema *vlastitim* korijenima, i to najčešće iz srednjeg vijeka.
- "Proljeće naroda" i narodni preporodi svjedoče o tome.
- I usporedo s time sam pojam "goticizma" se uopćio i opet, kao nekada, usmjerio na vrednovanje srednjovjekovnog nasljeđa – ali, kako je bilo naznačeno, sada u pozitivnom smislu.
- Jedno od najočitijih izraza tog trenda, koji je i danas prisutan u vizuri europskih i nekih američkih gradova, bila je obnova "gotičkog stila" u graditeljstvu, koja je započela u Engleskoj već u drugom dijelu 18. stoljeća i trajala sve do početka 20. stoljeća.
- Naš Zagreb je tek jedan od mnoštva europskih (i američkih) gradova u središtu kojih se nalaze monumentalne zgrade u neogotičkom stilu: najčešće su to crkve i katedrale, ili zgrade parlamenta, sveučilišta, kazališta, premda ima i primjera da su se neogotička rješenja koristila u gradnji drugih zdanja, pa i mostova.
- Fascinacija sa srednjem vijekom potaknula je od kraja 18. stoljeća i jednu drugu tendenciju, koja se također prvi put pojavila u Engleskoj, i koja je u stanovitom smislu išla i protiv romantičkog vrednovanja srednjovjekovlja i ujedno se stapao s tom tendencijom.
- To se odnosilo na razvitku tzv. "gotičke" fikcije i senzibiliteta, koji stavlja naglasak na strah, zlo, mračnjaštvo i tajanstvenost.
- Prvo takvo djelo, *Dvorac Otranto* (= *The Castle of Otranto*), objavio je još 1765. engleski povjesničar umjetnosti, antikvar i političar Horace Walpole (1717–1797), koji ga je u podnaslovu izričito označio kao "gotičku priču".
- Inače Walpole (pod pseudonimom William Marshall) predstavio je knjigu kao prijevod talijanskog rukopisa nađenog u Napulju 1529. koji govori o događajima iz križarskih ratova.
- To je bilo u skladu s tendencijom prvih "gotičkih" autora u Engleskoj da smjeste svoje radnje u katolički srednji vijek. Naime njihova djela imala su i antikatolički naboj, te povezivali mračnjaštva sa srednjovjekovnom (tj. katoličkom) crkvom, samostanima, inkvizicijama, itd.
- Poslije se žanr preinačio i više se usredotočio na tmurnost i patnje duše, što je bilo bliže romantičnom duhu, no zadržali su se i još više razvili motivi duhova, čudovišta, vampira, ukletih dvoraca, kobnih žena, okrutnih vladara i slično. Osim toga, pojavile su se i preteče znanstvene fantastike, primjerice u čuvenom romanu Mary Shelley (1797–1851), *Frankenstein ili novi Prometej* (1818).
- Egzotičnost krajolika bila je isto važna. Osamljena ili daleka mjesta poticala su maštu, pa je na kraju irski književnik Bram Stoker (1847–1912) svojim romanom *Drakula* (1897), pretvorio Transilvaniju gotovo u domovinu "gotike".
- Ali Stoker nikada nije posjetio Transilvaniju, ni neki drugi kraj istočne Europe. Život je proveo najviše u Engleskoj, iako je putovao i volio posjećivati SAD.
- I upravo će se u SAD-u i Engleskoj, uz sve veći razvitak modernih medija, najviše afirmirati tzv. "gotički" ili "hororski" žanr, i napokon – u naše vrijeme – dovesti i do novoga životnoga stila među mladima, tzv. "Gotima" (engl. *Goths*), što predstavlja poprilično dalek semantički pomak od prijašnjih značenja tog imena.

Horace Walpole, izumitelj "gotske fikcije", ulje na platnu – Joshua Reynolds (u. 1792).

Britanski izraelizam

- Vidjeli smo da su Rimljani u antici i Franci u ranom srednjovjekovlju, u vremenu svoga uspona, pripisivali sebi slavne trojanske korijene, i poslije su i drugi narodi tražili za sebe ugledno podrijetlo: od Jafetovih sinova iz Tablice naroda, od Gota ili Sarmata, i čak iz roda hunske vođe Atila (u slučaju Mađara).
- Britanci su također za sebe iskonstruirali mitska ishodišta (prvo keltski Britanci, poslije i germanski).
- Nennius je opisao jafetovsko-trojansko rodoslovlje Bruta – a germanski Britanci, Englezi, postupno su prihvatili i te (opće)britanske motive, uz vlastite predaje o podrijetlu engleskih kraljeva od Wodena, koje će se opet istaknuti u modernom dobu, u vremenu porasta zanimanja za germansko-nordijskim korijenima (što je bilo naznačeno u prijašnjem opisu goticizma).
- Ali u međuvremenu Europu je zahvatila protestantska reformacija, i u to doba Henrik VIII. Tudor (1491–1547) odvojio je englesku crkvu od Rima proglašivši sebe 1534. njezinim poglavarom.
- Ipak, konačno prestrujavanje Engleske u protestantski tabor bio je složen proces, koji je napredovao tijekom engleskoga građanskog rata (1642–1651) no završio tek nakon dolaska Vilima III. Oranskog (1650–1702) i Marije II. Stuart (1662–1694) na prijestolje Engleske, Škotske i Irske poslije tzv. "Slavne revolucije" (1688–1689).
- Engleska je u toj epohi od vladavine Henrika VIII. sve do pobjede protestantizma doživjela i kulturni napredak – pogotovo za vrijeme Henrikove kćeri Elizabete I. (r. 1533. vl. 1558–1603), kao i postupni porast moći na svjetskom planu, koji će u idućim stoljećima osigurati njezin gospodarski polet.
- Osim toga, 1707. Engleska je službeno postala središte Velike Britanije (stvorene te godine zakonom o uniji između Kraljevine Engleske i Kraljevine Škotske).
- Englezi, i napokon Britanci u *novovjekovnom smislu*, pokušavali su u označenom razdoblju pronaći novi identitet za sebe – i protestantizam je nedvojbeno utjecao na tu njihovu potragu.
- Izraziti pobornici protestantskih i najčešće kalvinističkih načela, poznati kao "puritanci" još od vremena Elizabete I., smatrali su da se engleska državna crkva, anglikanska, nije dovoljno udaljila od rimokatoličkih obreda i vjerovanja.
- U takvom ozračju stotinjak ljudi, polovinom tzv. "separatisti" od engleske crkve, krenulo je 1620. na brodu "Mayflower" u Ameriku i osnovalo koloniju Plymouth u Novoj Engleskoj. Slijedile su druge migracije, tako da je do 1641. već dvadesetak tisuća puritanaca stiglo u Novu Englesku i u druga američka područja.
- Biblijski motiv odlaska u "obećanu zemlju" bio je svakako prisutan u ideologiji tih britanskih kolonista.
- U historiografiji i u općoj imaginaciji SAD-a sudionici prve te puritanske seobe poznati su kao "očevi hodočasnici", engl. *Pilgrim fathers*, što uvelike evocira sliku o starozavjetnim patrijarsima.
- Iako Biblija predstavlja Božju objavu za sve kršćane, protestantske konfesije osobito ističu važnost i novozavjetnih i starozavjetnih tekstova, i to katkad čak u doslovnom smislu.
- Štoviše, protestanti su se trudili učiniti Bibliju dostupnom narodima na njihovim jezicima. Postojali su, doduše, i stariji prijevodi na narodne jezike (na katalanskom, njemačkom, francuskom,

William James Linton (1812–1897), gravura, i Granville Perkinsa (1830–1895), crtež: Plovidba broda "Mayflower"

srednjoengleskom, češkom), ali ipak bitan pomak bio je ostvaren od početka protestantske reformacije.

- Lutherova Biblija na njemačkom jeziku, s Novim i Starim zavjetom, tiskana 1534. u Wittenbergu, poslužila je u tom sklopu kao opći uzor, ali za anglikance i engleske puritance Biblija kralja Jakova, dovršena 1611. godine, bit će ključna.
- Okretanje prema Bibliji, u razdoblju sve veće afirmacije Velike Britanije, dovelo je napokon i do jedne kuriozne koncepcije o podrijetlu.
- Katkad se tvrdi da je engleski pravnik i učenjak John Sadler (1615–1674), također zastupnik u Parlamentu, glavni pisar Londona i osobni tajnik Olivera Cromwella (1599–1658), prvi pokrenuo misaonu konstrukciju koja će dobiti naziv "britanski izraelizam" ili "angloizraelizam" (v. Tudor Parfitt, *The Lost Tribes of Israel: the History of a Myth*. London: 2002, str. 42).
- Ta pretpostavka nije sasvim uvjerljiva, premda je Sadler, u svom ključnom djelu "Prava kraljevstva" (*The Rights of the Kingdom*, 1649), među inim, uspoređivao engleske zakone i običaje s drevnim izraelskima, i čak naveo jednu etimologiju imena Britanije od tobožnjeg feničkog *Berat Anac*, što bi značilo "polje kositra i olova" (*ibidem*, 44).
- Inače Sadler je imao vrlo dobro mišljenje o Izraelcima, odnosno Židovima: bio je i hebrejist i održavao je prijateljske odnose s rabinom Menassehom Ben Israelom (1604–1657), koji je u suradnji s Cromwellom omogućio povratak Židova u Englesku, gotovo tri i pol stoljeća nakon što ih je Eduard I. Plantagenet (1239–1307) prognao iz zemlje (ediktom iz 1290. godine).
- S jedne strane, britanski izraelizam polazio je od jedne starozavjetne zagonetke, koja je utjecala na židovske i kršćanske učenjake (i ne samo učenjake) još od ranog srednjovjekovlja.
- Kamo su nestala "izgubljena plemena Izraela"?
- Naime, kako je poznato, Stari zavjet govori o dvanaest plemena Izraela, nastalih od sinova i unuka patrijarha Jakoba/Izraela, koji su nakon izlaska iz Egipta podijelili među sobom osvojeno područje Kanaana (jedino pleme Levija nije dobilo zasebni teritorij, dok se pak Josipovo pleme razdjelilo na dva, prema njegovoj dvojici sinova, Manašea i Efrajima).
- Poslije smrti kralja Solomana (r. oko 1011. pr. Kr., vl. oko 971–931 pr. Kr.), njegov sin Rehoboam (u. oko 915. pr. Kr.) nije uspio održati jedinstvo države, pa je deset sjevernih plemena stvorilo novu Kraljevinu Izrael na sjeveru, s prijestolnicom u Samariji, dok su na jugu plemena Benjamina i Jude (s kojima se vjerojatno već stopilo Šimunovo pleme) nastavila Davidovo nasljeđe u Kraljevini Jude, sa sjedištem u staroj prijestolnici Jeruzalemu.
- Sjeverna plemena iz Kraljevine Izraela našala su se pred ekspanzijom Asirskog carstva, i na kraju je 721. pr. Kr. Sargon II. (vl. 722–705) potpuno raselio "dom Humrija", tj. rod ili pak narod izraelskog kralja Omrija u Samariji.
- Potkraj 6. stoljeća pr. Kr., za vrijeme novobabilonske nadmoći, i južna plemena doživjela su sličnu sudbinu, što je dovelo do "babilonskoga sužanjstva", ali 538. pr. Kr. perzijski car Kir Veliki (vl. 559–530. pr. Kr.) osvojio je Babilon i dopustio Judejcima da se vrate u domovinu, dok je sudbina sjevernih plemena i dalje ostala neizvjesna.
- Još u 1–2. stoljeću n.e. rabini Akiva ben Jozef i Eliezer ben Hirkan raspravljali su o mogućem povratku tih nestalih plemena: prvi je tvrdio da se neće vratiti i drugi da će se ipak jednom vratiti. Ali važnija u to vrijeme bila su nova raseljenja koja su provodili Rimljani.
- U kršćanskom srednjem vijeku tema o nestalim plemenima Izraela razvijala se usporedo s porastom zanimanja za nepoznata područja svijeta.
- U Irskoj, primjerice, nastala je predaja da je sv. Brendon (Bréanainn iz Clonferta, oko 484–577 n.e.) tobože preplovio ocean u kožnom čamcu (ir. *currach*) i otkrio potomke izgubljenih plemena na nekom dalekom otoku.

- U 9. stoljeću židovski trgovac Eldad ha-Dani (= Eldad iz plemena Dana) tvrdio je da je podanak neke nepoznate židovske države u istočnoj Africi – i štoviše da je našao i potomke drugih izraelskih plemena u Africi i Aziji (izričito je naveo da se pleme Šimuna i dio plemena Manašea nalaze u zemlji Hazara).
- No kada su ha-Danijevi opisi prodrli u kršćanske krugove, uslijedio je odgovor: umjesto zamisli o važnoj židovskoj državi (uzevši u obzir tadašnji odnos kršćana prema Židovima) nastala je legenda o kršćanskom carstvu prezbitera Ivana.
- Naime, u srednjem vijeku kršćanski odnos prema nasljedstvu Biblije bio je ipak dvojak: u Novom zavjetu kršćani su nalazili temelje svojih vjerovanja i svojih obreda (također i samog obreda krštenja), kao i osnove crkvene organizacije, dok je Stari zavjet poslužio kao model za svjetovnu i političku organizaciju.
- Karlo Veliki (= franački vladar), primjerice, vidio je sebe kao novog Davida – jer je kralj David bio Božji pomazanik i stoga prauzor kralja (bez obzira na njegove svjetovne grijeha). I isto tako, u hrvatskoj povijesti, ustanova "plemstva dvanaest plemena Kraljevine Hrvatske" (*Nobiles duodecim generationum regni Croatiae*), nastala u 14. stoljeću, slijedila je više-manje starozavjetni obrazac.
- Ukratko, Stari zavjet određivao je strukture moći, dok je Novi zavjet razlikovao vjeru i crkvu kršćana od židovske religije.
- I tako je bilo više-manje do protestantske reformacije, kada se među kršćanima iz novih protestantskih konfesija općenito promijenio odnos prema Bibliji.
- Može se reći da se među njima poticao izravniji i radikalniji (tj. korjenitiji), a kao posljedica biblijskih prijevoda također i demokratskiji odnos prema Bibliji.
- Među britanskim puritancima u Americi, primjerice, to simbolički ilustrira i nov običaj davanja djeci često starozavjetna osobna imena.
- U biti je nastala identifikacija s biblijskim "izabranim narodom", što nije nužno značilo identifikaciju sa Židovima, jer je protestantski odnos prema Židovima bio poprilično složen.
- Martin Luther (16. st.) negativno je govorio o Židovima, pogotovo u svom radu "O Židovima i njihovim lažima" (*Von den Juden und Ihren Lügen*, 1543), dok je drugi znameniti reformator, Jean Calvin (1509–1564), čini se, imao dvojni stav i razlikovao je biblijske Židove od svojih židovskih suvremenika.
- No u Engleskoj, u kojoj je u prvom dijelu 17. stoljeća utjecaj kalvinizma porastao, razvilo se razmjerno dobro mišljenje o Židovima, o čemu svjedoče stajališta ljudi poput Johna Sadlara – i također Cromwellova odluka da dopusti povratak Židova u zemlju (premda je Cromwell zapravo ciljao na židovsku financijsku pomoć).
- Dakako, rekli smo da Sadler *nije* izumio britanski izraelizam, ali je ipak njegova usporedba izraelskih i engleskih zakona i običaja bila znakovita.
- I kada je točno nastao britanski izraelizam?
- Tendencije su sazrijevale tijekom 17. i 18. stoljeća: religijske promjene i nov odnos prema Svetom pismu, porast moći Engleza ili već Britanaca na svjetskom planu, traženje identiteta različitog od prijašnje uklopljenosti Engleske u opći europski okvir, i sve jači osjećaj "izabranosti" u odnosu na druge narode, koji je posjećivao na izabranost naroda Izraela u Starom zavjetu.
- Ali britanski izraelizam *u doslovnom smislu* ipak nikada nije postao vodećom etnoideologijom u Velikoj Britaniji ili u njezinim kolonijama, za razliku od poljskoga sarmatizma, ili mnogih sredovjekovnih etnogenetskih razrada.
- Zapravo je ostao bizarni kuriozitet, bez obzira na to što je svojedobno stekao i velik broj pristaša, zbog čega je i danas zanimljiv.

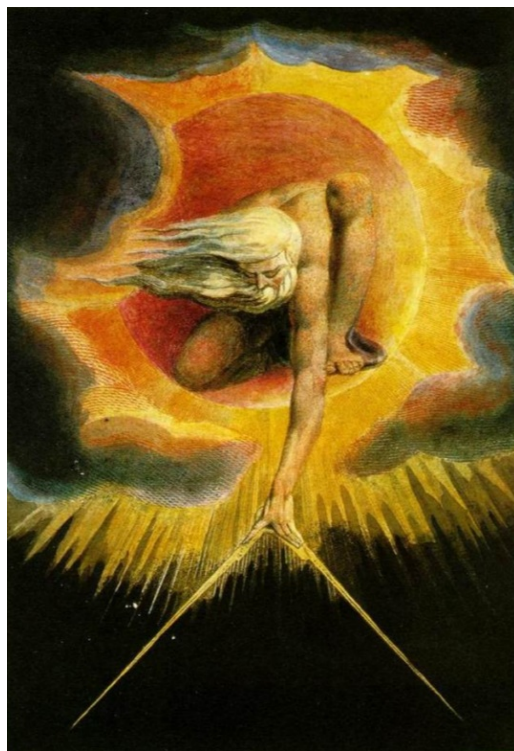

Richard Brothers, bakrorez iz 1790-ih koji je izradio njegov tadašnji sljedbenik William Sharp (1749 – 1824). U naslovu ispod portreta pisalo je: "Richard Brothers, princ Hebreja".

- Prva osoba koja je izriječno tvrdila da su i mnogi Britanci potomci izgubljenih plemena Izraela bio je Richard Brothers (1757–1824), bivši mornarski časnik rođen u Newfoundlandu, danas u Kanadi.
- Brothers je još kao dječak 1771. pristupio u britansku kraljevsku mornaricu, gdje je 1783. stekao čin poručnika. Iduće godine bio je časno otpušten i umirovljen; 1786. se oženio i nastanio se u Bristolu.
- No budući da mu brak nije bio sretan, ubrzo se vratio u mornaricu, koju je opet napustio 1789., osjetivši da vojna služba nije u skladu s kršćanskom etikom.
- Vjera mu je tada bila izrazito kalvistička i zaključio je da više ne može služiti kralju, poglavaru anglikanske crkve.
- Ostavši bez prihoda, od 1791. počeo je dobivati mistička iskustva. Glas anđela najavio mu je propast "Velikoga Babilona", Londona: molio se Bogu, i on ga je navodno uslišao i poštedio grad, ali kada je 1792. izbila francuska revolucija, smatrao je da će Francuzi donijeti Božji sud.
- Svoje vizije Brothers je iznio u raznim pamfletima, i zatim u djelo "Otkriveno znanje o proročanstvima i vremenima" (*A Revealed Knowledge of the Prophecies and Times*), u kojem je sebe proglasio apostolom nove religije, "princom Hebreja" i izravnim potomkom roda kralja Davida, kojemu je bila povjerena uloga vraćanja Židova, odnosno Hebreja, u Palestinu 1798. godine.
- U pogledu Židova, Brothers je tvrdio je da su "vidljivi Židovi" (tj. prepoznatljivi Židovi u njegovom dobu) *tek manji dio svih Hebreja*, tj. potomaka Izraela, među kojima se nalaze i "oni koji ispovjedaju kršćanstvo, ali koji svi potječu od bivših Židova u zemlji Izraelu... koji su, u raznim vremenima, bili odvedeni, zarobljeni, u sve narode" (*A Revealed Knowledge...* str. 87).
- Dakle, smatrao je da se biološki potomci Izraela nalaze svuda među kršćanskim narodima – i uostalom, svoju je knjigu namjenio "na dobrobit svih naroda".
- Pa ipak njegove riječi "vi ste sveto sijeme, narod i sveci Najvišega" (*ibidem*) bile su faktički upućene Britancima, što će poslije nadahnjivati britanski izraelizam.
- S druge strane, Brothersova ocjena o monarhiji i kralju britansko-engleskom Đuri III. (r. 1738., vl. 1760–1820) bila je loša.
- Kao instrument Božjega suda, vjerovao je da će revolucionarni Francuzi srušiti englesku monarhiju i da će četiri tadašnje europske sile koje su ratovale protiv Francuske (Austrija, Prusija, Španjolska i Engleska/Britanija) snositi posljedice, jer se protive Božjoj volji.
- Još je predvidio iznenadu i trajnu propast Turske, Rusije i Njemačke, nakon čega će mu biti omogućeno predvoditi povratak Hebreja u Izrael.
- Ali Brothersa je najviše stajala osuda kralja Đure III., kojemu je predvidio osobnu propast.
- Temelje za tu osudu našao je u sedmom poglavlju starozavjetne Knjige Daniela, u prorokovom snu o četiri nemani, neprijateljima Izraela, koje su izišle iz more.
- U klasičnom tumačenju te četiri nemani: lav s orlovskim krilima, medvjed, četveroglavi krilati leopard i biće sa željeznim zubima i rogovima, odnosile su se na Novobabilonsko, Perzijsko, Aleksandrovo i

Rimsko carstvo, no Brothers je prvu neman povezao s Đurom III., uz tvrdnju da će mu krila biti operušena ako ne prekine rat s Francuzima i prizna samoga Brothers kao proroka.

- U izdanju svoje knjige iz 1795. bio je izričit i kralju poručio: "Gospodin Bog mi naređuje da kažem tebi, Đuri Trećem, kralju Engleske, da odmah meni, u Londonu obznanjoga princa Hebreja i svima narodima poglavar, smjesta moraš predati svoju krunu, tako da sva tvoja moć i vlast može prestati..." (v. *Revealed Knowledge*, 1795, 11: 115-120).
- Brothers je ubrzo bio uhićen 1795. za izdaju, ali se optužba preinačila, i bio je utamničen kao "kriminalni umobolnik".
- Njegovi pobornici uspjeli su osigurati njegov premještaj u privatni azil, gdje je ostao sve do 1806., a zatim je jedan od njegovih posljednjih privrženika, bogat škotski odvjetnik John Finlayson (1770–1854) preuzeo brigu za njegovu skrb. Završnicu života, Brothers je proveo crtajući znakovlje i odore Novog Jeruzalema.
- Sve u svemu, bio je doživljen kao čudak, vjerski zanesenjak ili luđak, ali kako je Deborah Madden zaključila: "njegova proročka mašta potekla je iz istog bogatog teološkog, političkog i kulturnoga sklopa koji je potaknuo 'radikale' poput Toma Painea, i ujedno nadahnjivao pjesnike i umjetnike poput Williama Blakea." (v. "The religious politics of prophecy: Or, Richard Brothers's Revealed Knowledge confuted", *History of European Ideas*, sv. 34, br. 3, rujan 2008, str. 270).
- I doista začuđuje kakvu je podršku Brothers dobivao. Mnogi su ljudi rado slušali njegove govore, ili čitali njegova djela, što potvrđuje velik broj izdanja njegove knjige "Otkriveno znanje".
- Štoviše, među njegovim pobornicima nalazio se čak i vrsni filolog-orientalist i zastupnik u engleskom parlamentu Nathaniel Brassey Halhed (1751–1830), koji je svojim govorom u Parlamentu i pisanjem uspio osigurati Brothersovo puštenje iz tamnice (premda je zbog te podrške oštetiio svom ugledu).
- Zapravo, Halhed, važan umjetnik William Sharp (1749–1824) i mnogo drugih ljudi toga doba živjeli su u općem ozračju "milijonarizma", potaknutim krupnim povijesnim promjenama u godinama na kraju 18. stoljeća (osobito američkom i francuskom revolucija), a koje je stvaralo sklonost prema mističkim svjetonazorima.
- Po svemu sudeći, Maddenova je točno zaključila da je taj isti duh vremena utjecao također i na osobe poput engleskog pjesnika i slikara Williama Blakea (1757–1827), koji je isto tako tvrdio da je kroz sav svoj život doživljavao vizije Boga.
- Međutim, za razliku od Blakeovih znatnih umjetničkih postignuća, čija je vrijednost vrlo očita i danas, Brothersova proročanstva bila su ubrzo otpisana kao suluda i komična.
- Kada se njegova predskazivanja o povratku Hebreja u Svetu zemlju i o propasti raznih europskih država nisu ostvarila u predviđenoj 1798. godini izgubio je gotovo sve svoje sljedbenike, i poslije njegove smrti njegov skrbnik Finlayson uručio je golem račun britanskoj vladi za troškove koje je imao za njegovo uzdržavanje.

William Blake (1757–1827), "Veliki arhitekt", engl. Ancient of days (1794).

- Pa ipak, model je nastao – i poslije su britanski izraelizam doradili drugi autori, i to u tobože "povijesno-znanstvenom" smislu.
- Ali dok je Brothers vjerovao da radi za dobrobit svih naroda – bez obzira na to što je potomke Izraelićana vidio najčešće među Britancima – može se reći da je u 19. stoljeću britanski izraelizam u širem smislu, koji je uključivao i SAD, već preuzeo starozavjetnu ideju o izabranom narodu kako bi opravdao i uspon Britanskoga carstva i ekspanziju SAD-a.
- Znamenita američka ideologija "manifesne sudbine" (*Manifest Destiny*), koja je imala svoje korijene u kalvinizmu, isto je tako označila (britanske) Amerikance kao "izabrani narod".

Manifestna sudbina

Sliku na desno, "Američki napredak", naslikao je oko 1872. John Gast (r. 1842 – godina smrti nepoznata). Gast je bio Nijemac, rođen u Pruskoj, i u ovoj slici općenito prikazuje sudbinska osvajanja bijeloga čovjeka, pod vodstvom "Kolumbije", oličenja Amerike. Prikaz je u skladu s doktrinom o "manifestnoj sudbini". Taj je izraz izmislio američki novinar John Louis O'Sullivan (1813–1895), u članku iz 1845. u kojem je zagovarao pripojenje Teksasa i Oregona SAD-u. Iako je u početku postojala i stanovita sloboda u tumačenju tko je sudbinski "izabran", postupno se ideja o "izboru" suzila na ljude pretežito anglosaskoga (ili barem germanskog i/ili protestanskog) podrijetla.

- "Povijesne" osnove za britanski izraelizam, ili zapravo već angloizraelizam, prvi je razradio učenjak-samouk i laički ministrant John Wilson (1799–1870), rođen u Škotskoj (bio je sin tkalca iz Irske, koji se doselio u Škotsku).
- Wilson je tražio naznake i dokaze za svoju teoriju u biblijskim tekstovima, kao i u djelima Herodota, Josipa Flavija i nekih vodećih povjesničara svoga doba, prije svega Sharona Turnera (1768–1847) i Georgea Rawlinsona (1812–1902)
- Zatim je potkraj 1830-ih održao seriju predavanja najčešće u školskim dvoranama oko Liverpoola, koja je 1840. skupno objavio u knjizi "Naše izraelitsko podrijetlo" (*Our Israelitish Origins*).
- Zanimljivo je da je Wilson bio i velik pobornik frenologije, tadašnje znanosti (ili današnje pseudoznanosti) koja je pokušavala utvrditi umne i duhovne značajke ljudi prema obliku njihovih lubanja.
- Na početku svoje knjige Wilson je spomenuo dvije praiskonske "rase" – potomke Kajina, koji su bili "emfatično zli", i potomke Seta, koje je povezao sa "sinovima Božjim" iz šestoga poglavlja Postanka (tu smo temu već komentirali u kolegiji u raspravi o Potopu).
- Iz miješanja tih dviju rasa navodno je nastalo "moćnije potomstvo", ali čija moć nije bila posvećena Bogu, pa je zato

John Wilson – portret iz 5. izdanja njegove knjige (London, 1876)

gotovo sasvim propalo u Potopu, s iznimkom Noine obitelji, od koje su nastale današnje "velike rase čovječanstva".

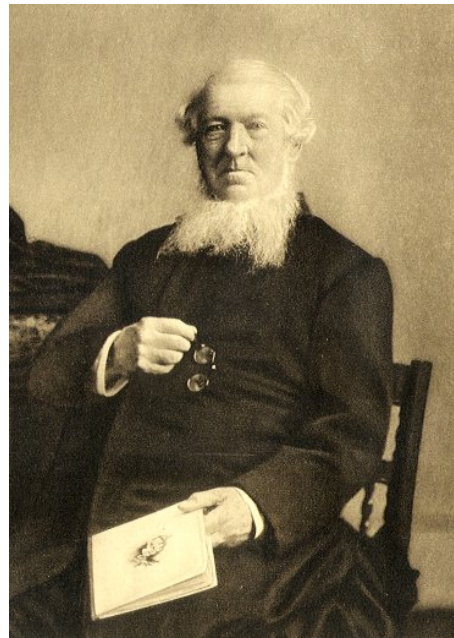
- Wilson je razlikovao tri takve "velike rase": kalmičko-tatarsku (*Calmuc-Tartar*), kavkasku i crnačku.
- Prvu, koja očito odgovara mongoloidima, nazvao je jafetovskom, i u nju je uključio Hune i druge azijske nomadske narode, zatim Kineze, Amerinde, "Laponce" i prve stanovnike Europe, a prema obliku glave zaključio je da ti jafetovci ne mare mnogo za djecu ("Ova, jafetovska rasa, manje se brine za djecu od ostalih rasa; i može se lako uočiti da u njih, općenito, postoji manja izbočina iznad maloga mozga, u regiji glave određenoj za sklonost prema zanimanju za mladež.").
- Sasvim suprotna u tom pogledu bila je crnačka rasa, koju je Wilson (po tipičnom obrascu) povezao s potomcima Hama: crnci obožavaju djecu, međutim i sami su navodno kao djeca, pa je potrebno brinuti se o njima kao o djeci.
- "Kavkasku rasu" Wilson je povezao s "djecom Šema", koji su naselili "središnje prostore svijeta", a samo središte svijeta bila je, navodno, zemlja Izraela, koju je već na početku svoje knjige Wilson označio kao mjesto biblijskog rajskog vrta.
- Ti ljudi, tj. potomci Šema, imaju "moći u odnosu na duhovni svijet, i koje imaju tendenciju pridati uzvišenu i rafiniranu vježbu uma", a Izrael je "najsredišnije smješten, i u odnosu na Zemlju i na tri velike rase čovječanstva":

"Tu naša braća u Americi, Australiji, Novom Zelandu, u Rta Dobre i Indiji, mogu se zgodno sastati sa stanovnicima Britanije [i zemlja Izrael je ta, EH] u kojoj se suncem opaljeni Indijac može susresti sa stanovnicima Islanda..." (Wilson, 1876: 37).
- U nastavku, Wilson spominje da je miješanje rasa način na koji se rase mogu dalje *poboljšati*, ali sam će donekle opovrgnuti tu tvrdnju u odnosu na Židove.
- Naime razlučio je "sav Izrael" (*all Israel*) od Židova, koji su tek potomci plemena Jude, i nadalje povezao je "sav Izrael" s plemenom Josipova mlađeg sina Efrajima, kojemu je patrijarh Jakov odnosno Izrael dao blagoslov prvenstva.
- Dakako, Wilson nije imao ništa protiv Židova, i u nastavku svoje knjige, polazeći od svojih frenoloških teza, naglasio je i da je "Židovska i engleska glava općenito istoga oblika" (*The Jewish and English head, are of the same general form...*).
- No dodao je da su potomci Judina plemena, tj. moderni Židovi, vjerojatno su bili pomiješani s "djecom Hama", što je dovelo do njihove tamnije puti (*The modern Jews are many of them very dark complexioned, chiefly perhaps, as having become so intimately blended with the children of Ham...*).
- To razlikovanje bit će Wilsonu važno u utvrđivanju nasljedstva Izraela.
- Židovi, dakle, nisu jedini Izraelićani, i štoviše, budući da su se možda pomiješali s Hamitima, bitno nasljedstvo trebalo bi tražiti među potomcima ostalog Izraela, što će utjecati na plemena koja su Asirci deportirali u 8. stoljeću pr. Kr.
- I u određivanju kamo su nestala ta izraelska plemena, Wilson je zapravo usvojio ideje koje su zagovarali tadašnji povjesničari.
- Asirci su ih deportirali prema granici Medije, i odatle su Izraelićani prešli Kavkaz i naselili "mjesto grobova" ili "visokih gomila" (*high heaps*), sjeverno od Kubana (što se očito odnosi na područje kurgana, prema današnjem nazivlju).
- Wilson je u nastavku povezao te Izraelićane s budućim Skitima i Sakama, što je bilo više-manje u skladu s tezama koje su tada zastupali i ugledni znanstvenici.
- Primjerice, George Rawlinson, poslije je, u bilješci u svom prijevodu Herodota na engleski jezik, primijetio:

Imamo razumne osnove smatrati Gimirre ili Kimerijce, koji se prvi put pojavljuju na granicama Asirije i Medije u sedmom stoljeću pr. Kr., i Sake na kamenu u Behustanu, gotovo dva stoljeća poslije, [dakle] istovjetnima s Bet-Humrijem iz

Samarije, ili s deset plemena Kuće Izraela (prijevod iz rada Herodota, ali za opis v. Roberts, 1927: 60 i McNair, 1963, 69 – 70, 74, 85).

- Bet Humri (ili engl Beth Khumri) ili "dom Humrija", tj. "kuća Omrija", "teoretski" odnosi se očito na Izraeliđane koje je azirski kralj Sargon II. odveo iz Samarije 721. pr. Kr. u skladu s dotičnom asirskom politikom masovnih deportacija.
- Wilson je opisao prošlost nestalih ili, prema njemu, "skrivenih" plemena Izraela, pozivajući se na utjecajni rad Sharona Turnera, "Povijest Anglosasa" (*The History of the Anglo-Saxons*, 1799–1805).
- Inače, zanimljivo je da je i sam Turner dolazio na Wilsonova predavanja, i upravo je on izveo jednadžbu između imena Skita/Saka, i Sasa ili Saksonaca.
- Turner je smatrao da su imena Sasa, Skita i Gota "međusobno zamjenjivi", i Wilson je sasvim prihvatio tu njegovu pretpostavku.
- Wilson je napisao da ime "Saksonac" doslovce znači "sin Izaka" (*Saxon is, literally or fully expressed, the son of Isaac*), i još je tvrdio da se to ime zadržalo u etnonima Kozaka, koji i dalje žive u zemlji nekadašnjih Skita, dakle predaka Sasa/Saksonaca (... *the name Cos-sack, being the same with the first part of the name Sac-son. It is the same name, the former having a prefix, the latter an affix.*) (izvor: Wilson, 1876: 279, 293)
- A iz Skitijske i područja uz Dunav, koja su naselili Goti, slijedile su migracije skitskih/gotskih naroda (velika seoba naroda, EH), koje će napokon dovesti Anglosase, nasljednike kuće Efrajima, kao i druge potomke Izraela, u zemlje sjeverozapadne Europe.
- Danas nam takva historiografija zvuči bizarna, ali treba znati da je bila ozbiljno shvaćena u prvom dijelu 19. stoljeća.
- Wilson je svoje zaključke potkrijepio tezom o nastavku Božje objave: navodno su u staronordijskom spjevu *Völuspá*, "najstarijoj pjesmi koju su ovi [skitski/gotski] narodi poznavali", očuvani neki izvorni sadržaji iz starozavjetne tradicije; poslije se Objava nastavila nakon prelaska tih naroda na kršćanstvo (koje Židovi nisu prihvatili), i na kraju je Reformacija omogućila još jednu "obnovu Svetoga pisma, i oslobođenje od službe idolima" (Wilson, 1876: 130, 333).
- Što se tiče potonjeg, Wilson je već naglasio, "manifestnu nadmoć protestantskih naroda nad onima koji su zadržali sve izmišljene prednosti papinstva", premda je zanimljivo da je usput hvalio i slobodno zidarstvo (masonstvo) (Wilson, 1876: 364).
- I poput Stadlera svojedobno, usporedio je i engleske i izraelske zakone i običaje.
- Sve u svemu, za Wilsona su "skrivena" plemena Izraela živjela u nekoliko zemalja sjeverozapadne Europe naseljenih skitskim/gotskim narodima: pa tako i "Danci i Juti, po njihovim samim imenima pružaju dokaze o svom izraelskom podrijetlu" (od plemena Dana i luke Jope blizu Jude, v. šire: Wilson 1876: 137–139), i također je napisao da se dio plemena Izraela raspršio među grčkim Jonjanima, i u Italiji među Etruščanima.

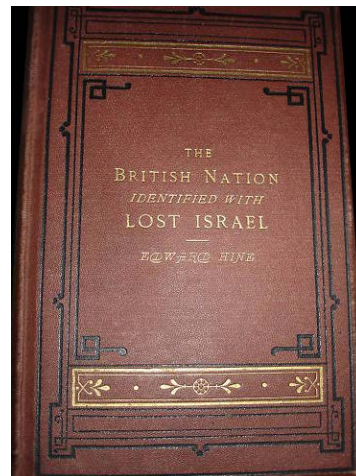

Povijesničari čija su djela utjecala na Wilsona: Sharon Turner, autor "Povijesti Anglosasa" (ulje na platno: Martin Archer Shee) i George Rawlinskon, prevoditelj Herodota na engleski jezik (fotogravura iz 1899).

- Ipak istaknuo je da Englezi/Anglosasi imaju primat, jer su od Efrajima – a dokaz za to vidio je u "blagoslovima svih vrsta... danim britanskoj naciji, osobito"... jer, "Slično nije bilo urađeno nijednoj drugoj naciji, kao ovoj; – i položaj koji zauzima Engleska, je onaj kojemu je Izrael pozvan..." (Wilson, 1876: 376).
- Treba reći da su oznake "britansko" i "englesko/anglosasko" u Wilsonovoj shemi postale *gotovo* istoznačnice – iako je već nastala zamisao da bi i britanski Kelti mogli biti uključeni u potomstvo Izraela. Uostalom, i Wilson je smatrao da bi Velšani mogli biti iz roda Josipova starijega sina Manašea, ali je bez obzira na to pripisivao je izraelićansko podrijetlo u pravilu germanskim narodima.
- Poslije Wilsonove smrti, vodstvo u pokretu preuzeo je engleski bankovni činovnik Edward Hine (1825–1891), koji je tobože već kao petnaestogodišnjak slušao jedno Wilsonovo predavanje, koje je na njega snažno utjecalo.
- Ali Hine je tek 1869. održao svoj prvi govor o toj temi; 1870. objavio je svoj prvi pamflet i zatim i knjigu "Britanska nacija poistovjećena s izgubljenim Izraelom" (*The British Nation Identified with Lost Israel*, London, 1871), u kojoj je iznio vrlo kuriozni komentar:

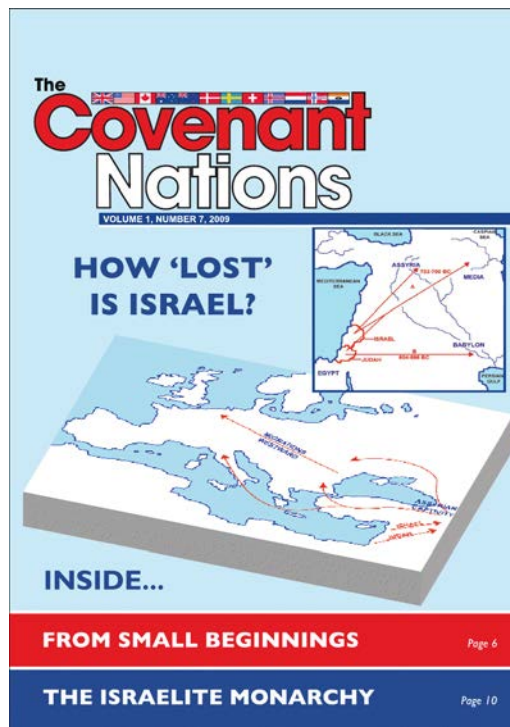
"Posve je nemoguće da Engleska bude poražena. I to je još jedan rezultat koji nastaje iz činjenice da smo mi Izrael" (*It is an utter impossibility for England ever to be defeated. And this is another result arising entirely from the fact of our being Israel. ibid., str. 73*).
- Hine je pokrenuo dva časopisa posvećena britanskom izraelizmu, i napisao još četiri knjige, posljednju pod naslovom "Nadolazeće slave Engleske" (*England's Coming Glories*, objavio je 1880., u godini kada je osnovao i udrugu "Korporacija britansko-izraelskog identiteta" (*The British-Israel Corporation*).
- U odnosu na Wilsonova tumačenja, Hine je izrazio i neka drukčija mišljenja.
- *Prvo*, odbacio je Wilsonovu zamisao o općem podrijetlu germanskih naroda od plemena Izraela, zaključivši da su *samo Englezi potomci Izraela*, što ga je dovelo u sukob sa svojim suradnikom, Edwardom Wheelerom Birdom.
- Na prvi pogled to isključivanje drugih Germana iz roda Izraelićana izgleda kao izraz engleske etnocentričnosti – i to svakako stoji, ali Hine se ujedno protivio teorijama o germanskoj ili (kako se govorilo) teutonskoj premoći, koje su uvelike već kružile po intelektualnim krugovima Europe.
- Također u Velikoj Britaniji, kako smo vidjeli u odjeljku o goticizmu, germanizam u raznim oblicima postao je vrlo popularan u viktorijanskom razdoblju.
- Ali porast moći Njemačkoga carstva potkraj 19. stoljeća, bez obzira na engleske sklonosti prema germanstvu iz nordijskih saga i sl., poticao je nemir u Velikoj Britaniji, pa je tako Hineovo udaljavanje drugih Germana, i osobito Nijemaca, iz modela britanskog izraelizma, moglo naići na simpatije u Engleskoj.
- S tim u vezi, Hine je napisao:

"Glavna točka u čemu se razlikujem od pokojnoga gosp. Johna Wilsona je to da je on pokušao identificirati sve moderne teutonske narode s dijelovima Izraela, dok ja čvrsto tvrdim da bi prihvaćanje toga gledišta dovelo nas do užasnih neprijatnosti i nesreća" (*Forty-Seven Identifications of the British Nation with the Lost Ten Tribes of Israel*, London: W.H. Guest, 1874, str. v).
- Štoviše, Hine je povezao Nijemce upravo s nasljednicima Asiraca, koji su doveli do raspršenja plemena Izraela.
- *Drugo*, Hine se udaljio od Wilsona i u ocjeni Židova.

Korice Hineove knjige, "Britanska nacija identificirana s izgubljenim Izraelom".

- Premda se ne može reći da je Wilson prezirao Židove, njegova pretpostavka da su se potomci Judina plemena pomiješali s Hamitima značila je da se veza Židova s pravim Izraelom razvodnila – i još to da su odbacili Krista i kršćanstvo (tj. novu Objavu) nije im išlo u prilog.
- Hine je imao povoljniji stav o Židovima: smatrao ih je dijelom "svoga Izraela" – i stoga braćom, neovisno o tome što je dao prednost "ostalim" plemenima Izraela.
- Treće, Hine je utjecao na razvitak angloizraelizma u Sjevernoj Americi, osobito u SAD-u.
- Inače ovo se gledište pojavilo u SAD-u negdje u drugom dijelu 19. stoljeća, nakon što su neki primjerci Wilsonove knjige stigli u tu zemlju. I godine 1884. jedan od ranih američkih pristaša angloizraelizma, tada poručnik u vojsci SAD-a Charles Totten (1851–1908), pozvao je Hinea u Ameriku.
- Hine je ostao u SAD-u četiri godine, i za to vrijeme održao je više predavanja na kojima je, između ostaloga, govorio o mjestu Amerikanaca u rodoslovlju Izraelu: konkretno, dok su Englezi/Britanci za njega bili iz roda Efrajima, zaključio je da su Amerikanci morali biti potomci Efrajimova brata Manašea.
- Godine 1919., tj. gotovo tri desetljeća nakon Hineove smrti, "Svjetska britansko-izraelska federacija" (engl. *British-Israel World Federation*) bila je osnovana u Londonu, s uredom u početku odmah pokraj bukinghamske palače i s mnogim uglednim članovima, među kojima se isticala jedna unuka kraljice Viktorije (princeza Alice, grofica od Athlonea, 1883–1981).
- "Svjetska britansko-izraelska federacija" i danas postoji (u mnogo skromnijim uvjetima), i na svojoj web stranici i dalje se poziva na britansko podrijetlo od Izraela, na protestantizam, na Britansko carstvo ili Zajednicu naroda, i to uz kritike "papinstva" i u novije vrijeme osim članstva Ujedinjenog kraljevstva u Europskoj Uniji, isticala se veza s biblijskim "Babilonom" (v. www.britishisrael.co.uk).
- Osim toga, zanimljivo je da se ta udruga vratila Wilsonovom proširenju izraelizma na druge, pretežito germanske, narode, i zato na koricama svoga časopisa "Narodi zavjeta" (*The Covenant Nations*) prikazuje zastave dotičnih zemalja tih naroda.
- Ipak, nakon što je izraelizam doživio svoj vrhunac u Britaniji i njezinom carstvu tijekom 1920-ih godina, kada je imao oko pet tisuća pobornika, poslije je sve više zamirao, i danas je vrlo marginalna pojava.
- Međutim, u SAD-u je pokret nastavio svoj uspon, podijelivši se na dvije struje.
- Jednu struju vodio je Herbert W. Armstrong (1892–1986), poznat kao jedan od prvih radijskih i televizijskih evangelista u SAD-u, koji je potkraj 1930-ih utemeljio Svesvjetsku crkvu Božju (*Worldwide Church of God*, od 2009. pod imenom *Grace Communion International*).
- Svesvjetska crkva Božja u početku se snažno oslanjala na britanski izraelizam, koji je Armstrong opisao kao njezinu "središnju dasku/gredu" (*central plank*).
- No Armstrongovi stavovi i prodike doživljavale su razne komentare u kršćanskim krugovima, i nakon njegove smrti – ili točnije 1995. godine – novo vodstvo crkve službeno se odreklo britanskog izraelizma, i također zamolilo oprost od vjernika i javnosti za to što je svojedobno zagovaralo tu isključivu ideologiju.

Korice nedavnog broja *The Covenant Nations* (hrv. "Narodi zavjeta"), na kojima se vide zastave UK, SAD, Kanade, Australije i Novog Zelanda, nordijskih zemalja, Švicarske, Nizozemske, kao i stara zastava Južnoafričke republike. Naslovnica prikazuje i put "izgubljenih plemena" od Izraela do Velike Britanije.

- Druga je struja u američkom angloizraelizmu imala problematičniji razvitak.
- Na početku 1930. Howard B. Rand (1889–1991) i skupina američkih poslovnih ljudi osnovala je "Anglosasku federaciju Amerike" (the Anglo-Saxon Federation of America), u vodstvu koje se našao i bliski suradnik Henryja Forda (1863–1947), William John Cameron (1878–1955).
- Tijekom 1930-ih i 1940-ih godina, kao i poslije, ta je američka inačica britanskog izraelizma zastupala krajnje desne političke opcije, kao i rasističke pozicije.
- Primjerice, Cameron je 1933. održao nekoliko predavanja u kojima je tvrdio da je Biblija "rasna knjiga" i da iznosi priču o "anglosaskoj rasi", s time da je u okvir izraelske rase uvrstio i neke druge europske narode – ali je *isključio Židove*, za koje je tvrdio da su se pomiješali s "rasom Ezava".
- Ford se, dakako, distancirao od Cameronovih istupa, i na kraju je i sam Cameron napustio britanski izraelizam.
- Međutim, Rand je ostao vjeran britanskom izraelizmu do kraja života, i njemu se pripisuje također bitna uloga u razvitku pokreta "Kršćanski identitet" (*Christian Identity*), čija je filozofija sve do danas rasistička i protužidovska (uvjetno, razlika između izraelstva i židovstva).
- Rand je bio neko vrijeme američki predstavnik u "Svjetskoj britansko-izraelskoj federaciji", ali veza između potonjeg udruženja i "Kršćanskog identiteta" sasvim se prekinula do njegove smrti (za raspravu o tome i drugim ovdje spomenutim temama, v. knjigu: Michael Barkun, *Religion and the Racist Right: the Origins of the Christian Identity Movement*. University of North Carolina Press, 1997).

Podrijetlo naroda – vrijeme znanosti

Ova dionica predviđena je za proširenu verziju kolegija u idućoj akademskoj godini.

Hrvatski pregled

Oton Iveković (1869-1939): Dolazak Hrvata (studija, Institut za migracije i narodnosti; foto: Ilija Vranešić, 2000).

Hrvati – tumačenja ideologija

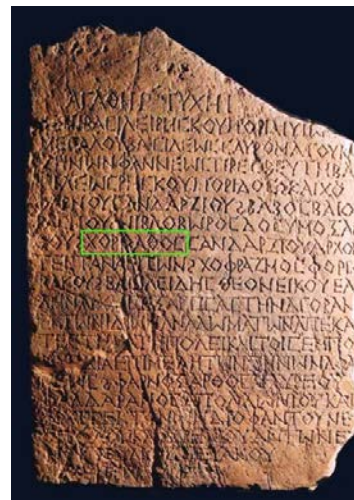
- 1) *Izvorni mit* – legenda o braći kod Porfirogeneta
- 2) *Gotizam* – kod Tome i popa Dukljanina
- 3) *Rani Ilirizam*
- 4) *Rani slavenizam*
- 5) *Romantički i politički slavenizam*
- 6) *Turska i avarska teorija* (od kraja 19. stoljeća)
- 7) *Rani iranizam* (od kraja 19. stoljeća)
- 8) *Moderni iranizam*

Hrvatski etnonim

- Postojale su različite hipoteze o podrijetlu hrvatskoga etnonima, iako će se tu u nastavku fokusirati tek na jednu hipotezu (inače, za ostale zaključke i zamisli v. Heršak i Nikšić, 2007).
- Opisat će se teza vezana za Tanais.
- Rijeka Tanais (današnja rijeka Don) bila je već par puta spomenuta u ovoj skripti... i bilo je spomenuto da je u 3. st. pr. Kr. oko ušća te rijeke nastala jedna grčka kolonija, koja je dobila i taj naziv... tj. taj gradić se zvao Tanais (grč. Τάναϊς).
- I za nas je zanimljivo da su natpisi iz toga gradića na pločama iz 2–3. st. n.e., sadržavali i tri osobnih imena na grčkom: Χορούαθ[ος], Χορούαθος, Χορόαθος.
- Te primjere je 1853. u tom nalazištu pronašao ruski arheolog Pavel Mihajlovič Leontjev (1822–1874), ali je tek 1902. ruski povjesničar i filolog Aleksandr L'vovič Pogodin (1872–1947) zaključio da su ta imena povezana s hrvatskim etnonimom (v. Gluhak, 1990: 96–97).
- Jedan opći komentar o tome je mnogo poslije iznio Oleg Nikolajevič Trubačov (1930–2001), koji je bio vrhunski ruski jezikoslavac i također član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- Taj njegov opis bio je objavljen u ruskom etimološkom rječniku (čiji je bio urednik).
- Evo što je napisao:

Однако имя хорватов было заимствовано в конечном с Востока, о чем непреложно говорит форма Χορούαθος из надписи первых верхов н.е. в Танаисе (на нижнем Дону!). Другое дело, что сама эта – очевидно иранская – форма требует более свежей интерпретации, чем то, что известны до сих пор. Я все больше склоняюсь к мысли, что ир. **xar-va(n)t-* есть не что иное, как иранская фонетическая (фонетико-морфологическая) ипостась первоначально индоарийского **sar-ma(n)t-* 'женских, женовладеемый'; ср. и устойчивую античную традицию о сарматах-гинократах, т. е. 'женовладеемых' (калька) в отличие от близкородственных им скифов.

(No ime Hrvata bilo je pozajmljeno na kraju s Istoka, o čemu nedvojbeno govori oblik Χορούαθος iz napisa iz prvih stoljeća n.e. u Tanaisu (na donjem Donu!). Druga je stvar, što po sebi taj – očito iranski oblik – traži svježije tumačenje, nego što je bilo poznato do danas. Ja sam sve više sklon mišlju, da je ir. **xar-va(n)t-* ništa drugo nego iranska fonetska (fonetsko-morfološka) hipostaza izvornog indoarijskog **sar-ma(n)t-*, "ženski, nad kojim vladaju žene"; usp. i postojanu

Naslov "Horoáthos" (Χορούαθος) na jednoj pronađenoj ploči iz Tanais.

Amazonka u hlačama na grčkoj vazi, oko 470. pr. Kr. (Britanski muzej; foto: Marie-Lan Nguyen (2007).)

antičku tradiciju o Sarmatima-ginokratima t.e. "nad kojima vladaju žene" (kalk), u opreču prema bliskosrodnim Skitima.)
(Трубачев, 1987, 859-860; prijevod EH).

- Taj osvrt bi zapravo značio da se hrvatsko ime odnosilo na sarmatski narod, ali i čak na tzv. Amazonke.
- Što se tiče Amazonki, u ovoj skripti nalazi se i (ukratki) sažetak Herodove interpretacije o podrijetlu tzv. Sauromati nastali iz spoja između Amazonki i skitskih mladića (v. str. 65).
- Ali inače, prema nekim analizama, rijeka Tanais (ne samo gradić Tanais) navodno je razdvajala Grke od Skita... međutim vrlo je zanimljivo da je grčko-rimski biografski pisac Plutarh (r. oko 46 – u. 127. n.e.) tvrdio da se ta rijeka Tanais izvorno (tj. u početku) nazivala "Amazon".*
- I to bi moglo biti povezano s imenom "Horoáthos" (itd.) iz Tanaisa (iz gradića), upravo kako je to opisao Trubačov, tj. da se hrvatski etnonim odnosio (izvorno) na Sarmate, i značenje je bilo: "ženski, nad kojim vladaju žene", i zato bi hrvatski izraz u početku bio naziv za amazonski narod.
- Doduše, u modernoj znanosti dugo se tvrdilo da je priča o Amazonkama iz starogrčkih izvora bila tek ideološka izmišljotina, i da Amazonke nisu nikada postojale (tj. često se nije prihvaćala teza o ženskoj nadvlasti u politici ili u vojsci u nekoj zemlji za vrijeme antike).
- Ali ipak, arheolozi su prije par desetljeća u sarmatskom nalazištu kod sela Pokrovka (na jugu Orenburške oblasti, sjeverno od Kaspije) otkrili ženske grobove s oružjem i isto nalaze na ženskim kosturima koje su poticale neke indikacije o amazonsko-ženskim ponašanjima (v. Davis-Kimball i Leonid T. Yablonsky, 1995; Davis-Kimball i Behan, 2003 i čak općenito Севрюгин, 2015).
- I to bi možda značilo da su sarmatske Amazonke živjeli razmjerno istočnije od Tanaisa, iako bi i ta teza mogla imati neku vezu s "hrvatskim" izrazima u Tanaisu.
- Međutim, premda je hrvatski naziv *možda* nastao iz te (amazonske) osnove, treba reći da su iz novije prošlosti do danas nastale različite znanstvene teze o podrijetlu hrvatskoga etnonima (i bilo je rečeno da se razne te prijašnje teze mogu pročitati u radu: Heršak i Nikšić, 2007).
- Osim toga, od sredine prošloga desetljeća, na osnovi analize Y-DNK, tj. muških haplogrupa, nastale su i čudne teze da Hrvati možda nisi (pretežno) Slaveni; Y-DNK haplogrupa R1a koji je doista vrlo tipičan u slavenskim zemljama, ima u Hrvatskoj veći lokalni udio tek u sjevernim područjima zemlje, dok je na jugu, u Dalmaciji i u Bosni, najveći Y-DNK haplogrupa tzv. I12, koji su neki znanstvenici (i čak političari) smatrali da nije tipičan među slavenske skupinama.
- Prema jednom nalazu ta I12 haplogrupa ima i drevno podrijetlo (valjda iz kromanjanske prapovijesti, prema jednom nalazu), ali osim što je najbrojniji danas u južnoj Hrvatske i u Bosni, treba shvatiti da ta haplogrupa ipak ima i stanoviti udio također u drugim slavenskim područjima, i u krajevima gdje su nekada postojale srednjovjekovne slavenske populacije (u Mađarskoj, i u rumanjskim krajevima).
- Genetika je uvijek zanimljiva za analizu naroda, ali to često nije ključni faktor za definiciju etnonima.
- U biti znamo da je grč. riječ "ethnos" u ranoj staroslavenskoj tradiciji bila prevedan kao "jezik" (str. 51); i očito je jezik u prošlosti i sve do danas bio ključni faktor u stvaranje pojedinih različitih naroda, iako (neovisno o temeljnom jeziku), iako etnonimi naroda, tj. etnička imena mogu biti preuzeta i od drugih naroda ili čak iz nekih izraza iz drugih jezika.
- I znamo da su slavenski Bugari sebe nazvali prema imenu turske skupine koja je na njih utjecala... da su i Francuzi svoj naziv preuzeli od druge jezične etnije (od germanskih Franaka)... i moguće je da su i rani Hrvati prihvatili svoj etnonim iz neke druge skupine, ili možda tek od nekih vanjskih ljudi koji su slučajno stigli u slavenski krajolik, gdje su drevni Hrvati nekada živjeli.

KRAJ OPISA

* Za taj detalj v. sažetak (<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CT%5CA%5CTanaisRiver.htm>).

Literatura*

- Akimova) Акимова, О. А. (1988) "Развитие средневековых представлений о происхождении хорватов", u: Е. П. Наумов. *Этнические процессы в центральной и юговосточной Европе*. Москва: Наука, str. 55–63.
- Barkun, Michael (1997). *Religion and the Racist Right: the Origins of the Christian Identity Movement*. University of North Carolina Press.
- Beltz, Walter (1984). *Biblijska mitologija. Bog i bogovi*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Budak, Neven (ur.) (1995). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Campbell, Joseph. *The Masks of God: Primitive Mythology*. London: Secker & Warburg, 1960.
- Cavalli-Sforza, Luigi Luca (1996). *Geni, popoli e lingue*. Milano: Adelphi.
- Davis-Kimball, Jeannine i Leonid T. Yablonsky (1995). *Kurgans on the Left Bank of the Ilek: Excavations at Pokrovka 1990-1992*. Berley: Zinat Press, 1995.
- Davis-Kimball, Jeannine i Mona Behan (2003). *Warrior Women*. New York: Warner Books.
- Deborah Madden, Deborah (2008). "The religious politics of prophecy: Or, Richard Brothers's Revealed Knowledge confuted", *History of European Ideas*, sv. 34, br. 3.
- Fabian, A.C. (1988). *Origins. The Darwin College Lectures*. Cambridge University Press.
- Gaj, Velimir (1875). [Gajev] *Vjekopisni nacrtak*. Zagreb: Knjižnica Gajeva.
- Geertz, Clifford James (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gluhak, Alemko (1990). *Porijeklo imena Hrvat*. Zagreb: autorova naklada.
- Гумилёв, Лев Николаевич (1989). *Этногенез и биосфера земли*. Ленинград: Ленинградский университет [postoje i kasnija objavljeni radovi, u drugim kontekstima].
- Hawking, Stephen. (1998) *A Brief History of Time*. Bantam Dell.
- Herodot (1887). *Povijesti*, I+II [ur. i prev. Avgust Mustić] Zagreb: Matica Hrvatska.
- Herodot (2007). *Povijest* [ur. i prev. Dubravko Škiljan]. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Heršak, Emil (2004). *Drevne seobe*, Zagreb: Školske knjiga, 2005.
- Heršak, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Školska knjiga.
- Heršak, Emil i Boris Nikšić (2007). "Hrvatska etnogeneza: pregled komponentnih etapa i interpretacija (s naglaskom na euroazijske/nomadske sadržaje)", *Migracijske teme*, god 23, br. 3, str. 251-268.
- Heršak, Emil i Lazanin, Sanja (1999). "Veze srednjoazijskih prostora s hrvatskim srednjovjekovljem", *Migracijske teme*, god. 15, br. 1-2, str. 15–34.
- Jirásek, Alois (1894). *Staré pověsti české*. Prag: Jos. R. Vilímek (v. https://cs.wikisource.org/wiki/Index:Alois_Jirásek_-_Staré_pověsti_české_-_1894.djvu).
- Крюков, Михаил Василевич; Софронов, Михаил Викторович i Чебоксаров, Николай Николаевич (1978). *Древние китайцы: проблемы этногенеза*. Москва: Наука.
- László, Bulscú (2012). *Hvalospjev s'ūncu*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva.
- Leakey, Richard (1994). *The Origin of Humankind*. London: Phoenix [i postoji hrv. prijevod: *Podrijetlo ljudske vrste*: Zagreb: Konzor, 2006].

* Literatura je tu malo manja, ali mnogi opći opisi nalaze se i u tekstu skripte. Zasada su samo ključni radovi u literaturi, iako se ostali izvori mogu pronaći na stranicama. Ipak, autor kani proširiti s vremenom spomenute izvode u ovom popisu, iako je zasad ipak nije skorz ključno.

- Leeming, David Adams, *Encyclopedia of Creation Myths*. Santa Barbara, 1996.
- Lönnrot, Elias (sastavio) (1963). *The sama, or Poems from the Kaleva District*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- McNair, Raymong F. (1963). *Key to Nothwest European Origins*. London: Library of Congress, 1963 [kopiju: Freetoshare Publications, 2010 / freetosharepublications@gmail.com].
- Otto, Walter Friedrich Otto (2015). *Bogovi Grčke*. Zagreb: Hrvatska knjižnica za slijedpe.
- Roberts, L[awrence] G[raeme]. A[llan]. (1927). *British History Traced from Egypt & Palestine and other Essays*. London/Buckingham Gate: Covenant Publishing Company
- Ruhlen, Merritt (1994). *The Origin of Language. Tracing the Evolution of the Mother Tongue*. New York: John Wiley.
- Senc, Stjepan (1910). *Grčko-hrvatski rječnik za škole [po Benselek-Kaegijevu grčko-njemačkom rječniku]* Zagreb: Hrv.-slav.-dalm. zem. Vlada / ponovno izdanje: Zagreb: Naprijed 1991 [autor Senc je u uvodu te gramatike istaknuo i da je Milan Žepić /1857–1922/ preinačio izvornu njemačku verziju].
- Севрюгин, Сергей Анто́льевич (2015). *Амазонки, сацроматы, сарматы – развенчанный миф*. Екатеринбург: Rideró (= Ридеро), 2015
- Smith, Anthony David (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Steinbeck, John (1951). *The Log from the Sea of Cortez*. New York: Viking Press.
- Сыркин, Александр Яковлевич (1992). "Брихадарамьяка Ухандогья", *Упанишады* knj.1; *Упанишады* [орџенито] knj.2; "Чхандогья Упанишада", *Упанишады* knj.3, Москва: Институт востоковедения
- Sulimirski, Tadeusz [Joseph] (1970). *The Sarmatians*. London: Thames and Hudson, 1970 [poljski je prijevod iz 179 i ruski iz 2009].
- Tenšek, Marijan (2005). *Krapina i priča o Čehu, Lehu i Mehu*. Krapina: Elektronika-Nakladnik.
- Truhelka, Ćiro (1992). *Studije o podrijetlu: etnološka razmatranja iz Bosne i Hercegovine*. Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista.
- Трубачёв, Олег Николаевич (1987). "Дополнение...", str. 859 – 860; opis komentatora itd. u važnom rječniku: Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, sv. IV. Москва: Прогресс (opis o podrijetlo hrvatskoga imena).
- Wilson, John (1876). *Lectures on Our Israelitish Origins*. London: Janes Nisbet & Co., 1876: 37
- Woolfson, Michael M. (2009) *Time, Space, Stars & Man: the Story of the Big Bang*. London: Imperial College Press.

Prve dvije verzije ove skripte (do 28. veljače 2012), u dijelu o podrijetlu naroda, objavljene su u sklopu istraživanja za projekt, pod vodstvom autora "Istraživanje migracijskih i etničkih pojava i sistematizacija pojmova (130-0762385-2472)".

Sve prikazane slike ili grafički prikazi su ili u javnom vlasništvu (zbog isteka autorskih prava ili izjava autora), ili ulaze u zakonske kriterije o "poštenoj uporabi" (= engl. fair use) u edukativne svrhe, ili su djelo autora teksta, koji zadržava nad njima autorska prava. Potonji prikazi mogu se slobodno koristiti u dogovoru s autorom.

Emil Heršak, 19. prosinca 2013.
(Četvrta verzija skripte)

Zadnji ispravak: 15. veljače 2021.